

Pszichoanalízis, filozófia, metapszichológia

(szöveggyűjtemény)

válogatta, fordította és az előszót írta:

Bánfalvi Attila

lektorálta:

Bujalos István,
Bíróné Kaszás Éva,
Fazekas Attila

Készült a FEFA és a
Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány támogatásával
(Kézirat)

Debrecen, 1996

Tartalom

Előszó

Joseph Sadler, Christopher Dare, Alex Holder: Vonatkoztatási rendszerek a pszichoanalitikus pszichológiában

- I. Bevezetés
- II. A pszichoanalízis fejlődésének történelmi kontextusa és szakaszai
- III. Megjegyzés az alapfeltevésekről
- IV. Az affektus-trauma vonatkoztatási rendszer
- V. A topográfiai vonatkoztatási rendszer: a mentális apparátus szervezete
- VI. A topográfiai vonatkoztatási rendszer: a Tudattalan
- VII. A topográfiai vonatkoztatási rendszer: a Tudatelőttés és a Tudatos
- VIII. A topográfiai vonatkoztatási rendszer: az áttétel mint a mentális apparátus működésének illusztrációja
- IX. Álomfolyamatok a topográfiai vonatkoztatási rendszerben
- X. A nárcizmus és a tárgyszeretet a pszichoanalízis második szakaszában
- XI. A topográfiai modell korlátai
- XII. A strukturális vonatkoztatási rendszer jellegzetességei

Anika Lemaire: A lacani gondolkodás szintézise

Jean Laplanche - Serge Leclaire: A tudattalan: pszichoanalitikus tanulmány

- I. A tudattalan realizmusának három megközelítése¹
- II. A tudattalan mint rendszer Freudnál. A freudi hipotézis orientációja és zsákutcája
- III. Egy álom „tudattalan szövege”
- IV. A tudattalan a nyelv előfeltétele. A tudatelőttés és a tudattalan rendszer közötti kölcsönös egymásrautaltság
- V. A tudattalan néhány alapvető *mechanizmusának* klinikai tanulmányozása

Jean Laplanche: A pszichoanalízis új alapjai

- Alapok: A csábítás általános elmélete felé
- 3.1 Az őshelyzet: felnőtt-gyermek
- 3.2 Az őshelyzet főszereplői
- 3.3 A csábítás speciális elméletétől a csábítás általános elméletéig
- 3.4 Az elfojtás időszaka
- 3.5 A csábítás általános elmélete felé
- 3.6 Utószó: a tudattalan természete

Előszó

A pszichoanalízis tanításának és tanulásának egyik fontos sajátossága az, hogy nem nagyon tűri a lineáris építkezést. Az elsajátított fogalmakat, kategóriákat nem hagyhatjuk magunk mögött úgy, mint egyszer s mindenkorra „elintézett” problémákat, hanem a tanulás „spirálmozgásában” még a legalapvetőbbekhez is újra és újra vissza kell térni.

Továbbá az, aki már bizonyos tapasztalatot szerzett a pszichoanalízis oktatásában tudja, hogy a pszichoanalitikus kulcsfogalmak egy sajátos nyelv alapszavaiként milyen szorosan függnek össze és utalnak egymásra az elmélet dialektikus mozgásában; egy fogalom tárgyalásánál több másik „tolakszik” egyidejűleg előtérbe, és az előadónak komoly „önmegtartóztatásra” van szüksége ahhoz, hogy ne engedjen ezen örvény csábításának, amely viszont a befogadást, az elsajátítást tenné úgyszólván lehetetlenné. A tanár tehát egyszerre küzd a befogadó érdekében vállalt leegyszerűsített - a későbbi szintekről visszanezve - sekélyesnek, felszínesnek tűnő tárgyalás és a pszichoanalitikus elmélet immanens követelményeiből származó „mindent egyszerre” igényével.

A tanítás-tanulás folyamatának fent említett spirális mozgását nemcsak a fogalmak szoros összefüggése és egymásra utaltsága implikálja, hanem maga a pszichoanalízis is mint nyelv, mint sajátos világviszonyulás. Ezt természetesen *a priori* nem lehet és nem is érdemes definiálni, ami azt is jelenti, hogy a pusztán teoretikus - ha úgy tetszik intellektuális - megközelítés elégtelen. A fogalmak, szakkifejezések mégoly „tökéletes” elsajátítása sem teszi lehetővé a pszichoanalízis megértését akkor, ha valaki élményszerűen nem lépett be a „nyelvjátékba”. A pszichoanalízis ugyanis a modernitás mindennapi nyelve felől nézve bizarr, sőt értelmetlen, mondhatni örült beszédnek tűnik akkor, ha valaki nem „állt bele” ebbe a nézőpontba. Természetesen a mindennapiságból érkezve (ideértve a tudományokat (sciences) is, amelyek ezen mindennapiság evidenciáira építenek) eleinte igen nehéz engedelmeskedni a felszólításnak: „Próbáld az ember világát így nézni, ne (csak) úgy, ahogy eddig tetted!”

Egy ilyen, az ember mibenlétének gyökereit illető új nyelvjátékba való belehelyezkedés nem lehet pusztán részleges, hanem átrendezi a befogadó egész világképét. Ennek a folyamatnak már a tanulás kezdetén megjelenő előrevetülése csak fokozza az elsajátítással szembeni ellenállást. Ezért nagy a késztetés arra, hogy a pszichoanalitikus elmélet(ek) elemeit a befogadó a már jól „belakott” nyelvjátékára fordítsa le, mintegy abban helyezze el; az új nyelvjáték elsajátítását a régire való lefordításra egyszerűsítse le. Ekkor az analitikus elmélet elemei erejüket veszítik és legfeljebb sznob értelmiségiek beszélgetéseiben jelennek meg, vagy kvíz vetélkedők kérdései között szerepelnek. A modernitás mindennapi nyelvében felbukkanó pszichoanalitikus kategóriák e folyamat következtében kétarcúak: jelzik a pszichoanalízis kihívásának erejét, ugyanakkor ártalmatlanná is vannak téve; mintegy olyan aknák, amelyeket hatástalanítottak.

A pszichoanalízis nyelvjátéka elsajátításához szükséges „saját élmény” megszerzésének nincs receptje. Ez azt is jelenti, hogy egy ilyen nézőpont átélése nem feltétlenül csak a pszichoanalitikus terápiában való részvétellel (legyen az gyógyító vagy kiképző) lehetséges. A bevonódás legfontosabb feltétele - mint minden igazi új világelsajátításé - a *szenvedés*, amely kitaszítja az alanyt a jól bejáratott nyelvjátékokból, hiszen azok a szenvedésben a világban-való-létére alkalmatlanként nyilvánulnak meg számára. Enélkül a pszichoanalízis is - mint minden új nyelvjáték - csak pusztán intellektuális érdekességként, mint „amit ismerni illik” jelenik meg. Ez utóbbi sem lebecsülendő azonban, hiszen egy mégoly felszínes ismeretség is készenlétben

áll arra, hogy amint egzisztenciális szükség adódik rá, immár mélyen a pszichoanalízis szemléletének világába vonja be annak befogadóját.

Egyetemi kurzus kereteiben természetesen döntően intellektuális elsajátításról lehet szó, mégis fontos legalább utalni a tárgy jellegzetességeiből adódóan e szint elégtelenségeire is.

E szöveggyűjtemény nem pszichoanalitikus terapeuták kiképzésének elősegítésére készült, hanem a filozófia oktatás és a medikus képzés kereteiben folyó kurzus céljaira. Ez azt jelenti, hogy nem gyakorlati terápiás szempontok vezették a szövegek kiválasztását, hanem filozófiai, metapszichológiai, *teoretikus* igények. A praktikus mozzanat mégis megmutatkozik abban, hogy a kiválasztott szövegek eddig is hasznosan szolgálták a pszichoanalízis elméletének *alapfokú* elsajátítását, és nyitottak utat a hallgatók számára a mélyebb érdeklődés felé.

A alapfogalmakról részletesebb tájékoztatást nyújt J. Laplanche - J.-B. Pontalis: *A pszichoanalízis szótára*, Akadémiai Kiadó, Budapest: 1994. c. műve, melynek terminológiáját alapul vettük a fordítások elkészítésénél.

Bánfalvi Attila

Joseph Sadler, Christopher Dare, Alex Holder: Vonatkoztatási rendszerek a pszichoanalitikus pszichológiában

A fordítás *Joseph Sadler, Christopher Dare, Alex Holder:*

Frames of reference in psychoanalytic psychology,

I-XII. British Journal of medical Psychology felhasználásával készült.

- I: Sandler, Dare, Holder: Introduction, 1972. 45. 127-131. o.;
- II: Sandler, Dare, Holder: The historical context and phases in the development of psychoanalysis, 1972. 45. 133-142. o.;
- III: Sandler, Dare, Holder: A note of the basic assumption, 1972. 45. 143-147. o.;
- IV: Sandler, Holder, Dare: The affect-trauma frame of reference, 1972. 45. 265-272. o.;
- V: Sandler, Holder, Dare: The topographical frame of reference: the organization of the mental apparatus, 1973. 46. 29-35. o.;
- VI: Sandler, Holder, Dare: The topographical frame of reference: the Unconscious, 1973. 46. 37-73. o.;
- VII: Sandler, Holder, Dare: The topographical frame of reference: the Preconscious, 1973. 46. 143-153. o.;
- VIII: Sandler, Dare, Holder: The topographical frame of reference: transference as an illustration of the functioning of the mental apparatus, 1974. 47. 43-51. o.;
- IX: Sandler, Holder, Dare: Dream processes in the topographical frame of reference, 1975. 48. 161-174. o.;
- X: Sandler, Holder, Dare: Narcissism and object-love in the second phase of psychoanalysis, 1976. 49. 267-274. o.;
- XI: Sandler, Dare, Holder: Limitations of the topographical model, 1978. 51. 61-65. o.;
- XII: Sandler, Dare, Holder: The characteristics of the structural frame of reference, 1982. 55. 203-207. o.

I. Bevezetés

A pszichoanalitikus elméletet nehéz tanítani. Ez az írás olyan tanulmányorozatot vezet be, mely ezen a problémán kíván segíteni olyan megközelítés elfogadásával, amely a pszichoanalitikus elméletnek mind a tanítását, mind a tanulását viszonylagosan megkönnyíti.

A pszichoanalízis tanítói a pszichoanalitikus elmélet megértésében felmerülő nehézségeket gyakran teljesen a hallgató érzelmi alapú ellenállásának tulajdonítják (legyen az a hallgató akár egy pszichoanalitikus kiképző kurzus hallgatója, pszichiáter, pszichológus vagy szociális munkás). Az ilyen ellenállások különösen gyakoriak voltak a pszichoanalízis korai időszakában, amikor, például, a gyermekkori szexualitás fogalma és a mentális működésre gyakorolt állandó befolyása különösen elfogadhatatlan volt. Aligha lehet kétséges, hogy a pszichoanalitikusok által az olyan dolgokra helyezett hangsúly, mint a tudattalan, incestuózus, szadisztikus, homoszexuális impulzusok és hasonló, még mindig ellenkezést és a pszichoanalízisnek mint egésznek az elutasítását váltják ki.

... Freuddal kezdődően a pszichoanalitikusok azt tapasztalták, hogy az elméleteiket és a felfedezéseiket ért támadások, noha ésszerűeknek és tudományosnak tűnhetnek, gyakran intellektuális bírálat formájába öltöztetett intenzív érzelmi reakciók voltak. Bizonyos szerencsétlen következmények adódnak abból, ha ezt az álláspontot fenntartjuk. Mindenekelőtt néhány pszichoanalitikus számára az a tendencia, hogy elutasítsa a pszichoanalízisnek mint bensőleg irracionálisnak és tendenciózusnak a jogos és ésszerű kritikai értékelését. Az ilyen pszichoanalitikusok, úgyszólván, a fürdővízzel a gyermeket is kiöntik. Mármint, kétségtelen, hogy a pszichoanalitikus eszmék elfogadásával szembeni [érzelmi] ellenállások ... léteznek. Én mégis azt hiszem, hogy ezek csak egy részét, noha lényeges részét képezik a kommunikáció útjában álló nehézségeknek. Vannak más, ugyancsak a pszichoanalitikus elméletekhez kötődő nehézségek, amelyek döntően nem érzelmi eredetűek, hanem a pszichoanalitikus fogalmak struktúrájához és szerveződéséhez kapcsolódó lényegileg intellektuális problémák. Minél jobban ismerjük a pszichoanalitikus elmélet belső szerveződését, annál könnyebben különbséget tudunk tenni a nehézségek két területe között [Sandler, 1969].

A pszichoanalitikus elmélet elfogadásával szembeni intellektuális ellenállás olykor a bemutatás hiányosságainak tulajdonítható, mivel nem minden felkészült klinikai pszichoanalitikus az elmélet jó ismertetője, néhányan túlzottan dogmatikusak, míg mások a tárgy összetettsége és kétértelműsége miatt túl gátlásosak. Mindamellett gyakran nem ismerik fel, hogy a pszichoanalitikus elméletben, fejlődésének természete miatt (eltekintve a tárgyatól), bizonyos problémák inherensek.

Még Freud írásaiban is megfigyelhetjük azt, hogy az elméleti fejlődés nem egyetlen széles fronton ment végbe, és a korai megfogalmazások nem mindig épültek be a későbbiekbe. Így az álmelmélet legvilágosabban még mindig az úgynevezett topográfiai modell terminológiájában (annak a Tudattalanra, Tudatelőtesre, és az Észlelő-Tudatos rendszerekre osztásával) fogalmazódik meg, még ha a strukturális modell a topográfiai számos szempontból meg is haladta. Mi több, ugyanazt a kifejezést Freud úgy használta, hogy az különböző időkben más-más dolgot jelentett, ez a későbbi pszichoanalitikus írásokban is folytatódott [Sandler, 1969].

Továbbá, a problémák nemcsak a pszichoanalitikus elmélet állásának következményei, hanem terminológiai zavarból is adódnak. 1947-ben Ernst Kris megjegyezte:

A mai pszichoanalitikus terminológia nagyjából az, amelyet Freud használt. Freud nyelve magán viseli kora fiziológiájának, neurológiájának, pszichiátriájának és klasszikus nevelésének bélyegét. Színezi azt a terápiás folyamatban való felhasználása, ennél fogva a metaforák gazdagsága. Freudot nem érdekelte a szemantika. Számára egy kifejezés korrekt használatának nem volt túl nagy jelentősége; a kontextus számított. Azt lehet mondani, hogy az ilyen gondatlanság a zseni fémjele; kétségtelenül előjoga. Zavarhoz is vezethet, ha egy-két tudósgeneráció jogot formál a szemantika figyelmen kívül hagyásának kiváltságára ... Még inkább sürgető a *szisztematikus* tisztázás [szükséglete]. Ötven éven keresztül a pszichoanalitikus hipotéziseket gyakran revideálták és újrafogalmazták. A korábbi eredményeket azonban ritkán integrálták az új meglátásokba ... A pszichoanalízisben manapság a hipotézisek különböző terminológiákban fogalmazódnak meg annak megfelelően, hogy a pszichoanalízis fejlődésének mely szakaszában terjesztették elő azokat.

Számos klinikai pszichoanalitikus fogalom tanulmányozása során (Sandler, Dare & Holder, 1970a-d, 1971; Sandler, Holder & Dare, 1970a-e) világossá vált, hogy az összes vizsgált fogalom (például: áttétel, ellenállás és *acting out*) megértését az a tény zavarta, hogy ugyanazt a kifejezést a pszichoanalízis egyre terebélyesedő irodalmában különböző időkben gyakran eltérő jelentéssel használták. Ennek következtében egy klinikai kifejezés manapság különböző korszakokból származó, változó (esetleg még egymásnak is ellentmondó) jelentésekkel rendelkezhet. Ugyanez igaz az elvontabb teoretikus fogalmakra és az ezeket felölelő kifejezésekre. A „tudattalan” terminus jelentésében beállott változások fontos példái ennek. E kifejezés számos jelentése közé tartozik az élmény „minősége” és a Tudattalan mint mentális „rendszer”.

Azok a kísérletek, amelyek definíciók *ex cathedra* és viszonylag önkényes készletének megteremtését célozzák, kudarcot vallanak a probléma megoldásában, mivel az ilyen definíciók viszonylag statikusak, egymással tökéletesen nem integrálhatók, és a pszichoanalitikus gondolkodás fontos aspektusainak elhagyásához vezetnek. Nézetünk szerint a pszichoanalitikus fogalmaknak és elméleteknek a helyes kontextusukban való megértésére kell törekednünk, elhelyezésükre a megfelelő pszichoanalitikus vonatkoztatási rendszerben, amelyekből több halmozódott fel és *használatos manapság a pszichoanalízisben*. Így azok számára, akik el akarják sajátítani a tárgyat, még viszonylag elemi szinten lényegessé válik, hogy tolerálják és ne próbálják meg kiküszöbölni az elméletben bennrejlő kétértelműségeket, hiszen a kétértelműség nem feltétlenül jelent zavarosságot.

A pszichoanalízis tanítói régóta tudatában vannak a dolgok ilyen állásából fakadó problémáknak. Általában kétféle irányban kísérlik meg ezeket leküzdeni. Az egyik kísérlet a tudást a pszichoanalitikus elmélet meghatározott változatában mutatja be, megteremtve azt a fikciót, hogy ezt a tudást egységes keretbe lehet foglalni. A pszichoanalitikus elmélet tanításának másik megközelítése azt várja el a pszichoanalízis hallgatójától, hogy - megismételve a Freud által követett fejlődési utat - Freud munkáin időrendben végigmenve tanuljon. Ez az eljárás egyesek számára vonzó lehet, de sokakat ingerültté tesz és összezavar, mivel a hallgató a tanulmányait nem *in vacuo* folytatja. Egyidejűleg belekezdhet a klinikai gyakorlatába és nekigyürkőzhet a pszichoanalízis mai gondolkodásmódjainak. Aligha lehet csodálkozni azon, hogy sokan vonzódnak az „új”, látszólag mindent átfogó és viszonylag könnyen megragadható elméleti rendszerekhez. Mások hajlamosak minden pszichoanalitikus elméletet elutasítani vagy a gyakorlati munkájukra nézve irrelevánsnak nyilvánítani.

Már beszéltünk a pszichoanalitikus elmélet teljes megértése felé vezető út nehézségeinek intellektuális aspektusairól. Úgy véljük, hogy az említett kétértelműségek, a különböző elméleti modellek együttélése, még a pszichoanalitikus elméleten belüli ellentmondások is benső és elkerülhetetlen aspektusát jelentik a pszichoanalízisnek mint egyre gyarapodó tárgynak. Ebből a szempontból lényeges a tárgy kezdeti sematikus „áttekintése”, és ez a tanulmánysorozat ilyen áttekintésre és a hozzá szükséges vonatkoztatási rendszerek bemutatására törekszik.

Még azok is, akik megvetik a kifejezett és formális teoretizálást, szükségképpen kifejlesztik a saját személyes (és bizonyos mértékig idioszinkretikus), belső elméletkészleteiket. Lehetséges, hogy nincsenek tudatában ilyen elméletek vagy vonatkoztatási rendszerek létezésének, vagy nem képesek szavakba foglalni azokat. Az is lehetséges, hogy nem tudnak a közöttük lévő ellentmondásokról és arról, hogy átváltak az egyikről a másikra mint megfelelőre. Még a „legtisztább” klinikusnak is megvannak a pácienseiről szóló elméletei. Szándékunk szerint ebben a tanulmány sorozatban abból a feltevésből indulunk ki, hogy a pszichoanalízis tanulmányozásához egynél több vonatkoztatási rendszer szükséges, és azt reméljük, hogy elősegítjük a megértést és a kommunikációt azáltal, hogy bemutatjuk az általunk alapvetőeknek és együtt létezőknek tekintett fogalmi kereteket.

A formális képzést a pszichoanalízisben az a tény teszi bonyolulttá, hogy a képzésnek kettős célja van, vagyis az embereket tudóssá és klinikussá is ki kell képezni. Jóllehet úgy hisszük, hogy az alapos elméleti háttér életbevágó minden pszichoanalitikus számára, de nem hisszük, hogy minden praktizáló pszichoanalitikust lényeges megterhelni a pszichoanalízis minden percnyi részletre kiterjedő óriási történetével. Azt sem hisszük, hogy a freudi elmélet viszontagságainak részletes nyomon követése tanulmányai első éveiben a hallgató számára helyénvaló lenne. Ezt példázhatja a pszichoanalitikus kronológia részletes vizsgálata is, ami egy erre szakosodott pszichoanalitikus tudós dolga, amivel a hallgató szembesülhet. Azokat a példákat, amelyek a legképzettebb gondolkodókat leszámítva, mindenki számára érthetetlenek, ezerszámra lehetne szaporítani.

A *T.* és a *Te.* megkülönböztetésére irányuló kísérletében Freud végül, noha csak egy pillanatra, a *T.*-t olyan pozícióba emelte, amely hasonló az én helyzetéhez a jelenlegi elméletben, mivel a valóságpróba és a motilitás feletti ellenőrzést tulajdonította neki, és ez nem azon esetek egyike, amelyekben a *T.*-t a *Te.*-sel kölcsönösen felcserélhető módon használta, hanem, ez a kísérlet kifejezetten arra irányul, hogy a két rendszert megkülönböztesse. Ez a megkülönböztetés megjelenik a „Metapszichológiai kiegészítés az álomelmülethez” c. tanulmányban, abban a cikkben, amely „A Tudattalan”-t követi. De a *T.*-nak tulajdonított ilyen szerep rövid életű volt, mert rögtön ezután Freud mind a valóságpróbát, mind a cenzúrát az énné, egy ezen a ponton nem definiált kifejezésnek tulajdonította - világosan előrevetítve *Az én és az ösztön-én* explicit megfogalmazását. És azután Freud a *T.*-t az én „szerveként” írta le. Ebben a legutolsó megfogalmazásban a *T.* az én érzékszervévé válik (ami a *Te.* volt az 1900-as eredeti topográfiai elméletben) ahelyett a rendszer helyett, amely valójában maga a jelenlegi én (Gill, 1963).

Bár ez a megfogalmazás egy kiváló pszichoanalitikus kommentátortól származik, mégis nehéz megérteni, hacsak az ember korábban nem ismerte meg alaposan a pszichoanalitikus elméletet. Nézetünk szerint az anyag ilyen szintű bemutatása a pszichoanalízis tanításának kezdetén nem megfelelő. Inkább azt támogatjuk, hogy eleinte jobb egyszerűsített áttekintést nyújtani, még akkor is, ha a pszichoanalitikus elmélet kommunikációjában rejlő sajátos nehézségek a történeti változás általános vonalainak a megőrzését szükségessé teszik. Ebben az értelemben úgy véljük, hogy az általunk felvállalt megközelítés lényegében inkább történeti, mint időrendi, mivel a történeti megközelítés leegyszerűsít és a lényeges dolgokat kiemeli, még ha ez sérti is a komplexitást és a tárgy részletes kifejtését.

A pszichoanalízis egész története folyamán azért alkottak új modelleket, mert megkísérelték a klinikai anyagot *az abban az időben használt különös kezelési technikák kontextusában* megérteni. Így, a szófán fekvő *neurotikus* páciensben végbemenő folyamatok megértése szempontjából abban az időben a régebbi „topográfiai” modell terminusaiban való gondolkodás az analitikus céljai számára bizonyos értelemben hasznosabb lehetett. Az úgynevezett *karakterzavarokban* szenvedő páciensek - nem is szólva azokról, akik pszichotikus defektusokat mutatnak - megértését viszont legkönnyebben a későbbi „strukturális” vonatkoztatási rendszer alkalmazásával lehet elérni.

Az általános pszichológia területein és az orvostudományban csakúgy, mint más tárgyak esetében a kiképzés első részében a hallgató viszonylag leegyszerűsített, „lekerekített” képet kap. A teoretikus ellentmondásokat és a történeti aspektusokat nagyrészt későbbre hagyják. A vonatkoztatási rendszer szerepét tölti be az, amit először megtanítanak neki, olyan eszközt, amellyel tapasztalatát felbecsülheti. Minthogy egy vonatkoztatási rendszert használva még a legegyszerűbb szinten is nehéz igazságot szolgáltatni a pszichoanalitikus elméletnek, ezért a vonatkoztatási rendszerek történetileg rendezett sorozatát akarjuk megadni. Ez az eljárás, a séma viszonylag koherenssé tétele érdekében, egyszerűsítéssel jár.

Céljaink érdekében különbséget teszünk a „vonatkoztatási rendszerek” és a „modellek” között. Noha a vonatkoztatási rendszereket a pszichoanalízis története fejlődési szakaszainak megfelelően helyezzük el, ezek *a mi mostani konstrukcióink*. Sematikusak lesznek, és az egyszerűsítés érdekében majd figyelmen kívül hagynak néhány, az eredeti írásokban megtalálható következtetlenséget és változatot. Azt reméljük, hogy segítségünkre lesznek mint „rendező elvek”, némiképp könnyebbé téve a pszichoanalitikus elmélet kezdeti megértését és felhasználását. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy nem új elméleteket nyújtunk, hanem inkább olyan kereteket adunk meg, amelyek szándékosan leegyszerűsített megfogalmazások.

A következő írás (Sandler, Dare & Holder, 1972) egy, a pszichoanalízis történetét több szakaszra osztó történeti kontextusról gondoskodik. A későbbi tanulmányok (Sandler, Holder & Dare, 1972a-c) minden egyes szakaszhoz hozzákapcsolnak egy vonatkoztatási rendszert.

Irodalom

- Gill, M. M. (1963). Topography and systems in psychoanalytic theory. *Psychol. Issues*, Monogr. 10.
- Kris, E. (1947). Problems in clinical research: discussion remarks. *Am. J. Orthopsychiat.* **17**, 210.
- Sandler, J. (1969). *On the Communication of Psychoanalytic Thought*. Leiden: University Press.
- Sandler, J., Dare, C. & Holder, A. (1970a). Basic psychoanalytic concepts. I. The extension of clinical concepts outside the psychoanalytic situation. *Br. J. Psychiat.* **116**, 551-554.
- Sandler, J., Dare, C. & Holder, A. (1970b). Basic psychoanalytic concepts. III. Transference. *Br. J. Psychiat.* **116**, 667-672.
- Sandler, J., Dare, C. & Holder, A. (1970c). Basic psychoanalytic concepts. VIII: Special forms of transference. *Br. J. Psychiat.* **117**, 561-568.
- Sandler, J., Dare, C. & Holder, A. (1970d). Basic psychoanalytic concepts. IX. Working through. *Br. J. Psychiat.* **117**, 617-621.
- Sandler, J., Dare, C. & Holder, A. (1971). Basic psychoanalytic concepts. X. Interpretations and other interventions. *Br. J. Psychiat.* **118**, 53-58.
- Sandler, J., Dare, C. & Holder, A. (1972). Frames of reference in psychoanalytic psychology. II. The historical context and phases in the development of psychoanalysis. *Br. J. med. Psychol.* **45**, 133-142.
- Sandler, J., Holder, A. & Dare, C. (1970a). Basic psychoanalytic concepts. II. The treatment alliance. *Br. J. Psychiat.* **116**, 555-558.
- Sandler, J., Holder, A. & Dare, C. (1970b). Basic psychoanalytic concepts. IV. Counter-transference. *Br. J. Psychiat.* **117**, 83-88.
- Sandler, J., Holder, A. & Dare, C. (1970c). Basic psychoanalytic concepts. V. Resistance. *Br. J. Psychiat.* **117**, 215-221.
- Sandler, J., Holder, A. & Dare, C. (1970d). Basic psychoanalytic concepts. VI. Acting out. *Br. J. Psychiat.* **117**, 329-334.

- Sandler, J., Holder, A. & Dare, C. (1970e). Basic psychoanalytic concepts. VII. The negative therapeutic reaction. *Br. J. Psychiat.* **117**, 431-435.
- Sandler, J., Holder, A. & Dare, C. (1972a). Frames of reference in psychoanalytic psychology. IV. The affect-trauma frame of reference. *Br. J. med. Psychol.* **45**, 265-272.
- Sandler, J., Holder, A. & Dare, C. (1972b). Frames of reference in psychoanalytic psychology. V. The topographical frame of reference. *Br. J. med. Psychol.* **45**, 29-36.
- Sandler, J., Holder, A. & Dare, C. (1972c). Frames of reference in psychoanalytic psychology. XII. The characteristics of structural frame of reference. *Br. J. med. psychol.* **55**, 203-207.

II. A pszichoanalízis fejlődésének történelmi kontextusa és szakaszai

A pszichoanalízis történetét Freud (1914b, 1925), Freud fő életrajzírója: Jones (1953), és, ilyen vagy olyan nézőpontból, egy sor szerző (pl. Zilboorg, 1941; Levitt, 1959; Whyte, 1959; Wyss, 1966; Ellenberger, 1970) tárgyalta. A pszichoanalízis történetéről sok rövid összefoglalást írtak sajátos célokkal. Így például Stewart (1967) részletesen áttekinti Freud munkásságának első tíz évét. Más szerzők olyan aspektusokat tárgyalnak, mint az én fogalmának fejlődése és az én pszichológiája (pl. Hartmann, 1956; Rapaport, 1959). Rapaport az énpszichológiát tárgyalva, azt több szakaszra osztja, s mi úgy találtuk, hogy hasznos átvennünk a szakaszolását azért, hogy a pszichoanalitikus elmélet történetét általánosan áttekintsük.

Ebben a tanulmányban rövid és szelektált történeti áttekintést adunk azért, hogy a következő írásoknak háttérrel biztosítsunk. Egyrészt a megfigyelt klinikai adatok és a kezelési eljárások közötti interakcióra, másrészt a magyarázatokra kialakított elméleti konstrukciókra helyezzük a hangsúlyt. Biztos, hogy a klinikai tapasztalat formálta a Freud és követői által felvázolt elméleteket. Az elméleti megfogalmazásokat, különösen a korai években, befolyásolták az elméletalkotás uralkodó módszerei, és a fogalmak illeszkedtek más területek (pl. a fizikai tudományok és a kor neurológiája) koncepcióihoz. Mi több, minden egyes elméleti megfogalmazás befolyásolta a klinikai adatok észlelését, értékelését és megértését egészen addig, amíg a „teoretikus feszültség” (Sandler, 1969) akkora nem lett, hogy az elméletben (némiképp radikális) változtatást kellett végrehajtani azért, hogy az új megfigyeléseket is átfogja. Meghökkenítő, hogy a pszichoanalitikus elmélet fejlődése, formáját tekintve, mennyire párhuzamos a más területeken megfigyelt és leírt változásokkal (v.ö. Kuhn, 1962).¹

Az első szakasz

Freud Bécsben szerzett orvosi diplomát 1881-ben, és már a képesítés megszerzése előtt farmakológiai és összehasonlító anatómiai kutatásokat folytatott. Azután Meynert laboratóriumában töltött bizonyos időt, ahol a pszichiátriai zavarok neurológiai okait kutatták. 1885-ben, huszonkilenc éves korában Freud utazó ösztöndíjat kapott, amely lehetővé tette számára, hogy sorsdöntőnek bizonyult látogatást tegyen Franciaországban. Ott Charcot tett mély benyomást rá, akinek Salpetriere-ben tartott demonstrációit látogatta néhány hónapon keresztül 1885-86-ban. Charcot olyan pácienseket mutatott be, akiről azt gondolták, hogy (főként „degeneráció” eredményeként) neurológiai fogyatékoságaik vannak, ám pszichológiai beavatkozásokkal, különösen szuggesztióval és hipnózissal mégis rá lehetett őket venni arra, hogy fizikai tüneteiket - elsődlegesen paralízisek, anesztéziák és „rohamok” - elhagyják. Freud Charcot-nak azt a meggyőződését is megjegyezte, hogy ezeknek a pácienseknek (mind férfiaknak, mind nőknek) életük során döntő szexuális problémáik voltak. Beszámol arról, hogy hallotta, amikor Charcot azt mondja:

az ilyen esetekben mindig a genitális dolgokról van szó, mindig, mindig, mindig (Freud 1914b) [Dr. Dukes Géza fordítása.]

¹ Egy hatékony elméleti keret nyilvánvalóan úgy működik, mint más kognitív és perceptuális struktúrák, amelyeket addig használnak, amíg a nyomasztó ellentmondásoknak vagy a megmagyarázatlan információk tömegének utat kell engedniük. A tudományos fejlődés folyamata nagyon hasonlít ahhoz, ahogy a gyermek világról alkotott fogalmai kialakulnak (Piaget, 1950).

Freudra nagy benyomást tett az a párhuzam, amelyet olyan kutatók mint Charcot és Bernheim vontak a hipnózis keltette mentális „disszociáció” jelensége és a páciensekben a hisztériás tünetekkel megjelenő, az elme tudatos és tudattalan része közötti disszociáció között. Ezt a disszociációt Charcot és általában a francia iskola (nevezetesen Janet) idegrendszeri hiányosságnak tudta be, belső gyengeségnek, melynek következtében az elmét, úgymond, nem lehet egy darabban tartani.

Később Freud (1914b) elismeri Charcot „mester” iránti lekötöttségét, annak klinikai módszerei és a hisztéria eredetére vonatkozó megjegyzései miatt - például, a pszichológiai traumának mint kiváltó tényezőnek a szerepére vonatkozóan, valamint a betegségben meglévő lehetséges szexuális elemeket illetően. Nemigen kétséges, hogy Freud igencsak megválogatta azt, amit Charcot-tól átvett. Zilboorg rámutatott, hogy bár Charcot

bizonyítékát adta annak, hogy teljesen tudatában van a hisztéria mélyén rejlő pszichológiai folyamatoknak és ellen-folyamatoknak, mindazonáltal úgy tűnik, teljesen meg volt győződve arról, hogy ezek egy örökléssel kombinált fizikai, organikus, morbid ok melléktermékei (Zilboorg, 1941).

Úgy gondoljuk, hogy e cikk szempontjából két fő következménye van annak a hatásnak, amely Freudnak a Charcot-hoz kapcsolódó rövid tapasztalatából fakad. Az első Freudot afelé a meggyőződés felé vezette, hogy az elmezavaroknak pszichológiai eredete lehet. A második a mentális működés különböző aspektusainak disszociációjára vonatkozó fogalom továbbfejlesztése volt, egy olyan fogalomé, amely, ilyen vagy olyan formában, a pszichoanalitikus gondolkodásban centrális helyen maradt.

Bécsbe visszatérve, Freud mint neurológus teljes idejű magánpraxisra kényszerült. Abban az időben ez azt jelentette, hogy olyan páciensekkel foglalkozott, akik a szó legszélesebb értelmében vett „ideges betegségekben” szenvedtek. Munkája során megkísérelte a hipnózist olyan páciensek esetében alkalmazni, akikről ma azt mondanánk, hogy neurotikus zavarokban szenvednek. Ez idő alatt a bécsi orvos és fiziológus Josef Breuer volt rá hatással, akivel jelentős együttműködésbe kezdett a hisztéria és a hozzá kapcsolódó zavarok megértése érdekében. Freud 1885-ben kezdett együttműködni Breuerral, és sok évig dolgoztak együtt. Közös írott könyvük - a híres „Tanulmányok a hisztériáról” (Breuer & Freud, 1893-5) - 1895-ben jelent meg. Breuer felfedezte, hogy egy páciens (Anna O.), ha megengedik neki, hogy az elme sajátos „hipnoid” állapotában a tüneteiről beszéljen, akkor fel tud idézni a tünetek eredetével kapcsolatosnak tűnő eseményeket, és ennek következtében megkönnyebbül. Maga a páciens ezt az élményét „beszélő kúrának” nevezte. A Breuerral végzett közös munka során egy nagy jelentőségű elgondolás jelent meg, mely szerint a páciens tünetei valamilyen nyomás által felgyülemlett és visszatartott érzelmi erők álcázott formájú áttörésének tekinthetők. Freud Breuernél erősebben hangsúlyozta a disszociáció folyamatának *aktív* aspektusát, *elhárító* folyamatnak tekintve azt (szemben a Francia iskolával, amely hajlott arra, hogy az elme tudatos és tudattalan részei közötti disszociációt gyengeség eredményének, az integráció kudarcának tekintse). Ezt a pontot nagyon világosan kifejezésre juttatja Freud két írása „az elhárítás neuro-pszichózisairól” (1894, 1896). Emellett Freud meggyőződésévé vált, hogy az elme tudatos és tudattalan részei közötti megosztottság nemcsak a neurotikus páciensekben, hanem mindenkinben megjelenik. Tünetek akkor jelentkeztek, amikor az affektív energia mennyisége túl nagy lévén ahhoz, hogy normális módon asszimilálódjon, arra kényszerült, hogy a tudatosságtól elterelődjön (elfojtás) és indirekt kifejeződési eszközöket találjon. A feltorlódott, tünethez vezető tudattalan erőket olyan affektusoknak vagy érzelmeknek gondolta, amelyek valóságos traumatikus élményekből származtak. Az ezekhez az érzésekhez kapcsolódó emlékek a neurotikus páciensek számára, erkölcsük és magatartásuk normális standardjai szerint elfogadhatatlanok, és így nem lehet azokat normális módon abszorbeálni vagy kisütni. Ezért az ilyen affektusok „leszorítottak” vagy valamilyen módon

„kizártak”. A kezelés azon az elképzelésen alapul, hogy ezek az érzelmek felszabadíthatók azáltal, hogy az érzelmeket és a hozzájuk kapcsolódó emlékeket tudatosá tesszük, az ezt követő lereagáláson (vagy katarzison) keresztül az affektus felszabadul, és az elme tudatos része a korábban visszautasított mentális tartalmat asszimilálja.

Breuer néhány év után visszahúzódott az együttműködéstől. Freud ezt részben az attól való irtózásnak tulajdonította, hogy ő maga egyre erőteljesebben hangoztatta a szexualitás jelentőségét a neurózisok kialakulásában. Freudot meglehetősen kiábrándította a hipnózis használata, minthogy nem minden páciens volt hipnotizálható, és nem is tekintette magát nagyon jó hipnotizőrnek. Sőt, a terápiás eredmények még a hipnotizálható esetekben sem voltak az áhítottak. Azután a szuggesztió módszerével próbált meg a páciens tudatába gondolatokat kényszeríteni.² Visszatekintve pszichoanalitikus technikájának fejlődésére, Freud megjegyezte:

Hiszen az én betegeimnek is „tudniuk” kellett mindazt, amit különben csak a hipnózis tett számukra hozzáférhetővé, és néha kézzelvezetéssel is támogatott rábeszélésem és biztatásom lett volna az az erő, aminek hatására az elfelejtett tények és összefüggések visszatérhettek a tudatba. Ez bizony fáradtságosabbnak látszott, mint a hipnotizálás, de talán nagyon tanulságos volt. Feladtam tehát a hipnózist és csak a beteg elhelyezkedésének formáját tartottam meg egy heverőn, én pedig mögéje ültem úgy, hogy én láttam a beteget, de ő nem láthatott engem. [1925] [Ignotus és Kovács Vilma fordítása.]

A pszichoanalízis első szakasza 1897-ben ért véget, amikor Freud orientációjában (ebben az írásban később leírt) radikális változás vette kezdetét. Az első szakasz során olyan problémákkal szembesült és olyanok ösztökélték, amelyek számos hisztériás, kényszeres, fóbias és néhány ambuláns pszichotikus, valamint az „ideges zavarok” más formáiban szenvedő páciensek révén merültek fel. Az e szakasz folyamán született megfogalmazásai eddigre magukban foglalták a konfliktust és az elhárítást, az ellenállást és az áttételt. Hangsúlyozta a szexuális fejlődés fontosságát a neurózisok kóroktanában, és különösen a gyermekkori szexuális csábítások élményeiben rejlő pszichológiai traumák hatásával kapcsolta össze a pszichopatológiát. Azt is felvetette, hogy bizonyos zavarok sajátos szexuális frusztrációk és abnormális szexuális élet (pl. megszakított közösülés, szexuális absztinencia, maszturbáció) következményei. Ezeket, a tulajdonképpeni pszichoneurózisokkal ellentétben, „aktuális neurózisoknak”³ nevezte. Ezen időszak terméke egy igen hosszú enciklopédia cikk, amely a gyermekkori agyi eredetű paralízisekről szól, és egy olyan kézirat, amely neurofiziológiai nyelvezettel megírt általános pszichológia megteremtésére irányuló monumentális kísérlet: „A tudományos pszichológia tervezete” (1895). Ez olyan munka, amely Freud tudományos gondolkodásának fejlődésére erős fényt vet. Az első szakaszhoz kapcsolódó elméleti vonatkoztatási rendszert e sorozat későbbi írásában tárgyaljuk meg (Sandler, Holder & Dare, 1972a).

Ezen a ponton talán helyénvaló megemlíteni néhány olyan gondolkodásmódot, amelyeket Freud első pszichológiai elméleteiben alkalmazott. Különbséget tehetünk az őt ért tudományos és filozófiai hatások között (Jones, 1953; Holzman, 1970). Az előbbiekhöz tartozik a

² Egy ideig Freud, Bernheim eljárását követve a kezét az alany homlokára helyezte (az úgynevezett „nyomásos” technika), ragaszkodva ahhoz, hogy az alany emlékezzen. Később feladta ezeket a szuggesztiós technikákat a „szabad asszociáció” módszerével cserélve fel azokat; ebben a páciensről azt kérte, hogy számoljon be gondolatairól, amint azok elméjén áthaladnak.

³ Az „actual” szó a német *Aktual-* előtag rossz fordítása, amely valami olyasmire vonatkozik, ami folyamatban lévő, napi érdekű, jelenben történő. Az aktuális neurózisok inkább a személy jelenlegi életéből, jelenlegi szexuális gyakorlatából, sem mint korábbi élményeiből fakadnak. A klinikai képnek több organikus alapja van, mint a pszichoneurózisoknak és „neuraszténia”, szorongásos neurózis és hipochondria alakjában mutatkozik meg.

természeti okság, a determinizmus és az alkalmazkodás, amely benne rejlik a darwini biológiában és természetes kiválasztódás elméletében. Erősen hatott rá a Helmholtz iskola fiziológiája is, különösen tanára, Ernst Brücke személyén keresztül. Ezek a fiziológusok arra törekedtek, hogy a kortárs fizika alapelveit a tárgyukban meghonosítsák. Ezek az alapelvek fizikokémiaiak és mechanisztikusak voltak, párhuzamosan a 19. századi tudósok azon optimizmusával, hogy az ilyen alapelvek minden természeti jelenségre magyarázatot fognak adni. Ennek következtében Freud a maga pszichológiai nézeteit az energia, annak megőrzése, eltolása és kisülése terminusaival fogalmazta meg. Nagy fontosságot tulajdonított (Breuerral együtt) annak a tendenciának, hogy a mentális apparátus a benne lévő energiákat amennyire csak lehetséges olyan alacsonyan vagy állandó szinten tartsa. Az *állandóság elve* az energia mennyiségek kisülését kívánja meg, ha azok túl nagygyá váltak - miként az azon érzelmi élmények nyomán felhalmozódott izgalom esetében történik, amelyeket oki tényezőknek tekintettek a neurotikus tünetek keletkezésében. A 19. századi tudományos trend uralkodó nézeteinek megfelelően Freud megkísérelte szisztematikusan eltüntetni az elméleteiből a teleologikus magyarázatokat, azaz a mentális működést a természeti okokhoz való adaptálódás egyik formájának tekintette és nem hitte, hogy végleges és végső „célja” lenne⁴. A mentális apparátust úgy fogták fel, mint amely a fizika alapelvei szerint működik, hangsúlyozva azokat az utakat, amelyeken a korábban generált energia kisülhet vagy felhasználódhat.

Freud a gondolkodásába a filozófia oldaláról hozta a „tudattalan elme” általános fogalmát, azt a fogalmat, amelyet a tudattalan elmeműködés elméleteiben igazán kidolgozott. Több szerző (pl. Jones, 1953; Whyte, 1959; Ellenberger, 1970) megmutatta, hogy a „tudattalan elme” fogalma Freud diákévei alatt Bécsben általánosan elterjedt volt abban a formában, ahogyan, például, von Hartmann, Herbart és von Brentano bemutatta.⁵

A második szakasz

A második szakasz 1897-től 1923-ig tartott, a pszichoanalitikus elmélet és gyakorlat gyors, lényegi fejlődésének periódusa volt. Bár a harmadik szakasz, amelyről úgy gondoljuk, hogy „Az én és az ösztön-én” (Freud, 1923) megjelenésével kezdődött, komoly változásokat hozott, de a pszichoanalitikus elmélet számos általános megállapítása a második szakasz felfedezéseiben és megfogalmazásaiban összponstosul. A második szakasz fejleményeit különösen nehéz röviden értékelni, ezért a következőkben szükségképpen nagyon szelektívek leszünk.

Azokat a tapasztalatokat, amelyek Freudot az ezen szakaszt elindító változtatásokra vezették, egy régi barátjához, az orr és torok specialista Wilhelm Fliess-hez írott levelei dokumentálják (Freud, 1887-1902). Ezek a tapasztalatok egyrésről a pácienseihez kötődő klinikai munkájához, másrésről az önanalíziséhez kapcsolódnak. Az első szakasz vége felé Freud tanulmányozta páciensei álmait és aktuális álmodozásait. Rájött, hogy képes rekonstruálni (és

⁴ G. Klein (1966) meggyőzően mutatta meg, hogy a teleologikus fogalmak kiküszöbölésére irányuló törekvés gyakran a pszichológiai motiváció összes fogalmának eltávolítására tett kísérletnek tűnik. Ez, természetesen, nem lehetséges és nem kívánatos. A pszichoanalitikus pszichológia központi vonása az, hogy magában foglal egy motivációelméletet. Alapvető különbség van azonban az olyan teleologikus állítás, hogy „a szexuális közösülés célja a faj túlélése” és az olyan motivációs állítás között, hogy „a szexuális közösülés célja egy sajátos fajta örömszerzés és egy sajátos feszültségtől való megszabadulás”.

⁵ Freud általános iskolázottságának tulajdonított másik filozófiai hajlam (v.ö. Bibring, 1941) a tudományos életén végighúzó - bipolaritások, antitézisek és ellentétes erők alakjában megjelenő - dualista gondolkodás tendenciája volt.

időnként a páciensek emlékezetében helyreállítani) azokat a gyermekkori eseményeket, amelyek később viselkedésben, álmokban és tünetekben mutatkoznak meg. Még mindig ragaszkodott ahhoz a nézethez, hogy mindezek mögött valóságos traumatikus események húzódnak meg.

A Fliess-szel folytatott levelezéséből világos, hogy 1897 folyamán nézeteinek döntő megváltozása felé tartott. A pácienseihez kapcsolódó munkája és önanalízisének felfedezései végül is annak az felismerésére vezették, hogy a páciensek által felidézett vagy a saját maga által rekonstruált traumák közül sok (különösen a szexuális csábítás traumái) tulajdonképpen nem valóságos események emlékei. Ezek inkább olyan *fantáziák*, amelyeket a páciens gyermekkorában hozott létre, álmódosítások, amelyek kiszorultak a tudatból, és ennek következtében látszólag úgy működnek, mintha csakugyan valóságos események emlékei volnának. A páciensek által felidézett incesztuózus események, amelyeket Freud korábban készpénznek vett, a páciensek olyan vágyait reprezentálják, amelyeket azok fantáziájában elégitének ki. Ebben a felismerésben a leghatalmasabb erőt valószínűleg az önanalíziséből származó felfedezések jelentették, amelyek nagyrészt az álmaihoz fűzött asszociációinak rendszeres feljegyzéséből álltak (v.ö. a Fliess-hez szóló 1897 szeptember 21-iki levél). Ahogy Freud később írta (1925):

... egy tévedésemről kell megemlékezmem, melybe egy ideig beleestem és mely az egész munkámra nézve majdnem végzetessé vált. Az akkori technikai eljárásomat jellemző ösztökélés következtében legtöbb betegem olyan gyermekkori jelenetekről számolt be, melyek szerint egy felnőtt ember csábításának estek áldozatul. ... Én elhittem ezeket a közléseket és azt következtettem belőlük, hogy ezekben a kora gyermekkori elcsábításokban megtaláltam a később fellépő neurózis gyökerét. ... aztán mégis rá kellett jönnöm, hogy ezek a csábítási jelenetek sohasem történtek meg, hogy csak fantáziák, amiket betegeim költöttek, amiket talán magam erőltettem rájuk ... Mikor végre magamhoz tértem, tapasztalatomból levontam azt a helyes következtetést, hogy az ideges tünetek nem közvetlenül a valóságos élményekhez, hanem vágyfantáziákhoz kapcsolódnak... [Ignotus és Kovács Vilma fordítása.]

Freudot először megzavarta az az irány, amerre a megfigyelései az elméleteit vezették, de hamarosan felismerte, hogy ezekben a megfigyelésekben a mentális működésnek általában, és különösen a mentális konfliktusnak egy alapvető alkotórésze rejlik. Így, az elfojtott korai vágyteljesítő álmódosítások később más formában - mint tünet, elvétel (parapraxis), álom vagy mint művészi alkotó munka - új kifejeződést találhatnak. Ezzel látjuk, hogy feladja a neurózis traumás eredetére vonatkozó elméletet és a hangsúly áttevődik a páciens belső készletéseinek és a készletéseivel folytatott küzdelmének a viszontagságaira. Az álmok analízise rendkívül jelentőssé vált annak tanulmányozásában, hogyan találunk ezek a pszichológiai impulzusok felszíni kifejeződést. Önanalízise folytatására az álomanalízist találta a leghasznosabb eljárásnak, és egyre többet alkalmazta ezt a módszert pácienseinél, akiket arra kért, hogy amint elmondták, asszociáljanak az álom egyedi elemeire (azaz az álom „manifeszt tartalmára”). Az álom „a Tudattalanhoz vezető királyi útként” vált ismertté. Freudnak az álomanalízis iránti nagyfokú érdeklődése a legrészletesebb és legkidolgozottabb pszichoanalitikus közleményének publikálásában érte el csúcát - a monumentális „Álomfejtés”-ben (1900). Ebben a műben dolgozta ki azt az új vázat, amely a második szakasz elméleteinek bázisát képezi. Mivel az általa előterjesztett pszichológiai modell térbeli mélységben egymással kapcsolatban lévő rendszerek elképzelését tartalmazza, a mentális apparátus *topográfiai modelljeként* vált ismertté.

Freud 1901-ben jelentette meg „A mindennapi élet pszichopatológiája”-t, amelyben egy sor jelenséget, mint a nyelvbtlásokat és szimbolikus cselekedeteket („tüneti cselekvések”), tudattalan impulzusok kifejeződéseként vizsgált. A második szakasz kezdeti időszakának alapvető munkája volt a „Három értekezés a szexualitás elméletéről” (1905). Ebben dolgozta

ki először a pszichoanalízis úgynevezett „ösztön” elméletét⁶. Úgy tekintette, hogy az ösztöntörekvésekre alapozódik a gyermekkor és a felnőtt élet szexuális vágyainak egész változatos-sága. Tanulmányozta a normális szexualitástól a perverzióig terjedő sokszínű kifejező-désüket. Az „Értekezések” alapjául valójában a perverziók klinikai tanulmányozása szolgált, amely arra a következtetésre vezetett, hogy az úgynevezett perverz tendenciák, bár az ember fáradhatatlanul küzd ellenük és tagadja azokat, mindenki-ben jelen vannak. Ez a munka a különféle formájú infantilis és gyermekkori szexualitást a pszichoanalitikus pszichológia egyik fundamentális alapjaként határozta meg, s ez mára *ösztöntörekvés*-pszichológiává vált. Míg az első szakaszban Freud a külvilág eseményeihez való alkalmazkodásra összpontosított, most orientációja afelé tolódott el, hogyan adaptálódik az egyén a *belső* erőkhöz. Bár a külső erők és események hatását sem hagyták figyelmen kívül, a második szakasz elméletét közvetlenül befolyásolták a Freud és az ekkorra egyre növekvő számú kollégája által alkalmazott klinikai eljárások. Az elmélet arra a helyzetre reflektált, amelyben a páciens a heverőn fekszik, a szabad asszociáció úgynevezett „alapszabályát” követi, álmait és a különféle álomelemekre vonatkozó asszociációit adja elő. Az analitikust nem látja, aki a páciensnek önmagáról keveset vagy semmit sem mond, és amennyire az lehetséges, saját meggyőződéseit és attitűdjeit elrejtí. Ez éles megvilágításba helyezte azt, ami a páciens belsejéből jött, és az elmélet az ebben való elmélyedésre reflektál. A klinikai helyzet és a megfelelő klinikai fogalmak teljes leírása más helyen található (Sandler, Dare & Holder, 1972), ahol az olyan fogalmak mint az áttétel, az ellenállás, az *acting out* és az átdolgozás fejlődését tárgyaljuk.

Az első szakaszban Freud különbséget tett az elme tudatos és tudattalan aspektusai között, és ezt a megkülönböztetést dolgozta ki a topográfiai modellben. Freud a tudattalan két fő fajtáját írta le. Az egyik a *Tudattalan* rendszer folyamatainak az a jellegzetessége, hogy olyan ösztöntörekvéseket és vágyakat foglal magában, amelyek veszélyt és fenyegetést jelentenek, a legkellemetlenebb érzéseket keltenék, ha felbukkanhatnának a tudatosságban. A Tudattalanban lévő törekvések állandóan a kisülés felé törekszenek, de ha a tudatosságban vagy a viselkedésben kifejeződnek (eléri a *Tudatos* rendszert), akkor ezt rendszerint csak torzított vagy cenzúrázott formában érhetik el. A másik fajta tudattalant a *Tudatelőtt*esnek nevezett rendszernek tulajdonította, amely különféle el nem hárított ismeretet, gondolatokat és emlékeket tartalmaz, amelyek a megfelelő időben szabadon beléphetnek a tudatba⁷ és az egyén nem csak racionális feladatokra használja őket, hanem a Tudattalan rendszerből jövő, a mélyből a felszín felé haladó vágyakat is megragadhatja velük.

A Tudattalan rendszerre jellemző ösztönvágyak a gyermek pszichoszexuális fejlődésének különböző szakaszaiból származó infantilis biszexuális impulzusokat reprezentálnak, beleértve a szülőkre irányuló szexuális vágyódás, féltékenység és rivalizálás intenzív és ambivalens érzéseit, azt a konstellációt, amely a jól ismert Ödipusz-komplexust alkotja. E periódus megfogalmazásainak megértésében fontos figyelembe venni azt a tényt, hogy Freud e periódus elején az ösztönvágyakat döntően szexuális természetűeknek látta - és ezen ösztöntörekvések energiájának a „libidó” nevet adta. A második szakaszban később a

⁶ Ahogy arra többen rámutattak, sok zavart idézett elő a német *Trieb* hibás „ösztönre” [*instinct*] és nem „ösztöntörekvése” [*drive*] való fordítása. Az utóbbi években az „instinctual drive” kompromisszumos kifejezés használatával kísérletet tettek ennek orvoslására, hogy megkülönböztessék az etológusok által tanulmányozott „ösztönös” [*instinctive*] tendenciáktól és viselkedéstől. [A magyar fordításban mind a „drive”, mind az „instinctual drive” kifejezéseket *ösztöntörekvésnek* fordítjuk. - A fordító.]

⁷ Freud módosította ezt a nézetet, és a Tudatelőtt és a Tudatos, valamint a Tudattalan és Tudatelőtt között működő elhárító határvonal bevezetését találta szükségesnek. A topográfiai vonatkoztatási rendszert e sorozat egy későbbi cikkében tárgyaljuk (Sandler, Holder & Dare, 1972b).

Tudattalan tartalmaihoz hozzáadta az agresszív vágyakat, de az agresszív ösztöntörekvések mögötti energiára nem határozott meg semmilyen hasonló kifejezést. Freud a második szakasz folyamán számos változtatást tett „ösztön”-elméletében, és ezeket Bibring (1941) jól dokumentálta.

E szakasz folyamán fejtette ki Freud azt a nézetét, hogy életünkben még a legmagasabb rendű és legkifinomultabb, érdeklődéseink is részben a Tudattalanban megmaradt infantilis szexuális és agresszív készletek átalakulásaira vezethetők vissza, és úgy vélte, hogy a durva ösztönvágyak kifinomultabb és látszólag nem szexuális formákba való átalakulása olyan folyamat révén megy végbe, amelynek nagy fontosságot tulajdonított - a *szublimációról* van szó.

A Tudattalan rendszert nagyon primitív működési mód jellemzi, amelyet Freud *elsődleges folyamatnak* nevezett. Az elemek közötti logikai és formális viszonyok hiányoznak a Tudattalantól, és a primitív asszociáció egyszerű szabályai vonatkoznak rá. A Tudattalanban az ösztöntörekvések és vágyak egyszerűen aszerint működnek, amit Freud *örömeinek* nevezett, azaz mindenáron a kisülést, a kielégülést és a fájdalmas feszültségtől való megkönnyebbülést keresik. A Tudatelőtti és a Tudatos rendszerek ennek egyenes ellentétei. Itt a *másodlagos folyamat* uralkodik, azaz a logika, az ész, a külső valóság és tudatos ideáljaink ismerete, valamint viselkedési standardjaink. A Tudattalannal szemben a Tudatelőtti és a Tudatos rendszerek azt követik, vagy próbálják meg követni, amit Freud *valóságelnak* (1911) nevezett. Nyilvánvalónak látszik, hogy elkerülhetetlenül és állandóan konfliktus helyzeteknek kell keletkezniük - például a primitív szexuális vágyak és a személy morális valamint etikai standardjai között -, és, hogy minden ellentétes erőt figyelembe vevő megoldást kell keresni.

Freud 1914-ben vezette be a *narcizmus* fogalmát (1914a), hogy megpróbálja tisztázni azt a bonyolult problémát, amit a személynek a szeretettárgyaihoz és önmagához való viszonya mind a normális, mind a patológus állapotokban jelent. Ebben az írásban Freud foglalkozott a gyermek ideáljainak a szüleire mint modellekre alapuló kialakulásával is, és bevezette az *énideál* fogalmát, előrevetítve ezzel a felettes-én későbbi (harmadik szakaszbeli) fogalmát.

A második szakasz vége felé Freud az agresszióval kapcsolatos problémák iránt kezdett érdeklődni (minden bizonnyal az I. világháború készítette erre). Feltárta a mazohizmus és a személy saját *selfje* ellen forduló agressziójának problémáit, valamint a súlyos melankóliás depresszió patológiáját. 1920-ban „A halálösztön és az életösztön” [Túl az örömeinken] c. művében kitérőt tett a spekulatív biológia irányában, bevezetve a jól ismert és vitatott „halálösztön” eszméjét.

A pszichoanalitikus pszichológia nézőpontjából (Freud „metapszichológiaként” hivatkozott rá) a második szakasz folyamán számos olyan megfogalmazás jelent meg, amely későbbi munkássága során csaknem változatlan maradt, ezek közül többet e sorozatban később érintünk. Freudnak a második szakasz során írt munkái teljes pszichológiai munkássága standard kiadásának [Standard Edition] huszonhárom kötetéből tizenötöt tesznek ki.

A harmadik szakasz

A harmadik szakasz, úgy hisszük, „Az én és az ösztön-én” 1923-as megjelenésével kezdődött. A „Gátlások, tünetek és szorongás” 1926-ban jelent meg, és ez a két munka lényeges változásokat hozott Freud pszichoanalitikus pszichológiájában. Ezek képezik az alapját a strukturális elméletnek, a második szakasz „topográfiai” elméletétől igencsak eltérő teóriának.⁸

A második szakasz vége felé bizonyos inkonzisztenciák kezdtek nyilvánvalóvá válni Freudnak a mentális apparátusról és annak működéséről szóló nézeteiben. Problémák jelentkeztek a *tudattalan* szó leíró és „rendszerinti” használatával összefüggésben. A „tudatelőttés” kifejezés, amely egykor a tudatosság számára szabadon hozzáférhető mentális tartalomra vonatkozott, egy „rendszer” is jelölt, sőt Freud, mint korábban leírtuk, szükségesnek találta a Tudatelőttés és a Tudatos közötti elfojtó „határvonal” posztulálását. Ezen túlmenően Freud korábban az én kifejezést főként a tudathoz kapcsolódó képzetek szerveződésének jelölésére használta, de fokozatosan az én olyan fogalma felé mozdult el, amelyben a tudathoz való viszony kevésbé döntővé vált, mint a múltban. A hosszú második szakasz folyamán a topográfiai modellt, amely eredetileg tapasztalati minőségeken alapult, valójában egyre inkább úgy tekintette, mint ami szervezett funkcionális rendszerekből áll.

Freud 1923-ban a strukturális elméletet a tudattalan bűnérték létezését tárgyalva vezette be, és szükségesnek találta, hogy egy olyan szervezett rész (felettes-én) működésének tulajdonítsa, amelyet a topográfiai modell adekvátan nem ragadhatott meg. Ehhez hozzátehetjük, hogy Freudnak a második szakaszban a nárcizmusra valamint a melankólia, a paranoia és a hipochondria klinikai állapotaira vonatkozó megfogalmazásai mind hozzájárultak a topográfiai modell magyarázó erejére rakódó feszültséghez. Így a „Gyász és melankólia”-ban (1917) arra kényszerült, hogy melankóliás önvádjainak magyarázata érdekében „énhasításról”, az egyik résznek a másikkal való szembefordulásáról beszéljen.

A strukturális elméletben Freud egy három rétegű mentális apparátust reprezentáló modellt mutatott be, amelyben a fő *strukturákat ösztön-énnek, énnak és felettes-énnek* nevezte el.

Az ösztön-én nagyjából megfelel annak, amit a múltban a Tudattalan fogalma ölelt fel. Annak a területnek lehet tekinteni, amelyik magában foglalja a primitív ösztöntörékvéseket, azok minden öröklött és alkati elemével együtt. Az örömeiv uralja, és az elsődleges folyamat szerint működik. A fejlődés folyamán az ösztön-én egy része, a gyermek külvilággal való interakciójának hatására, módosuláson megy keresztül azért, hogy *énné* váljon. Ez utóbbi instancia elsődleges funkciója az önfenntartás feladata és olyan eszközök megszerzése, melyek révén az ösztön-én nyomása és a valóság követelményeihez való párhuzamos adaptáció végbevihető. Különböző mechanizmusok, köztük az elhárító mechanizmusok által tesz szert az ösztönös kisülés késleltetésének vagy ellenőrzésének funkciójára. A harmadik instancia, a *felettes-én*, a gyermek korai, különösen szüleihez és más tekintélyes személyekhez fűződő viszonyában megjelenő konfliktusainak egyfajta belső lecsapódása vagy maradványa. A lelkiismeret és a gyermeki ideálok hordozójának tekintik, de nem csak a tudatos részek hordozójának, mivel a felettes-én nagy része, csakúgy mint az éné, valamint az ösztön-én teljes egészében a tudatosságon kívül működik.

A tudatot most „az én érzékszervének” tekintik. Az ént olyan szerveződésként ábrázolják, amely három urat próbál meg egyszerre szolgálni - az ösztön-ént, a felettes-ént és a külvilág követelményeit. E három közül bármelyikből jövő fenyegetés szorongást kelthet. Ahelyett,

⁸ A harmadik szakasz strukturális elméletével kapcsolatban időnként a „topográfiai” kifejezést is használják (v.ö. Freud, 1940).

hogy a szorongást egyszerűen annak tekintnék, ahogyan a fenyegető ösztönvágy a tudatban megmutatkozik (azaz a libidó „átalakulásának”), most az én válaszában látják. Ezt a „Gátlások, tünetek és szorongás”-ban (1926) részletesen kifejti oly módon, hogy az én szorongásválasza vészjelzés - végső soron a traumatikus megrendültség veszélyének jelzése. A szorongás jelzését úgy tekintette, mint ami arra sarkallja az ént, hogy megfelelő adaptív és elhárító rendszabályokat vezessen be azért, hogy integritását és biztonságát megőrizhesse.

Az agresszió ekkor azonos helyet kapott az ösztön-énben a libidóval. Ez a nézet „Az én és az ösztön-én”-ben (1920) fogalmazódott meg.

A pszichoanalitikus technika váltoásaiban tükröződik az azzal való törődés, ahogyan az én a ránehezedő különböző és gyakran konfliktusos követelményekhez alkalmazkodik. Az énnel a második szakaszban lecsökkentett jelentőségét a való világ visszaállította. A kezelések során az elhárító mechanizmusokat intenzívebben tanulmányozták és interpretálták. Számos, a strukturális elmélet bevezetését szorosan követő változást nem Freud, hanem más pszichoanalitikusok kezdeményeztek és dolgoztak ki, ezért ezeket, céljainkat szem előtt tartva, a képzeletbeli negyedik szakaszba helyezzük. Természetesen, a második szakasz folyamán is kiváló írásokkal jelentkeztek Freud kollégái, nevezetesen Karl Abraham, Ferenczi Sándor, Ernest Jones, C. G. Jung és Otto Rank (a két utóbb említett szakított Freuddal). A harmadik szakasz 1939-ben Freud halálával ért véget.

A negyedik szakasz

Ezt a szakaszt, meglehetősen önkényesen, azokhoz az írásokhoz lehet kapcsolni, amelyeket nem Freud, hanem más analitikusok tettek közzé a strukturális elmélet bevezetése után. Ennek következtében ez nagymértékben átfedi a harmadik szakaszt. Nem lehet röviden értékelni azt a negyedik szakaszt, amely mind a mai napig tart.⁹ Nem tehetünk mást, mint hogy megemlítsük Anna Freud *Az én és az elhárító mechanizmusok* (1936) és Hartmann *Énpszichológia és az adaptáció problémája* műveit, mint olyanokat, amelyek a harmadik szakaszban az énelméletet illetően tett újítások viszonylag közvetlen eredményei. Ezek az írások a pszichoanalitikus gondolkodásban a fejlődés fontos vonalát nyitották meg az általánosan „énpszichológiaként” ismert területen. Ebben az összefüggésben Anna Freud és Heinz Hartmann további munkásságát lehet megemlíteni, valamint Ernst Kris, Erik Erikson és David Rapaport írásait.

A negyedik szakasz elején lényeges előrehaladás történt a pszichoanalitikus elméletben és technikában Anna Freud és Melanie Klein révén, akik létrehozták saját külön iskoláikat. August Aichorn a húszas évek közepén elkezdte alkalmazni a pszichoanalitikus megközelítést a bűnözés problémáira. C. G. Jung a pszichózissal kapcsolatos korai munkásságának irányát követte Victor Tausk, H. Nunberg és Paul Federn. A karakterhez és a személyiséghez kötődő elhárításokkal kapcsolatos tanulmányok nagy ösztönzést kaptak Wilhelm Reich munkásságától. Meg kell említeni Ferenczi késői munkásságát és követőit (pl. Bálint Mihályt), valamint Ernest Jones, Edward Glover, Ronald Fairbairn és D. W. Winnicott írásait.

⁹ Vannak jelek arra, hogy az általános pszichológia eredményeinek (különösen Piaget munkásságának) és más diszciplínák megfogalmazásainak a pszichoanalitikus gondolkodásra gyakorolt hatása következményeként talán egy ötödik szakasz kristályosodhat ki.

A pszichoszomatikus orvoslás területén Franz Alexander, valamint Felix és Helen Deutsch munkái nyitottak fontos kutatási területet. A pszichoanalitikus pszichoterápia területéhez Frieda Fromm-Reichmann járult hozzá alapvetően.

Tisztában vagyunk vele, hogy a negyedik szakaszból viszonylag kevés jelentős és korai szerzőt említettünk meg. Kivihetetlen e szakasz olyan részletes áttekintése, amelyik a nagyszámú pszichoanalitikussal és a számos különböző alkalmazási területen született pszichoanalitikus írással bőséggel foglalkozik. Részletesebb hivatkozásokat e sorozat keretei között a későbbi cikkekben teszünk.

Irodalom

- Bibring, E. (1941). The development and problems of the theory of instincts. *Int. J. Psycho-Anal.* **22**, 102-131.
- Ellenberger, H. F. (1970). *The discovery of the Unconscious*. London: Allen Lane.
- Freud, A. (1936). *The Ego and the Mechanisms of Defence*. London: Hogarth Press.
- Freud, S. (1887-1902). *The Origins of Psycho-analysis: Letters to Wilhelm Fliess, Drafts and Notes*. London: Imago, 1954.
- Freud, S. (1893-1895). Studies on hysteria. *S. E.* **2**.
- Freud, S. (1894). The neuro-psychoses of defence. *S. E.* **3**.
- Freud, S. (1895). Project for a scientific psychology. *S. E.* **1**.
- Freud, S. (1896). Further remarks on the neuro-psychoses of defence. *S. E.* **3**.
- Freud, S. (1900). The interpretation of dreams. *S. E.* **4-5**.
- Freud, S. (1901). The psychopathology of everyday life. *S. E.* **6**.
- Freud, S. (1905). Three essays on the theory of sexuality. *S. E.* **7**.
- Freud, S. (1911). Formulations on the two principles of mental functioning. *S. E.* **12**.
- Freud, S. (1914a). On narcissism: an introduction. *S. E.* **14**.
- Freud, S. (1914b). On the history of the psychoanalytic movement. *S. E.* **14**.
- Freud, S. (1917). Mourning and melancholia. *S. E.* **14**.
- Freud, S. (1920). Beyond the pleasure principle. *S. E.* **18**.
- Freud, S. (1923). The ego and the id. *S. E.* **19**.
- Freud, S. (1925). An autobiographical study. *S. E.* **20**.
- Freud, S. (1926). Inhibitions, symptoms and anxiety. *S. E.* **20**.
- Freud, S. (1940). An outline of psycho-analysis. *S. E.* **23**.
- Hartmann, H. (1939). *Ego Psychology and the Problem of Adaptation*. New York: International Universities Press.
- Hartmann, H. (1956). The development of the ego concept in Freud's work. In *Essays on Ego Psychology*. London: Hogarth Press, 1964.
- Holzman, P. S. (1970). *Psychoanalysis and Psychopathology*. New York: McGraw-Hill.
- Jones, E. (1953). *The life and Work of Sigmund Freud*. 3 vols. London: Hogarth Press.
- Klein, G. (1966). Perspectives to change in psychoanalytic theory. (Sokszorosított kézirat).
- Kuhn, T. (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago University Press.

- Levitt, M. (1959). Sigmund Freud: a biographical study. In M. Levitt (szerk.), *Readings in Psychoanalytic Psychology*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Piaget, J. (1950). *The Psychology of Intelligence*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Rappaport, D. (1959). A historical survey of psychoanalytic ego psychology. *Psychol. Issues* **1**, no. 1.
- Sandler, J. (1969). *On the Communication of Psychoanalytic Thought*. Leiden: University Press.
- Sandler, J., Dare, C. & Holder, A. (1972). *The Patient and the Analyst: the Clinical Framework of Psychoanalysis*.
- Sandler, J., Holder, A. & Dare, C. (1972a). Frames of reference in psychoanalytic psychology. IV. The affect-trauma frame of reference. *Br. J. Med. Psychol.* **45**.
- Sandler, J., Holder, A. & Dare, C. (1972b). Frames of reference in psychoanalytic psychology. V. The topographical frame of reference. *Br. J. med. Psychol.* **45**.
- Stewart, W. A. (1967). *Psychoanalysis: the First Ten Years*. New York: Macmillan.
- Whyte, L. L. (1959). *The Unconscious before Freud*. London: Tavistock Publications.
- Wyss, D. (1966). *Depth Psychology: a Critical History*. London: Allen & Unwin.
- Zilboorg, G. (1941). *A History of Medical Psychology*. New York: Norton.

III. Megjegyzés az alapfeltevésekről

E sorozat előző írásában (Sandler és tsai., 1972) céljaink érdekében a pszichoanalízis történetét több „szakaszra” osztottuk. Az első szakaszt helyes lehet úgy tekintenünk, mint ami akkor kezdődött, amikor Freud 1886-ban Charcot-nál tett látogatásáról visszatért Bécsbe, és 1897-ben azzal a felismeréssel zárult, hogy a hisztériás páciensek által előadott „traumák” nem feltétlenül történtek meg a valóságban, hanem nagyon gyakran a tudatos emlékezetből kiszorított gyermekkori álmodozások voltak. Ezzel vette kezdetét a mentális működés irányában megmutatkozó döntő reorientációval együtt (amely nagyrészt Freud önanalíziséből eredt) a hosszú második szakasz, amely 1923-ig tartott. A második szakasz negyedszázada alatt a pszichoanalitikus elméletben óriási fejlődés ment végbe, és a pszichoanalitikus pszichológia a fő hangsúlyt az ösztöntörékvésekre és azok viszonyaira helyezte (ami az első szakaszban nem így volt). Az 1923-tól 1939-ig tartó harmadik szakasz a „strukturális elmélet” bevezetésével kezdődött, és Freud utolsó munkájának, „A pszichoanalízis vázlatá”-nak (1940) megjelenésével ért véget. A negyedik szakasz nem követte, hanem átfedte az előzőt, és a mai napig is tart. A szakaszokra osztás bizonyos mértékig, önkényes és mesterkéltséggel, de céljaink érdekében hasznos, mivel lehetővé teszi, hogy a következő cikkekben, ahogy azokat már leírtuk, a különböző szakaszoknak megfelelő *vonatkoztatási rendszerekből* [*frames of reference*] egy sorozatot alkossunk. Minthogy a negyedik szakasz nem Freud, hanem más pszichoanalitikusok írásait fogja át, nyilvánvaló, hogy azt egyetlen vonatkoztatási rendszerrel nem lehet értékelni.

Az előző cikkben leírt történeti kontextust és szakaszokat helyénvalónak tűnik az „alapvető hipotézisek”, a „fundamentális fogalmak” rövid áttekintésével kiegészíteni, ezekre majd mint *alapfeltevésekre* hivatkozunk. Nem az itt megjelenő szemantikai, filozófiai és tudományos kérdések megtárgyalását ajánljuk, hanem azt, hogy ezeket az elveket abból a szempontból mutassuk be, hogy azok nélkülözhetetlen sarokkövek, bármelyikük nélkül az egész teoretikus struktúra összeomlana (v.ö. Rapaport, 1967).

Mielőtt a mi (nem feltétlenül teljes) listánkat bemutatnánk, érdekes lehet megvizsgálni azt, hogy mit tekintett számos korábbi szerző „fundamentálisnak” vagy „alapvetőnek”.

1949-ben Alexander „két fundamentális posztulátumról” beszélt. Az első az volt, hogy „elmék képesek elméket tanulmányozni”, míg a második az volt, hogy

Az elme funkciói valójában éppen annyira biológiaiak, mint a mozgás, a légzés és az adaptív mechanizmusok ... Jelenlegi tudásunk szerint ... a pszichológiai megközelítés ... részletes betekintést nyújt ezekbe a komplex biológiai problémákba.

Brenner (1955) „két fundamentális hipotézisről” ír, amelyek

oly sok megerősítést nyertek, és jelentőségüket tekintve olyan fundamentálisnak látszanak, hogy hajlamosak vagyunk az elme megalapozott törvényeinek tekinteni őket. A két sokszor megerősített, fundamentális hipotézis: a pszichés determinizmus vagy kauzalitás elve, illetve az a tétel, hogy a tudat a pszichés folyamatok inkább kivételes, mint szabályos attribútuma.

Munroe (1955) a pszichoanalízist „megalapozó feltevésekre” hivatkozik, és ezek alatt a pszichológiai determinizmust, a tudattalan szerepét,¹⁰ a motiváció fogalmát („az emberi viselkedés célirányos minősége”) és a genetikus¹¹ megközelítést (a jelenlegi események a múlttól függenek annak „a jelennel való kreatív interakciójában”) érti.

1944-ben tartott előadássorozatában Rapaport (1967) a pszichoanalitikus pszichológia elveit vagy axiómáit tárgyalja. A kontinuitás, a jelentés [*meaning*], a determinizmus, az ösztön (ösztöntörekvés) és a tudattalan posztulátumait említi. Mások (pl. Waelder, 1960; Holzman, 1970) a pszichoanalitikus elmélet általános feltevéseit a klinikai jelenségek megértésének szempontjából veszik számba.

Az „alapfeltevések” alább megadandó listájához a pszichoanalitikus elmélet átfogóbb szemléletét fogadjuk el (amint az az első tárgyalt hipotézisből is nyilvánvaló). Az alapfeltevések bizonyos mértékig átfedik egymást és kölcsönös kapcsolatban vannak.

1. A pszichoanalízis mint általános pszichológia

Bár a „pszichoanalízis” kifejezés sajátos kezelési módszerre, pszichopatológiai elméletek sorozatára és a pszichoanalitikus módszerrel gyűjtött adattömegre utal, de egyúttal kísérletet tesz mind a normális, mind az abnormális pszichológiai jelenségek megértésére és magyarázatára is. A patológikus manifesztációkat a pszichoanalízis általánosabb pszichológiája révén lehet megérteni. Ha párhuzamot vonunk az organikus medicinával, akkor azt mondhatnánk, hogy ez a szomatikus patológia területe, melynek bár megvannak a sajátos vonásai, de a szomatikus működés azon általánosabb elméletébe ágyazódik bele, amely magában foglalja a normális testi folyamatok és interakcióik figyelmes vizsgálatát is. Az ember valójában tovább is mehet, és elfogadhatja azt az általános nézetet, hogy a patológikust csak a normális terminusaival lehet teljesen megérteni.

A pszichoanalitikus pszichológia egyik megkülönböztető jegye az, hogy mind a normális, mind az abnormális mentális működésben hangsúlyozza az *ösztöntörekvések* és a mentális *konfliktus* szerepét.

2. A mentális apparátus

Egy mentális apparátus létének feltételezése az egyénen belüli stabil, vagy viszonylag stabil szerveződés létét vonja maga után. Noha lehet érvényesen érvelni amellett, hogy a pszichológiai folyamatok az idegrendszer funkciói, mégis elméletének megfelelően a pszichoanalízis azt tételezi fel, hogy a pszichológiai jelenségeket csak egy pszichológiai „apparátust” is figyelembe véve lehet fogalmilag megragadni. A mentális apparátus fogalma valójában itt is párhuzamos a fiziológus kardiovaszkuláris, ideg, emésztő, genitourinális és más rendszerek fogalmaival. Ez egy olyan további „rendszer”, amely inkább pszichológiai, mint organikus, noha más rendszerek befolyásolják, és maga is hatással van azokra. Pszichoanalitikus nézőpontból a pszichológia a mentális apparátusnak és működésének éppen olyan tanulmányozását jelenti, mint ahogy az olyan diszciplínák mint a fiziológia, az anatómia és a

¹⁰ Munroe az értekezésében azt a megszokott hibát követi el, ami a pszichoanalitikus elmélet bemutatását gyakran zavarossá teszi: A tudattalan mentális folyamatokat „a Tudattalan” *rendszerrel* azonosítja. A második szakaszban az e mentális rendszernek tulajdonított sajátosságokat (pl. „az elsődleges folyamat” szerinti működést) azután hibásan általában véve a tudattalan folyamatoknak tulajdonítja.

¹¹ A „genetikus” a pszichoanalízisben a pszichológiai működés bizonyos aspektusainak „genezisére” vagy eredetére vonatkozik, és nem az öröklésre (bár az öröklés, természetesen, szerepet játszik az egyéni fejlődésben).

biokémia a fizikai apparátusokat és azok működését vizsgálják. A mentális apparátus fogalma maga után vonja a pszichológiai „struktúrákat” - lassan változó pszichológiai szerveződéseket (Rapaport) - magukban foglaló folyamatok elképzelését, de a pszichoanalitikus pszichológia nemcsak a viselkedésnek a pszichológiai struktúrák és funkciók terminusaival történő tanulmányozását foglalja magában, *hanem a szubjektív élményét is*.

A mentális apparátus hipotézisével összefüggő további feltevés (amelyet ugyancsak egy különálló alaphipotézisnek lehet tekinteni, noha mindegyikkel kapcsolatban van) a *fejlődés* feltételezése. A mentális apparátus az élet korai szakaszában viszonylag egyszerűnek tekinthető, de a fejlődés folyamán komplexitásában növekszik. Így az apparátus képes a módosulásra, és fejlődése mind az érés, mind a pszichológiai adaptációba lépő erők funkciója (abban az értelemben, ahogy az adaptációt alább tárgyaljuk).

3. Pszichológiai adaptáció

Ez a mentális apparátus fogalmához kapcsolódik. E feltevés szerint lényegében a mentális apparátus (egyebek mellett) úgy működik, hogy egy „állandó állapotot” tart fenn (ez a homeosztázis fiziológiai fogalmával vethető össze) e képzeletbeli állapotot állandóan megzavaró tényezőkkel szemben. Hangsúlyozni kell, hogy ilyen zavarok mind az egyénen kívülről, mind belülről érkehetnek.¹² A második szakasztól kezdve létezik az a feltevés, hogy az egyensúlyzavar - pszichológiai ösztöntörékvések formájában - magából az apparátusból is eredhet. A pszichoanalitikus pszichológia nézőpontjából minden viselkedést és élményt az „állandó állapot” zavaraihoz való pszichológiai adaptáció¹³ folyamataival lehet kapcsolatba hozni. Az adaptáció folyamatai viszont változásokat idéznek elő a mentális apparátus struktúrájában és működés módjában.

Az adaptáció eszméjéhez kapcsolódik a *konfliktusnak* mint az egyensúlyvesztés forrásának, és az *elhárításnak* mint a mentális apparátus sajátos adaptív manőverének fogalma.

4. A pszichológiai determinizmus

Az első szakaszban Freud a fizikai tudományokból vette át a determinizmus fogalmát és alkalmazta azt a pszichológiai szférára. A pszichológiai determinizmus feltevése még mindig a pszichoanalitikus gondolkodás sarokköve. Röviden, ez az a meggyőződés, mely szerint a viselkedés illetve a szubjektív tapasztalat minden aspektusát, valamint a mentális működés összes aspektusát az ezeket megelőző (pszichológiai és nem pszichológiai) események eredményének lehet tekinteni. Ebből az következik, hogy *elméletileg* lehetséges kell legyen az egykorú és a múltban működő erők alapján egy pszichológiai „eseményt” előre jelezni és megérteni. Ez teoretikusan így van, de az ilyen előrejelzés *gyakorlatilag* lehetetlen, bár a pszichoanalitikus pszichológusok feltételezik, hogy minden pszichológiai manifesztáció vagy élmény meghatározott és elméletileg megmagyarázható viszonyban áll a személy egész pszichológiai életével. A pszichológiai determinizmust néha a *kauzalitás* elvének nevezik. A determinizmus, természetesen, olyan feltevés, amelyet a tudományban rendszerint felvesznek.

¹² A mentális apparátus egyensúlyát megzavaró, testen belül keletkező tényezőket úgy lehet felfogni, mint amelyek a *mentális apparátuson kívül* erednek.

¹³ Az adaptációnak ez a megközelítése radikálisan különbözik attól, amelyik egyedül a társadalmi környezethez való adaptációt hangsúlyozza. Pszichoanalitikus szempontból, még a legdurvábban antiszociális vagy önpusztító viselkedést is a pszichológiai adaptációra tett kísérletek eredményének lehet tekinteni.

E feltevés jelentősége a pszichoanalízis számára az, hogy a pszichoanalitikust az *okok* keresésére vezeti. Ez nem azt jelenti, hogy az okokat mindig megtalálják. Ha egy követ hagynak legördülni a hegyről, akkor feltehetjük, hogy azt a helyzetet, amelyben végül megállapodik, olyan tényezők határozzák meg, mint az alakja, a súlya, az állaga és a ráható erők egész sora. Ez nem jelenti azt, hogy mindazon tényezőket, amelyek eredményeként a kő ott állt meg, ahol megállt, könnyen fel lehetne tární, s valójában haszontalan lenne, ha ilyen sok információt halmoznánk fel az eseményre vonatkozóan.

A pszichológiai determinizmust tekintve az a szempont fontos, hogy okok léteznek, hogy a mentális események nem teljesen véletlenszerűen, illetve nem valamilyen természetfeletti erő szeszélyéből történnek. Így a páciens „szabad asszociációit” nem lehet véletlen gondolatoknak tekinteni, hanem feltehető, hogy létezik valamiféle alapvető, habár bonyolult kapcsolat a páciens által produkált különböző asszociációk között.

A fizikai tudományokhoz hasonlóan törvények és elméletek megalkotásával kísérlik meg itt is a dolgokat leegyszerűsíteni. Minthogy ezek egyszerűsítések és általánosítások, ezért „igazságuk” a sajátos körülmények közötti felhasználhatóságukban rejlik. Egészében véve, a determinizmus elfogadása ellenére, a mentális működéssel kapcsolatos „törvények” (és ez valószínűleg a fizikai és biológiai tudományokra is vonatkozik) *valószínűségi* törvényekké válnak. A gyakorlati pszichoanalitikus azonban úgy gondolja, hogy minél többet tud az ember az egyén viselkedésének, valamint mentális folyamatainak és tapasztalatainak sajátos vonásairól, annál bizonyosabb lehet a levont következtetéseket illetően. Általánosságban szólva, egyetlen okot nem lehet elégséges magyarázatnak tekinteni, és a többszörös okság (túldetermináció) feltevését kell megfogalmazni.

A pszichológiai determinizmust olykor úgy tekintik, mint ami konfliktusban van a „szabad akarat” eszméjével. Ez a konfliktus, egészében véve, eltúlzott. Az egyén nagyfokú belső biztonsággal rendelkezhet, és lehet olyan helyzetben, hogy tudatosan ítélkezzen abban a tekintetben, hogy a számos irány közül melyiket kövesse. Mindazonáltal, a pszichológiai determinizmust még mindig lehet a végső döntésre vonatkozóan alkalmazni, amennyiben az ember úgy tekinti a döntést, mint ami számos tényező működésének eredője, beleértve azokat is, amelyek a helyzet felbecsülésében és megítélésében szerepet játszanak. A tudattalan mentális működés létének feltételezése miatt azonban (lásd később) a pszichoanalitikus azt a nézetet fogadja el, hogy elkerülhetetlenül az egyénre ható tudattalan pszichológiai erők határoznak meg számos olyan cselekedetet, amelyek a felszínen a szabad akarat következményeként jelennek meg.

Vannak más, a pszichológiai determinizmus hipotéziséből származó helytelen felfogások is. Ezek egyike az, hogy a pszichoanalitikus minden pszichológiai eseményt „meg tud magyarázni”. Egy másik szerint minden pszichológiai esemény tisztán pszichológiai okok következménye. További félreértés az, hogy a pszichoanalitikus azt hiszi, *minden egyes* tett vagy tudatos élmény teljesen a jelenben működő tudattalan erők eredménye (különösen a tudattalan ösztönvágyaké).¹⁴

¹⁴ Természetesen igaz az, hogy egyes pszichoanalitikusok úgy vélik, hogy mindent „meg lehet magyarázni”. Ez különösen érvényes azokra, akik szerint minden későbbi viselkedést az élet első hónapjaiban és éveiben megtörtént események és élmények határoznak meg. Azt kell mondanunk azonban, hogy a legtöbb pszichoanalitikus elfogadja azt a nézetet, hogy a korai élmények a későbbi mentális működés meghatározásában fontos tényezők, különösen a pszichológiai betegség megjelenésével összefüggően. Újból hangsúlyozzuk, az hogy a pszichoanalitikusok fontosnak tartják a korai élményeket és reakciókat, nem jelenti azt, hogy mindent, ami később történik, ezek előre meghatároznának.

5. A tudattalan mentális működés

Ez olyan alaphipotézis, amely inkább Freud korábbi tudományos és filozófiai képzettségéből származik, mint hogy új „felfedezés” lenne. Mindazonáltal, abszolút fundamentális a pszichoanalitikus pszichológia számára, és sajátos helyzetbe emelte az, hogy Freud a fogalmat szisztematikusan kidolgozta és használta. A pszichoanalízis számára alapelv, hogy a viselkedésnek és a szubjektív élménynek tudattalan meghatározói lehetnek. Ez az elképzelés mind a normális, mind az abnormális mentális működés összes pszichoanalitikus elmélete számára központi jelentőségű. A hipotézis tartalmazza azt a nézetet, hogy a mentális apparátus nagy része, igazából messze a legnagyobb része, a tudatos tapasztalaton kívül működik; azt a nézetet is magában foglalja, hogy a pszichológiai adaptáció nagyrészt tudattalanul megy végbe, és hogy a pszichológiai determinizmus elve egyformán vonatkozik a tudattalan és a tudatos folyamatokra s történésekre is.

Van jelentősége annak, ha megjegyezzük, hogy nem csak pszichológiai erőkről, folyamatokról és szerveződésekről tételezhető fel, hogy a tudaton kívül is létezhetnek. Képzetek és más szubjektív élmények (ideértve az érzelmeket) szintén képesek, ilyen vagy olyan formában, a tudattalan létezésre, pl. a tudat küszöb alatt.¹⁵

Irodalom

- Alexander, F. (1949). *Fundamentals of Psychoanalysis*. London: Allen & Unwin.
- Brenner, C. (1955). *An Elementary Textbook of Psychoanalysis*. New York: International Universities Press.
- Freud, S. (1916-17). Introductory lectures on psycho-analysis. *S. E.* **15-16**.
- Freud, S. (1923). The ego and the id. *S. E.* **19**.
- Freud, S. (1940). An outline of psycho-analysis. *S. E.* **23**.
- Holzman, P. S. (1970). *Psychoanalysis and Psychopathology*. New York: McGraw-Hill.
- Munroe, R. (1955). *Schools of Psychoanalytic Thought*. New York: Dryden Press.
- Rapaport, D. (1967). The scientific methodology of psychoanalysis. In *Collected Papers* (szerk. M. Gill). New York: Basic Books.
- Sandler, J., Dare, C. & Holder, A. (1972). Frames of reference in psychoanalytic psychology. II. The historical context and phases in the development of psychoanalysis. *Br. J. med. Psychol.* **45**, 133-142.
- Waelder, R. (1960). *Basic Theory of Psychoanalysis*. New York: International Universities Press.

¹⁵ Freud megjegyezte: „a mentális folyamatok önmagukban véve tudattalanok, és ... a mentális élet összes tényezője közül csak bizonyos egyedi mozzanatok és részletek azok, amelyek tudatosak ... [A pszichoanalízis] kénytelen fenntartani azt, hogy van tudattalan gondolkodás és fel nem fogott akarat” (1916-17) Noha a pszichoanalitikus írásokban keresztül-kasul „a tudattalan” kifejezést szabadon, az általában vett tudattalan mentális működés leírására használták, a második szakaszban egy különösen fontos pszichológiai rendszer „a Tudattalan” nevet kapta, és ez nem szinonimája „mindannak, amiről feltehető, hogy tudattalan”.

IV. Az affektus-trauma vonatkoztatási rendszer

A sorozatot bevezető három írásban (Sandler és tsai., 1972 *a, b, c*) megpróbáltuk áttekinteni a pszichoanalitikus pszichológiát. Ezt a pszichonalitikus elmélet összetettsége miatt, és azért tekintettük szükségesnek, mert nincs teljes és integrált elmélet. Úgy éreztük, hogy a pszichoanalízis történetének szakaszokra osztásával lehet a tárgyat megközelíteni (v.ö. Sandler és tsai., 1972*b*), most folytatjuk az egyes szakaszoknak megfelelő említett *vonatkoztatási rendszerek* felvázolásával. Négy történeti szakaszt vázoltunk fel, és ezek, a megfelelő vonatkoztatási rendszerekkel együtt, az alábbiak:

1. *szakasz* (1897-ig): Az affektus-trauma vonatkoztatási rendszer.
2. *szakasz* (1897-1923): A topográfiai vonatkoztatási rendszer.
3. *szakasz* (1923-1939): A strukturális vonatkoztatási rendszer.
4. *szakasz* (1923-tól): Nem Freud, hanem más pszichoanalitikusok eredményei.

Számos vonatkoztatási rendszer kapcsolódik a 4. szakaszhoz, nemcsak azok, amelyek a pszichoanalitikus pszichológia fő sodrában a strukturális megközelítést folytatják és kiterjesztik, hanem azok is, amelyek más szerzők munkásságának megértéséhez szükségesek.

Ez az írás az affektus-trauma vonatkoztatási rendszerrel foglalkozik, amely Freud 1897-ig terjedő gondolkodásából vezethető le. Lényege a külső traumatikus események mint patológia keltők hangsúlyozásában, és abban a szerepben rejlik, amelyet az „affektustöltések” játszanak a normális és az abnormális mentális működésben.

Az első szakasznak nem csak történeti jelentősége van. Számos ekkor bevezetett fogalom, ilyen vagy olyan formában, a későbbi pszichoanalitikus elméletben is megmaradt. A trauma fogalma, például, többé-kevésbé változatlanul tovább élt a későbbi szakaszokban. Az az elképzelés, hogy elfojtott traumatikus élmény húzódhat a páciens pszichopatológiája mögött, és az a remény, hogy ezt vissza lehet idézni, lereagálva a vele asszociációs kapcsolatban lévő érzelmeket, még mindig hatással van a neurózisok pszichoanalitikus kezelésére. A „felgyülemlett” állapotban tartott affektusmennyiségek fogalma (bizonyos klinikai érvényességgel) tovább él és bekerül a pszichoanalitikus kezelések leírásába („A páciens végül képes volt szabadon engedni azokat a gyűlöletes érzéseit, amelyeket oly sokáig tartott vissza” stb.). A mentális energia és kisülésének fogalma döntő szerepet játszott a pszichoanalitikus pszichológia későbbi megfogalmazásaiban, még ha az affektusnak az energiával való azonosítását a második és a későbbi szakaszokban nem is tartották fenn. Az energia az ösztöntörékvésekkel kapcsolódott össze (mint a „libidózus energia” fogalmában). Az első szakaszban bevezetett elhárítás fogalma megmaradt, bár változtak azok az elképzelések, hogy *mi* van elhárítva. Más fogalmak - olyanok, mint az én - később radikálisan megváltoztak. A pszichoanalízis minden egyes szakasza olyan fogalmakat hagyott hátra, amelyek, ha ez lehetségesnek bizonyult, beépültek a későbbi szakaszok megfogalmazásaiba. Ebben a tanulmánysorozatban arra törekszünk, hogy megértsük minden egyes szakasz lényegi fogalmait, ami a későbbi fejlődés és a pszichoanalitikus pszichológiában még meglévő számos következtetés megértéséhez szükséges. (v.ö. Sandler és tsai., 1972*a*).

I. A mentális apparátus és működése

Más freudi vonatkoztatási rendszerekhez hasonlóan a mentális (vagy pszichés) „apparátus” léte az első szakaszban is elfogadott. Az affektus-trauma vonatkoztatási rendszerben csakúgy, mint a többiben, olyan pszichológiai szerveződésnek tekintik, amelyen belül a pszichológiai folyamatok lezajlanak, és úgy gondolják, hogy a korai gyermekkorban viszonylag kezdetleges, de a fejlődés folyamán komplexitása növekszik. Mind a külső, mind a belső forrásokból származó igényekhez való adaptáció hordozójaként funkcionál, bár - és ennek óriási jelentősége van - ebben az első vonatkoztatási rendszerben *a hangsúly a külső valóságból származó élményekhez való adaptáción van.*¹⁶

Mások mellett a mentális apparátus funkciói közé tartozik az izgalom ellenőrzése és kisütése, valamint a nyomasztó affektusok és az „inkompatibilis” képzetek *elhárítása*. Az utóbbi képzeteket az egyén elveti, minthogy a tudatos standardjai, a hitei és a vágyai számára elfogadhatatlanok. Az apparátus funkciója az emlényomok lefektetése is. Az ilyen nyomok között *asszociatív kapcsolatok* teremtnének, ezek a kapcsolódások olyan tényezőkön alapulnak, mint a feljegyzett események tartalmainak egyidejűsége és hasonlósága. A figyelmet, a percepciót és a mentális energiának az egyik állapotból a másikba való átalakulását is az apparátus funkciói közé soroljuk.

A fejlődés az apparátuson belül differenciálódást idéz elő. Az egyik differenciálódott aspektust *énnek*¹⁷ nevezik, ez a kifejezés ebben a vonatkoztatási rendszerben mind a tudatot, mind azt az instanciát jelöli, amely az elhárítás funkcióját töltheti be. Úgy gondolták, hogy az én a biológiai szükségletek (amelyek az apparátusban izgalommennyiséget hoznak létre) és a külvilág (ami lényegesen nagyobb izgalom mennyiséget produkál) közötti interakció bázisán jön létre. Feltételezték egy, az én kifejlődését szolgáló alkati diszpozíciót (*Anlage*). A tudatosság értelmében vett én megjelenésével együtt kifejlődik az a képesség, hogy lehasítsa a tudatossággal összeegyeztethetetlen emlékeket és képzeteket s az elme tudattalan részébe száműzze őket. Bizonyos tartalmak és a velük asszociált érzelmek disszociációját az én által kezdeményezett elhárító folyamatok viszik végbe.

A mentális energia az affektus-trauma vonatkoztatási rendszerben

A mentális apparátus olyan *mentális energiát* vonultat fel és szabályoz, amely számos különböző állapotban létezhet. Lehet *nyugalomban*, ebben az esetben egyensúlyi állapot áll fenn, Fechner „állandóság elvének” megfelelően. Vagy pedig a mentális apparátus egyensúlyhiányához kapcsolódva a mentális energia olyan erőt gyakorolhat, amely „kisülés felé törekvő nyomást” hoz létre, azaz az állandó állapot (energia-homeosztázis) helyreállítására vonatkozó „követelést”. Így az apparátus az egyensúly fenntartásának irányában funkcionál, azaz egy viszonylag állandó vagy alacsony szintű izgalom irányában működik.

¹⁶ Noha Freud az első szakaszban is elismerte a belső biológiai és pszichológiai szükségletek és nyomások befolyását és azoknak a mentális apparátusra gyakorolt hatását, de ezeket másodlagos jelentőségűeknek tekintette. A belső erők teljesebb elismerése később következett be - valójában elég drámaian, 1897-ben. Az első szakasz folyamán felgyűlt, a személy életének valóságos eseményeire vonatkozó klinikai bizonyítékok súlyának tulajdoníthatóan a külvilágból az apparátust érő ingermennyiségre helyezett hangsúly sokkal nagyobb volt annál, mint amelyet a belső forrásokból spontán módon keletkező inger mennyisége kapott.

¹⁷ Az „én” kifejezés jelentése radikálisan megváltozott a pszichoanalitikus pszichológia fejlődése során. Az első szakaszban többé-kevésbé a tudat és a „tudatos self” szinonimája volt, a harmadik szakaszban már nem azonosították a tudattal, hanem igen komplex struktúrának tekintették azzal, hogy a tudatot az én „érzékszervének” fogták fel.

A mentális energiát olyan *mennyiségnek* tekintik, amelyet ingerléssel vagy kisütéssel növelni illetve csökkenteni lehet. Az affektus vagy az érzelem azonos az energiaizgalommal.¹⁸

Az elhárítások

Sokféleképpen kezelhető, ha a képzethez kapcsolódó emocionális izgalom növekszik. Ha a benne rejlő energiamentiség nem túl nagy, akkor előfordulhat, hogy a normális folyamatok, mint amilyen a motoros cselekvés, az érzelmek és emóciók tudatos kifejezése, még elegendőek a „kisüléshez”.¹⁹ Ha azonban az energia és a hozzákapcsolódó képzetek az én számára fenyegetőnek és potenciálisan megrendítőnek (azaz „inkompatibilisnek”) tűnnek, akkor olyan speciális pszichológiai mechanizmusokkal lehet ezeket kezelni, melyek védelmet szolgáltatnak a tudatosságnak oly módon, hogy valójában előidézik az energiának és a képzeteknek a tudatosságtól való disszociációját. Ezt a disszociációt az elhárítások idézik elő, és az elhárítások működése patológiához vezethet, de lehet, hogy nem vezet ahhoz.

Az alapvető elhárításnak az *elfojtást* tekintik, amely mindig az elhárítás első vonalát reprezentálja. Ez az elfogadhatatlan képzetek és a hozzájuk kapcsolódó érzelmek „kiszorítása” (*Verdrängung*) oly módon, hogy ezek az apparátus tudattalan részébe szorulnak vissza. Ha az elfojtás sikeres, akkor a nyomasztó képzetnek vagy érzelemnek nem marad nyoma a tudatban, hanem az affektív izgalom mennyisége a tudaton kívül energia-egyensúlytalanságot létrehozva „elzáródik” vagy „megszorul”. Az elfojtás egyben a legegyszerűbb elhárítás is. Működésének (Freud által megadott) példája annak a személynek az esete, aki elfelejtett vagy képtelen visszaemlékezni valamire, amit korábban olvasott (s amiről normális esetben el lehet várni, hogy visszaemlékezik rá) azért, mert az adott rész tartalma múltbeli szexuális események kellemetlen emlékeit idézi fel. Ezek az emlékek és a hozzájuk kapcsolódó érzelmek azután az elutasítás affektív reakcióját váltják ki, és az emlékek, az affektusok, és a hozzájuk kapcsolódó nemrég olvasott tartalom is „kiszorul” a tudatból, azaz elfojtódik.

A *helyettesítés* révén történő elhárítás egy „inkompatibilis képzetből” származó affektusnak a tudatban tolerálható képzetre való eltolására vonatkozik. Freud a kényszeres patológiára jellemző példát adott meg egy olyan lány leírásában (1895a), aki olyan dolgokért ostromozza önmagát, amelyekről ő is tudja, hogy abszurdak - lopásért, hamis pénz gyártásért stb. Eredetileg titkos maszturbációja miatt vádolta magát. Az „abszurd” kényszeres gondolatokhoz kapcsolódva megjelenhetnek az önvád és a bűnösség érzései, melyek a maszturbáció emlékét helyettesítik.

¹⁸ Freud azzal a „munkahipotézissel” élt, mely szerint „a mentális működésekben meg kell különböztetni azt - az affektusmennyiséget vagy az izgalommennyiséget -, ami a kvantitás minden jellegzetességével rendelkezik (noha nincs eszközünk ennek mérésére), ami növekedésre, csökkenésre, eltolódásra és kisülésre képes attól, ami úgy terjed szét a képzetek emléknymain, mint ahogy az elektromos töltés terül szét a test felszínén” (1894).

¹⁹ Freud az első szakaszban írt más folyamatokról is, amelyek az energiafeszültség csökkentésében szerepet játszanak: az (asszociatív utak mentén történő) normális „elkoptatás” és a viszonylag kis energiamentiségek bizonyos idő alatti „abszorpciója”.

Végül, az *affektust átalakító* elhárítás az egyik affektusnak másikkal való helyettesítését jelenti. Ebben a vonatkoztatási rendszerben ez indokolja azt, hogy megjelenik a szorongás, mint ami valamely más „megszorult affektus” átalakulásának a következménye.²⁰

Míg a mentális apparátus által tett elhárító erőfeszítéseket a normális mentális működés számára fundamentálisnak és szükségesnek lehet tekinteni, addig kiterjedt használatuk patológiához vezethet. Nem szabad elfelejteni, hogy ebben a szakaszban és ebben a vonatkoztatási rendszerben az uralkodó hangsúly azokra a folyamatokra helyeződik, melyek elhárítják azokat az affektusmennyiségeket, melyek azzal fenyegetnek, hogy a tudatos ént fájdalmas módon megrendítik, vagy pedig olyan (kivált az emlékeken alapuló) képzetekhez kapcsolódnak, amelyeket a tudat visszaszítóknak talál.

II. Patogén folyamatok

Az első szakaszban és az annak megfelelő affektus-trauma vonatkoztatási rendszerben a patológus folyamatokat úgy tekintik, mint amelyek a mentális apparátusban bekövetkező egyensúlytalansághoz való adaptáció sajátos folyamatai, mely egyensúlytalanságot bizonyos képzetekhez kapcsolódó affektív energia intenzív töltése okozza. Ha az energia nem kezelhető normálisan, akkor valamilyen formájú pszichológiai zavarban találhat kifejeződést. Az egyensúlytalanság fő oka a mentális *trauma*, bár vannak más okok is (mint az úgynevezett „aktuális” neurózisokban). Különleges hangsúly helyeződik a páciens életének azokra az eseményeire, különösen szexuális élményeire, amelyek - ilyen vagy olyan módon - „elzárt” affektusállapothoz vezetnek, ami a tudatos én önvédelmi szükséglete miatt csak pszichopatológiás kifejezést találhat. Ez elfojtáshoz vezet, és ennek eredményeként az elzárt affektus neurotikus tünetben álcázva és torzíva juthat kifejeződésre.

Említésre érdemes, hogy az első szakasz megfogalmazásai jelentik a fő kísérletet a patológiás állapotoknak (mint amilyen a konverziós hisztéria) a mentális folyamatok terminusaival (pszichológiai konfliktus, nyomasztó vagy fenyegető affektusok hatása, mentális traumák és olyan szexuális tényezők pszichológiai hatása, mint a csábítások, a frusztrációk stb.) történő magyarázatára. De az öröklés és az alkati hajlamok terén lehetséges összetevők is helyet kaptak. Valójában az ilyen, az egyén lelki alkatában inherens tényezőket úgy fogták fel, mint amelyek szerepet játszanak annak magyarázatában, hogy egy személyben miért ilyen és nem más típusú patológia fejlődik ki, vagy egyáltalán semmilyen patológia sem alakul ki. Az alkati tényezőknek az egyén sajátos élményeivel való interakciója fontos annak meghatározásában, hogy milyen módon alkalmazkodik a mentális apparátus a ráható erőkhöz és a patológus folyamatok bekövetkeznek-e, vagy sem. Ha ezek kifejlődnek, akkor a releváns tényezők kétféle sorozatának interakciója határozza meg a patológus adaptáció formáját.²¹

²⁰ Mikor ezt Freud leírta (1896a), akkor megjegyezte: „Az önvád affektusa különböző pszichés folyamatok révén más affektusokká alakulhat át, amelyek azután szabadabban léphetnek a tudatba, mint maga az affektus: például *szorongássá* (annak a tettnek a következményétől való félelemmé, amelyre az önvád vonatkozik), *hipochondriává* (testi hatásaitól való félelemmé), *üldöztetési téves eszmékké* (szociális hatásaitól való félelemmé), *szégyenné* (attól való félelemmé, hogy más emberek tudnak róla) stb. alakulhatnak át.

²¹ Freud a következőt írta: „Mivel nincs több véletlen a neurotikus patogenezisben, mint bárhol máshol, fel kell tételezni, hogy nem az öröklés uralkodik egy család erre fogékony tagjában kifejlődő, sajátos ideges zavar választása felett, hanem megvan az alapunk annak feltételezésére, hogy kevésbé megfoghatatlan természetű, olyan más etiológiai hatások létét gyanítsuk, amelyek azután megérdemlik azt, hogy az ilyen és ilyen ideges állapot *sajátos etiológiájának* nevezzük őket. E sajátos etiológiai tényező léte nélkül az öröklés semmit sem tehetne. Ha az adott etiológiát valamilyen más hatás váltaná fel, akkor más ideges zavar létrehozására lenne alkalmas.

A mentális trauma

A mentális apparátus egy adott időben csak egy bizonyos energiamennyiséggel tud megbirkózni. Ez bizonyos mértékig az apparátus érettségének fokától függ. Ha túl nagy affektív energiamennyiségnek van kitéve, akkor megrendülhet, azaz a normális *ingerlát* átszakadhat. Gyermekkorban az éretlen apparátus hajlamosabb arra, hogy megrendüljön a hirtelen ingerbetöréstől (azaz olyan energiától, amelyet képtelen a normális csatornában megfelelően és ellenőrzött kisüléssel szabályozni).

A mentális („pszichés”, „pszichikai” vagy „pszichológiai”) trauma a kezelhetetlen izgalom által létrehozott tehetetlen megrendültség állapota. Bár a trauma ily módon egyértelműen definiált, mégis különbséget kell tennünk (miután a patológikus folyamatok - ahogy azokat ebben a vonatkoztatási rendszerben értettük - tekintetében fontosak) a következők között:²²

(a) *Aktuális [current] traumák*, azaz azok, amelyek a mentális apparátus megrendülését reprezentálják egy olyan energia miatt, amelyik a valóságos helyzetre vagy eseményre adott közvetlen vagy viszonylag közvetlen válasz. Az ilyen traumák, például, balesetek következtében fordulnak elő, amelyeket neurotikus tünetek megjelenése követhet.

(b) *Visszaható [retroactive] traumák*. Ezek abban a tekintetben lényegében nem különböznek az aktuális traumáktól, hogy az ellenőrizhetetlen energia miatti megrendülés állapotát reprezentálják, de az aktuális traumáktól eltérő az időviszonyuk a jelentős környezeti eseményhez. E traumák esetében egy jelentős esemény emléknymai az apparátusban már (gyakran jóval) azelőtt regisztrálódtak, hogy a trauma megtörtént. A visszaható traumák olyan eseményekkel kapcsolatosak, *amelyek noha izgalmasak voltak, bekövetkezésük idején nem élték meg őket traumatikusnak* (pl. olyan gyermekkorai élmények, különösen szexuális csábítások, amelyekben az egyén passzív szerepet játszott). E rendkívül ingerlő események emlékei azonban traumát hoznak létre akkor, amikor a későbbi életben valamilyen módon a korábbi emlékekhez kapcsolódó élmény révén felelevenednek. Az ezután bekövetkező trauma abból áll, hogy az apparátuson úrrá lesz a múlt felelevenedett izgalmanak és az erős affektív reakcióknak, mint amilyen a szégyen, az undor, az önvád és a szorongás összekapcsolódása. A konfliktus állapota azért jön létre, mert ami korábban elfogadható volt (és nem rendítette meg az ént) az most erőteljes affektív reakciót idéz elő a felelevenedett emlék és a vele asszociált izgalom tekintetében. A múlt eseménye most az egyén számára más jelentőséget nyer, és valami olyat reprezentál, ami jelenlegi morális és magatartásbeli standardjai számára elfogadhatatlan.²³

²² Mivel az első szakaszban a hangsúly oly nagy mértékben helyeződött a külső események patogén hatására, ezért fontos a traumák különböző típusai közötti megkülönböztetés. A második szakaszban az ösztöntörékek szerepére átkerülő hangsúly miatt a trauma-kategóriák közötti megkülönböztetés kevésbé jelentős.

²³ A hisztéria etiológiájáról Freud azt mondja: „Az az esemény, amelynek tudattalan emlékét az egyén megőrizte egy másik személy által elkövetett szexuális visszaélésből származó, valóságos genitális izgalommal járó szexuális kapcsolat éretlen élménye; és az életnek az a szakasza, amelyben ez a fatális esemény történt a legkorábbi ifjúság - a nyolc-tíz éves korig terjedő évek, mielőtt a gyermek szexuális érettségét eléri ... Az emlék úgy működik, mintha mostani esemény volna” (1896b).

Megjegyzés az első szakasz patológia-fogalmairól

Az „ideges” zavarok tüneteit olyan felgyülemlett és „lefojtott” affektus következményének tekintették, amelyet a „kisülés” normális folyamataival nem lehetett kezelni. Míg az affektív energia bizonyos mennyiségét, ha szükséges, elfojtás révén normálisan vissza lehet tartani, de ha egy bizonyos mennyiségen túl van, akkor az affektustöltés saját kifejeződését (nem lévén tudatos ellenőrzés alatt) akaratlan tünetek formájában találhatja meg. A tünet így annak a megjelenését reprezentálja ilyen vagy olyan formában, ahogyan az affektus és a hozzá kapcsolódó képzet felszíni kifejeződést talál.

Ebben az írásban nem áll szándékunkban részletesen elemezni az első szakaszban áttekintett különböző patológiaformákat. A különböző klinikai állapotokat, amelyeket Freud ekkor tanulmányozott, s amelyek ekkori megfogalmazásaiban is megjelentek, később részletesebben áttekintjük. Helyénvaló azonban rámutatni, hogy Freud különbséget tett *pszichoneurózisok* (vagy neuro-pszichózisok) és *aktuális neurózisok* között.

A pszichoneurózisoknak két fő formája van: a *hisztéria* és a *kényszerneurózis*. Az aktuális neurózisról is azt gondolták, hogy két fő formája van, s ezek a harmadik és a negyedik „nagy neurózist” reprezentálják,²⁴ amelyek a *neuraszténia* és a *szorongásos neurózis*. Korábban már rámutattunk arra, hogy az „*actual*” szó annak a német *Aktual*-előtagnak a félrevezető fordítása, amelyik valami folyamatban lévőre, jelenbelire vonatkozik (Sandler és tsai., 1972b).

A valódi neurózisok és a pszichoneurózisok között az a különbség, hogy az előbbiben a tünetek inkább jelenbeli *fizikai* szexuális tényezőknek és nem pszichológiai tényezőknek a manifesztációi.

1. A *hisztéria*. Ezt az állapotot már nem degeneráltság eredményének, hanem a mentális apparátusnak egy mentális traumára adott sajátos reakciójának tekintették. A hisztéria tüneteit olyan valóságos traumatikus élmények határozzák meg, amelyek *szimbolikus módon* reprodukálódnak. De, mint Freud írta (1896c):

... egyetlen hisztériás tünet sem keletkezik kizárólag valóságos élményből, hanem ... minden esetben a vele kapcsolatban felelevenedett korábbi élmények emléke is szerepet játszik a tünet előidézésében.

A hisztériában az affektustöltés a motoros vagy szenzoros beidegzettségi utak mentén történő „kisülés” révén átalakul.

A hisztériában az inkompatibilis képzet azzal válik ártalmatlanná, hogy *izgalommennyisége valami szomatikussá alakul*. Erre szeretném a *konverzió* nevet javasolni (Freud, 1894).²⁵

A hisztériában a disszociáció és a konverzió mechanizmusai motoros bénulásokat, rohamokat, érzéketlenséget, fájdalmat, sőt még bizonyos hallucinációkat is előidézhetnek.

2. A *kényszerneurózis*. Míg a hisztériában a patológiás kisülést találó izgalommennyiség „valami szomatikussá alakult át”, a második nagy neurózisban (amely kényszereket és számos fóbiát foglal magában) az érintett egyénből hiányzik „a konverzió képessége” (1894). Az affektus, amely itt elválik az „inkompatibilis képzettől”,

arra kényszerül, hogy a pszichés szférában maradjon. A képzet, amely most meggyengült, minden asszociációtól elválasztva, még mindig a tudatban marad. A szabaddá vált affektus azonban olyan más képzetekhez kapcsolódik, amelyek önmagukban nem inkompatibilisek; és ennek a „hibás kapcsolatnak” köszönhetően a képzetek kényszeres képzetekké válnak (1894).

²⁴ Freud megkülönbözteti a tulajdonképpeni „traumás neurózist” is, ahol a tünetek inkább *fizikai* és nem mentális trauma következményei.

²⁵ A konverzió fogalma, noha a pszichoanalízis első szakaszából származik és energiaátalakulást foglal magában, még ma is használatos.

Úgy gondolták, hogy a hisztériához hasonlóan, a nyomasztó affektus az egyén szexuális életéből származik, és a vele járó fő elhárító mechanizmus az elfojtás. A kényszerneurózisban használt mechanizmus a „helyettesítés”. Csakhogy amíg a kényszerekben az affektív állapotok egész sorát ragadhatjuk meg (mint amilyen a kétség, a bűntudat, a szégyen, az önvádak, a harag stb.), addig az e címszó alá tartozó fóbiákban a nyomasztó affektus mindig a szorongás.

3. *A neuraszténia.* Egy sor fizikai tünet tartozik ebbe a kategóriába, többek között a fáradtság, a felfűvódással járó emésztési zavar, a koponyaűri nyomás és a gerincvelői irritáció tünetei. Ez az állapot kialakulhat „túl gyakori maszturbációból, vagy gyakori magömlésből keletkezik spontán módon” (1898).

A szorongásos neurózis tüneteit Freud eredetileg a neuraszténia kategóriájába sorolta, de ezeket 1895-ben a „tulajdonképpen” neuraszténiától elválasztotta (1895b). Az egész első szakasz folyamán azonban végig hangsúlyozta a klinikailag „kevert” képek létét, és úgy gondolta, hogy a neuraszténia és a szorongásos neurózis sok esetben együtt létezik, még ha önálló különálló állapotoknak tekintette is őket. Az öröklött tényezőket a neuraszténiában minimális jelentőségűnek tekintette. Nagyobb jelentőséget tulajdonított a civilizációval járó megterheléseknek: a túlmunka, a kifáradás és a kimerülés tényezőivel kombinált „szexuális ártalmak” következményeként alakul ki a betegség.

4. *A szorongásos neurózis.* A szorongásos neurózis sajátos oka „az absztinencia vagy a szexuális feszültség felhalmozódása, melyet a ki nem élt szexuális izgalom idéz elő” (1895a). Bár úgy tartják, hogy a szorongásos neurózisnak lényegében fizikai okai vannak, mégis pszichológiai tüneteket produkál, beleértve a fóbiákat (habár bizonyos fóbiákat a kényszerneurózishoz közelebbinek tekintenek). Freud úgy vélte, hogy a szorongásos neurózisban „e szindróma tünetei közelebbi kapcsolatban vannak egymással, mint az eredeti neuraszténiáé” (1895b).

A klinikai kép a következő tüneteket foglalja magában: általános irritabilitás; nyugtalan várakozás (ez a neurózis magtünete, mivel a szorongás mennyisége „szabadon folyó”, és helyettesítő képzetekhez kötődhet); szorongási rohamok; *pavor nocturnus* (éjszakai rettegő felébredés) és szédülés.

A szorongásos neurózis lehet nagyrészt „szerzett”, vagy pedig tulajdonítható öröklött tényezőknek; a „szerzett” aspektusok olyan szexuális „ártalmak” következményei, amelyeket (a férfiak esetében) az absztinencia, a ki nem élt szexuális izgalom, a megszakított közösülés gyakorlata és az öregedés eredményez. A nőknél a hajlamosító tényezők a „szűzi szorongás” („első éjszakai szorongás”), az absztinencia, a klimaktérium következményei, valamint olyan férjjel való házasság, aki *ejaculatio praecoxban*, impotenciában szenved, vagy aki megszakított közösülést gyakorol. A maszturbációt és a túlmunkát mindkét nem esetében hozzájáruló tényezőknek gondolták.

A hangsúly mindezekben a kisütetlen szomatikus feszültség felhalmozódásán van, ami azután szorongássá alakul át. A szorongás így inkább fizikai, mint pszichológiai eredetű. Freud ezt írta (1895b):

... a szorongásos neurózis mechanizmusát a szomatikus szexuális izgalom elhajlásában kell keresni ... és ezen izgalom ennek következtében előállt abnormalis alkalmazásában.

Érdemes megjegyezni, hogy Freud explicit módon megkülönbözteti ezt a szomatikus szexuális feszültséget attól a szexuális affektus által reprezentált energiától, amelyre az első szakaszban mint „libidóra” hivatkoztunk, még akkor is, ha ez a kifejezés a második szakaszban jelentésváltozáson ment keresztül.

Bár e majdnem nyolcvan évvel ezelőtt leírt szindrómák ismertetése viszonylag archaikusnak hangzik, mégis megvan az a jelentőségük, hogy jelzik azokat a klinikai állapotokat, amelyek Freudot foglalkoztatták, és amelyek alapját adták az ekkori pszichológiai elméleteinek. Megkíséreltük ezen elméleti megfogalmazások lényegét átfogni az „affektus-trauma” vonatkoztatási rendszeren belül. Később, amikor a „topográfiai” vonatkoztatási rendszert tárgyaljuk, látni fogjuk azt, hogy Freud elméleti nézőpontja radikális változáson ment át, ámbar az első szakasz befolyása az azt követőkre alapvető maradt.

Irodalom

Freud, S. (1894). The neuro-psychoses of defence. *S. E.* **3**.

Freud, S. (1895a). Obsessions and phobias: their psychical mechanism and their aetiology. *S. E.* **3**.

Freud, S. (1895b). On the grounds for detaching a particular syndrome for neurasthenia under the description „anxiety neurosis”. *S. E.* **3**.

Freud, S. (1896a). Draft K. The neuroses of defence. In *Extracts from the Fliess Papers*. *S. E.* **1**.

Freud, S. (1896b). Heredity and the aetiology of neuroses. *S. E.* **3**.

Freud, S. (1896c). The aetiology of hysteria. *S. E.* **3**.

Freud, S. (1898). Sexuality in the aetiology of neuroses. *S. E.* **3**.

Sandler, J., Dare, C. & Holder, A. (1972a). Frames of reference in psychoanalytic psychology. I. Introduction. *Br. J. med. Psychol.* **45**, 127-131.

Sandler, J., Dare, C. & Holder, A. (1972b). Frames of reference in psychoanalytic psychology. II. The historical context and phases in the development of psychoanalysis. *Br. J. med. Psychol.* **45**, 133-142.

Sandler, J., Dare, C. & Holder, A. (1972c). Frames of reference in psychoanalytic psychology. III. A note on the basic assumptions. *Br. J. med. Psychol.* **45**, 143-147.

V. A topográfiai vonatkoztatási rendszer: a mentális apparátus szervezete

A pszichoanalízis első szakasza viszonylag rövid volt, 1897-ben ért véget (v.ö. Sandler, Dare & Holder, 1972b). Freud pszichológiai elméleteit ebben a szakaszban az „affektus-trauma” vonatkoztatási rendszer fogta át.

A második szakasz pszichoanalitikus pszichológiáját Freud (néhány munkatársával együtt) sokkal hosszabb, egy negyed évszázadot felölelő időszak (1897-1923) alatt fejlesztette ki. Egy korábbi írásban (Sandler, Dare & Holder, 1923b) rámutattunk arra az óriási fejlődésre, amely e periódusban ment végbe. Számos esetismertetés, klinikai megfigyelés és a pszichoanalitikus technikáról szóló tanulmány mellett fontos elméleti megállapítások tömege jött létre. Freud alapvető *klinikai* eredményeit máshol tárgyaltuk (Sandler, Dare & Holder, 1973) s noha ebben a tanulmánysorozatban Freud általános pszichológiai elméleteivel foglalkozunk, de hangsúlyozni szeretnénk e szakasz kapcsán is - miként az elsónél is történt -, hogy Freud klinikai eredményei és elméleti alkotásai között állandó kölcsönhatás van. Ez a kölcsönhatás folyamatos elméleti módosításokhoz vezetett, és egyáltalán nem találjuk könnyűnek azt a feladatot, amelyre vállalkozunk, hogy a második szakasz számára egy vonatkoztatási rendszert nyújtsunk. E vonatkoztatási rendszer előterjesztésével Freud megfogalmazásainak számos részletén kétségtelenül erőszakot teszünk. Meg vagyunk azonban győződve arról, hogy lényeges gondoskodnunk egy viszonylag leegyszerűsített vonatkoztatási rendszerről a második szakasz bonyolult fejleményei miatt (v.ö.: Sandler, Dare & Holder, 1972a). Ez annál is inkább így van, mert a topográfiai fogalmak a strukturális modell megjelenése után nem teljesen tűntek el (Freud, 1923), és ma is nagymértékben használatosak. Emiatt szenteltünk ebben a sorozatban a topográfiai vonatkoztatási rendszernek több írást.

A második szakasz fő elméleti tételeit Freud először az „Álomfejtésben” (1900) terjesztette elő, főként a híres hetedik fejezetben, amelyik az „elme topográfiájának” első teljes megfogalmazását fejtette ki.²⁶ A második szakasz elméleteit tekintve különösen fontos a három esszé a szexualitásról (1905), „az elme működésének két alapelve”-ről szóló írás (1911), a megjegyzés „a Tudattalanról” (1912), a nárcizmusról (1914) szóló cikk, a metapszichológiáról írott egész cikksorozat²⁷ (1915a, b, c, 1917a, b), és nyilvánvalóan fontosak a „Bevezető előadások” (1916-17).

Korábban említettük (Sandler, Holder & Dare, 1972) Freud önanalízisének illetve páciensei és saját álmai elemzésének a jelentőségét abban a tekintetben, hogy azok a nézeteiben döntő változásokat idéztek elő. Ezek az évszázad végére kristályosodó változások odavezettek, hogy a pszichoanalitikus gondolkodás fókusza áttevődött a külső valóság befolyásáról (különösen a traumatikus eseményekről) arra a módra, ahogyan a mentális apparátus kezeli a spontán belső készleteteket s követeléseket, és ezek sokféle megjelenési formáját. Az első szakaszban a

²⁶ A „Hetedik fejezet”-et gyakran használták az egész második szakasz implicit alarendszereként, és sokszor részletesen tanulmányozzák a pszichoanalitikus kiképző kurzusok korai szakaszában. Szerintünk nemcsak megérteni nehéz, hanem számos olyan tételt is tartalmaz, amelyek a későbbi fejlemények fényében túl bonyolultak és feleslegesek. Ezt a legfontosabb fejezetet, azt gondoljuk, legnagyobb haszonnal a pszichoanalitikus pszichológia lényegi elemeinek elsajátítása után lehet tanulmányozni.

²⁷ Ebben a sorozatban „pszichoanalitikus pszichológiának” nevezzük azt, amit hagyományosan „metapszichológiának” (azaz pszichológián „túli” elméleteknek) neveznek. A kifejezést Freud találta ki az első szakaszban, amikor a „pszichológia” csak a tudatos jelenségek tanulmányozására vonatkozott. A pszichoanalitikus írásokban azóta is használatos, s bár a modern pszichológia jóval több a tudatos mentális élmények tanulmányozásánál, a kifejezés lényegileg anakronisztikus és folytatódó használata a pszichoanalitikus írásoknak archaikus ízt ad.

pácienseknek a gyermekkori elcsábításaikról szóló „emlékeit” egészében véve valóságos, affektusok „energiájával” megszállt eseményeknek gondolták el, az affektusokat viszont főként külső eseményekre adott válaszokként fogták fel. A páciensek fantáziáit előzőleg a traumatikus emlékek elleni védekezéseknek, bár lényegileg ezen emlékek „finomításainak” (Freud, 1897) tartották. Úgy tekinthetjük, hogy a második szakasz azzal az elképzeléssel kezdődött, hogy az ilyen fantáziák és a valóságos események „emlékei” valójában vágyteljesítések.

Klinikai szempontból a második szakasz kezdete 1897-ben maga után vonja a valóságos szexuális csábítás hipotézisének feladását, és az érdeklődés jelentős mértékben áttevődött a páciens által tudott vagy nem tudott szexuális vágyak és vágyteljesítő álmódosítások klinikai és elméleti jelentőségére. Az egész második szakasz során a mentális apparátus alapvető funkciójának az ösztöntörekvések megzabolázását tekintették. Ez a „megzabolázás” rendes körülmények között figyelembe veszi a külső valóságot, a megengedett ösztöntörekvések ilyen vagy olyan formájú kielégítése bármikor lehetséges.

Ez óriási változás volt. Az egyént úgy látták, mint aki nagymértékben kiszolgáltatott a belsejéből jövő (főként szexuális) impulzusoknak. A korai gyermekkor után ezek az impulzusok közvetlenül nem fejeződhetnek ki, hanem csak közvetetten mutatkozhatnak meg - mint az apparátus mélyéből származó ösztöntörekvések és vágyak felszíni megnyilvánulásai. Konfliktust szíthatnak, és e konfliktusok megoldásai patológiában végződhetnek. A konfliktusok az egyén elméjén belül a múltbeli valóság tartós befolyása miatt jöhetnek létre, valamint azért, mert az önfenntartás érdekében a jelen valóságot is figyelembe kell vennie. Konfliktus lényegében egyrészt az ösztönvágyak kielégítésének sürgetése, másrészt a traumatikus elárasztottsággal való fenyegettetés diszkrepanciája miatt keletkezik. A traumát most úgy látják, hogy kifejeződik (különösen a kasztrációval vagy a szülői szeretet elvesztésével való fenyegetés miatt) „elviselhetetlen mértékű megbántottságban, elutasításban vagy büntetésben”, és az egyént elárasztó *ösztöntörekvés-izgalomban* is - de nem fejeződik ki a kívülről keltett izgalomban, mint az első szakaszban. A második szakaszban mind a normális, mind a patológiás folyamatokat az ösztöntörekvések nyomásához és „követeléseikhez” való belső pszichológiai („intrapszichés”) adaptációkként írták le.²⁸ Olyan folyamatokat világítottak meg, mint az ösztönvágyak durva kifejeződése elleni védekezés, a „cenzúrájuk”, átalakulásuk és álcázott kielégülésük.

A *topográfiai vonatkoztatási rendszer* bemutatásával megkíséreljük a különböző hipotetikus rendszerek és az ezekben foglalt folyamatok megértését megalapozni. A második szakasz során az olyan jelenségeket, mint az álmokat, az álmódosításokat, a tüneteket, a karaktervonásokat, a művészi alkotásokat, valamint más viselkedés- és élményformákat úgy fogták fel, mint amelyek *kompromisszum formák* az ösztönvágygal illetve az ösztön-kielégüléssel szembenálló különféle erő között, azaz az ösztönvágy *származékainak* tekintették őket. A hosszú második szakasz volt az az időszak, amikor *in extenso* tanulmányozták a különféle

²⁸ Az ösztöntörekvések természetére és fejlődésére - különösen a gyermeki szexualitás *fejlődési szakaszainak* elképzelésére, valamint az agresszió szerepéhez kapcsolódó különleges problémákra nagy figyelmet fordítottak a második szakasz folyamán. Mindez külön tárgyalást érdemel, de mostani céljaink szempontjából a mentális apparátus általános pszichoanalitikus modelljei úgy gondoljuk, hogy elkülöníthetők az egyéni ösztöntörekvés-alkotók sajátos jellegétől. Az ösztöntörekvéseket (Freudot követve) a mentális apparátusnak címzett „működés iránti követeléseknek” lehet tekinteni, bár „kiszűrésre” törekvő „energia”-mennyiségeknek is tekinthetők. Ahogy Freud írta (1915a): az ösztöntörekvést „a mentális és a szomatikus határán lévő fogalomnak, az organizmuson belülről eredő és az elmét elérő stimulusok pszichikus reprezentációjának, a testtel való kapcsolata következtében az elme működésére gyakorolt követelés nagyságának” lehet tekinteni. Az ösztöntörekvések fontos témájának történeti fejlődésével részletesen egy későbbi írásban foglalkozunk.

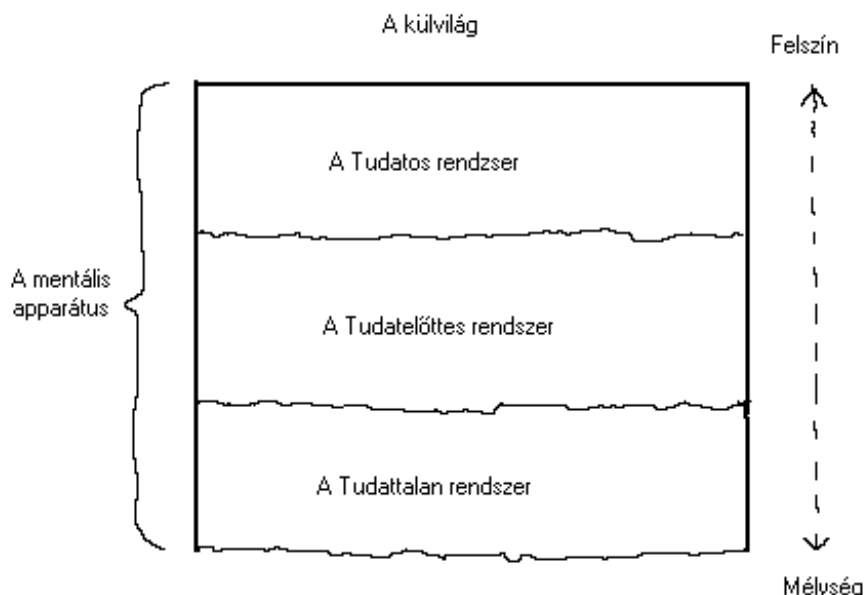
módokat, ahogyan a tudattalan vágyak a viselkedést a fennhatóságuk alatt tartják. A pszichoanalitikusokat mind a rendelőben, mind az azon kívül végzett pszichoanalitikus kutatásaik során a felszíni kifejeződéseknek a tudattalan jelentésükre való visszafordítása, és a szimbólumoknak s a gyermeki múlt (különösen a gyermek szexuális élete) ismétlésének részletes vizsgálata foglalkoztatta.

Topográfia

A második szakasz során a mentális apparátust a „topográfiai” modell egyik vagy másik változata alapján képzeltek el. Ez a modell Freudnak az arra irányuló próbálkozásától kapta a nevét, hogy leírja az elme „topográfiáját”, hangsúlyozza az apparátus minőségileg különböző szintjei közötti pszichológiai kölcsönviszonyokat és interakciókat. Amikor Freud a mentális topográfia vagy „pszichés lokalitás” fogalmát az „Álomfejtésben” (1900) először bevezette, ezt írta:

Tekintsünk el attól, hogy a lelki apparátus, melyről itt szó van, bonctani preparátumként is ismeretes, de óvatosan térjünk ki a kísértés elől, hogy a pszichikus helyét - mondjuk anatómiailag - meghatározzuk. Megmaradunk a pszichológia területén, és csak annak a felszólításnak teszünk eleget, hogy azt a műszert, amely a lelki teljesítmények rendelkezésére áll, valami összetett mikroszkópnak, fényképezőképeknek vagy más effélének képzelhessem el. A pszichikum helye eszerint olyan helynek felel meg valamilyen készüléken belül, ahol a képet megelőző állapot jön létre. A mikroszkópnál és a távcsónél ezek tudvalevőleg részben csak eszmei helyek, olyan tájak, ahol a készülék semmiféle megfogható alkatrésze nem található. [Hollós István fordítása]

Az elsődleges referencia pont a „topográfia” számára a *tudatosság* pszichológiai minősége. A mentális apparátus különböző részei számára választott nevek a felszínhez, azaz a tudatossághoz való viszonyukat jelzik. Három rendszert foglal magában, a *Tudatos*, a *Tudatelőttés* és a *Tudattalan* rendszert (lásd 1. ábra).

1. ábra.

A mentális apparátus „rendszerei” az egymáshoz való topografikus viszonyban.

Úgy gondolták, hogy e rendszerek között határok vannak, s mielőtt a topográfiai rendszert tárgyalnánk, érdemes megjegyezni, hogy a magyarázat szempontjából hasznos fogalmaknak tekintjük a határokat (ténylegesen Freud is így látta ezeket), és nem mindig foghatók fel éles határvonalaknak. A viszonylagos mentális harmónia vagy „pszichés egyensúly” periódusaiban az elválasztó vonalak elmosódtak, és csak a konfliktus időszakában lehet a különböző rendszereket élesen meghatározott és elkülönült entitásokként elgondolni. Például azt a vágyat, hogy a vetélytársat megölve lássa mind a három rendszer, mindaddig tolerálja, amíg a vetélytárs egészséges és jól van, de konfliktus jöhet létre, ha a rivális megbetegszik (különösen akkor, ha egyben a család szeretett tagja is), és a vágy a *Tudattalan* rendszerbe szorulhat. Bizonyos célok szempontjából hasznos lehet az is, ha a mentális rendszereket úgy tekintjük, mint amelyek bizonyos mértékig egy kontinuumon helyezkednek el, és a sémákban történő bemutatásban a határok ugyanazt a célt szolgálják, mint a szintvonalak a térképen. A térbeliség metaforáját tovább követve, a mentális tartalmakat úgy foghatjuk fel, mint amelyek az apparátus valamely rendszerének mélybeli vagy felszíni rétegeiben vannak. Az egyes rendszereket a következő írásokban tárgyaljuk meg részletesen.²⁹

Megjegyzés a „tudattalan” kifejezés használatáról

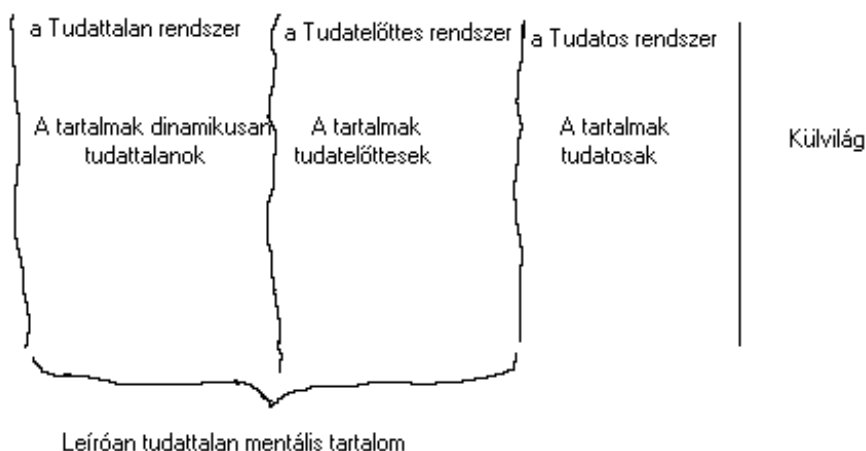
Ezen a ponton szeretnénk újra hangsúlyozni azt a tényt, hogy gyakran keletkezik zavar annak következtében, hogy a „tudattalan” kifejezésnek különböző (időnként válogatás nélküli) jelentéseket tulajdonítanak. Ebben a tanulmány sorozatban a „Tudattalan” kifejezést olyan rendszer jelölésére használjuk, amelyik része a mentális apparátusnak és sajátos törvények szerint működik. A Tudattalan tartalmainak, amennyiben ebben a rendszerben maradnak, a *minősége* mindig a tudattalanság (vagy pedig hiányzik a tudatosság minőségük). A Tudatelőtti rendszernek olyan tartalmak vannak, amelyeknek szintén tudattalan minőségük van (azaz *leíró* értelemben tudattalanok); de ezek a tartalmak, definíció szerint, abban a különös idő-pillanatban nem tartalmak a Tudattalan rendszernek. A leíró szempontból vett tudattalan és a kifejezésnek egy *sajátos* rendszerre vonatkozó használata közötti különbséget mindig szem előtt kell tartani.

A pszichoanalitikus írásokban és értekezésekben rendkívül sok zavar idézett elő az, hogy nem jelezték (sőt bizonyos esetekben nem is észlelték), milyen értelemben használják a kifejezést.

Ahogy azt látni fogjuk, ha a Tudattalan rendszer tartalmait úgy tekintik, mint amelyek aktívan törnek a felszíni kifejeződés felé és amelyeket aktív ellenerők tartanak vissza, akkor ezeket *dinamikusan* tudattalannak nevezik. Fontos különbséget kell tenni a Tudattalan rendszer és aközött, ami leíróan tudattalan (olykor *leíró tudattalannak* nevezik). Az utóbbi foglalja magában a Tudatelőtti rendszert. A „tudattalan” kifejezést általában olyan leíró mellék-

²⁹ Az egyszerűsítés szükségességét az a tény magyarázza, hogy az elmének abban a modelljében, amelyet Freud 1900-ban előterjesztett, egy olyan rendszert írt le, amely észleléseket fogad be (a *W.* [*Wahrnehmung* - észlelés] rendszer). Később vezette be annak a külön rendszernek a fogalmát, amelyben a tudatosság keletkezik (*BW.* [*Bewusstes* - Tudatosság] rendszer). Csak 1915-ben tekintette ezt a két külön rendszert egynek (a *W.-BW.* rendszer). Freud néha úgy is írt a *Tudatosról* és *Tudatelőről*, mintha egy rendszer lennének (pl. 1915c-ben). Mi azonban következetesen fenntartjuk a kettő közötti különbséget. Sőt, az észleleti bemenetet úgy tekintjük, mint amely vagy a tudatosságon keresztül vagy kívülről kerül érintkezésbe az apparátussal, és hogy közvetlenül vagy közvetetten hatással lehet akár mind a három nagy rendszerre is.

névként használják, amely magában foglalja mind a Tudattalan, mind a Tudatelőtti rendszerek tartalmait.³⁰ Ezt jelöli a 2. ábra.

2. ábra.

A három rendszer viszonya a topográfiai vonatkoztatási rendszerben a tudatossághoz és a tudatlansághoz. A vonatkoztatási rendszert megfelelőbb horizontálisan és nem vertikálisan ábrázolni (mint az 1. ábra esetén) és a „mélységük” a diagram bal oldalán, a „felszín” pedig a jobboldalon van.

Megjegyzés a „tudatelőtti” kifejezés használatáról

A „tudatelőtti” kifejezés azt a benyomást keltheti, hogy a Tudatelőtti tartalmi minőségüket tekintve kevésbé tudattalanok. Ez teljesen helytelen. Leíró értelemben teljesen kívül vannak a tudatosságon. Mindazonáltal a kifejezést a második szakaszban először azért vezették be, hogy olyan tartalmakra utaljon, amelyek leíró értelemben tudattalanok, de ha a figyelem rájuk irányul, akkor tudatossá válhatnak. Így, ha valakit arról kérdezik, hogy mit evett reggelire, vagy hol született, akkor ezek az információk tudattalanok voltak abban az értelemben, hogy az ember akkor nem gondolt rájuk. Könnyedén emlékezetbe idézhetők azonban, s ebben az értelemben nagymértékben különböznek az elfojtott gyermekkori emlékektől, amelyek a Tudattalan rendszer részét képezik és normálisan felidézhetetlenek. A második szakasz kezdetén (pl. Freud, 1900) úgy gondolták, hogy cenzúra csak a Tudattalan és a Tudatelőtti között létezik és a tudatosság szabadon elérheti a Tudatelőtti tartalmait.

Ezen írás későbbi részében látni fogjuk, hogy Freud ennek a nézetnek a megváltoztatására kényszerült, és a Tudatelőtti és a Tudatos rendszerek közzé is posztulálta a cenzúrát. Bár nagymértékben különbözőnek tekinthető a Tudattalan és a Tudatos működése (például a Tudatelőtti működése használhatja a formális gondolkodásmódot, míg - a definíciójának megfelelően- a Tudattalan nem), de mindkét rendszer tartalmi leíró módon tudattalanok, és

³⁰ A „tudattalan” körüli zavar részben (de csak részben) abból a tényből ered, hogy a németben a főneveket mindig nagy kezdőbetűvel írják. A fordításokban a Tudattalan és a Tudatelőtti rendszerekre vonatkozó főneveket néha „a Tudattalan”-nak és „a Tudatelőtti”-nek, néha „a tudattalan”-nak és „a tudatelőtti”-nek írják. Ahhoz a gyakorlathoz ragaszkodunk, hogy nagy betűt használunk, amikor a rendszerre hivatkozunk, de akkor nem, amikor leíró értelemben használjuk a szót. Sajnos, Freud műveinek *Standard Edition* - ja [Freud összes műveinek angol kiadása - a fordító] gyakran akkor is „a tudattalanra” hivatkozik, amikor a *rendszert* tárgyalja.

hajlamosak az elfojtódásra. Noha ebben a vonatkoztatási rendszerben „tudatelőtteseknek” nevezhetjük azokat a tartalmakat, amelyek akadály nélkül bejuthatnak a tudatosságba, ha a figyelem rájuk irányul, de *nem kizárólag ezek a rendszer tartalmai*. Ebben a vonatkoztatási rendszerben ragaszkodunk Freud későbbi megfogalmazásához (v.ö. 1916-17), mely szerint egy „cenzor” van a Tudatelöttes és a Tudatos rendszerek között. *A tudatosság nem minden tudatelöttes tartalomhoz férhet hozzá szabadon*, lehet, hogy azok csak álcázott formában juthatnak a tudatosságba. Ugyanúgy az is lehetséges, hogy elfojtódnak a Tudattalanban, mielőtt beléphetnének a tudatosságba.

A mentális rendszerek közötti kölcsönviszonyok

A topográfiai vonatkoztatási rendszer bemutatásakor elsődlegesen a Tudattalan rendszerből a felszíni kifejeződés felé haladó (vagy ezzel próbálkozó) ösztönvágy viszontagságaival foglalkozunk. Ez a mozgás jelentős mértékű dinamikus interakciót von magával a különböző rendszerek között és rendszereken belül. Ezt a dinamikus interakciót egy későbbi írásban példákkal illusztráljuk, de a jelentősége miatt szükséges hangsúlyozni a különböző rendszerek közötti *határokat*.

A rendszerek közötti határok

Az „összeegyeztethetetlen képzetek” elleni védekezés fogalma az első szakaszban jelenik meg, de nagyrészt a második szakaszban dolgozzák ki. Ez a fejlemény szorosan kapcsolódik ahhoz a felfogáshoz, hogy a különböző rendszerek között a határok a *cenzúra* funkcióját töltik be. A cenzúrákat lényegében úgy tekintik, hogy megvédi a tudatosságot azoknak az ösztönvágyaknak a tudatosulásától, amelyek közvetlen vagy közvetett formában fenyegetést jelentenének, ha felszíni kifejeződést nyernének.³¹ *Ez a cenzúrázás teljesen a tudatosságon kívül történik*. Az ösztönvágyaknak és a származékaiknak a cenzúrában történő alapos és tüzetes vizsgálata azt feltételezi, hogy a Tudatelöttesben egyfajta „tudattalan tudatosság” [*unconscious awareness*] létezik.

Helyénvaló Freudnak a cenzúrázás folyamatáról szóló metaforikus leírásával élnünk:

A Tudattalan rendszerét ... egy nagy előcsarnokhoz hasonlítjuk, amelyben önálló lényekként nyüzsögnek a lelki rezdületek. Ehhez az előcsarnokhoz csatlakozna egy másik, szűkebb csarnok, valami szalonféle, amelyben aztán a tudat is tartózkodik. De a két helyiség közötti küszöbön örködik egy felvigyázó, aki az egyes lelki rezdületeket megvizsgálja, cenzúrázza s nem engedi be a szalonba, ha nem nyerték meg a tetszését. ... nem sokat határoz, vajon az ő az egyes rezdületeket már a küszöbről elutasítja-e, vagy pedig akkor utasítja-e ki ismét a küszöbön túlra, miután a szalonba léptek. ... Ha már előnyomultak a küszöbig és az ő visszautasította őket, akkor képtelenek a tudatossá válásra; *elfojtottaknak* nevezzük őket. De még az ő által a küszöbön átengedett rezdületek sem váltak azért már okvetlenül tudatosakká; csupán akkor lehetnek ilyenekké, ha sikerül nekik magukra vonni a tudat figyelmét. Ezért azt a másik helyiséget joggal nevezzük a Tudatelöttes rendszerének. (1916-17) [Hermann Imre fordítása]

³¹ A topográfiai nézőpont a pszichoanalízis második szakasza klinikai módszerével összefüggésben alakult ki, és nem nehéz belátni, hogy a mentális működésnek ezen látásmódja, hogyan jött létre. A páciens viszonylagosan irányítatlan „szabad asszociációiról” azt feltételezték, hogy azok a mélyből a felszín felé törő belső ösztönkésztetések [*instinctual urges*] megjelenésére reflektálnak. Azután ezt a feltevést általánosították - az álmok, a nyelvbottlások, az elvétések, a tünetképződések, a művészi alkotások stb. tanulmányozása révén - a viselkedés és a mentális működés más aspektusaira. A második szakaszban, és a topográfiai alaprendszerben, a viselkedést döntően ösztöntörökvések által motiváltaknak tekintették, amelyeket a cenzúra módosít, és amelyek az ösztönvágyak kielégítésére tett kísérletek.

Az itt bemutatásra került topográfiai vonatkoztatási rendszerben ehhez hozzá kell tenni, hogy a Tudatelőttesben lévő tartalmaknak nemcsak a „tudat figyelmét kell magukra vonniuk”, hanem a Tudatelőttes és a Tudatos rendszerek között működő második cenzúrárt is le kell győzniük. Freud metaforája egy nagyon fontos, de gyakran elfelejtett, a második szakaszban kifejlesztett felfogást vezet be, nevezetesen azt, hogy az elfojtás nem csak a Tudattalanból a Tudatelőttes rendszerbe való átmenetnél történik meg, hanem az elfojtás magának a Tudatelőttesnek a tartalmaira is ugyanúgy hatással lehet, beleértve a felszíni kifejeződés felé haladó Tudattalan rendszer-származékokat is egy bizonyos ponton. Ennek a pontnak döntő jelentősége van ebben a vonatkoztatási rendszerben, miként annak megértésében is, ahogyan Freud a második szakaszban a mentális apparátus működését látta. Ez az a pont, amelyet a releváns pszichoanalitikus irodalom nagy része elfedett vagy figyelmen kívül hagyott, s részben ezért akarjuk ezt a lehető legerőteljesebben hangsúlyozni. Ebben a vonatkoztatási rendszerben ennek az a következménye, hogy az elfojtás és más elhárító mechanizmusok nem alkotnak statikus határt vagy gátat a Tudattalan és a Tudatelőttes rendszerek közötti határon. A Tudattalanban keletkező vágyakat úgy fogjuk fel, hogy ezek amikor a saját útjukat járva a Tudatelőttesen keresztülhaladnak a felszíni kifejeződés felé, akkor ebben a folyamatban a Tudattalan „származékaivá” alakulnak át. Ezek a származékok a Tudatelőttes mentális működés bélyegét viselik magukon (amelyet részletesen később tárgyalunk), de a Tudatos rendszerhez vezető útjuk bármely pontján ellenállásba ütközhetnek (sőt még a Tudatos rendszerbe való belépésük után is mint tudatos vágyteljesítő álmodozás kerülhetnek elfojtás alá) és az apparátus mélyebb rétegeibe szorulhatnak. A Tudatos rendszer elérése (azaz a „kisülés” érdekében) a Tudattalanból származó vágy származékának kellően álcázottnak kell lennie, hogy a cenzúrárt kijátssza. Ezért az ösztönvágy-származékok egész sorozatának kialakulását láthatjuk egészen addig, amíg egy olyan nem jön létre, amely elég ártatlannak tűnik ahhoz, hogy tovább haladhasson.

Hozzá kell ehhez tenni azt, hogy az a pont, ahol a cenzúra ténylegesen megtörténik, nemcsak a kérdéses ösztönvágy tartalmától, hanem a különböző rendszerek akkori állapotától is függ. Így a „cenzúra szintje” alváskor, figyelmetlenség vagy intoxikáció állapotában kisebb lehet annál, mint amikor a személy teljesen éber. Továbbá, hozzá kell tennünk, hogy egy ösztönvágy származéka tökéletesen elfogadható lehet a személy életének egy adott pillanatában, de nem az máskor (vagy más körülmények között), amikor kevésbé elfogadható a cenzor számára.

A második szakasz folyamán az elhárítás működésének klinikai manifesztációját a pszichoanalitikus kezelés folyamatában megnyilvánuló *ellenállásnak* tekintették. (A következő szakaszban az ellenállást úgy fogták fel, mint amelynek számos további forrása is van.) A topográfiai vonatkoztatási rendszert használva az ellenállás interpretációját olyan módszernek tekintették, amellyel az aktív, de a Tudatos rendszerbe be nem engedett tudatelőttes származékok a tudatosságba emelhetők. Reméljük, világosabbak lesznek ezek a folyamatok, beleértve a rendszerek közötti dinamikus interakciót, miután a következő tanulmányokban az egyes rendszereket leírtuk.

Nem szabad elfelejteni, hogy az ebbe a vonatkoztatási rendszerbe tartozó rendszereket térbeli elrendezettségűeknek tekintjük, ami magában foglalja a mélység és a felszín közötti kontinuumot. A „legmélyebb” rendszer a Tudattalan, a leginkább felszíni a Tudatos, a Tudatelőttes a kettő között helyezkedik el (lásd 1. és 2. ábra); és nem győzzük elégszer ismételni, hogy a „tudattalan” leíró értelmezése a topográfiai vonatkoztatási rendszerben a Tudattalan és a Tudatelőttes rendszerekre is vonatkozik.

Irodalom

- Freud, S. (1987). Draft L. The architecture of hysteria. In Extracts from the Fliess Papers. *S.E.* **1**.
- Freud, S. (1900). The interpretation of dreams. *S.E.* **4-5**.
- Freud, S. (1905). Three essays on the theory of sexuality. *S.E.* **7**.
- Freud, S. (1911). Formulations on the two principles of mental functioning. *S.E.* **12**.
- Freud, S. (1912). A note on the Unconscious in Psycho-analysis. *S.E.* **12**.
- Freud, S. (1914). On narcissism: an introduction. *S.E.* **14**.
- Freud, S. (1915a). Instincts and their vicissitudes. *S.E.* **14**.
- Freud, S. (1915b). Repression. *S.E.* **14**.
- Freud, S. (1915c). The Unconscious. *S.E.* **14**.
- Freud, S. (1916-17). Introductory lectures on psycho-analysis. *S.E.* **15-16**.
- Freud, S. (1917a). A metapsychological supplement to the theory of dreams. *S.E.* **14**.
- Freud, S. (1917b). Mourning and melancholia. *S.E.* **14**.
- Freud, S. (1923). The ego and the id. *S.E.* **19**.
- Sandler, J., Dare, C. & Holder, A. (1972a). Frames of reference in psychoanalytic psychology. I. Introduction. *Br. J. med. Psychol.* **45**, 127-131.
- Sandler, J., Dare, C. & Holder, A. (1972b). Frames of reference in psychoanalytic psychology. II. The historical context and phases in the development of psychoanalysis. *Br. J. med. Psychol.* **45**, 133-142.
- Sandler, J., Dare, C. & Holder, A. (1973). *The patient and the analyst: the Basis of the Psychoanalytic Process*. London: Allen & Unwin.
- Sandler, J., Holder, A. & Dare, C. (1972). Frames of reference in psychoanalytic psychology. IV. The affect-trauma frame of reference. *Br. J. med. Psychol.* **45**, 265-272.

VI. A topográfiai vonatkoztatási rendszer: a Tudattalan

Az előzőekben (Sandler és tsai, 1973a) hozzáfogtunk a topográfiai vonatkoztatási rendszer tárgyalásához, és áttekintettük a mentális apparátus három rendszerre osztását, amelyek a mentális apparátus „felszínétől” való „mélységükben” különböznek. E rendszerek legmélyebbike a *Tudattalan*, a leginkább felszíni a *Tudatos* rendszer. A *Tudatelőtt* a kettő között helyezkedik el. Mivel a rendszerek közötti interakciót és a „cenzúra” funkcióját megtárgyaltuk, az egyes rendszerek részletesebb vizsgálata erre és a következő írásokra maradt.

A Tudattalan rendszer

Úgy foghatjuk fel, hogy a Tudattalan rendszer tartalmát olyan *kielégületlen* ösztönvágyak [*instinctual wishes*] alkotják, amelyek biológiai gyökerű ösztöntörekvések [*drives*] mentális reprezentációi. Ezeket nagyjából szexuális és agresszív ösztöntörekvésekre lehet felosztani, bár van egy alosztály, az úgynevezett „alkotó-” vagy „részletösztön”-törekvéseké, amelynek az eredete az egyéni fejlődés különböző szakaszaihoz kötődik.

Minden részletösztönnek van forrása (a második szakaszban ez valamely erotogén - erotikus, erogén - zóna, mint amilyen az ajkak, az anus és a genitálék). Az a feszültség (a „kisülés” hiánya), mely ezekben a zónákban fellép, a *kisülés* felé nyomuló ösztönenergia [*instinctual drive energy*] mennyiségének megnövekedéseként tételeződik. Úgy látják, hogy a részletösztönnek *célja* is van (pl. szopni, ezzel elérni az „ösztön-kielégülést” és „kisülést”). Olyan *tárgyhoz* (pl. anyamell) is kapcsolódik, amelyre a cél irányul, és amelyik az ösztöntörekvést normálisan kielégíti. Van *nyomása*, amelyet intenzitása mértékének és a „kisülésre” irányuló ösztökélésnek lehet tekinteni.³²

Bár az ösztöntörekvéseket úgy tekintjük, mint amelyeknek forrásai, céljai és tárgyai vannak, a biológiai és a pszichológiai aspektusai között mégis különbséget kell tenni. Az ösztöntörekvések [*instinctual drives*] még akkor is pszichológiai konstrukciók, ha a biológiai folyamatokhoz szorosan kapcsolódva jelennek meg. Ez a két aspektus nem válik el tisztán Freud leírásaiban a második szakasz folyamán. Így *biológiai* forrásokat, célokat és tárgyakat posztulál a részletösztönök tekintetében, noha az ösztöntörekvés hipotetikus *nyomása* lényegileg pszichológiai konstrukció. Lényeges kiemelni azt, hogy bár a *megfigyelő nézőpontjából* a gyermek az ösztöntörekvéseit [*instinctual drives*] egy tárgyhoz kapcsolódva elégítheti ki (pl. az anyja mellének örömteli szopása), mégis lehet, hogy pszichológiailag nem tud arról a tárgyról, amelyből kielégülése származik. Valójában lehetséges, hogy a korai életszakaszban a kellemetlen feszültségek és az örömteli kielégülések élményénél alig tud többet. Ezt azért említjük, mert a pszichoanalitikus írásokban a „pszichológus téveszméjének” nagy befolyása van, és ez annak az előfeltevésnek az eredménye, hogy amit a megfigyelő lát, azt a gyermek tudja. Ahogy William James írta:

³² Nyilvánvaló, hogy számos probléma kapcsolódik ezekhez a formulákhoz. Ezek részben abból a történelmi tényből fakadnak, hogy Freud a második szakaszban az agressziót független ösztöntörekvésként [*instinctual drive*] csak viszonylag későn fogta fel (v.ö. Freud, 1920). A szexuális részletösztönöket Freud (1905-től kezdődően) az erogén zónákhoz kapcsolta (v.ö. 1905a), nem teremtett ugyanilyen kapcsolatot azonban az agresszív ösztöntörekvések számára, bár megpróbálta az agresszív impulzusokat bizonyos testrészek használatával kapcsolatba hozni. Freud ösztönelméleteinek [*drive theories*] fejlődését Bibring (1941) tárgyalja, és egy későbbi írásban újra foglalkozunk ezekkel. Az ösztöntörekvések hipotetikus forrásait, céljait és tárgyait ebben a tanulmánysorozatban később mi is áttekintjük.

A pszichológus nagy csapdája a saját álláspontjának összekeverése azzal a mentális ténnyel, amelyről beszámolóját készíti [1890].

Mindazonáltal, fejlődésének korai szakaszától kezdve a gyermek olyan benyomásokat szerez és őriz meg az ösztöntörekvés feszültségével és kielégülésével kapcsolatban, amelyek a mentális apparátusban *emléknyomok* formájában maradnak meg.

Kvantitatív nézőpontból véve az ösztöntörekvést olyan fluktuáló energiamennyiségként lehet felfogni, amelyik az intenzitás egy bizonyos szintjének elérése után „a kisülést keresi”. Ebben az összefüggésben az ösztöntörekvéstről akkor lehet azt mondani, hogy „kielégült” vagy „kisült”, amikor alacsony szinten van, akkor viszont „kielégületlen”, „ösztöntörekvés-feszültség” keltő, amikor magas a nyomása. Némiképp érdekes az, hogy Freud a „kisülés” felé törő „energiamennyiség” fogalmát a mentális működés affektus-trauma modelljéből vette át. Kezdetben Freud csaknem kizárólagosnak tekintette a szexuális ösztöntörekvéseket, és „libidóként” hivatkozott az energiájukra, de sohasem talált ki megfelelő kifejezést az agresszív ösztöntörekvések energiájára (a mai napig rendszerint „agresszív energiaként” hivatkoznak rá). Bár Freud az ösztönenergiákra vonatkozóan gyakran használta a „libidó” kifejezést, ebben a vonatkoztatási rendszerben mi az „ösztönenergia” kifejezésbe mind a szexuális, mind az agresszív energiákat beleértjük.

A „pszichés energia” fogalma megegyezett a 19. század, különösen a fizikai tudományok és a neurofiziológia energia-felfogásaival. A pszichológiai energiák „kisülésének” eszméje megfelelt annak az elképzelésnek, hogy az idegi energia az idegpályák mentén „sül ki”. Bár a „kisülés” fogalma a biológiában később megváltozott, a pszichoanalitikus elméletben azonban megmaradt. Biztos, hogy központi jelentősége van abban a tekintetben, ahogyan a Tudattalan rendszer tartalmait a topográfiai vonatkoztatási rendszerben működni látják.

Egy ösztöntörekvést úgy lehet elgondolni, mint ami vagy az individuumon belüli stimulus, vagy pedig külső stimuláció révén „keletkezik”. Ebben a vonatkoztatási rendszerben az ösztöntörekvés nyomásának mindkét növekedési forrását számításba kell venni. Az ösztöntörekvés energia-mennyiségének növekedésével a korábban kielégülést nyújtó élmények emléknyomai stimulálódnak, és ösztöntörekvés-energia *szállja meg* [cathected]³³ őket.

³³ A *cathexis* kifejezés az eredeti német *Besetzung* szerencsétlen fordítása, amely (és így kellett volna fordítani) „beruházást” [investment] jelent. [A továbbiakban a fordításban mindkét kifejezésre a magyar pszichoanalitikus irodalomban bevett *megszállás* szót használom. - a fordító] A „cathexis” azonban, úgy tűnik, megmarad. A pszichoanalitikus írásokban a „libidózus cathexis” kifejezéssel gyakran élnek, amikor egy tárgy vagy egy képzet ösztöntöltéssel való megszállását jelölik, de az „agresszív cathexis” kifejezés is tökéletesen helyes, noha ritkán lehet vele találkozni. A „cathexis” kifejezést a pszichoanalitikus pszichológiában a *figyelemmel* összefüggésben is használják, bár itt „a figyelem-cathexissel való megszállás” a megfelelő (egy olyan modellben, ahol azt feltételezik, hogy valaminek a tudatossá tétele maga után vonja valamiféle nem-ösztönenergiával való megszállását). A „szeretet-tárgy megszállása” kifejezés jelentheti egyszerűen „a tárgy mentális reprezentációjának libidóval való megszállását”, de a kifejezést gyakran úgy használják, hogy az az ösztönös megszállás és a figyelem-megszállás kombinációját jelöli, azaz abban az értelemben, hogy „szeretetteljesen érdeklődni” az érintett személy iránt”. A második szakasz topográfiai vonatkoztatási rendszerében a „szeretni” azonos a „libidóval megszállni”-val. Ezzel a kérdéssel - különösen a tárgykapcsolatok fejlődésével kapcsolatban - a következő tanulmányokban nagyobb részletességgel foglalkozunk.

Ösztönvágyak

Az ösztöntörekvések [*instinctual drives*] hipotetikus fogalmak, és úgy gondolják, hogy a Tudattalan rendszerben ezeket az *ösztönvágyak* [*instinctual wishes*] reprezentálják. Valójában az ösztönvágyat a Tudattalan alapegységének lehet tekinteni. Két összetevője van. Az első az ösztönenergia-töltés, míg a másik az a *felelevenedett emlék*, amelyik az éppen most megszállt emléknymódból vagy nyomokból származik. Ha egy élmény korábban ösztön-kielégülést nyújtott (ösztöntörekvés-kisülés), akkor az ösztöntörekvés létrejöttét úgy tekintik, hogy a korábbi kielégülés emléke aktiválódott. A megelevenedett emléket a vágy *képzettartalmának* („képzet”-komponensének) nevezzük. Először is, a vágy kellemetlen feszültséget kelt az apparátusban, s a cselekvés és a tudatosság „felé nyomul” úgy, hogy a korábbi kielégítő élményt meg lehessen ismételni, és a kielégülést újra lehessen élni. Ha a vágy kielégült, akkor az ösztönfeszültség kellemetlenségének³⁴ helyébe örömteli kielégülés lép.

A Tudattalanban lévő ösztönvágyaknak van egy döntő tulajdonsága - mindenáron az örömteli kisülést és a kellemetlen feszültség csökkentését keresik (azaz az *örömelv* vagy az *öröm-kín elv* alapján működnek). Meg kell jegyezni, hogy a közvetlen és azonnali kielégülésre törekvés, ami a Tudattalan jellemzője, konfliktust idézhet elő a vágyak a többi rendszeren való keresztülhaladása során, és ennek következményeként az ösztönvágy cenzúra alá kerülhet. Az előző írásban érintettük azt, ahogyan ennek következményeként az ösztönvágyak olyan származékokká alakulhatnak át („a Tudattalan származékai”), amelyek képesek a cenzoron átjutni, és álcázott ösztön-kielégülést nyújthatnak.

A Tudattalan foglalja magában az ösztönvágyak központi magvát, amely az ösztön-kielégülés legprimitívebb formáival van kapcsolatban. Ezekhez az alapvető infantilis ösztönvágyaknak további elfojtott származékai kapcsolódnak, amelyek bár az egyén életének egy bizonyos időszakában elfogadhatóak voltak a cenzúra számára, később elfojtás alá kerültek, mert kellemetlen konfliktust idéztek elő. Így, a topográfiai vonatkoztatási rendszer szempontjából a Tudattalan tartalmi lényegileg olyan infantilis szexuális és agresszív vágyakból, valamint ezek elfojtott származékaiból állnak, amelyek közvetlen kifejeződését és kisülését a cenzúra megakadályozza, és normális körülmények között az apparátus felszínét csak megfelelően álcázott származékok kialakításával érhetik el.³⁵ Az idősebb gyermek és a felnőtt ösztönvágyai olyan primitív szexuális és agresszív vonásokat, valamint a jól ismert Ödipusz-komplexusba tartozó vágykonstellációt foglalnak magukban, amelyek normális esetben elfojtottak, és csak álcázott formában jelennek meg. Ebből a szempontból, az áttétel különböző formáit, amelyek a pszichoanalitikus kezelés folyamán fejlődnek ki, a Tudattalan reprezentatív származékainak tekintjük. Ugyanezt igaznak tarthatjuk az álmokra vonatkozóan is, melynek analizését, különösen a pszichoanalízis korai időszakában, „a Tudattalanhoz vezető királyi útnak” tekintették. Magyarán azt fűztünk ahhoz, hogy a pszichoanalízis második szakaszában a pszichoanalitikus figyelmének középpontjában „a Tudattalan nyelve” állt, azaz azok a formák, amelyekben a Tudattalan ösztönvágyai a kifejeződésüket megtalálták: a tudatelőtti származékokban, illetve a felszínen a viselkedésben és az élményben.

³⁴ A német *Lust*-ot rendszerint „pleasure”-re, az ellentétét (*Unlust*) „unpleasure”-re fordítják. A korai fordítások az *Unlust*-ot „pain”-re tették át, de ezt a *Schmerz* fordításának kell fenntartani, amelyet Freud az *Unlust*-tól megkülönböztetett. (A magyarban az öröm és kín fogalmak a bevettek, amelyek azonban bizonyos kontextusokban - mint, amilyen a fenti is - nem felelnek meg az adott szöveg intenciójának, árnyalatának. - a fordító)

³⁵ Bizonyos, hogy az öröklött emlékek kérdéséről, valamint az „ős-” vagy „első” elfojtás egész kérdésköréről későbbi átgondolás és vita tárgyává lehet tenni.

A fejlődés bizonyos pontjának elérése után az ösztönvágnak vagy a származékának elfojtása (vagy még olyan ártatlan tartalomé is, amely tudattalanul kötődik egy ösztönvágyhoz, jelesül egy barát nevének időleges elfelejtése) bármikor előfordulhat. Az elfojtás motívuma a konfliktus kellemetlensége, vagy valamilyen fenyegető kellemetlen élményhez társuló szorongás. Ily módon a friss elfojtások mindig növelik a Tudattalan tartalmát. Ugyanakkor, a Tudattalan ösztönvágyai állandóan olyan származékok létrejöttét stimulálják, amelyek a Tudatelőttesbe, és ha az elfogadhatatlan vonásaik kellően álcázottak a „cenzor” elkerüléséhez, akkor a Tudatosba és a motilitásba találnak utat.

Előzőleg rámutattunk arra, hogy ebben a vonatkoztatási rendszerben az ösztönvágyak képződésekor ösztöntörekvések szállják meg a korábban kielégülést nyújtó élményeket. Nem szükséges, hogy ezek a kielégülést nyújtó élmények valóságos események legyenek, lehetnek vágyteljesítő álmódosítások is. Ha egyszer elfojtódta, akkor a Tudattalan úgy kezeli ezeket, *mintha valóságos események emlékei lennének*, s ha ösztöntörekvés szállja meg őket, akkor az ösztönvágy tartalmává válnak. A topográfiai vonatkoztatási rendszer nézőpontjából azt mondhatjuk, hogy a pszichoanalízis első szakaszában Freud nem tett különbséget a múltbeli vágyteljesítő fantázia felidézése és az elfojtott traumatikus emlék felelevenedése között. Természetesen az vezetett a második szakasz klinikai és elméleti fejleményeihez, hogy Freud felismerte ezt a különbséget.

Mentális működés a Tudattalanon belül

Freud számos hipotetikus folyamatot posztulált, melyek e rendszeren belül fordulnak elő. A működésnek ezek a „jellegzetes” módjai magukban foglalják az *elsődleges folyamat* [*primary process*] fogalmát (amelyik kifejezetten ellentétes a *másodlagos folyamattal* [*secondary process*], amelyet a másik két rendszerrel összefüggésben fogunk tárgyalni).

Az elsődleges folyamat jellemzéséhez rá kell mutatni, hogy Freud a Tudattalan energia megszállásait „szabadon mozgóknak” tekintette, azaz olyan „folyékony”, egyik képzetről vagy képről a másikra átmenő ösztönös energiának, amelyik az emléknymokat (és az emlékek ezzel együttjáró felelevenedését, minthogy azok az ösztönvágy részét képezik) megszállja. Képes átmenni az egész képzetről annak egy részére; vagy az energia áthelyeződhet egy képzetről más képzelelemre, amelyik valamiképpen kapcsolódott hozzá; vagy két képzelelem (pl. két emlék) egymásra helyeződés révén oly módon elegyedhet, hogy - mondhatni - összetett entitás jön létre időlegesen. A legprimitívebb asszociációs kötelékek által összekapcsolt, ösztönös energiával megszállt képzetek egész hálózataként lehet ezt felfogni.

Azt lehet mondani, hogy ösztöntörekvések létrejötte a Tudattalanban (legyen az akár belső stimulusok, akár a külvilág érzékelésének a következménye) olyan emléknymok megszállását (energiatöltéssel való felruházását) eredményezi, amelyek múltbeli ösztöntörekvés-kielégüléshez kapcsolódnak. Noha a kielégülés legfontosabb emlékei azok, amelyeket az ösztöntörekvés-energia először száll meg, hogy az ösztönvágnak tartalmat adjon, de a vágyban lévő energiaelemet viszonylag mozgékónak tekintik és arra képesnek, hogy átmenjen más elemekre, ha a közvetlen vágyteljesítés útjában akadályok állnak. Ez viszont a partikuláris vágy egy egész sor alternatív formáját hozhatja létre. Más szavakkal, ha hipotetikusán *a Tudattalan oldaláról* nézzük a folyamatot, akkor a származékok kezdetben úgy alakulnak ki, hogy a mozgó ösztönmegszállás áthelyeződik. (A származékok kialakulásában szerepet játszó, a Tudatelőttes rendszerben lévő többi folyamat nagymértékben különbözik ettől.)

Ennek következtében az elsődleges folyamat jellemzői:

(1) *Eltolás [displacement]*. Az ösztönös megszállás áthelyezése az egyik mentális tartalomról (képzet, emlékkép stb.) a másokra. Az eredmény lehet az, hogy az ösztönvágyban egy rész helyettesítheti az egészet és *vice versa*. Ebben az eltolásban nincs logika, nem követ formális szabályokat. Az egyik képzet a Tudattalanban képviselhet egy másikat, ha valamilyen asszociatív lánc köti össze őket. Sőt, az ösztönmegszállás egyszerűen azért is áttevődhet A elemről C elemre, mert A-ban és C-ben van valami közös B-vel. És így tovább.

(2) *Sűrítés [condensation]*. Két vagy több képzetelem keverékét az ösztönenergia ugyanazon töltése szállja meg. Bizonyos értelemben az ösztöntörekvés, ha két különböző képzzettel vagy emlékkal összekapcsolódik, akkor az egyik képzetet a másokra helyezve „két legyet üthet egy csapásra”.

Freud szerint az elsődleges folyamat mechanizmusait észre lehet venni az álmok és a nyelvbotlások tartalmaiban. Azt remélte, hogy ha a páciens asszociációit az ilyen anyaggal kapcsolatban megszerzi, akkor az analitikus és a páciens vissza tudja vezetni a megnyilvánult anyagot az alatta elhelyezkedő ösztönvágyra, valamint a korai emlékekre és konfliktusokra.

A szimbolizációt néha az elsődleges folyamat mechanizmusaihoz számítják, csak hogy a szimbolizáció és a szimbólumképzés igen komplex folyamat, így a szimbolizációnak csak arra az aspektusára hivatkozhatunk, amelyik a *pars pro toto* eltolás egyik speciális esete, mivel a természete szerint elsődleges folyamat.

A Tudattalanban lévő ösztönvágyak nagyrészt az élet első néhány évéből származnak, míg a Tudattalanon belüli mentális működés jellemzői többé-kevésbé a szabadon mozgó megszállás és az elsődleges folyamat fogalmaiból erednek. A következőképpen lehet ezeket felsorolni:

(1) *Az időnélküliség*. Ahogy Freud írta (1915):

„A folyamatok ... nem rendezettek időben, nem változnak az idő múlásával; egyáltalán nincs idővonatkozásuk.” Minthogy az idő fogalma a gyermek elméjében csak egy bizonyos idő után fejlődik ki, és egy aspektus a kognitív fejlődés egészében, így, mint látni fogjuk, a formálisabb másodlagos folyamat működéséhez, tehát a Tudatelőttés és Tudatos rendszerhez kapcsolódik.

(2) *A valóság figyelmen kívül hagyása*. Az ösztönvágyak az öröm-kín elvet követik. Itt újra éles különbséget látunk egyrészt a Tudattalan, másrészt a Tudatelőttés és a Tudatos működési módjai között. Az utóbbi rendszerekben a „realitás elv”, míg a Tudattalanban az öröm elv uralkodik, és a Tudattalanban az infantilis ösztönvágyak kielégülésre törekvése még folytatódik, bár ez jelenleg ésszerűtlen.

(3) *Pszichés realitás*. A Tudattalan a valóságos események és az elképzelt élmények emlékeit nem különbözteti meg. A Tudattalan az absztrakt szimbólumokat nem ismeri el absztrakt szimbólumoknak, hanem úgy kezeli azokat, mintha konkrét valóságot reprezentálnának.³⁶

(4) *Az ellentmondás hiánya*. Amennyiben az ellentmondások tudatosulása a formális gondolkodás és ítélet egy bizonyos fokát feltételezi, akkor a Tudattalanban az ellentmondó elemek jól összeegyeztethetők, és egymás mellett léteznek. Freud így kommentálta ezt (1915): „Ha két vágyteljes impulzus, amelyek céljai számunkra szükségképpen összeegyeztethetetlennek tűnnek, egyidejűleg aktívvá válik, akkor a két impulzus nem csökkenti vagy semmisíti meg egymást.”

³⁶ Megmutattuk (Sandler és Nagera, 1963), hogy a személyiség szervezettebb részének ki kell fejlesztenie a *hitetlenség képességét [capacity to disbelieve]* azért, hogy a képzelet produktumait meg lehessen különböztetni a valóságos élményektől.

Az ellentétek hiánya a Tudattalanban az úgynevezett *ellentétek azonossága* formájában is létezik. A Tudattalanra vonatkozóan a „nagy” és a „kicsi” azonosak a tagadás hiánya (lásd lentebb) miatt.

(5) *A tagadás hiánya*. Mivel a „nem” hozzákapcsolódása egy képzethez a fejlődés folyamán elsajátított formális gondolkodási folyamatra reflektál, ezért nincs tagadás a Tudattalanban. A tagadás a többi rendszerben tevődik hozzá, és a Tudattalanban rendszerint az ellentétére utal (Pl. „Emlékszem, hogy olyan ember vert meg, aki egyáltalán nem hasonlított az apámra” arra az elfojtott emlékre vonatkozhat, hogy az apja megverte).

(6) *„A szavak mint dolgok”*. Míg a másik két rendszerben a szimbolikus és absztrakt reprezentációk (*par excellence*, szavakon keresztül) széleskörűen használatosak, és a szimbólum megőrzi kapcsolatát az eseményeknek azzal az osztályával, amelyikre vonatkozik, addig ez a Tudattalanban nincs így. Az elfojtással a szimbólumot úgy kezeli, mintha konkrét *dolog* reprezentációja volna. Egyáltalán nincs absztrakt minősége. Ily módon valaminek az emléke, ami elvont volt, konkrét formában jelenhet meg a Tudattalan egyik vagy másik származékában. Ez a jelenség különösen nyilvánvaló az álmokban és a skizofrén gondolkodászavar bizonyos formáiban. Ezek teljesen szó szerint és konkrétan kezelhetnek absztrakt szavakat vagy kijelentéseket.

A Tudattalan működésének ezen „tulajdonságai” (*nem* a tudattalan mentális működése általában) olyan rekonstrukciók, amelyek Freud analitikus munkájának tapasztalataiból származnak, azokból az élményeiből, amikor azt kutatta, hogy mi húzódik a kommunikációk felszíne és páciensei viselkedése mögött. Különösen az álmok analízise mutatta meg azt, hogy az álmokképződésben az elsődleges folyamat működését észlelni lehet. Freud az álmokról (1900, 1917), „a mindennapi élet pszichopatológiájáról” (1901), a viccekről (1905b) szóló műveiben és számos más munkájában részletesen bemutatta a Tudattalannak tulajdonított működési módok hatását a „Tudattalan származékaira”. Hatásukat az álmok mellett más „normális” jelenségekben is rekonstruálni lehet. Azt lehet mondani, hogy a Tudattalanra igazán jellemző működési módoknak az ösztönvágy számára hatalmas értékük van, mikor az kielégülést keresve keresztülhalad a Tudatelőtesen. Olyan eszközöket nyújtanak, melyek révén a vágy eredeti tartalma úgy megváltozhat (pl. az eltoláson, az ellentétek azonosságán keresztül stb.), hogy keresztüljuthat a cenzúrán, és a vágy származéka nyílt kifejezést találhat.

A Tudatelőttes és a Tudatos jellemzői szöges ellentétben állnak a Tudattalannéval, és azokat e sorozat következő írásában tárgyaljuk meg (Sandler, Holder & Dare, 1973b).

Irodalom

- Bibring, E. (1941). The development and problems of theory of instincts. *Int. J. Psychoanal.* **22**, 102-131.
- Freud, S. (1900). The interpretation of dreams. *S.E.* **4-5**.
- Freud, S. (1901). The psychopathology of everyday life. *S.E.* **6**.
- Freud, S. (1905a). Three essays on the theory of sexuality. *S.E.* **7**.
- Freud, S. (1905b). Jokes and their relation to the Unconscious. *S.E.* **8**.
- Freud, S. (1915). The Unconscious. *S.E.* **14**.
- Freud, S. (1917). A metapsychological supplement to the theory of dreams. *S.E.* **14**.
- Freud, S. (1920). Beyond the pleasure principle. *S.E.* **18**.
- James, W. (1890). *The Principles of Psychology*. New York: Dover, 1950.
- Sandler, J., Holder, A. & Dare, C. (1973a). Frames of reference in psychoanalytic psychology. V. The topographical frame of reference: the organization of the mental apparatus. *Br. J. med. Psychol.* **46**, 29-36.
- Sandler, J., Holder, A. & Dare, C. (1973b). Frames of reference in psychoanalytic psychology. VII. The topographical frame of reference: the Preconscious and the Conscious. *Br. J. med. Psycho.* **46**.
- Sandler, J. & Nagera, H. (1963). Aspects of the metapsychology of phantasy. *Psychoanal. Study Child* **18**.

VII. A topográfiai vonatkoztatási rendszer: a Tudatelőttes és a Tudatos

A topográfiai vonatkoztatási rendszer általános vázát egy korábbi írásban tekintettük át (Sandler és tsai, 1973a), a részét képező *Tudattalan* rendszert pedig e sorozat előző tanulmányában tárgyaltuk meg (Sandler és tsai, 1973b). Ott átnéztük az ösztönvágyak eredetét, azok átalakulását a Tudattalanon belül az *elsődleges folyamat* szerint, és megmutattuk, hogy a Tudattalanon belüli vágyak „vakon” törnek a tudatosságban és a viselkedésben való nyílt kifejeződés felé, azaz a *Tudatos* rendszer irányába. A Tudattalan „forrongó üstje” azokat a szexuális és agresszív vágyakat foglalja magában, amelyek az élet első éveiben dominánsak, és később az apparátus szervezettebb részei, azaz a *Tudatelőttes* és a *Tudatos* rendszerek számára elfogadhatatlannak válnak. A Tudattalan ösztönvágyai állandóan növekednek azáltal, hogy elfojtás alá kerülnek a tapasztalati tartalmak (az úgynevezett „képzettartalom” és az érzések), de ide számíthatjuk a gyermekkori ösztönvágyak későbbi származékait is. Ez utóbbiak azért kerülnek át a Tudattalanba, mert ilyen vagy olyan okból a mentális apparátus a „magasabb” rendszereken belül elfogadhatatlannak ítélte őket.

A topográfiai vonatkoztatási rendszerben a Tudattalan és a Tudatos rendszerek között helyezkedik el a Tudatelőttes. A fő funkciója az, hogy a tudatosságot megvédje attól, hogy a Tudattalan erői elárasszák, és úgy kell bányon ezekkel az erőkkel, hogy azok a Tudatos számára elfogadható kifejeződést találjanak, de sok más funkciót is ellát. E funkciók közül némelyiket és a rendszer egyes fontos tulajdonságait ebben az írásban később megtárgyaljuk.

Érdeemes felidézni itt azt, hogy a topográfiai vonatkoztatási rendszer három „rendszerét” hipotetikus határok választják el, amelyeket a térkép magasságvonalaihoz hasonlítottunk (Sandler és tsai, 1973a). Továbbá azt is, hogy a Tudattalan alapegységének tekintett *ösztönvágy* hipotetikus ösztöntörékvés-energiából és a „vágyott” helyzetet reprezentáló képzettartalmat magában foglaló képekből áll. Ez utóbbiak foglalják magukban a személy selfjének bizonyos reprezentációs (vagy „prezentációs”) formáit, valamint a vágy kielégítő „tárgyát” jelentő személyt (vagy személyeket). Emellett néhány cselekvés képzetrepresentációja is jelen van, melyek típusként szolgálnak a keresett ösztön-kielégüléshez.

Mielőtt a Tudatelőttes és a Tudatos rendszerek tárgyalásába fognánk, át kell tekintenünk az „ösztönszármazék” fogalmát. Általában véve egy ösztönvágy származéka - az apparátusban elfoglalt topográfiai helyzetétől függően - tudatos vagy tudattalan lehet. Nem maga az eredeti ösztönvágy, hanem egy helyettesítője az, amelyik közvetve bizonyos fokú kielégítését nyújthatja annak az ösztönvágnak, amelyikből származik. Az ösztönszármazékok számos formát ölthetnek, lehetnek álmok, szublimációs cselekedetek, álmodozások, neurotikus tünetek, hallucinációk, tüneti cselekvések, *acting out* formái, kreatív alkotások, játékok, áttételi manifesztációk és hasonlóak.

Az imént felsorolt származékok mindegyike a Tudatelőttes és a Tudatos rendszerekben alakul ki, és meg kell őket különböztetni az *elsődleges folyamat* származékaitól, melyek a Tudattalan rendszeren belül fordulnak elő (v.ö. Sandler és tsai, 1973b). Az előző írásban áttekintettük azt, ahogyan a Tudattalan tartalmak a „kisülést”, azaz a felszíni kifejeződést kereső útjukon a Tudatelőttessel összeütközésbe kerülnek. A Tudattalanra jellemző elsődleges folyamat működését, tekintet nélkül a valóság követelményeire, teljesen az *öröm-elv* (vagy öröm-kín elv) irányítja. Ezt az írást a Tudatelőttes és Tudatos rendszerek leírásának és vizsgálatának szenteljük, ami magában foglalja azt is, ahogyan e rendszerek működése az ösztönvágyakat megzabolazza, de bizonyos kifejeződésüket mégis lehetővé teszi. S mint korábban említettük, a Tudatelőttes és a Tudatos rendszerekben képződött származékok az elfojtási folyamat révén

visszaszorulhatnak a Tudattalanba. Ha ez egyszer bekövetkezett, akkor ezek a származékok a Tudattalanban lévő ösztönvágyak tartalmaivá válnak és az elsődleges folyamatok tárgyai lesznek.

A Tudatelőttes rendszer

A topográfiai rendszeren belül a Tudatelőttes rendszert úgy gondolták el, hogy az fokozatosan alakul ki az ösztönvágyak és impulzusok, illetve a külvilág interakciójának következményeként. Bár a rendszer csak a gyermek fejlődése során jön létre, az egyéni belüli alkati érési elemek az evolúció módját meghatározzák. A fejlődés során a funkciói és a tartalmi számban és komplexitásban megnövekednek, és a rendszer egyre nagyobb mértékben elkülönül a Tudattalan rendszertől.

Amint arra az előző írásban rámutattunk (1973b), a Tudattalan tartalmát éppen úgy képezik inaktív vagy tétlen elemek, mint aktív (azaz ösztöntörekvés energiával „megszállt”), elfojtott, kielégítetlen ösztönvágyak és ezek származékai. Mindezek az elemek az ösztöntörekvéskövetelések belső nyomására, vagy a külvilág hatására bármely pillanatban stimulálódhatnak. Így, például, a szexuális feszültség vagy a külvilágban lévő vonzó szexuális tárgy látványa primitív szexuális vágyakat kelthet fel. Még ha a Tudattalanban lévő vágyak különösen aktívak is, a szubjektum csak akkor ébred ezek tudatára, ha a tudatosságba bebocsátást nyernek. Ha a vágyak mégis tudatossá válnak, ez rendszerint módosított formában történik meg. A *Tudatelőttes* a mentális apparátusnak az a területe, ahol az ösztönvágyak megvizsgálása, módosítása, továbbhaladásuk engedélyezése, vagy a visszafordításuk történik, olyan rendszer, amelyik - amint arra korábban rámutattunk - leíró értelemben tudattalan (Sandler és tsai, 1973a).³⁷

A Tudattalan tartalmaival szemben a Tudatelőttes sok különböző elemet tartalmaz. Először is, ott vannak az ösztönvágy elsődleges folyamat származékai, amelyek a kisülés felé nyomulnak és az elsődleges folyamat szerinti átalakulásuk miatt elkerülték a „cenzúrát”, s beléptek a Tudatelőttesbe. Nem szabad elfelejteni azt, hogy a Tudattalanon belüli elsődleges folyamatok, különösen az eltolás és a sűrítés (Sandler és tsai, 1973b), az ösztönvágy formáiban állandó és folyamatos változásokat tesznek lehetővé, és ha az eredeti ösztönvágy megfelelő elsődleges folyamat szerinti átalakulása végbemegy, akkor a cenzor a vágyat új formájában beengedi a Tudatelőttesbe, bár később további átalakulás és elfojtás alá kerülhet. Másodszor, a Tudatelőttes tartalmak olyan mentális reprezentációkat foglalnak magukban, amelyek a (különböző szenzoros módozatok útján érzékileg megtapasztalt) külvilággal való jelenlegi vagy múltbeli interakciók eredményeként jelennek meg. Harmadszor, ide kell sorolnunk az imaginatív (fantázia) és a kognitív aktivitásnak a Tudatos és a Tudatelőttes rendszerekben felbukkanó termékeit.

³⁷ Figyelemre méltó, hogy a pszichoanalitikusok még akkor is, amikor kimondottan a topográfiai alaprendszert használják, a Tudatelőttes fontos szerepét milyen gyakran értékelik alul, vagy akár figyelmen kívül is hagyják, és úgy beszélnek vagy írnak, mintha csak két rendszer, azaz a Tudattalan és a Tudatos létezne.

Más szavakkal, a Tudatelőttés és tartalmi két irányból jövő, a mentális apparátus mélységeiből (a Tudattalan) és a felszínéről érkező befolyások következményeként jönnek létre.³⁸ Emellett folyamatosan új képzettartalmak alakulnak ki magán a Tudatelőttés rendszeren belül is. Ezek újonnan alkotott gondolatokat, vágyakat és tudattalan vágyteljesítő álmodozásokat foglalnak magukban. Az ösztöntörékvések új származékai, vagy a korábbi (a tudatosság számára elfogadhatatlan) származékok további módosulásai és átdolgozásai munkálódnak ki a Tudatelőttésben. Ezen „új termékek” megalkotása során a funkcionálási mód és a követett „szabályok” nagymértékben eltérnek azoktól, amelyek a Tudattalan rendszerben működnek. Ezeket mindjárt a *másodlagos folyamat* szerinti működésre hivatkozva tárgyaljuk.³⁹

A Tudatelőttés munkájában sok integráció és szintézis fordul elő. Folyamatos interakció van egyrészt az ösztönvágyak és származékaik, másrészt a Tudatelőttésben elhelyezkedő mentális tartalmak között. (Ez utóbbiak jelenlegi percepciók és képzetek, valamint múltbeli élmények és gondolatok emlékei formájában vannak jelen.) A Tudatelőttés figyelembe veszi azokat a „szükségleteket”, „igényeket” és „korlátozásokat”, amelyeket a valóságos külvilág támaszt (az a külvilág, amelyet a személy észlelt és észlel). Mikor ezt teszi, akkor a Tudatelőttés a kapacitását arra használhatja, hogy a Tudattalanban keletkező és a Tudatelőttésbe átjutott, ellentmondást nem tűrő ösztönvágyakat feltartóztassa és ellenőrizze. Ebből következően a Tudatelőttés rendszer rendelkezik kapacitással ahhoz, hogy saját tartalmait alaposan átvizsgálja anélkül, hogy ezek belépnének a Tudatos rendszerbe.

A Tudatelőttésben belüli feltartóztatás, ellenőrzés és szervezés képessége a normális emberi fejlődés funkciója. A gyermek követelőzése és az a sürgetés, amellyel a kielégülést igényli, azt tükrözi, hogy az ösztönvágyai kielégülésének és az érzéki vagy agresszív kielégülések elérésének semmiféle késleltetését sem képes elfogadni (vagy hogy ezt mentális apparátusa rója ki rá). Ezzel szemben a legtöbb felnőtt el tudja fogadni a közvetlen ösztönvágyak elhalasztott kielégülését (sőt, bizonyos mértékig, még a kielégülés hiányát is), illetve el tudja fogadni a kielégülés erősen álcázott módjait is. Ez a következménye - a definíciónak megfelelően - a leíróan tudattalan Tudatelőttés működésének.

A Tudatelőttés aktivitás nagy részét a *gondolkodás* címszó alá lehet sorolni, s a problémamegoldás, a döntéshozatal is alapvetően e rendszeren belül megy végbe. A döntéshozatali skála olyan „automatikus” igazodásoktól, mint az autózvezetés (a közlekedési jelzések és más vezetők viselkedésére történő reagálás) az igen kifinomult kreatív munkáig terjed.

A legmeghökkenőbb először a hirtelen megvilágosodásnak ez a megjelenése, ami a hosszú, tudattalan munka manifeszt jele. Ennek a tudattalan munkának a szerepe a matematikai felfedezésben tagadhatatlannak tűnik a számomra, és más esetekben is megtalálhatóak a nyomai ... Gyakran, amikor valaki egy nehéz kérdésen dolgozik, semmi jót sem ér el az első nekifutásra. Azután pihen ... valószínű, hogy ezt a pihenést tudattalan munka tölti ki, és hogy ennek a munkának az eredménye azután megmutatkozik... [Poincaré, 1908].

³⁸ Bár ebben az alaprendszerben a Tudatelőttést úgy tekintjük, mint ami a Tudattalan és a Tudatos rendszerek között helyezkedik el, a szubliminális érzékelésre gyakorolt hatása arra utal, hogy a külvilágból jövő stimulus tudatosulása nem szükségszerű előfeltétele a mélyebb rendszereken belüli mentális regisztrációnak. A második szakasz során Freud, úgy tűnik, tudatában volt ennek a problémának, amire következtetni lehet abból a határozatlanságból, hogy posztuláljon-e a Tudatos rendszertől különböző érzékelő rendszert vagy egy és ugyanazon rendszernek tekintse-e azokat (a *W.-B.W.*). A második szakasz vége felé az ilyen típusú problémák hozzájárultak ahhoz az egyre növekvő igényhez, hogy a mentális apparátus más modelljét fejlesszék ki, azaz a strukturális modellt (Freud, 1923). A strukturális vonatkoztatási rendszert e sorozat későbbi írásaiban tárgyaljuk.

³⁹ Meg kell érteni, hogy amikor „a mentális tartalomra”, „a képzetekre”, „a képekre”, „az emlékekre” és „a képzelet és az észlelet tartalmára” hivatkozunk, akkor az idegrendszer aktivitásának termékeire utalunk és nem azokra a képekre, amelyeknek önmagukban különálló és autonóm léte van; és a „képek” közé soroljuk a tapasztalati tartalmak formáit is, keletkezzenek is azok bármelyik érzékelő módozatban.

A Tudatelőttés azért képes úgy működni, ahogy működik, mert számára a valóságos világ rengeteg olyan emléke érhető el, amelyek az ösztönvágyak és származékaik befolyásától viszonylag függetlenek maradtak. Ez nem azt jelenti, hogy a művészi vagy a tudományos alkotások a tudattalan vágyak befolyásától mindig mentesek; valójában maguk is az ilyen impulzusok rejtett kielégüléseit reprezentálhatják.

Hangsúlyozni kell, hogy még a leginkább valóságra orientált szokásokat és készségeket is, amelyek normális esetben zavartalanul működnek a Tudatelőttés ellenőrzése alatt, megzavarhatja az ösztöntörekvés-származékok befolyása. Ha ilyen vagy olyan okból ösztönvágyakhoz csatlakoznak, akkor a Tudatelőttésben egy új ösztönvágy-származék kialakulásába kapcsolódnak be, így viszont, mivel ösztöntörekvések képviselői, a szerepükben elhárítás alá kerülhetnek, ami az egyébként tökéletesen normális működés patológikus zavarát vagy gátlását eredményezi. Konfliktusmentes helyzetből konfliktusos helyzetbe kerülnek a nem kívánt vagy fenyegető ösztönvágyakkal való kapcsolatuk révén.

A Tudatelőttés rendkívüli módon törődik azzal, hogy nagy változatosságát dolgozza ki a Tudattalan rendszerből származó ösztönvágy-származékoknak. A viszonylag durva ösztönvágyak számos kidolgozását a Tudatelőttésben a *gondolatok* (vagy Freud szóhasználatával „ítélő aktusok”) reprezentálják, ide értve a valóságra orientált gondolatokat, a logikus gondolatokat éppen úgy, mint a *tudattalan fantáziáknak* nevezett vágyteljesítő gondolatkonstrukciók sajátos változatosságát valamint a kettő kombinációit. (Ebben az összefüggésben Freud (1921) különbséget tett „a szabadon kóborló fantasztikus gondolkodás” és az „intencionálisan irányított reflexió” között.) Az álmokhoz hasonlóan a fantáziák olyan helyzetek elképzelésére irányuló kísérletek a mentális aktivitás szintjén, amelyek az ösztönvágyakat közvetve elégitik ki. S az álmokhoz hasonlóan a mélyen fekvő ösztönvágy felöltöztetéséhez és kidolgozásához a fantáziák is valóságos események emlékeit és a külvilágra vonatkozó ismereteket vonnak be.⁴⁰ Fontos megjegyezni azt, hogy a Tudatelőttés képes *verbális szimbolizmus* használatára. Ha a tudattalan fantázia a Tudatelőttésben belül a Tudatos rendszer elérésére (közvetlen vagy álcázott formában) engedélyt kap, akkor az eredmény lehet tudatos fantázia (álmodozás), lehet egy tudattalan fantázia-gondolat kifejeződése, amelyet a hozzá kapcsolódó ösztönvágy hajt, de más származék aktivitások formáját is öltheti (művészi munkák, tünetek, tévhitek, szublimációk stb.). Ám a fantáziák akkor is képesek az érzékelést, a cselekvést és az attitűdöket alapvetően befolyásolni, ha a Tudatelőttésben maradnak.

Míg a Tudattalan rendszer az örömevet követi, a Tudatelőttés annak van alávetve, ami *realitás elvként* ismert. Ez arra vonatkozik, hogy (a személy a számára ismert) külvilág realitását figyelembe veszi, amikor a tettei következményeit felbecsüli. Freud a realitás elvre mint az örömev „módosulására” utal (1911). Az ösztönvágyak vagy származékaik közvetlen kielégülése elhalasztódik vagy feladásra kerül, ha ez az egyén önfenntartó szükségleteit vagy morális és etikai elveit fenyegeti.⁴¹ A realitás elv döntő szerepet játszik a Tudatelőttés és a Tudatos rendszerek közötti „második cenzúra” működésében, de domináns „elvnek” lehet tekinteni a Tudatelőttésnek mint egésznek a működésében is, bár az örömev (amely *teljeséggel* uralkodik a Tudattalanban) is részt vesz a Tudatelőttés működésben, noha viszonylag alárendelt szerepben. Hangsúlyozni kell azonban, hogy bár a Tudatelőttés a Tudattalannal

⁴⁰ A tudattalan fantázia fogalmának a pszichoanalitikus gondolkodásban hosszú története van, melynek során a kifejezés számos különböző jelentése fogalmazódott meg (v.ö. Sandler & Nagera, 1963). A fogalmat ebben a sorozatban később megnézzük.

⁴¹ A realitás elv nem megfelelő volta abban a tekintetben, hogy a funkciók ilyen változatosságát megmagyarázza a topográfiai modell számára, komoly korlátot jelentett. Ezt a témát akkor járjuk körül, amikor egy későbbi írásban a strukturális modellre való átmenetet tárgyaljuk.

bizonyos értelemben „szembeállítottak” lehet tekinteni, de az is a funkciói közé tartozik, hogy amikor csak lehetséges, lehetővé tegye az ösztönvágyak számára a tudatosságba és a motilitásba való belépést, feltéve, hogy a tudatosság védelme biztosított a túl nagy fájdalommal vagy kinnal szemben. Néhány ösztönváagnak megengedett, hogy átjusson a cenzúrán és akadály nélkül „kisülést” találjon, míg mások úgy módosulnak, hogy elfogadhatóakká válnak, azaz a tudatosságot illetően a kielégülésük nem kerül konfliktusba az egyén önfenntartó érdekeivel, morális és etikai standardjaival, illetve (jelenbeli vagy múltbeli) életének fontos személyeihez fűződő kapcsolataival. Ezeket a módosulásokat gyakran nevezik *kompromisszum-formáknak*.

A másodlagos folyamat működése

Korábban úgy jellemeztük a Tudattalanban megjelenő mentális folyamatokat, mint amelyek azon elsődleges folyamat törvényeinek vannak alávetve (v.ö. 1973b), amelyben a képzet-tartalmak s a hozzájuk kötődő ösztönenergiák eltolásának és sűrítésének jellegzetességei a meghatározóak. A képzeteket, az emlékeket, a képeket és az elfojtott fantáziatartalmakat úgy kezeli, mintha azonosak lennének. Az elsődleges folyamatot úgy írták le, mint ami a következőképpen az ösztönenergiák szabad mozgásának, és annak, hogy nincs logika, nincsenek időfogalmak, ellentétek, ellentmondások és tagadás a Tudattalanon belül; továbbá, figyelmen kívül hagyja a valóságot, a szavakat (azaz a szóképeket) inkább „dolgoikként”, semmint szimbólumokként kezeli.

Ezzel szemben a Tudatelöttesről azt állítják, hogy döntően a *másodlagos folyamatnak* megfelelően működik, amely fejlődésánál mondva annak az eredménye, hogy a külvilág hatással van a mentális apparátusra. Ez az összeütközés hozza létre a Tudatelöttes olyan jellemzőit, mint az okság fogalma, a logika, az időérzék, a kétértelmű és ellentmondó elemekkel szembeni intolerancia. A fejlődés folyamatában az a legfontosabb, hogy a Tudatelöttes rendszer - a Tudatos rendszerrel együtt - a mentális apparátusnak olyan részévé válik, ahol a nyelvet a mentális tartalom manipulációjára szolgáló hatékony eszközként lehet használni. Dolgok és absztrakt képzetek verbális szimbólumainak elsajátítása a Tudattalan és a Tudatelöttes rendszerek elkülönülésével párhuzamosan halad. A szavak az ösztön-vágyak erejének megzabolázását és gyengítését szolgálhatják.

Ezeket a folyamatokat rendszerint a bennük rejlő hipotetikus energiák terminusaival szokás áttekinteni. A Tudattalanban az ösztön energia „szabad” és „mozgékony”, és az elsődleges folyamat működésében a képzeteket megszálló teljes energiamennyiség áttolódhat más elemre. A Tudatelöttesben azonban az ösztönenergia megzabolázása az energia *megkötésével* megy végbe, és a másodlagos folyamatokat (mint amilyen a logikus és ésszerű gondolkodás) az jellemzi, hogy csak kis energiamennyiségeket helyez át az egyik mentális tartalomról a másikra, azt is „formális” módon. Ahogy Freud írta (1900):

A célszerűség kedvéért állítom tehát, hogy a második rendszernek sikerül a megszálló energiák nagy részét nyugalomban tartania, és csak kisebb részét használja fel az eltolásra. ... az első [Tudattalan - B.A.] ψ -rendszer tevékenysége az ingermennyiségek szabad kiáramlására irányul, és hogy a második [Tudatelöttes - B.A.] rendszer a belőle kiáramló megszállások révén a kiáramlás gátlását és - valószínűleg szintemelkedéssel járó - nyugvó megszállássá változtatását hozza létre. ... Ha a második rendszer a maga próbálkozó gondolati munkáját már befejezte, akkor meg is szünteti az izgalmak gátlását és torlódását, s engedi, hogy azok a motilitás felé lefolyjanak. [Hollós István fordítása]

A Tudatelöttes rendszer, ahogyan a topográfiai vonatkoztatási rendszerben megfogalmazódik, olyan koherens, számos funkciót ellátó mentális szerveződés, amelyik éppen úgy szolgálja az ösztönvágyakhoz való alkalmazkodást, mint a külvilág jelenbeli és múltbeli követelményeihez

való adaptációt. Ezen funkciók és képességek közül néhányat a következőkben röviden összefoglalunk - nem feltétlenül fontossági sorrendben.

1. *A képzet-bemenet és az érzelmi állapotok vizsgálata.* A „cenzúra” folyamatában az ilyen vizsgálat életbevágó és megtörténik tekintet nélkül arra, hogy mielőtt belépést nyert a tudatosságba, milyen forrásból származott a mentális tartalom, lett légyen ösztönvágyak képzettartalma, múlt felelevenedett emléke, vagy mostani perceptuális tartalom.⁴²

2. *Az ösztönvágyak és származékaik cenzúrázása.* Ez egyrészt a Tudatelőtte és a Tudattalan, másrészt a Tudatelőtte és a Tudatos hipotetikus határán megy végbe, de a cenzúrát a Tudatelőtte rendszer egészének a funkciójaként kell felfogni. Sőt, ebben a vonatkoztatási rendszerben ésszerűbbnek tűnik olyan nézőpontot elfogadni, mely szerint ez a Tudatelőtte rendszer mélyétől a felszínéig húzódó kontinuum bármely pontján megtörténhet. A Tudattalan származékai bármelyik ponton cenzúra (elhárítás) alá kerülhetnek, ha a Tudatelőtteen belül egy bizonyos intenzitást meghaladó konfliktust teremtenek.

Azt kell megérteni, hogy a „cenzúra” nem csak a Tudatelőtte rendszerből kiírtó, kirekesztő vagy kitörlő folyamat. E rendszer nézőpontja magával vonhatja a fenyegető tartalom aktív módosítását is oly módon, hogy az új és elfogadhatóbb formát kaphat. Ez a rendszer éppen úgy magában foglalja az „újraírást”, mint a „kitörlést” [*blue-pencilling*].

3. *Szervezett emlérendszer lefektetése.* Az „emlék” a Tudattalan rendszerben olyan emléknymokon alapul, amelyeket ösztönenergia szállhat meg, létrehozva ezzel az ösztönvágyak képzettartalmát. A Tudattalan „emlékei” egyszerű asszociációkkal kapcsolódnak össze, és nincs formális szerveződésük. Ezzel szemben, a Tudatelőtte szervezett emlérendszer oly módon alakul ki, hogy a múlt emlékeit, bizonyos határokon belül, ki lehet keresni, fel lehet ismerni, helyre lehet állítani és irányítani lehet őket. Ez egyfajta „iktató rendszert” foglal magában, amelyik figyelembe veszi, hogy a „megfelelő” emlékeket fel kell ismerni és fel kell idézni az olyan folyamatok számára, mint amilyen a gondolkodás, a problémamegoldás, a fantáziálás, a self időbeli és térbeli orientációja stb.

4. *A valóságpróba.* Ez a képesség, amelyik a realitás elv uralma alatt fejlődik ki, lehetővé teszi, hogy megkülönböztessük a „nem valóságos”-t (fantáziák, múltbeli emlékek, gondolatok, stb.) a „materiális” vagy „aktuális” valóság reprezentációitól, azaz azoktól a mentális reprezentációktól, amelyek a külvilágban lévő valóságos valami érzékeléséből keletkeznek. (A „külvilág” kifejezés a személy testét is magában foglalja.) A „valóságos” és a „nem valóságos” (képzeltben, emlékezésben, gondolkodásban stb. „felidézett”) megkülönböztetésének képessége a fejlődés funkciója, és az élet korai szakaszában még nincs meg, amikor a valóságos vágykielégítés és a hallucinatórikus vágykielégítés még összekeveredik. Az éjszakai álmok az álmodás alatt normális esetben nincsenek valóság-vizsgálatnak alávetve, az álmodozás viszont magán viseli a nem-valóság pecsétjét (Sandler & Nagera, 1963). Noha mindezen aktivitásokat úgy írtuk le, mintha tudatosságot vonnának magukkal, azonban úgy gondoljuk, hogy a Tudatelőtte rendszerben mennek végbe, azaz leíró módon tudattalanok.

5. *A pszichés energia megkötése.* A mentális energia megkötését a másodlagos folyamat szerinti működés előfeltételének lehet tekinteni, amennyiben a másodlagos folyamattal együtt jár a kis energiamennyiségekkel való manipuláció. A Tudatelőtteen belül ez az a képesség,

⁴² Az utóbbi pont egy nehéz kérdést vet fel ebben az alaprendszerben. Míg a perceptuális tartalmat egyrészt úgy lehet tekinteni, mint ami közvetlenül a Tudatos rendszerben keletkezik, másrészt nem kétséges, hogy mielőtt tudatosulása bekövetkezik, a Tudatelőtte befolyásolja azt. Freud számtalanszor megpróbált megbirkózni ezzel a problémával, de ezt csak a strukturális elmélet bevezetésével lehetett megoldani, ahol felhasználta a tudattalan én-működés és a tudatosság mint „az én érzékszerve” fogalmait.

amely az ösztönenergia nagy mennyiségét, valamint a kisülésükre törő nyomást gátolja és ellenőrzés alatt tartja. Az energia megkötése révén a Tudattalanból származó tartalmak a Tudatelőtesben kezelhetőkké válnak, és a Tudatelőtesen belüli energiamegkötő folyamatok eredményeként az ösztöntörekvésekből származó vágyak parancsoló jellege lecsökken. Ez a csökkenés időleges lehet, az ösztönvágyakat vagy származékaikat megszálló ösztön-törekvés-energia „megfogását” reprezentálja, miközben a Tudatelőtes megpróbál megoldást találni arra a konfliktusra, amelyet az ellentmondást nem tűrő ösztönvágyak kelthetnek. Ez a konfliktus-kezelő funkció a másodlagos folyamatot involválja, azaz a gondolkodás és a fantázia az energiamennyiségek kis „mintájával” történő manipulációját. Természetesen, ha más megoldást nem lehet találni, akkor az eredmény az ösztönvágy elfojtása lehet. A kötött energia a Tudatelőtesen belül felhasználható maradandó szerveződések létrehozásához is (például az emlékezet vagy a gondolkodás szerveződéseihez).⁴³

6. *A tudatosságba és a motilitásba való bejutás ellenőrzése.* Ez a Tudatelőtesen keresztül történő bejutás a „kisülés” felé törő mentális tartalom felbecsülésétől és módosításától függ (különösen az ösztönvágyakat vagy a származékaikat reprezentáló tartalmakról van szó). Ebben az értelemben a Tudatelőtes működése megvédi a tudatosságot attól, hogy kínos élmények árásszák el, és megakadályozza, hogy az egyén úgy cselekedjen, hogy potenciálisan veszélyeztesse az életét, a jó hírét, az önbecsülését, az erkölcsi értékrendszerét stb. A legszélesebb értelemben véve, ezek az önfenntartó tendenciák a valóság elv fogalma alá sorolhatók.

7. *Az affektusok kifejlődésének ellenőrzése.* Az affektusok generálását az elfojtás következményének tekintik (az elfojtott ösztönvágy energiája átalakulhat affektussá), de a Tudatelőtes megakadályozhatja az affektus kifejlődését és a tudatosságba való bejutását oly módon, hogy az ösztönvágyakat megszálló energia felett éppen úgy ellenőrzést gyakorol, mint a vágyak képzettartalma felett. A „sikeres” elfojtás révén, ami a vágyban lévő ösztönenergia elfojtását jelenti, a Tudatelőtes képes megakadályozni az affektus létrejöttét, noha ebben a tekintetben a hatalma nem annyira biztos, mint abban a vonatkozásban, hogy ellenőrzi a motilitásba való belépést. Ebben a vonatkoztatási rendszerben ez részint annak a feltevésnek tulajdonítható, mely szerint az elfojtott képzetekhez kapcsolódó ösztöntörekvés-energia átalakulhat szorongássá.⁴⁴

8. *Az elhárító mechanizmusok használata.* Az elfojtás mellett a Tudatelőtes más elhárításokat is használhat (pl. projekciót, racionalizációt) azért, hogy a konfliktust az ösztönvágy tartalmának módosításával kezelje. A tulajdonképpeni elfojtással szemben, amely az ösztönvágyat vagy származékát a Tudattalanba szorítja, vannak más elhárító mechanizmusok is, amelyek lehetővé teszik, hogy az ösztönszármazékok megváltozott formában folytassák

⁴³ Az energia „megkötésének” pszichoanalitikus pszichológiája bonyolult, elvont és nézetünk szerint elméletileg nem igazán szükséges (v.ö. Holt, 1962; Gill, 1963). Annyit mondtunk, amennyi szerintünk minimálisan szükséges ehhez a vonatkoztatási rendszerhez.

⁴⁴ A második szakaszban az affektusokat majdnem teljesen ösztöntörekvés-származékoknak tekintették. Freud jól ismert „első szorongás elmélete” azt posztulálta, hogy a szorongás az elfojtott tartalmak ösztöntörekvés-energiájának átalakulását reprezentálja. A második szorongás elmélet a „Gátlások, tünetek és szorongás”-ban (1926) jelent meg, és természetében radikálisan különbözik. Ez a „harmadik szakaszban” keletkezett elmélet vezette be a „jelző” [*signal*] szorongás fogalmát. Ez a jelzés az énen belül jelentkezik, és az elhárító cselekvés fő motívumának tekinthető. Így az első elmélet szerint az elhárítás vezet szorongáshoz, míg a második elméletben a szorongás az, ami elhárításhoz vezet.

útjukat a tudatosságba.⁴⁵ Így például az a tudattalan, agresszív vágy, mely valakinek a megtámadására irányul, projekció révén átalakulhat azzá a hitté vagy szorongássá, hogy őt fogja valaki megtámadni.

9. *Imaginációs termékek létrehozása.* A Tudatelőttes megengedheti, hogy a Tudattalan egyébként elfogadhatatlan származékai elérjék a tudatosságot oly módon, hogy „imaginatív” vagy „kreatív” alkotások formájában vágyteljesítő fantáziákká alakulnak. Amikor az ilyen produktumok elérik a Tudatos rendszert, akkor megfelelő „címkéjük” van (pl. az „álmodozás”), így nem keverednek össze a valóság érzékelésével. Hasonló módon, ha másként nem juthatnának el a motilitáshoz vagy a tudatossághoz, akkor ösztönvágy-kielégülések megjelenhetnek a művészi alkotásokban, a mesélésben stb.

10. *Tünetképzés.* Ha egy ösztönvágyat vagy a származékát nem lehetett sikeresen elfojtani, és nem lehetett megengedni, hogy valamilyen más formában kifejeződjön, akkor a Tudatelőttes neurotikus tünet alakjában kompromisszumos formát alkothat. Az ilyen tüneteket a Tudatos rendszer idegen betöréseknek érzékeli, amelyek felett az egyén, úgy érzi, nem gyakorol ellenőrzést.

A Tudatos rendszer

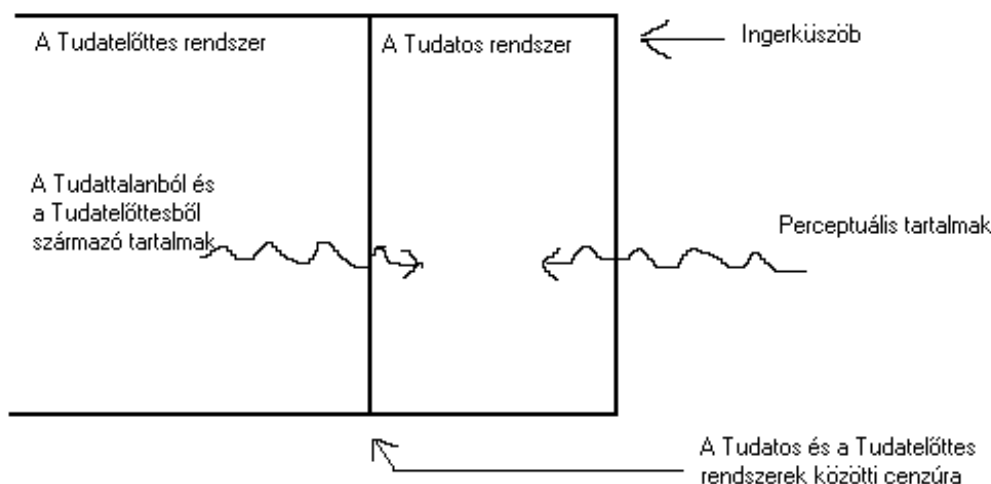
A topográfiai vonatkoztatási rendszerben a Tudatos rendszer a mentális apparátust alkotó három rendszer közül a leginkább felszíni. A mélység irányában a Tudatelőttes határolja, amellyel számos közös jellegzetessége van (pl. a másodlagos folyamat, a valóságpróba stb.). A bemutatás érdekében az érzékelő apparátusokat úgy fogjuk fel, mint amelyek a Tudatos felszíni határát reprezentálják, nyitottak a mentális apparátus tekintetében külső forrásokból eredő benyomások érzékelésére, azaz nyitottak mind a külvilágból, mind a személy saját testéből érkező (kinesztetikus, proprioceptív, viszcerális stb.) stimulusok irányában.⁴⁶

A korábbiakban megkíséreltük világossá tenni, hogy a Tudattalan és a Tudatelőttes rendszerek *leíró módon tudattalanok*. Másrészt viszont a Tudatos rendszer a mentális apparátusnak az a része, *amelyen belül* a mentális tartalmakhoz a tudatosság minősége kapcsolódik. Leíró módon fogalmazva: minden tartalom (képzetek, érzelmek stb.) tudatos. Nyilvánvaló azonban,

⁴⁵ A racionalizációnak mint Tudatelőttes folyamatnak a szerepét a pszichoanalitikus irodalomban alábecsülik. A racionalizáció lehet önigazolásra (korábbi, mostani vagy szándékolt tett illetve attitűd igazolására) irányuló kísérlet, de a racionalizáció előfordulhat a Tudatelőttesben is, mint olyan konfliktuskezelő eszköz, mely további származékot alkot azért, hogy az egyén jogosultnak és igazoltnak érezze magát. Meghökkenítő példa erre az, amikor az alanynak egy irracionális cselekedet elvégzésére irányuló poszthipnotikus szuggesztíót adnak és ő a tett végrehajtását igazolja. Azt, hogy az ilyen racionalizáció tudatelőttesen megy végbe, az általa konstruált racionalizáció érvényességébe vetett tudatos hite mutatja meg. Freudot parafrázálva: olyan ez, mintha a lovas azt hinné, hogy ő irányítja a lovat, de valójában a ló arra viszi, amerre a ló akar menni.

⁴⁶ Egy korábbi lábjegyzetben hivatkoztunk arra a nehézségre, amely ebben a vonatkoztatási rendszerben az elő-érzékelést [*pre-perception*] tekintve fennáll. Aligha kétséges, hogy az „érzékelő-munka” processzusát (Sandler, 1960), amely a tudatosságot megelőzi, a Tudatelőttesben kell elhelyezni. A kifejtés érdekében azonban feltételezzük - kivéve ott, ahol ezt másként jelezzük -, hogy a mentális apparátus és a Tudatos rendszer felszínhez legközelebbi rétege fogja fel az érzékszervekből jövő érzéki tartalmakat. Azt is ki kell emelni, hogy az itt leírt topográfiai vonatkoztatási rendszerben olyan mentális apparátuson van a hangsúly, amelyik elsősorban úgy működik, hogy az ösztöntörékvéseknek és a származékaiknak a nyomásával foglalkozik. Ezért a Tudatos rendszernek mint az érzékelő rendszertől elválasztott rendszernek a fogalma - melyet Freud a második szakasz folyamán egy időben elfogadott - nem tartható fenn, és sem a kettő közötti viszony viszontagságai, sem egy rendszerben való (az „Érzékelő-Tudatos” vagy W.-BW.) végső keveredésük nem vehető tekintetbe.

hogy egy adott időpontban a tartalmak csak nagyon korlátozott terjedelme rendelkezhet a tudatosságnak ezzel a minőségével. A tudatosságnak, a külső események élénk észlelésétől „az elme háttérében” elillanó álmodozó gondolatokig terjedően, különböző *minőségei* is vannak. A legnagyobb mértékű élnökség normális esetben a mentális apparátushoz külső forrásokból érkező észleletekhez kapcsolódik (vagyis ahhoz, amit a Tudatos leginkább felszíni részeként írtunk le), de nem mindig ez a helyzet, mint például a hallucinációknál vagy éjszakai álmoknál. Hasonlóképpen, az apparátus belsejében keletkező tartalmak a Tudatos rendszerbe annak egy mélyebb határán lépnek be (pl. álmodozó gondolatok és más képzetek). Feltételezhető, hogy az apparátus tekintetében külső stimulusok mielőtt a tudatos élményt előidézik, egy bizonyos küszöböt átlépnek (az *ingerküszöböt*) (lásd 1. ábra).

1. ábra

A diagram azt ábrázolja, amint a külvilágból érkező stimulusoknak azért, hogy az apparátusnak a felszínhez legközelebbi rétegébe lépjenek az ingerküszöböt le kell győzniük. Az apparátuson belül keletkező tartalmak viszont a cenzúrán átjutnak, és a „mélyebb” végén lépnek a Tudatosba.

A figyelem fogalma e rendszer működését tekintve nagyon fontos. Röviden, a Tudatos rendszer azokból a tartalmakból áll, amelyek a Tudatelőttel oldaláról lépnek be, illetve a külvilágból és a testből származó tapasztalatokból, amelyek adott időben bizonyos (noha kis) mértékű figyelmet kapnak. Amikor a tudatos figyelem teljesen eltávolodik az ilyen tartalmakról, akkor ezek tudatelőttesekké válnak, azaz a Tudatelőttel rendszer tartalmai közé kerülnek.⁴⁷

⁴⁷ Paradox módon a figyelemmel való megszállás nem azonos a tudatossággal. Tudatelőttel figyelem bizonyos típusú élményekre anélkül is fordítható, hogy a személy tudatában lenne ennek. Emellett, az elfojtás a tudatos tartalmat akkor is kiszoríthatja a tudatosságból, ha a figyelem nem teljesen vonódott vissza a tartalomról. A mentális „energia” képzeleteinek fontosságával összhangban a figyelmet úgy lehet felfogni, mint ami „figyelem megszállással [*cathexis*] felruházott [*investment*]”, azaz a tapasztalati tartalom megszállása energiatöltéssel. Ez nem a Tudattalan szabadon mozgó ösztönenergiája, nem is a Tudattalannal kapcsolatban leírt „kötött” energia, hanem a Tudatelőttel és a Tudatos rendszerek rendelkezésére álló, normálisan szexuális és agresszív minőségektől mentes, különleges „mozgó” és „semleges” energia. Ahogy Freud írta (1900): „A VBW-rendszer nemcsak a tudathoz vezető utat zárja el, hanem az akaratlagos motilitáshoz vezető utat is ellenőrzi, és rendelkezik a motilis energia megszállás kibocsátása felett is, amelynek egyik részét - a figyelmet - jól ismerjük.” [Hollós István fordítása]

A Tudatos rendszer tartalmainak valamiféle „elillanó” minősége van annak ellenére, hogy a meg tapasztalásuknak tekintélyes intenzitása lehet. Mikor az egyén ébren van, akkor a túlélés érdekében állandóan figyelnie kell az új érzéki tapasztalatokra, illetve az érzéki bemenet változásaira, noha a figyelem minősége és intenzitása módosulhat. Gondosan vizsgálhatja környezetét, vagy pedig „gondolataiba merülhet”.

Mikor Freud (1925) a tudatos és a tudattalan folyamatok közötti különbségeket leírta, akkor a folyamatok természetét úgy jellemezte, hogy egy különös gyermekjátékkal analógiába állította, amelyet abban az időben „varázs-noteszként” ismertek, de hasonló formában még ma is létezik. Ez egy olyan notesz, amelyet hátulján viasszal ellátott átlátszó celluloid vagy műanyag felszín borít (vagy olyan tábla, amelyet viasz vagy hasonló anyag fed). Írónt használva a noteszra rajzolni vagy írni lehet. A rajzot vagy az írást az átlátszó felszín és az alatta fekvő viasz elválasztásával el lehet tüntetni, és a notesz nyomban tiszta és új felhasználásra kész lesz. „Ám könnyen megállapítható, hogy a leírottak nyomai a viasztáblán tartósan megmaradnak és alkalmas megvilágításban olvashatóak.” [V. Horváth Károly fordítása] A viasztábla az apparátusnak ahhoz a részéhez hasonlít, amelyik a tudatosságon kívül megőrzi a benyomásokat, míg az átlátszó felszín a Tudatos rendszernek felel meg.

Az úgynevezett „automatikus” cselekedetekből, a nyelv-botlásokból és más elvétésekből nyilvánvaló, hogy az ösztönvágyaknak és származékaiknak lehet olyan motoros kifejeződésük, amely elkerüli a Tudatos rendszert. Korábban megjegyeztük, hogy számos jól betanult készség magas fokú autonómiát érhet el, és működhet anélkül, hogy tudatos figyelemre lenne szüksége, még ha tudatos figyelem kellett is a képesség megszerzéséhez. Mindazonáltal normális esetben a Tudatos rendszer a célszerű cselekedetekben közvetlenül jelen van, beleértve a közvetlen vagy közvetett ösztöntörekvés kielégülésének megszerzését.

A Tudatos rendszerbe alulról történő bejutást a Tudatelőttesen belül működő cenzúra ellenőrzi. Bár a tudatos figyelem szándékos visszavonása előfordulhat, de a visszavonást meghatározó tényezők rendszerint tudatelőttes szinten működnek. Például a topográfiai vonatkoztatási rendszerben a valóságpróba funkcióját nagyrészt a Tudatelőttes rendszer működteti. Teljesen tudatosak lehetnek azonban az imaginatív tartalmak, annak tudatos tudásával együtt, hogy nem valóságosak. Ily módon a teljesen szabadjára engedett ösztönvágy-származékok álmodozások formájában beléphetnek a Tudatos rendszerbe, minthogy azonban a valóság elv is működik a Tudatos rendszeren belül, ezért az ilyen származékok motoros cselekedetekben nem találhatnak kisülést. A valóságos kielégülés kitolódó hiánya felerősíti azt a tendenciát, hogy a Tudatos rendszerbe beengedik az olyan ösztönvágy-származékokat, mint a fantáziák vagy az álmodozások.

Néhány minőségtől (nevezetesen a tudatosság lététől) eltekintve most azért nem foglalkoztunk részletesen a Tudatos rendszerrel, mert sok jellemzője közös a Tudatelőttes rendszerrel (ha nem is mind - például az elhárító mechanizmusok tudatelőttesek). A Tudatelőtteshez hasonlóan itt is látjuk a realitás elv és a valóságpróba működését, noha ezek befolyásosabbak a Tudatosban, mint a Tudatelőttesben. Megtaláljuk a másodlagos folyamat szerinti működést is, és időnként az elsődleges folyamat szerinti megnyilvánulásokat is.

A topográfiai vonatkoztatási rendszerben úgy mutattuk be a mentális apparátust, mintha három különálló rekeszből állna - a Tudattalan, a Tudatelőttes és a Tudatos rendszerekből. Bár ez az ismertetés és a bemutatás célját tekintve hasznos, mégis érdemes a topográfiai sémát, bizonyos mértékig, kontinuumnak tekinteni. Láthatjuk, hogy a tudatos és tudattalan közötti határ fokozati kérdés. Továbbá, a cenzúrát úgy is fel lehet fogni, hogy a Tudatelőttes teljes területén működik. Szigorúbb annak felszíni rétegeiben, és viszonylag erélytelen mélységeiben. Hasonlónak tűnik a helyzet a másodlagos folyamatnak az elsődleges folyamat szerinti

működés felett érvényesülő viszonylagos dominanciája tekintetében, amely a legnagyobb az apparátus felszíne felé, a legkisebb a Tudatelőttés mély szintjein, a Tudattalanban pedig hiányzik.

Nyilvánvaló, hogy a topográfiai vonatkoztatási rendszernek sok korlátja van, 1923-tól kezdve számos ezek közül ösztönözte a strukturális modell megfogalmazását. Korábban hangsúlyoztuk a topográfiai modellnek a második szakasz pszichoanalitikus technikájához fűződő viszonyát, és ezt a modellt ezen a kontextuson belül kellene megérteni.

Irodalom

- Freud, S. (1900). The interpretation of dreams. *S.E.* **4-5**.
- Freud, S. (1911). Formulations on two principles of mental functioning. *S.E.* **12**.
- Freud, S. (1921). Introduction to J. Varendonck's *The Psychology of Day-Dreams*. *S.E.* **18**.
- Freud, S. (1923). The ego and the id. *S.E.* **19**.
- Freud, S. (1925). A note upon the „mystic writing-pad”. *S.E.* **19**.
- Freud, S. (1926) Inhibitions, symptoms and anxiety. *S.E.* **20**.
- Gill, M. (1963) *Topography and Systems in Psychoanalytic Theory*. New York: International University Press.
- Holt, R. R. (1962). A critical examination of Freud's concept of bound vs. free cathexis. *J. Am. psychoanal. Ass.* **10**, 475-525.
- Poincaré, H. (1908). Mathematical creation. In B. Ghiselin (ed.), *The Creative process*. New York: Mentor books, 1955.
- Sandler, J. (1960). The background of safety. *Int. J. Psycho-Anal.* **41**, 352-356.
- Sandler, J., Holder, A. & Dare, C. (1973a). Frames of reference in psychoanalytic psychology. V. The topographical frame of reference: the organization of mental apparatus. *Br. J. med. Psychol.* **46**, 29-36.
- Sandler, J., Holder, A. & Dare, C. (1973b). Frames of reference in psychoanalytic psychology. VI. The topographical frame of reference: the Unconscious. *Br. J. med. Psychol.* **46**, 37-43.
- Sandler, J. & Nagera, H. (1963). Aspects of the metapsychology of fantasy. *Psychoanal. Study Child* **18**.

VIII. A topográfiai vonatkoztatási rendszer: az áttétel mint a mentális apparátus működésének illusztrációja

Az előzőekben meglehetősen részletesen megpróbáltuk leírni (Sandler, Holder & Dare, 1973a, b, c), hogyan rendelhetők Freudnak a pszichoanalízis második szakasza során született elméletei a *topográfiai* vonatkoztatási rendszerbe. E sajátos vonatkoztatási rendszer bonyolultságát figyelembe véve az előző három írásban lényegében elméleti összefoglalást adtunk, amelyet most az apparátus működésének részletesebb leírásával egészítünk ki. Ez az írás az áttétel *klinikai* jelenségének néhány aspektusát úgy tekinti át, ahogyan azokat a topográfiai vonatkoztatási rendszerben és a pszichoanalitikus kezelésben mint „modellhelyzetben” meg lehet érteni.

Az áttételt mint klinikai pszichoanalitikus fogalmat máshol meglehetősen részletesen tárgyaltuk (Sandler, Dare & Holder, 1970a, b, 1973). A fogalmat Freud vezette be az első szakasz folyamán, a „Tanulmányok a hisztériáról”-ban (1895), de legalaposabban és legkövetkezetesebben a pszichoanalízis második szakaszában fogalmazódott meg (1897 - 1923). Bensőséges kapcsolat van az áttétel klinikai szempontból fontos fogalma és az e szakaszban kidolgozott topográfiai modellek között.⁴⁸ Az áttétel olyan fogalom, amelynek használati területe és jelentésterjedelme folyamatosan reprezentálja a terápiás folyamat pszichoanalitikus elméletének mint különösnek és az interperszonális kapcsolatok pszichoanalitikus pszichológiájának mint általánosnak központi aspektusát.

Az áttétel fogalma az utóbbi években bonyolulttá vált, ezért számunkra hasznos, ha kiindulópontként Freudnak a második szakasz elején tett viszonylag egyszerű megfogalmazását fogadjuk el:

Mik ezek az áttételek? Olyan indulatok és fantáziák új kiadásai, utánpótlásai, amelyek az analízis előrehaladása során keletkeznek, és amelyeket tudatosakká kell tennünk, mivel ismerjük az áttételnek azt a sajátosságát, hogy egy korábbi személyt az orvos személyével helyettesít. Vagy másképpen: a számtalan korábbi pszichés élmény nem a múlthoz tartozóként jelenik meg, hanem újraéled az orvossal való aktuális kapcsolatban. Vannak olyan áttételek, amelyek tartalma egyáltalán nem különbözik a korábbi személyre vonatkozó fantáziatartalmaktól. Ezek - hogy a hasonlatunknál maradjunk - csupán egyszerű, változatlan újranyomások vagy új kiadásai az eredetinek. Más áttételek ennél művészebb módon megformáltak, tartalmuk módosulva - vagy ahogy én mondom: szublimálva - jelenhet meg, ezért spontán módon is tudatosakká válhat. Ezek az áttételek az orvos személyének vagy körülményeinek valamilyen jellegzetességét használják fel erre a célra. Ezek tehát nem 'újranyomások', hanem 'átdolgozott kiadások'. (1905) [Lőrincz Zsuzsa fordítása]

A második szakaszban később Freud az áttétel analízisét elengedhetetlen technikai eszköznek, s nem a pszichoanalitikus munka akadályának tekintette.

Ebben a tanulmányban a kifejezést úgy fogjuk fel, mint ami a másik személyre (a terápiás helyzetben a terapeutára) irányuló érzések, attitűdök, vágyak és válaszok kifejlődésére vonatkozik, s ezek az alany tudta nélkül a környezetének fontos alakjaihoz fűződő korábbi (gyakran infantilis) élményeiből és kapcsolataiból származnak. Jellemző módon az áttétel olyan jelenség, amelyet legvilágosabban abban az analitikus kezelési helyzetben lehet látni, amelyben az analitikus saját szokásaiból és érdeklődéséből a lehető legkevesebbet tárja fel. A pácienshez fűződő „szakmai” kapcsolata rejti el, bizonyos mértékig, a személyiségét. Ilyen körülmények között a páciens rendszerint az analitikushoz kötődő meggyőződéseket, attitűdöket, érzelmeket, válaszokat és róla szóló fantáziákat alakít ki, melyek mindegyike a saját múltbeli élményeiből, impulzusaiból és vágyaiból származik. Mivel az analitikus helyzet egy

⁴⁸ Ez igaz az álomelméletre is, amelyet e sorozat következő írásában tárgyalunk meg.

ideig lehetővé teszi az áttételeknek a valóság által „nem igazán korrigált” formában történő kifejlődését, a páciens úgy érzi, hogy ezek valóságosak és a jelennek megfelelőek. Az áttétel felhasználja és beépíti a páciens percepciójának elemeit oly módon, hogy (mint arra Freud a korábbi idézetben rámutatott) okosan felhasználja „az orvos személyének vagy körülményeinek valamilyen jellegzetességét”.

Az áttételbe foglalt folyamatok megértéséhez a topográfiai vonatkoztatási rendszert a következő módon lehet felhasználni.⁴⁹ A gyermekkor tárgyaira (a szülőkre, a testvérekre és más, érzelmileg fontos alakokra) irányuló infantilis ösztönvágyak a *Tudattalan* rendszerben nyers és álcázatlan formában maradnak fenn. Ezek szunnyadhatnak, vagy pedig felelevenedhetnek további szexuális és agresszív ösztöntörekvés-energiamennyiségek beruházásával. Ilyen körülmények között a sajátos ösztönvágyak vagy az egyénen belüli forrásokból származnak, vagy pedig a külvilágból jövő sajátos ingerlés eredményei.

Ebben az összefüggésben az ösztönvágyat úgy lehet felfogni, mint ami mentálisan reprezentál olyan korábban kielégülést nyújtó helyzetet vagy helyzeteket, amelyet vagy amelyeket most ösztönenergia szállt meg. Az ösztönenergia biztosítja a vágy számára a kifejeződés és a kielégülés felé hajtó erőt. Ezek a mentális reprezentációk a személynek, a kielégülést nyújtó tárgynak és a tárgy által vezérelt *célnak* a gyermekkorból származó képét foglalják magukban, azaz a vágyott ösztönkielégülést lehetővé tevő múltbeli tárggyal való interakciót. Az egyén számára különösen fontos gyermekkori emlékek mellett mindenféle későbbi élményekkel kapcsolatos elfojtott emlékek is tartalmaivá válhatnak a Tudattalan rendszerben lévő ösztönvágyoknak. Ezt korábban meglehetősen részletesen úgy írtuk le, mint a Tudattalan működésének (beleértve az elsődleges folyamat fogalmát) és „tulajdonainak” a jellegzetes módjait (Sandler, Holder & Dare, 1973b).

Az áttételi származékok kialakulása a Tudatelőttesben

Miután a lényeges tárgyakra irányuló korábbi ösztönvágyak a terápia során felelevenednek,⁵⁰ ezek a vágyak a *Tudatelőttes* rendszer mélyebb rétegeibe lépnek be, ahol még a tudatosságon kívül, alapos vizsgálat és „cenzúra” alá kerülnek. Ha ezen a ponton az egyén számára nem túl fenyegetőek, azaz nem idéznek elő túl nagy mértékű konfliktust, akkor a Tudatelőttesben módosulás nélkül bizonyos távolságot tehetnek meg. A nem pszichotikus személy esetében azonban azok a vágyak, amelyek áttételi manifesztációkat hagynak maguk után, mindig konfliktusokat idéznek elő, és a Tudatelőttes az egyén számára fenyegetőeknek tekinti ezeket, ha viszonylag változatlan formában közvetlenül léphetnek be a tudatosságba és a cselekvésbe (azaz a *Tudatos* rendszerbe). Így a Tudatelőttes először hajlamos elutasítani ezeket, és az elfojtó korlát újra megerősödik.

A Tudatelőttes működését tárgyalva (Sandler, Holder & Dare, 1973c) leírtuk, hogy a Tudattalanon belül az *elsődleges folyamat* olyan mechanizmusai révén, mint a sűrítés és az eltolás, hogyan alakulhatnak át az ösztönvágyak azután, hogy a cenzúra visszafordította őket. Ezt követően a korábbinál könnyebben beléphetnek a Tudatelőttesbe, minthogy képzet-

⁴⁹ Hangsúlyoznunk kell, hogy az ebben az írásban megjelenő áttételi folyamatok és jelenségek olyan szakaszból származnak, amikor az ösztönvágyak és impulzusok szerepét uralkodónak tekintették a mentális működésben. Az áttétel kizárólag a mély ösztönvágyak viszonylag „felszíni” manifesztációja volt. Később a pszichoanalitikusoknak az áttételre vonatkozó nézetei megváltoztak (v.ö. Sandler, Dare & Holder, 1973).

⁵⁰ A második szakaszban az áttételi folyamatokat úgy képzeltek el, hogy csak a kezelés előrehaladtával fejlődnek ki, miután a pszichoanalitikus helyzet regressziót előidéző tulajdonságai indukálják és elősegítik a kialakulásukat.

tartalmukban most távolabb vannak a közvetlen ösztönvágy tartalmától. Ellenkező esetben a vágy ösztöntörekvés-komponense olyan mértéket érhet el, hogy a Tudatelőttes és a Tudattalan közötti elfojtó korlát kudarcot vall, és az ösztönvágy közvetlenebb formájában lép be a Tudatelőttesbe. Ekkor a *másodlagos folyamat* révén a Tudatelőttesben további módosulás fog végbemenni, az eredetileg erősen megszállt vágy *tudatelőttes származékainak* kialakulásával.

Az ilyen tudatelőttes származékok számos formát ölthetnek, ezek egyike az áttételi vágy. Az áttételi származékok kialakulása során a Tudatelőttesben az infantilis vágy módosul és „naprakész állapotba kerül”. A gyermekkori vágy célját és tárgyát reprezentáló képek olyan gondolatokkal, megfigyelésekkel és másféle anyaggal helyettesítődnek vagy pedig integrálódnak, amelyek az analitikus személyéhez kapcsolódnak és a „realitás elv” alá rendeződnek. A vágy tartalma „racionálisabbá” válik, fenyegető elemei álcázódnak, a konfliktus csökken, és az eredeti tárgy-reprezentáció energia-megszállása az analitikus képére megy át. Amellett, amit „tudatelőttes racionalizációnak” lehet nevezni, elhárító mechanizmusokat (pl. projekciót) is alkalmazhat annak érdekében, hogy az áttételi vágy tartalmát konfliktusmentesebbé és a tudatosság számára elfogadhatóbbá tegye. Ezen túl, minthogy új formájában a vágy a felszíni kifejeződés felé halad, a Tudatelőttes próbaképpen olyan tudatelőttes fantáziákat dolgozhat ki, melyek az ösztönvágy álcázott kielégülésformáit reprezentálják.⁵¹ A tudatelőttes fantáziák a tudatelőttes áttételi fantáziák széles körére is kiterjednek, azaz olyan fantáziatermékekre, amelyek az analitikussal való vágyteljesítő interakciót tartalmazznak. Nem minden tudatelőttes váagnak és fantáziának van azonban „áttételi” tartalma.

Ebből következően a tudatelőttes áttételi vágy egészen más, mint a tudattalan infantilis ösztönvágy, noha az utóbbiból származik és azt reprezentálja. Ebben a vonatkoztatási rendszerben úgy gondolják, hogy a tudatelőttes származék kielégülése nem más, mint lehetővé tenni a tudattalan vágyat megszálló ösztönenergiák „kisülését”, azt, hogy ezek az energiák áthelyeződjenek vagy átterelődjenek a tudatelőttes származékokra.⁵²

A tudatelőttes áttételi származékok kialakulásuk bármely pontján visszafordíthatódnak a Tudattalanba és elfojtódhatnak, különösen akkor, ha a miattuk fennálló konfliktus valamiért felerősödik (például annak következtében, hogy az analitikus valamely megjegyzését fenyegetőnek érzi, vagy pedig a külvilág valamely eseménye felzaklatja). Sőt, a tudatelőttes származék önmagában is egyre fenyegetőbbé válhat, minthogy a tudatosság felé közelít. Ilyen esetekben a származékokat megtűrhetik a Tudatelőttesen belül, de a Tudatelőttes és a Tudatos között, azaz a „második cenzúraként” leírt határon, fel vannak tartóztatva. A Tudatelőttesen belüli, illetve a Tudatelőttes és a Tudattalan közötti dinamikus ide-oda mozgást az egész származék-képződési folyamattal kapcsolatban hangsúlyozni kell.⁵³

⁵¹ A fantázia pszichoanalitikus fogalmát egy későbbi írásban tárgyaljuk.

⁵² A második szakaszban az analitikusra vonatkozó gondolatokat és a rá irányuló vágyakat nem tekintették „áttételnek”, hacsak az analitikusra irányuló tudatelőttes vágy intenzitása meg nem közelítette a gyermekkori tárgyra irányuló eredeti vágyét. A páciens korábbi életének fontos személyeire irányuló vágyai, melyek az áttétel alapjává válnak, az egyén pszichoszexuális életének bármely szakaszából származhattak. A pszichoanalízis későbbi szakaszaiban az áttétel fogalma megváltozott (Sandler, Dare & Holder, 1970a, 1973).

⁵³ A tudatelőttes áttételi vágyak, fantáziák és gondolatok interpretációja rendkívül fontos a klinikai pszichoanalitikus munkában. Ezek az áttételek az analitikus helyzet „itt és most”-jához kapcsolódnak. Noha a tudatosságon kívül a Tudatelőttesben vannak, interpretációk révén mégis könnyebben elérhetők, mint a Tudattalan rendszerben lévő vágyak (és a hozzájuk kapcsolódó emlékek).

Áttételi származékok kialakulása a Tudatosban

Rámutattunk arra, hogy a topográfiai vonatkoztatási rendszerben a Tudatos rendszer a mentális apparátusnak az a része, ahol a tudatosság a mentális tartalmakhoz kapcsolódik (Sandler, Holder & Dare, 1973c). Arra is rámutattunk, hogy „a tudatosságnak különböző *minőségei* vannak, melyek a külső események eleven percepciójától ‘az elme hátsó részében’ megjelenő múltó fantáziákig terjednek”. Az előző részben leírt tudatelőttes áttételi származék közvetlenül a tudatosba juthat, így a páciens tudatában van tartalmának. Ez a tudat lehet homályos és múltó, vagy pedig rendkívül intenzív. A páciens az analízis alatt a szabad asszociációi során beszámolhat róla, vagy tudatosan visszatárhathatja azt. A vágy, a fantázia vagy a gondolat általában el van nyomva úgy, hogy a páciens elfelejti azt, noha később felidézheti, különösen akkor, ha ezt az analitikus folyamat és az analitikus beavatkozásai elősegítik.

Ha a tudatelőttes áttételi származék számára megadatik, hogy tudatossá váljon, akkor úgy tekintik, hogy elnyerte a Tudatos rendszer *figyelmét*, azaz pótlólagos, a természetét tekintve nem-ösztönös energiaforma szállja meg a releváns mentális tartalmat, és ezt „figyelem-megszállásnak” nevezik.

A Tudatelőttesben kialakult és tolerált áttételi származékot úgy tekintettük, mintha kellően álcázott lenne annak érdekében, hogy beléphessen a Tudatos rendszerbe, ha figyelembe részesül. Semmi esetre sem ez a helyzet mindig. A tudatelőttes áttételi impulzus vagy gondolat, a korábban leírt okok miatt, a tudatosság küszöbéről visszafordulhat, és a Tudatelőttesen belül *másodlagos áttételi származék* jöhet létre. Ez gyakran nem tartalmazza az analitikus közvetlen reprezentációját, illetve más módon is ártalmatlanná válhat azért, hogy a páciens megvédje a zavar, a szorongás, a bűn és a hasonló kellemetlen érzésektől.

Illusztratív példák

„A” *példa*. A leírtak illusztrálását a szóban forgó folyamatok szemléltetése szolgálhatja. Ezt egyszerűsített és sematikus formában mutatjuk be.

1. Az analízis folyamán a Tudattalan rendszerben felelevenedhetnek a páciensnek az apja iránti ellenséges, haragos és gyilkos érzelmei, melyek a gyermekkorából származnak, és apja megtámadását célzó ösztönvágyat eredményezhetnek.
2. A Tudatelőttesben olyan áttételi származék alakulhat ki, amely az analitikus megalázására és bántalmazására irányuló vágyat rejt magában. Úgy lehet tekinteni, hogy ez elsődleges áttételi származéka a felelevenedett, a tárgyat illetően „napra készsége vált” és céljában kissé megváltozott gyermekkori vágy. Ez a származék tudatelőttes marad, mivel a tudatos csak akkor tolerálná, ha még tovább változna.
3. A páciens tudatára ébred a *munkaadójával* szembeni ellenséges érzelmeinek, beszámol róluk és arról a vágyáról beszél, hogy egy állítólagos (vagy valóságos, de mindennapi értelemben jelentéktelen) megaláztatás miatt bosszút áll rajta.

Természetesen, a páciens által hozott anyag nem kell, hogy áttételben tükröződjön vissza, de ha más anyag és más jelek bizonyítják, hogy tudatelőttes áttételi vágyhoz kapcsolódik, akkor ezt normálisan interpretálni kell a páciens számára, jelezve, hogy az analitikus iránt mennyire hasonló érzelmei lehetnek. Ha viszont a páciens ezt elfogadja, akkor ezt a további analitikus munka során kapcsolatba lehet hozni az apja iránti ellenséges vágyaival. A pszichoanalitikus technika szempontjából mindennél fontosabb, hogy megkülönböztessük a Tudattalanban lévő felelevenedett gyermekkori impulzusokat, a Tudatelőttesben lévő elsődleges származékokat

(beleértve az áttételi származékokat is) a másodlagos áttételi származékoktól vagy hivatkozásoktól (amelyek lehetnek a Tudatelőttésben vagy a Tudatosban).

Azért, hogy ne tegyük bonyolulttá a dolgokat, eddig nem fűztünk megjegyzést a nagyon fontos klinikai megfigyelések értelmezéséhez, mely szerint azok áttételi ellenállást reprezentálnak. A kifejeződésre törő elfogadhatatlan tudatelőttés áttételi vágyak arra sarkallhatják a páciens, hogy küzdjön ellenük, hogy az analízissel szemben ellenállást tanúsítson. Így, például, helyettesítés révén ellenséges attitűdöket mutathat azért, hogy álcázza az analitikus iránt kialakulóban lévő szeretetét, vagy pedig megpróbálja kiengesztelni és lecsendesíteni az analitikust, félve ellenséges áttételének kialakulásától. Az ilyen típusú ellenállásnak az a sajátossága, hogy ki is fejezi és vissza is tükrözi azok ellen az infantilis impulzusok ellen folyó küzdelmet, melyek közvetlenül vagy módosított formában az analitikus személyére vonatkozóan jelennek meg. Az analitikus helyzet a valóság eltorzult aktuális formájában újra-élesztette az eddig elfojtott vagy más módon kezelt (azaz magába a neurotikus tünetbe becsatornázódott) anyagot. A múltnak ez az újraéledése áttételi ellenálláshoz vezet a pszichoanalitikus viszonyban [amely magában foglalja azt, hogy] a tudatos visszatartja a páciensnek az analitikusra vonatkozó és az analitikussal szemben elhárítás alá került tudattalan gondolatait (Sandler, Dare & Holder, 1973).

„B” példa. Egy, a húszas éveiben járó férfi páciens röviddel a szabadsága előtt jelent meg az analitikus ülésen. A szabadságról az előző napok analitikus munkája során már volt szó. Alapos indok nélkül elkésett az ülésről, és azzal kezdte, hogy egy barátja üdülési tervéről beszélt, aki egy bizonyos külföldi városba akar utazni. Mintegy mellékesen megjegyezte, hogy a barátja említette, hogy a főiskolai tanára (mármint a baráté) is ugyanabba a városba akar utazni. Az analitikus erre megjegyezte, hogy a páciens esetleg úgy gondolta, hogy ugyanoda megy, ahol szerinte az analitikus tölti majd a szabadságát. A páciens megkönnyebbüléssel fogadta ezt az interpretációt és azzal folytatta, hogy mit képzelt az analitikus valójában hova is fog szabadságra menni. Majd egy másik barátjáról beszélt, akinek anyja üdülővel rendelkezik ott, ahová az analitikus üdülését képzelte. Ezt követően a páciens kellemes napozásról és úszásról ábrándozott, amely viszont gyermekkori üdülések és a családjával töltött hosszú, napsugaras nyarak emlékeihez kötődött.

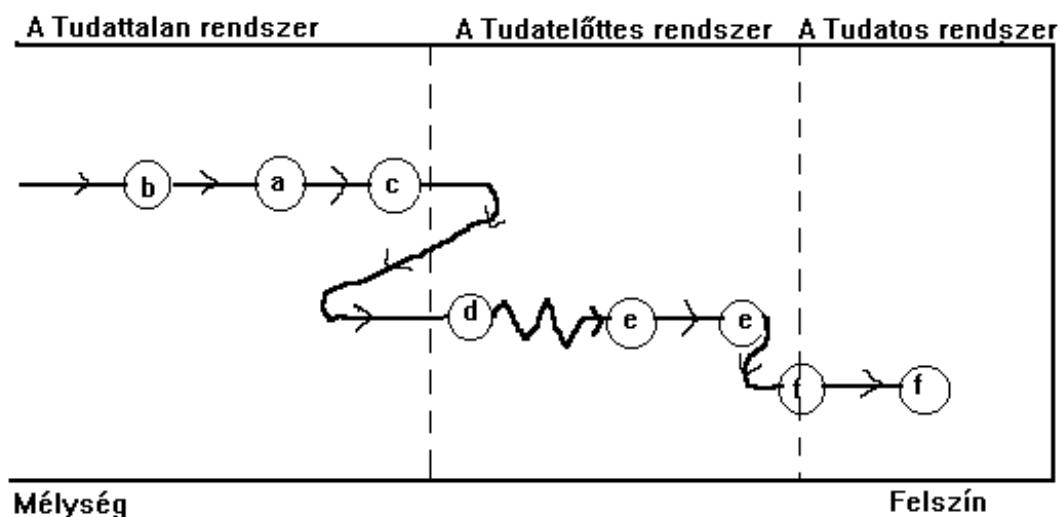
Anélkül, hogy részleteznénk az ezt követő analitikus munkát, az analitikus számára világossá vált az, hogy (a topográfiai vonatkoztatási rendszerrel élve) a páciens asszociációihoz vezető mentális eseményeket a következőképpen lehet leírni:

1. A Tudattalan rendszerben élnek az anyához fűződő igen kielégítő gyermekkori kapcsolat emlékei, ideértve a szoros testi kontaktust is, amit megerősít az a tény, hogy öt-hat éves koráig sok éjszakát töltött az anyjával egy ágyban. Az analitikus iránti tudattalan, gyengéd érzelmek kifejlődésével szexuális ösztöntörekvés szállta meg az infantilis emlékeket, mégpedig oly módon, hogy az élményre törő vágy, mely azonos a gyermekkorban oly annyira kielégítő vágygal impulzusként jelenik meg a Tudattalanban. Ez kiterjed azoknak a gyermekkori vágyaknak a felelevenedésére is, amelyeket csak egy négy-öt éves gyermeknek az anyjával való valamilyen formájú szexuális közösülésére irányuló vágyaként lehet felfogni.
2. Gyermekkorban a vágy a maga meztelen formájában elhárítás alá került, de álcázott formában megmutatkozott, mint az anyához simulásra és az ágy vele való megosztására irányuló vágy. Ez azokhoz az emlékekhez kapcsolódik, amikor az anyjával az ágyban pajkoskodik, vagy pedig a tengerparton játszik vele, homokvárakat építenek közösen és alagutat fúrnak a homokba. Mindez elfojtódott a Tudattalanba, de mikor az analízis során

az anyja iránti szexuális vágyai újból feltámadtak, akkor a Tudatelőttésben a gyermekkori emléke és vágya nem-szexuális elemeit tartalmazó származék jött létre annak az áttételi vágnak a formájában, hogy az üdülés alatt közel legyen az analitikushoz, a tengerparton vele töltsse az időt stb.⁵⁴

3. Még az így álcázott tudatelőttés vágy sem érheti el azonban a tudatosságot, és a páciens másodlagos származékokkal áll elő, a barátjára hivatkozott, aki ugyanazt a várost keresné fel, mint a főiskolai tanára. A tudattalan kellemetlenség, melyet a tudatelőttés áttétel okoz, ellenállást fejleszt ki benne azzal szemben, hogy eljőjön az ülésre, amit a késése bizonyít.

Ebben az esetben a megkönnyebbülés érzését idézi elő a tudatelőttés áttételi vágy vagy fantázia verbalizációja, továbbá az, hogy a páciens tisztában van vele, hogy az analitikus ezt elfogadja. S mindez lehetővé teszi, hogy a páciens gondosan kidolgozza a korábbi tudatelőttés gondolatokat. Ezek most a Tudatos rendszerben vannak, és az analízisben újjáéledő, áttételi manifesztációkat eredményező gyermekkori vágyak ezt követő felfedezéséhez vezettek. A topográfiai vonatkoztatási rendszeren belül áttekintett folyamatokat diagrammal szemlélteti az 1. ábra.

1. ábra.

Egyszerűsített diagram, mely ebben a vonatkoztatási rendszerben mutatja a páciens azon szabad asszociációinak a fejlődését, melyek az analitikusra irányuló áttételi vágyához kapcsolódnak. (a) Az anyához fűződő szexuális viszony emléke. (b) Ösztöntörekvés-energia. A (c) nem más, mint az (a) és a (b) egyesítése olyan ösztönvágygá, mely az anyához fűződő szoros gyermekkori viszony újbóli átélésére irányul - a gyermekkori szexuális vágyak újbóli kielégítésével (ez még nem áttétel). A (d) arra irányuló vágy, hogy az anyával összefüjjon és az ágyát megossa vele, ami az anyához fűződő viszony emlékének nem-szexuális elemein alapul. Az (e) a (d)-ből származó áttételi vágy, hogy a szabadsága alatt az analitikushoz közel legyen, és a tengerparton vele töltsse az időt. Az (f) egy másodlagos származéka az áttételi vágnak (és az infantilis szexuális vágnak), amely a Tudatos rendszerbe olyan gondolatok formájában léphetett be, amelyek az analitikusról eltolódtak és a páciens barátjához kapcsolódnak, aki ugyanabban a városban tölti szabadságát, mint a tanára.

⁵⁴ A vázlatosság miatt ez túlzott egyszerűsítés. Ebben a vonatkoztatási rendszerben valószínűnek tűnik, hogy az analitikusra irányuló közvetlen szexuális vágygal egyidejűleg olyan áttételi vágy is létrejön, amelyet csak a Tudatelőttés mélyebb rétegeiben lehet tolerálni. Sőt, az analitikus képe, amelyik az itt leírt áttételi vágy képzettartalmának részét képezi, bizonyára magában rejt olyan tulajdonságokat is, melyek a Tudattalan ösztönösen megszállt anyai emlékeiből származnak.

„C” példa. Egy középkorú, férfi páciens, aki a feleségével együtt aggódik a házasságuk fokozatos „kudarca” miatt, ezért pszichoanalitikus kezelésben vett részt. Némi analitikus bevezető munka után rájött, hogy a feleségéhez fűződő érzelmi kapcsolatból évek óta visszahúzódott. Ennek a tudatosulása segítette abban, hogy törekedjen önmaga megváltoztatására. Az egyik ülésen, amely egy olyat követett, amikor úgy érezte, hogy valamit megértett a nehézségeiből, elkezdett beszélni az első szerelmi ügyéről, amelyik harminc éves korában történt és ahhoz a lányhoz fűződő gyengéd emlékeiről, „aki megértette őt”. Ezután a páciens meglehetősen érdektelen üzleti ügyekről kezdett beszámolni, és az analitikus megjegyezte, hogy a páciens, úgy tűnik, érzelmileg „kikapcsolt”, mintha azért tenné ezt, hogy eltávolítsa magától az előző ülésen kialakult, barátságos és meleg érzéseit az analitikus iránt. A páciens egyetértett azzal, hogy úgy érzi, „kikapcsolt”, de tagadta érzelmeinek bármiféle megváltozását az analitikus iránt. Ezeket „barátságosaknak, de hivatalosaknak” mondta. Ezután áttért egy kollégájára, akit, szerinte, az üzlettársainak a javaslatai túlságosan könnyen befolyásolnak, s úgy gondolja, hogy ez a barátját „mély vízbe” viszi. Az analitikus újfent rámutatott arra, hogy a páciens - úgy tűnik - fél attól a gondolattól, hogy meleg érzései lehetnek analitikusa iránt. A páciens tagadta ezt, de azután vonakodva megjegyezte, hogy örömteli pillanatot élt át, amikor aznap az analitikus házába lépett, és azután annak a veszélyére gondolt, hogy a kezelés „szokássá” válik. Ez utóbbi gondolat aggasztotta. Ezután láthatóan témát váltott, és az analitikus házában leírásába kezdett. Az analitikus rámutatott arra, hogy korábban majdnem pontosan ugyan-ezeket a kifejezéseket használta az anyja házában leírására. A páciens ezt „érdekesnek” találta, majd arról beszélt, hogy az apja halála után (amikor a páciens tizenegy éves volt) milyen jól kijött az anyjával, de visszaemlékezett arra is, hogy „távolságot kellett tartania” még akkor is, amikor vele volt. Ezt az analitikus úgy interpretálta, hogy a páciens aznap azért „kapcsolt ki”, mert attól félt, hogy nem lesz képes a kezelést folytatni, ha az analitikus iránti szoros és meleg érzelmeinek tudatára ébred. A páciens egyetértett ezzel, s mintegy megerősítésként azt mondta, hogy ha az anyja érzelmi igényeinek behódolt volna, akkor „soha sem került volna ki a karmaiból”. Az analitikus ezt úgy interpretálta, hogy - szerinte - a páciensnek az analitikus iránti gyengéd érzelmeinek és vágyainak a feltörése okozta a „kikapcsolást”. Továbbá, ez a megismétlése volt annak, amit azért tett, hogy élete nagy részében az anyja iránti hasonló érzéseitől önmagát megvédje. A házasságában is hasonlóképpen egyre inkább „kikapcsolt” érzelmileg, mivel félt a feleségéhez fűződő szoros érzelmi kötődés felerősödésétől. Ekkor a páciens olyan helyzetekről kezdett el beszélni, amelyekben a feleségétől elhúzódott, miközben - az analízise során először - erős érzelmeket mutatott. Az ezt követő dolgok ahhoz a félelméhez kapcsolódtak, hogy ha túl sokat fed fel érzelmeiből, akkor „fájdalmat okoznak neki”, „elhagyják” és „megbántják” őt.

Az analízis ezen részének kiterjedt elágazásai vannak. De megmutatja azt, hogy a páciens hogyan hozott egy házassági tünetet, lényegileg a saját konstrukcióját, az analitikus folyamatba. Ezen áttétel kifejlődésében a lényeges lépéseket a topográfiai vonatkoztatási rendszer szerint a következőképpen lehet rekonstruálni:

1. A Tudattalanban, az anyára irányuló ödipális vágyak olyan korai emlékei maradtak fenn (az anyával való közelség más gyermekkori élményeivel és kamaszkori vágyaival együtt), amelyek egy izgatón gyengéd és szeretetteljes személlyel való szoros kapcsolat létrejöttével képesek aktiválódni. Ezen emlékek ösztöntörekvés-izgalommal való megszállása az anya iránti erős ösztönvágyak felelevenedéséhez vezetett.
2. Mikor ezek a vágyak felerősödnek és elfojtással többé nem tarthatók vissza, belépnek a Tudatelőtti rendszer mélyebb rétegeibe, az analitikus alakjához kapcsolódnak, ugyanakkor konfliktust és szorongást idéznek elő számos okból, így például fizikai sérüléstől tartva. Az analitikus felé irányuló áttételt az előző „jó” ülés stimulálja, ami viszont

feléleszti a korábbi konfliktust. Ezt a Tudatelőttes úgy kezeli, hogy az incesztus vágy áttételi származékát módosítja. Így viszont a Tudatelőttesben rögzült elhárítások használatával az analitikus felé irányuló szexuális érzelmek és gyengéd érzések megváltoznak oly módon, hogy a páciens visszaemlékezik első szerelmi ügyére, mely ahhoz a lányhoz fűződik, „aki megértette őt” (azaz beengedi azt a Tudatos rendszerbe). Noha ez tudatos volt és a páciens számolt be róla, de csak úgy volt képes ezt az anyagot az analízisébe hozni, hogy absztrakt, érzelemmentes módon beszélt róla („kikapcsolt”). Itt ugyanazzal az elhárító művelettel élt, amelyet az anyja iránti gyengéd érzelmeinek kezelésére és fékentartására alkalmazott, mikor egy házban lakott vele. Mikor az analitikussal való „barátságos, de szakmai” kapcsolatára utalt, akkor az anyjával kialakított viszonyt másolta le.

3. Miután az analitikus szembesítette őt az elhárító „kikapcsolásával”, tudatelőttes konfliktusának és a szorongás forrásainak egy újabb jele tűnt fel, amely eltolódott arra a barátra és kollégára, akit lehet, hogy túl könnyen befolyásolnak üzleti partnere javaslatai. Ezzel a saját félelmére reflektált: „mély vízbe” kerülne, ha az analitikus iránti meleg érzelmeit a tudatosságba engedné. Azt lehet mondani, hogy a második cenzúra itt (a Tudatelőttes és a Tudatos rendszerek között) lépett közbe.

4. Ez a félelem kapott interpretációt, és annak ellenére, hogy a páciens az analitikus kommentárját kezdetben visszautasította, mégis képes volt a tudatosságba engedni annak a váratlan örömmek az emlékéért, amelyet az analitikus megpillantása váltott ki. Képes volt tudatára ébredni és le tudta írni az e gondolathoz kötődő aggodalom formájában azt a kellemetlen érzést, hogy „a kezelés szokássá válhat”.

5. Az áttételi származék és az anyára irányuló (a Tudattalanban keletkezett) eredeti incesztus vágy közötti tudatelőttes kapcsolat származékai most a Tudatos rendszerbe léphetnek (az analitikus házáat olyan kifejezésekkel írta le, amelyeket korábban az anyjára használt, illetve az a gondolat, hogy a páciens az apja halála után jól ki tudott jönni az anyjával, de „távolságot kellett tartania vele szemben”).

6. Az analitikus most azt az interpretációt adta, hogy a páciens megrémült az analitikus iránti gyengéd érzelmeitől, amelyeket a páciens „kikapcsolással” kezelt. Ez tette lehetővé, hogy az analitikus rá vonatkozó elvárásaitól való mostani tudatelőttes félelem a tudatosságban a páciens azon félelem-emlékének a formájában bukkanjon fel, amely az anyja veszélyesnek gondolt igényei miatt alakult ki. Most azt a gondolatot is szavakba tudta önteni (be tudta engedni a Tudatos rendszerbe), hogy az érzelmi „kikapcsolás” megvédte őt az ilyen veszélyes igényektől úgy, hogy a múlt, azaz az anyjával való kapcsolatára vetítette azokat. Az a tudás, hogy ezt a manővert az analitikus iránti áttételi érzelmeivel összefüggésben alkalmazta, tudatelőttes maradt.

7. Az analitikus most interpretálhatja, és sikerrel emelheti be a Tudatos rendszerbe azt, ahogyan a páciens az áttételi érzelmeit kezelte, hogy hasonló eszközökkel élt azért, hogy megvédje magát a közelmúltban a felesége iránt, míg gyermekkorában az anyja iránt táplált pontosan ugyanolyan érzéseivel szemben. Ez lehetővé tette, hogy további anyag kerüljön a tudatosságba, mivel a páciens gondolatai lényegesen kevésbé különültek el az azokat kísérő érzelmektől.

A topográfiai vonatkoztatási rendszerben az áttételi jelenségeket arra használtuk, hogy a Tudatelőttés és a Tudatos rendszerekben lévő származékok kialakulását illusztráljuk. Hasonló folyamatokkal jellemezhetjük más „Tudattalan származékok” kialakulását is, pl. a nyelvbotlásokat, a művészi munkát és a kreativitás más formáit, a vicceket, a fantáziákat, a neurotikus tüneteket, az álmokat stb. Az álmokat tekintjük át e sorozat következő írásában újfent azzal a céllal, hogy a topográfiai vonatkoztatási rendszer alkalmazását leírjuk.

Irodalom

- Freud, S. (1895). Studies on hysteria. *S.E.* **2**.
- Freud, S. (1905). Fragment of an analysis of a case of hysteria. *S.E.* **7**.
- Sandler, J., Dare, C. & Holder, A. (1970a). Basic psychoanalytic concepts: III. Transference. *Br. J. Psychiat.* **116**, 667-672.
- Sandler, J., Dare, C. & Holder, A. (1970b). Basic psychoanalytic concepts: VIII. Special forms of transference. *Br. J. Psychiat.* **117**, 561-563.
- Sandler, J., Dare, C. & Holder, A. (1973). *The Patient and the Analyst: the Basis of the Psychoanalytic Process*. London: Allen & Unwin.
- Sandler, J., Dare, C. & Holder, A. (1973a). Frames of reference in psychoanalytic psychology. V. The topographical frame of reference: the organization of the mental apparatus. *Br. J. med. Psychol.* **46**, 29-36.
- Sandler, J., Dare, C. & Holder, A. (1973b). Frames of reference in psychoanalytic psychology. VI. The topographical frame of reference: the Unconscious. *Br. J. med. Psychol.* **46**, 37-43.
- Sandler, J., Dare, C. & Holder, A. (1973c). Frames of reference in psychoanalytic psychology. VII. The topographical frame of reference: the Preconscious and the Conscious. *Br. J. med. Psychol.* **46**, 143-153.

IX. Álomfolyamatok a topográfiai vonatkoztatási rendszerben

A 19. század végén Freud számára az analízis egészen mást jelentett, mint amit ma értünk alatta. Az analitikus munka célja a tudattalan tudatossá tétele volt, és a szabad asszociáció módszerét alkalmazták (Sandler, Dare & Holder, 1972). Annak ellenére azonban, hogy az áttétel jelenségére már korábban felfigyeltek (Freud, 1895), az áttétel interpretációját a pszichoanalízis második szakaszának kezdeti időszakában a pszichoanalitikus technika eszközeként mégsem használták. Ehelyett a páciens arra bízatták, hogy a gondolatait, a szabad asszociációit és különösen az álmait hozza elő analízisben. Az álmokat illetően a páciens arra kérték, hogy asszociáljon az álom különféle elemeire. Az álom értelmét azután annak a fényében *magyarázták meg* neki, ahogyan az analitikus az álom mögötti tudattalan tartalmat értette („Interpretations, Other Interventions and Insight” in Sandler, Dare & Holder, 1973). Az infantilis élmények és fantáziák, különösen a szexuális természetű élmények és fantáziák, visszakeresésére és rekonstrukciójára helyeződött a hangsúly. Úgy vélték, hogy a neurózisokat olyan konfliktus eredményezi, melyet felelevenedett gyermekkori szexuális vágyak okoznak, míg a környezeti tényezők befolyását a páciens aktuális életére meglehetősen alábecsülték. Az analitikus olyan volt, mint a tudós, aki mereven néz a mikroszkópba, hogy a páciens által hozott aktuális anyagban a gyermekkori elemeket rekonstruálja. Minthogy az elsődleges folyamat szerinti működés származékai és az infantilis szexuális anyag az álomban nyilvánvalóbb volt, mint az éber gondolatokban és fantáziákban, az álmot „a Tudattalanhoz vezető királyi út”-nak tekintették. A pszichoanalitikus technika későbbi fejleményei, különösen az áttételi manifesztációk analízise, más utakat is megnyitottak a Tudattalanhoz. Az álomelmélet, a topográfiai modell első változatával együtt, az „Álomfejtésben” (1900) jelent meg. Az itt bemutatott elméletet úgy kell tekinteni, mint ami összefügg Freudnak azzal a felfogásával, mely szerint azok a traumák, melyekre a hisztériás páciensek emlékeznek, gyakran gyermekkori szexuális fantáziák emlékei voltak, melyek „tényekként” idéződtek fel. Hasonló hangsúlyt helyezett az analitikus a páciens infantilis ösztöntörékvéseinek és vágyainak a páciens jelenlegi életére gyakorolt hatására. Mivel e század elején az álmok analízise nagyobb szerepet játszott az analitikus munkában, több napot is igénybe vehetett egyetlen álom, sőt egyetlen álomtöredék analízise. A páciensek rendszerint megértették az analitikus munka módszereit és céljait, és a sajátos technikában az analitikussal együttműködtek, elfogadva a gyermeki múltjuk hangsúlyozását. Különös módon, ha egy páciens erősen koncentrálna az álmaira és a gyermekkori emlékeire, akkor ezt manapság a pszichoanalitikus a jelenre vonatkozó gondolatok kifejezésével szembeni ellenállásnak tekintené. A későbbi években Freud is ezt a nézetet vallotta.

Az álmok pszichoanalitikus elmélete rendkívül gazdag és bonyolult, és ebben az írásban nem tudjuk az elméletet teljes egészében áttekinteni. Annak a felvázolására korlátozódunk, hogy a topográfiai vonatkoztatási rendszerben az álmokat miként lehet felfogni. Csak arra összpontosítunk, hogy eléggé részletesek legyünk ahhoz, hogy bemutassuk ennek a vonatkoztatási rendszernek az alkalmazását és használatát - kiegészítve az áttételről szóló előző írást (Sandler, Dare & Holder, 1974), amelyben az áttétel klinikai jelenségét azért tekintettük át, hogy illusztráljuk a topográfiai vonatkoztatási rendszer alkalmazását. Ahhoz az íráshoz hasonlóan itt is, „a Tudattalan származékával” foglalkozunk, amelynek a pszichoanalízis történetében általában is, de kiváltképpen a második szakasz tekintetében (Sandler, Dare & Holder, 1972) különleges jelentősége van.

Az „Álomfejtés” (1900) Freudnak az első olyan munkája, amelyik részletesen és rendszeresen tárgyalja új elgondolásait, és a második szakaszra jellemző megfogalmazásait. Az álmokról szóló könyve a topográfiai modell első változatát tartalmazza, amelyet speciálisan az álomfolyamatok magyarázatára dolgozott ki, noha a modellt alkalmazni lehet a Tudattalan származékok összes változatának megértésére is. A topográfiai modell a második szakasz folyamán jelentősen megváltozott, de az „Álomfejtés” hetedik fejezetét még mindig a topográfiai modell legfontosabb kifejtésének tekintik.⁵⁵ Korábban már rámutattunk arra, hogy Freud álmokról szóló munkája hetedik fejezetének tanulmányozása bizonyos problémákat vet fel: „... nemcsak megérteni nehéz, hanem számos olyan tételt is tartalmaz, amelyek a későbbi fejlemények fényében túl bonyolultak és feleslegesek” (Sandler, Holder & Dare, 1973a). Az álomanalízis a pszichoanalitikus kezelés nélkülözhetetlen eszköze marad azonban, és az, amit ebben a tanulmány sorozatban topográfiai vonatkoztatási rendszernek nevezünk, a mi változatunk az álmok pszichoanalitikus megértéséhez leginkább használt modellre.⁵⁶ (Az álmokképződés pszichoanalitikus fogalmairól szóló freudi állítások áttekintésére lásd Nagera, 1969.)

Az álmodás funkciója

A második (topográfiai) vonatkoztatási rendszeren belül az álmok és az álmodás fő funkciójának az alvás megőrzését tartják.⁵⁷ Ezt a célt a Tudatos rendszernek nyújtott olyan hallucinatórikus élmény éri el, amely a Tudatelőtt és Tudattalan rendszerekből származó elemek keverékét tartalmazza és az elfojtott ösztönvágy álcázott kielégülését jelenti. Az alvás alatt testérzetek és perceptuális (főként hallási és tapintási) ingerek járulhatnak hozzá az álmok képződéséhez, és azok tartalmát részben meghatározhatják. A Tudattalan rendszer (ösztöntörekvés-vágyak) tartalmait tekintik azonban az álmokképződés fő motiváló erőinek. Ezek a tartalmak még az alvás alatt is *ellentmondást nem tűrőek* (amit ebben a vonatkoztatási rendszerben úgy fogunk fel, hogy a kisülést kereső pszichés energia nyomásának a következménye), és a mentális apparátuson belül további „kezelés iránti igényt” képeznek. A Tudatelőtt rendszeren belüli folyamatok úgy módosítják és álcázzák a Tudattalantól jövő ösztönvágy-származékokat, hogy a Tudatos rendszer végül is hallucinatórikus vágyteljesítéseként

⁵⁵ Az „Álomfejtést” a pszichológia történetében úgy tekintik, mint az álmokról szóló első jelentős munkát, amely megalapozta, hogy a tárgy tudományos kutatásra alkalmas legyen. Az alvásról és az álomról szóló munka, az elektroencefalográfus technika alkalmazása több, mint egy évtizedig ösztönzőleg hatott az álmok további tudományos kutatására. Ez a pszichoanalitikus álomelmélet megerősítését, világosabbá tételét és módosítását is szolgálta (az átfogó áttekintés érdekében lásd Fisher, 1965a, b).

⁵⁶ Érdekes és fontos az, hogy sok pszichoanalitikus számára a topográfiai modell maradt az álmok megértésének választott modellje, bár ezt követte Freud strukturális modellje a harmadik szakaszban és további újítások a pszichoanalízis negyedik szakaszában.

⁵⁷ Az álmodás pszichofiziológiájára irányuló kutatás, melyet korábban említettünk, jelentős mértékben megvilágítja mind az alvás, mind az álmodás funkcióját. A REM fázisú alvás, amelyben a legtöbb álmodás végbe megy, szükségesnek tűnik a pszichológiai egészség és jólét fenntartásához. Az álmodás a mentális apparátus szabályosabb és szükségesebb funkciója annál, mint ahogy azt Freud 1900-ban tudhatta, amikor az álmok gyakoriságáról való tudása szubjektív beszámolókon alapult. Talán úgy lehetne fogalmazni, hogy a REM alvás biztosítja a szükséges feltételeket az álmodáshoz. Lehetséges, hogy olyan belső erők működnek a REM alvás alatt, amelyek felébresztenék az alvót, ha nem azokat az éjjeli hallucinációkat hoznák létre, amelyeket álmoknak nevezünk.

veszi figyelembe azokat anélkül, hogy az alvást megszakítanák.⁵⁸ Ebben az értelemben, a pszichoanalitikus elméletben, az álmok hasonlítanak bizonyos neurotikus tünetekhez abban, hogy kompromisszumot jelentenek a kielégülésre törekvő elfojtott vágyak, illetve a „cenzúrázó” folyamatok ezzel ellentétes befolyása között.

Az álmokképződés folyamata

Úgy gondolták, hogy az álmokat túlnyomórészt ösztöntörekvés-vágyak keltik; de nemcsak az ösztönvágyak biztosítanak anyagot az álmokképzéshez számára, hanem az álomtartalom más forrásai is. Mindezen „felbujtók” *álomforrásokként* ismertek. A nem-ösztönös források között uralkodók azok a legutoljára kialakult mentális tartalmak, amelyek az ébrenlét során elérték a tudatelőttés vagy tudatos reprezentációt, s amelyekről úgy gondolják, hogy az alvás alatt a Tudatelőttés rendszer tartalmai voltak. A nappal felmerülő „megoldatlan” tudatos vagy tudatelőttés „problémák”, melyek az aktuális fő gondokat reprezentálják, továbbá az előző egy-két nap emlékei (*napi maradványok*) kerülhetnek a nem-ösztönös források általános kategóriájába. Emellett az álom számára anyagot szolgáltathatnak az egyénre szomatikus vagy külső forrásokból hatást gyakorló ingerek is, sőt az álom előidézésében is szerepet játszhatnak. Az utóbbit példázzák az alvás alatt keletkezett kellemetlen testi érzések és olyan külső ingerek, mint a csörgő ébresztőóra.

A napi maradványok olyan tudatelőttés tartalmak, amelyek az álmat megelőző nap folyamán aktívak (esetleg éppen a legutolsó tudatos gondolatok) voltak, és ilyen-olyan okból az alvás megkezdése után is megőriztek valamit a tudatelőttés figyelem megszállásából. Az előző egy-két napnak azok a benyomásai, amelyek közvetlenül nem keveredtek konfliktusba, az álmokképzés folyamatába azzal a funkcióval vonódhatnak be, hogy álcáznak egy ösztönvágyat vagy annak tudatelőttés származékát, így segítve elő a különféle cenzúrák kikerülését. Összefoglalva, a napi maradványok vizuális benyomásokat, gondolati emlékeket és más ilyen-olyan érzéki benyomásokat foglalnak magukban. Ténylegesen az előző néhány nap mindenféle élményére kiterjednek, olyan élményekre, amelyek akkor viszonylag jelentéktelennek tűntek. Egy álom analízisekor azokat az elemeket, amelyek kétségtelenül napi maradványok, a szabad asszociáció során vissza lehet idézni, mint nem fontos benyomásokat. Ezek valamilyen formában beépültek az álomba, vagy azért, mert kapcsolat van az ilyen benyomások, illetve a tudattalan gondolatok és vágyak között, vagy pedig azért, mert a tartalmuk megfelel a szimbolikus reprezentáció számára. Emellett hozzáférhetők, mert a közelmúltból valók. Még azokban a példákban is, ahol úgy tűnik, hogy az álom nyilvánvaló tartalmát az előző nap maradványai uralják, ebben a vonatkoztatási rendszerben mindig azt feltételezik, hogy az álom végső soron egy tudattalan ösztönvágy kielégülését reprezentálja. Freud megjegyezte azt, hogy a napi maradványok éppen úgy

az álommunka pszichés anyagát jelentik, ahogy az érzéki és a testi ingerek ... az álommunka *szomatikus* anyagát szolgáltatják ... az álmokképzés lényegi tényezője egy tudattalan vágy - rendszerint egy éppen elfojtott infantilis vágy -, amely ebben a testi vagy pszichés anyagban fejeződik ki ... Az álom minden esetben *ennek* a tudattalan vágnak a kielégítése, bármi mást tartalmazzon is ezen kívül ... (Freud, 1913b).⁵⁹

⁵⁸ A felébredéshez vezető szorongásos álmok példák arra, hogy a Tudatelőttés az ösztöntörekvés-származékok kellő torzításának létrehozásában kudarcot vallott. A szorongás az elégtelenül cenzurált ösztönvágy-származék áttörésének megnyilvánulása. A szorongás affektusa azon ösztönös „energia” átalakulásából származik, amellyel a vágy *fel van töltve*. A szorongásnak ez a felfogása (az úgynevezett „első szorongás elmélet”) a harmadik szakaszban teljesen átalakult.

⁵⁹ Egészében véve, az álom pszichológiájának megértésében nagyobb fontosságot tulajdonítottak a belső pszichológiai forrásoknak, mint a testből vagy a külvilágból származó ingereknek. Csak kivételes körülmények között

Meg kell különböztetnünk, mint a topográfiai vonatkoztatási rendszerben mindig, a Tudatalan rendszerben lévő elfojtott ösztönvágyat a „tudatalan vágy” átfogóbb kategóriájától. Az utóbbi esetben a „tudatalan” kifejezést leíró értelemben használjuk, azaz kiterjed a Tudatelőtti rendszer és a Tudatalan rendszer tartalmaira is. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a Tudatalanban lévő ösztönvágy nem egyszerűen ugyanaz, mint az ösztöntörekvés-energia, mert képzettartalma van. Egy másik írásban kiemeltük:

Az ösztönvágyat úgy lehet felfogni, mint ami ... korábban kielégülést nyújtó helyzet vagy helyzetek mentális reprezentációja, amelyet most ösztönenergia szállt meg. Az ösztönenergia gondoskodik a vágyat a kifejeződés és a kielégülés felé hajtó erőről. Ezek a mentális reprezentációk az adott személynek, a kielégülést nyújtó tárgynak és a tárgy által vezérelt *célnak* a gyermekkori képét foglalják magukban, azaz az interakciót azzal a múltbeli tárggyal, amely a vágyott ösztön-kielégülést lehetővé tenné. Az egyén számára különösen jelentős gyermekkori emlékek mellett a Tudatalan rendszerben lévő ösztönvágyak tartalmi közé kerülhetnek mindenféle elfojtott emlékek is, amelyek a későbbi élményekhez kapcsolódnak. (Sandler, Dare & Holder, 1974).

Az ösztönvágy egy ideig a kielégülés felé nyomulhat, vagy pedig viszonylag szunnyadó lehet egészen addig, amíg fel nem éled a közelmúlt élményeinek hatására, különösen azokéra, amelyek az álmot megelőző egy-két nap során történtek. Ebben a vonatkoztatási rendszerben a Tudatalanban lévő ösztönvágy nyomásának fokozódását úgy fogjuk fel, hogy a különös mentális tartalmakat megnövekedett ösztöntörekvés-energia szállta meg. A vágy tartalmainak fokozott megszállása növeli a vágy ellentmondást nem tűrő jellegét, és erősebben ösztönzi a „kisülésre” (vagy a kielégülésre) a megfelelő fizikai aktivitásban. A motoros aktivitás az alvás állapota miatt azonban erősen korlátozott, olyan jelenségekre szorítkozik, mint a nyögés, a fogcsikorgatás, az enyhe testmozgások („nyugtalan alvás”), a beszélés vagy motyogás, és az alkalmankénti alvajárás. Másrészt viszont az alvás alatt a *perceptuális* reprezentációk aktivitása nincs oly módon korlátozva, mint a motoros kisülés.⁶⁰ Az alvás alatt a Tudatalan és a Tudatelőtti rendszerek közötti cenzúra viszonylagosan legyengül, ezért a vágy könnyebben léphet a Tudatelőtti rendszerbe, ahol egy sor átalakuláson megy keresztül. Ez azt jelenti, hogy a cenzúra-működés részleges kikapcsolódása ellenére, az ösztönvágyat a cenzúra annak durva formájában visszautasíthatja. Mindazonáltal, a vágy viszonylag könnyen szerezhethet belépőt a Tudatelőtti rendszerbe, különösen akkor, ha olyan elsődleges folyamatok, mint a sűrítés, az eltolás és a szimbolizáció módosítják azt - ahogyan korábban leírtuk (Sandler, Holder & Dare, 1973b, c; Sandler, Dare & Holder, 1974).

tekintették az utóbbiakat önmagukban az álom gerjesztőinek (vagy „első mozgatóinak”), mint például az úgynevezett „kényelmi álmokban”. Freud felhoz egy példát az ilyen álomra (1900). Azt írta: „Minthogy régtől fogva megszoktam, hogy késő éjjelig dolgozom, mindig nehezemre esett korán ébredni. Ilyenkor azt szoktam álmodni, hogy fenn vagyok, és a mosdónál állok. Egy idő múlva azután nem zárkozhattam el attól a felismeréstől, hogy mégsem keltem fel, de ezalatt is aludtam még egy keveset.” [Hollós István fordítása.] Itt az álom készítetije az alvás ébredési fázisában a fizikai kimerültség érzése (mint ami szemben áll egy infantilis ösztönvágygal), amely ilyen körülmények között az álom megalkotásához vezethet.

⁶⁰ Az „Álomfejtésben” Freud úgy fogta fel a perceptuális apparátus alvás alatti megélnéülését, hogy a normális éber folyamat *iránya* megfordul. Azt mondta: „Ami a hallucinációs álomban történik, azt nem írhatom le másképp, mint hogy azt mondom: a gerjesztő inger *visszafelé* halad. Nem a műszer mozgató vége felé terjed, hanem az érzékelő felé, és végül az észlelő pólusnál köt ki. Ha *progređiensnek* nevezem azt az irányt, amerre a pszichés folyamat, a Tudatalanból kiindulva, éber állapotban előre halad, akkor az álomról kijelenthetem, hogy *regređiens* jellegű.” [Hollós István fordítása.] Meg kell jegyezni, hogy a regresszió fogalma a topográfiai modell első változata számára megfelelőbb, amelyet a „reflex ívének” neurológiai fogalma erősen befolyásolt. Meg kell említeni, hogy ebben a kontextusban Freud a „regresszió” kifejezést egészen más értelemben használta, mint ahogyan más összefüggésben élt ezzel a terminussal. Ez nagyon zavaró, annál is inkább, mert a „regresszió” kifejezését az álmok vonatkozásában is használja, az infantilis vágyak és emlékek felelevenedésével, valamint a fejlődéstaniilag korábbi funkcionálási és kifejezési módok újbóli megjelenésével kapcsolatban.

Az ösztönvágy minden egyes átalakulása álommá azon az útnán, amely a Tudattalantól a tudatosságban megjelenő végső reprezentációjáig tart, *álommunkaként* ismert. Ez magában foglalja a viszonylag szervezett vágyteljesítési reprezentációk kialakulását, amelyek a formájukat tekintve főként vizuálisak és auditívak, és amelyeket az ösztöntörekvés-megszállásuk a Tudatelöttes és a Tudatos rendszerek közötti határ felé hajt tovább.

Az álommunka két leglényegesebb aspektusa a módosult álmóvágy kialakulása, és ezen vágy beteljesülésének vagy kielégülésének reprezentációja oly módon, hogy tudatossá válhasson mint érzet, azaz az álmóvágy álcázott kielégülésének hallucinációjaként. E cél elérése érdekében az álommunka eltolással és sűrítéssel él (melyek a Tudattalan rendszeren belüli elsődleges folyamat szerinti működés jellemzői), olyan folyamatokkal, amelyeket a vizuális és auditív reprezentálhatóság vezérel. Mivel az álom hallucinatórikus élmény, ezért fontos hangsúlyozni, hogy az álommunka egyik fő funkciója az elvont álmogondolatok, álmóvágyak és vágykielégülések képi formába történő átalakítása. Ahogy Freud írta:

Ami képi, azt az álom képes *ábrázolni*, az beilleszthető olyan helyzetbe is, ahol az elvont ábrázolás ugyanolyan nehézségeket okozna, mintha egy politikai vezércikket akarnánk illusztrálni. (Freud, 1900).⁶¹ [Hollós István fordítása.]

Az álommunkát a cenzúra alvás alatt is folytatódó aktivitása teszi szükségessé. Ahogy azt egy más összefüggésben mondtuk (Sandler, Holder & Dare, 1973a):

A cenzúrának lényegében az a funkciója, hogy megvédje a tudatosságot azoknak az ösztönvágyaknak a tudatosulásától, amelyek - ha felszíni kifejeződést nyernének - közvetlen vagy közvetett formában fenyegetést jelentenének ... Az ösztönvágyak és a származékaik alapos és tüzetes cenzúrázása előfeltételezi, hogy a Tudatelöttesben létezik valamiféle „tudattalan tudatosság” [*unconscious awareness*].

A cenzor alvás alatti működése *álomcenzúraként* ismert. Feltehető, hogy az álomcenzúra az ébrenlét alatt működő cenzúránál kevésbé szigorú. Ez magyarázza azt a mindennapos dolgot, hogy az alvás közbeni álomban az ösztöntörekvés-vágyak meglehetősen botrányosan fejeződnek ki. Mindazonáltal, még ha úgy is látszik, hogy egy álom megjelenése, például egy homoszexuális aktusról szóló álmé, az álcázatlan ösztönvágyat mutatja meg, az álom analízise akkor is fel fogja tární a cenzúra működését az eredeti vágy bizonyos döntő módosulásaiban.

Amint arra a topográfiai vonatkoztatási rendszeren belüli mentális apparátus szerkezetének általános tárgyalásánál rámutattunk, a cenzúra két szinten működik, azaz a Tudattalan és a Tudatelöttes, illetve a Tudatelöttes és a Tudatos rendszerek között. Az első cenzúra aktivitása úgy módosítja az eredeti ösztöntörekvés-vágyat, hogy annak eredménye az lesz, amit *látens álomtartalomként* ismerünk. Amint azt hangsúlyoztuk, valószínűtlen, hogy az első erőfeszítés eredménye, mely az eredeti álmóvágy módosított reprezentációjának megalkotására irányul, a második cenzúrán átmehetne, és álomként tudatos reprezentációt nyerhetne. További módosí-

⁶¹ Történetileg érdekes az, hogy ha figyelmesen megvizsgáljuk az álommunkára vonatkozó megfontolásokat a második szakasz első részében, akkor itt leginkább az elsődleges folyamat elemeit hangsúlyozzák, s meglehetősen elhanyagolják a tudattalan másodlagos folyamatokat. Ez tükröződött Freudnak a Tudattalan rendszer működésmódja iránti különleges érdeklődésében is, és a pácienseivel végzett akkori klinikai munkájában, amikor álmaikat analizálta, azaz az elsődleges folyamat manifesztációit keresve a másodlagos folyamat jelenségei mögé nézett. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a „második cenzúra” fogalmát (melyet az előző írásban tárgyaltunk) teljesen csak 1915-ben vezette be. Freud 1900-ban az álommunkáról megjegyezte: „Nem hanyagabb tehát, nem is pontatlanabb, nem tökéletlenebb, mint az éber gondolkodás, hanem attól minőségileg teljesen különböző, és ezért vele közvetlenül össze sem hasonlítható. Egyáltalán nem gondolkodik, nem számol, nem ítélkezik, hanem arra szorítkozik, hogy átalakítson.” [Hollós István fordítása.] Szerintünk azonban az álommunka fogalmának magában kell foglalnia a tudatosságon kívüli, a Tudatelöttes rendszerben lévő másodlagos folyamat szerinti működést. Ezért ebben a vonatkoztatási rendszerben az álommunka fogalmába azokat a tudatelöttes folyamatokat is beleértjük, amelyek révén az álom a tudatosulásra átalakul és „előkészül”.

tások, több származék létrehozása szükséges, és ennek eredményeként a tartalmak a második cenzúra előtt megjelennek, amelynek az igényei *másodlagos megmunkáláshoz* vezetnek a manifeszt álom létrehozása során.

A „látens álmotartalom” kifejezés a topográfiai vonatkoztatási rendszeren belül fontos az álmokképződés megértéséhez. Ez vonatkozik mindazokra a tudattalan tartalmakra, amelyek az álom kialakulásához hozzájárulnak, szembeállítva azokkal, amelyek a tudatosságot elérik. A látens álmotartalom az álmokképződésben használt minden tartalomra kiterjed, egészen a manifeszt, azaz a tudatosan felidézett álom létrehozásáig. A látens álmotartalom ennek következtében magában foglalja a Tudattalanban lévő ösztönvágyat, e vágy Tudatelőttésben lévő származékait, és a Tudatelőttés rendszeren belüli napi maradványokat valamint álmogondolatokat. A látens álmotartalom tehát az előzetes vagy próba erőfeszítésekre terjed ki, olyan próbálkozásokat reprezentálva, melyek hallucinatórikus kielégülést nyújtanak azoknak a tudattalan sürgetéseknek, amelyek nem képesek átjutni a második cenzúrára, hogy azután manifeszt álommá váljanak. A „látens” kifejezés a képzettartalomra vonatkozik és nem a folyamatokra. Ezért felöleli az összes érzéki módozatból [*sensory modalities*], érzelmi reprezentációból és más érzéki élményekből származó képeket. Nem vonatkozik azokra az emlényomokra, energiákra, ingerforrásokra, cenzúrára stb., amelyeknek önmagukban nincs képzettartalmuk. Az imént említett álmogondolatok vagy *látens álmogondolatok* olyan tartalmak a Tudatelőttésben belül, amelyek az álommunka során az álomba bevonódtak. Az ilyen gondolatok racionálisak, logikusak és a másodlagos folyamat működésének megfelelően szervezettek lehetnek. Kapcsolódhatnak megoldatlan problémákhoz (beleértve a valóságos alapú gondolatokat), de tartalmazhatnak más, elalvás *előtti* gondolatokat és következtetéseket is. Ezek azért kerültek bele az álmokképződés folyamatába, mert asszociatív kapcsolat fűzi őket olyan álomelemekhez, melyek közvetlenebbül kötődnek a látens álmvágyhoz. Ha a látens álmogondolat verbális reprezentációk formájában létezik, akkor az álommunka során képi jelleget ölthet. Ahogy azt Freud írta 1905-ben: az álmokképzés folyamata „gondolatoktól érzéki képekhez ... gondolati struktúrák területétől érzéki percepciók területére” vezet. „Ezen út során ... az álmogondolatok képi jelleget kapnak.” Az a látens álom, amely a második cenzúrába ütközik, olyan mentális tartalom, amely sok vonásában az előző tanulmányban leírt tudatelőttés áttételi származékához hasonlít. Abban különbözik az áttételi származékoktól, hogy az első cenzúra felületesebb az alvás alatt, összehasonlítva az ébrenlét alatti aktivitással. Sőt, ez a mentális tartalom más formában halad a tudatosság felé, mert az alvás alatt a második cenzúra funkciói is mások, s mert az alvás során a motoros funkciók a mentális apparátus számára hozzáférhetetlenek. Természetesen a pszichoanalitikus kezelés során elmondott álmok valószínűleg tartalmazznak áttételi vágy- és attitűdelemeket. Álomfolyamatok azonban kezelésen kívül is előfordulnak, ezért lehetséges, hogy nem tartalmazznak sok olyan dolgot, ami közvetlenül analóg az áttételi anyaggal.

Hangsúlyozni kell, hogy az álmokképződést nem szabad annak eredményeként felfogni, hogy a mentális apparátuson keresztül a mentális tartalmak simán áramlanak a mélyből a felszín felé. Mivel az ösztöntörekvés-vágyak módosulnak és átalakulnak, ezért ezek a származékok valójában erős cenzúrázás tárgyai lehetnek és újra az apparátus viszonylag mély rétegeinek tartalmaivá válhatnak, míg tovább nem módosulnak és kellőképpen nem álcázódnak ahhoz, hogy a második cenzúrát megközelítsék. Ezért az álmokképzést olyan folyamatnak lehet tekinteni, amelyben tartós és dinamikus ide-oda mozgás van a Tudattalan és a Tudatelőttés rendszerek rétegei között. Freudnak ezekre a folyamatokra vonatkozó felfogása eredetileg a híres hidrodinamikus analógiákból származik, ahol is az az elképzelés, hogy a nyomás alatt lévő folyékony energia kijáratokat keres és akadályokkal kerül szembe, kihangsúlyozza ennek az ide-oda mozgó folyamatnak az eszméjét.

Van egy fontos tényező, amelyik megkönnyíti, hogy az ösztöntörekvés-származékok a cenzúra elkerülésével jelenjenek meg, ez a szimbolizáció. A szimbolizáció az ösztönvágy olyan álcázását alkotja meg, amelyet az elsődleges folyamatok viszonylag erősen befolyásolnak. A szimbolikus reprezentáció legegyszerűbb formája rendszerint magában foglalja egy testrészt vagy egy testi funkciót egy olyan kép által történő reprezentációját, amely formájában szorosan kapcsolódik hozzá, de eléggé módosult ahhoz, hogy a cenzúrát elkerülje. Például a jól ismert „fallikus szimbólum” a Tudatos rendszert azért érheti el, mert az erigált pénisz elfogadhatatlan képének reprezentációja az álmodó számára nem azonnal nyilvánvaló. Olyan szimbólumokat is találhatunk, amelyek bonyolult kapcsolatok egész sorának köszönhetik, hogy kiválasztásra kerültek egy elfogadhatatlan ösztöntartalom reprezentációjára. Ezeket nyomon kell követni az álom analízise folyamán, de gyakran nehéz rekonstruálni őket. Noha van néhány általános szimbolizáció, melyek a kultúránkban élő legtöbb ember álmaiban rendszerint visszatérnek, de hangsúlyozni kell, hogy az általánosan használt szimbólumnak, mely egy álomban megjelenik mindig erősen személyes, idioszinkretikus jelentése is van. Egy álmot jelentős mértékben csak akkor lehet megérteni, ha a szimbólum személyes aspektusa a szabad asszociáció révén teljesen fel van derítve.

A lehetséges jelentések kétértelmősége és sokrétősége miatt a szimbólumok különösen hasznosak az álomképzés folyamatában. A képi jellegük miatt a konkrét vizuális szimbolizációk különösen megfelelőek, mert megkönnyítik az érzéki reprezentációt. Általában fontos a *reprezentabilitást figyelembe venni* akkor, amikor meghatározzuk a látens álom manifeszt álommá alakulásának végső fázisait. Az álom végső változatának nem csak a második cenzúrán kell tudni átjutni, hanem *reprezentábilisnak* is kell lennie mint verbális és vizuális képek hallucinációja. Ezért az álomképzés végső fázisainak egyik fontos aspektusa a megfelelő ábrázolás tudattalan kiválasztása, mely az alapul szolgáló látens álomtartalom reprezentációját szolgálja.

Az alvás alatt akkor, amikor nincs álmodás, a Tudatos rendszer figyelem megszállása, mondhatni, „kiürül”. A tudatos figyelem többé-kevésbé hiányzik. Az álmodás periódusai alatt azonban bizonyos álomelemek perceptuális élénksége elég intenzív ahhoz, hogy a Tudatosban lévő figyelem-megszállást felkeltsék és magukra vonják. Ezek segítségével az álom eléri a „valóságos” tudatos élmény minőségét, és hallucinációként tapasztaljuk meg. Ébrenlét idején az álom hallucinatórikus minősége a pillanatnyi bizonytalanság ismerős jelenségében tükröződik, vagyis abban, vajon az álombeli események tényleg megtörténtek-e, vagy sem.

Az álomfolyamat alatt és után az álomtartalmak további módosulása megy végbe, amelyet *másodlagos revízió*nak vagy *másodlagos megmunkálásnak* nevezünk. Ez a folyamat az álom egyfajta „továbbszerkesztése” a második cenzúra befolyása alatt, az ésszerűség és az érthetőség érdekében. A másodlagos megmunkálás a másodlagos folyamat működését használja fel, és a logika, az okság, a koherencia és az időbeli egymásutánosság arcúlatát biztosítja az álom manifeszt tartalmának. Analitikus helyzetben ez a folyamat az álom elbeszéléséig és azalatt is tart. A másodlagos megmunkálás jó része tudattalanul megy végbe, és az álommunka egy aspektusának tekinthető. Hiszen az álommunkát olyan folyamatnak kell felfogni, amely a mentális apparátus mindhárom rendszerében zajlik. A másodlagos megmunkálás, lévén az álommunka utolsó fázisa, azon a ponton történik, ahol az álom hallucinatórikus érzékelésként a Tudatos rendszerbe lép. Freud (1917) úgy tartotta, hogy „az álomfolyamat befejezése - vágyteljes fantáziává átalakított és átdolgozott - gondolattartalomról áll, amely érzetként válik tudatossá; miközben ez történik, olyan másodlagos megmunkáláson megy keresztül, amilyennek minden perceptuális fogalom alá van vetve.” A másodlagos megmunkálás azonban nemcsak az érthetőséget éri el, hanem az álom tudattalan jelentésének és jelentőségének további torzítását is véghez viszi. Freud (1913a) azt írta: a másodlagos

megmunkálásnak az a célja, hogy „az álommunkából eredő összefüggéstelenséget és értelmetlenséget az új „értelem” kedvéért eltávolítsa. Ez az új értelem, amely a másodlagos megoldásnak köszönhető, nem az álmogondolatok értelme többé.” [Pártos Zoltán fordítása.]

Az álmokképződés végterméke - az az álom, amelyre az ébredés után *tudatosan* emlékezünk - az álom *manifeszt tartalma*, legyen az a formáját („az álom homlokzatát”) tekintve koherens egész vagy viszonylagosan összefüggéstelen, zavaros és látszólagosan értelmetlen. Az álmok klinikai interpretációjában a manifeszt tartalom kiindulópontként szolgál a mögötte rejlő gondolatok, fantáziák és vágyak megértéséhez. A manifeszt tartalom analízise olyan látens álmogondolatok rekonstrukciójához vagy felidézéséhez vezethet, amelyek a kulcsot adhatják az álom alapjául szolgáló értelemhez, azaz az infantilis vágyhoz, amely az álomban álcázva, mint kielégült fejeződik ki. Az álom, amire tudatosan emlékszünk ennek a vágnak a cenzúra számára elfogadható helyettesítője.⁶²

A klinikai gyakorlatban az álmok érzelmi tartalmának nagy jelentősége van. A topográfiai vonatkoztatási rendszerben azt feltételezik, hogy azok az affektusok, amelyeket az álomban tapasztalunk, az álmodónak az álomalkotás alatti érzelmeit fejezik ki. Továbbá, ezeket az álmodó affektusainak kell tekinteni attól függetlenül is, hogy a manifeszt tartalomban valaki másnak tulajdonítják-e őket, vagy sem. Hangsúlyozni kell, hogy az érzelmi állapotokat a Tudatelőttés rendszer tartalmainak kell tekinteni, és hogy a Tudattalan rendszerben nem fogunk fel affektusokat.

Úgy gondolják, hogy az affektusok a legkevésbé sem változnak az álommunka révén. Az álmok manifeszt tartalma azonban gyakran tárja fel olyan elhárító mechanizmusok működését, mint a *tagadás*. Például, ha a páciens egy álommal kapcsolatban megjegyzi: „furcsa, de nem éreztem semmiféle szorongást”, akkor valószínű, hogy a szorongás a látens álomtartalom fontos alkotóelemét jelenti.

Összefoglalva: az álom alvás alatti tudatos élmény, amelyben ösztönvágy-kielégülés oly módon jelenik meg, hogy a „kisülést” hallucinatórikus kielégülés útján éri el. A vágy-kielégülés álcázott formában történik, így az álmodó általában nem tudja álma értelmét. Csak a vágy jelentőségének a nem tudásából adódik, hogy az álom egyáltalán bekövetkezhet - átjut a cenzúrákon, és semmilyen kényelmetlen titok sem tárul fel az álmodó tudatossága számára. Az álmot az infantilis ösztönvágyat érintő átalakítási folyamat - az álommunka - végtermékének lehet tekinteni. Az álom útján, mely a Tudattalanban lévő eredettől a Tudatelőttésen átvivő és a viszonylag felszíni Tudatos rendszerig vezet, számos folyamat megy végbe. Ezek a következők:

1. Az eredeti ösztönvágy képzettartalmának az elsődleges folyamat szerinti átalakulása, ahogy azt korábban leírtuk (Sandler, Holder & Dare, 1973b, c.)
2. Egy ösztönvágy-származék a Tudatelőttés rendszerben alakul ki. Ez a származék jelenbeli és múltbeli fő gondokat, gondolatokat és emlékeket olvaszt egybe. Jelenlegi tudatos vagy tudatelőttés gondok és a napi maradványok különösen fontos szerepet játszanak. Ugyanakkor a Tudatelőttésben kísérlet történik arra, hogy az ösztönvágy-származék kielégüljön, de ez a kísérleti vágykielégülés még elfogadhatatlan lehet a Tudatelőttés és a

⁶² Ez alól van néhány kivétel. Például, bizonyos gyermekkori álmokban és felnőttkori „kényelmi álmokban”, a manifeszt és a látens álomtartalom egybeeshet. Az álmokban előfordulhatnak meglehetősen egyértelmű esetek az éhség és a szomjúság viszonylag álcázatlan kielégülésére. A gyermekek álmai olyan vágyak igencsak kifejezett kielégülései lehetnek, amelyek azonnal nyilvánvalóak a felnőttek számára, még akkor is, ha a gyermek az álom vágyteljesítő természetének nincs úgy tudatában, mint a felnőtt. Abban a néhány sajátos esetben, amikor a manifeszt és látens álomtartalmak nagyjából azonosnak tűnnek, feltehető, hogy az alapul szolgáló vágy nem konfliktusos.

Tudatos rendszerek közötti „második cenzúra” számára. Számos „próbálkozás” történhet, mielőtt kialakul a megfelelően álcázott vágykielégülés. A vágykielégülés kidolgozásában, „a reprezentabilitás meggondolásai” érvényesülnek, azaz a képzettartalom magában hordja azt az igényt, hogy megfelelő érzéki reprezentációt találjon.⁶³

3. A *másodlagos megmunkálás* folyamata a kifejlődő álomnak a Tudatelőttés rendszerből a Tudatosba való átmeneténél történik, és azután is folytatódik, hogy az álom tudatosan megtapasztalttá vált.

Annak ellenére, hogy a mai klinikai pszichoanalitikus munka a későbbi szakaszokból számos fogalmat használ, a topográfiai vonatkoztatási rendszer több célra is használható marad. Ez igaz az álmok klinikai alkalmazását illetően is, annak ellenére, hogy az álmok felhasználásában mint megértési módban sok pszichoanalitikust ma jobban érdekel, mint a múltban, hogy mi történik *jelenleg* a páciensben. Különösen az hangsúlyozódik, ahogyan a tudattalan áttételi gondolatok az álmokban megmutatkoznak. Azt lehet mondani, hogy manapság az álmokat legalább annyira azért használják, mert értékes „királyi utak” a Tudatelőttéshez, s nem csupán a Tudattalanhoz.

Két példát mutatunk be az álmokképzés illusztrálására, a topográfiai vonatkoztatási rendszert felhasználva. Az elsőben az álmokképződés folyamatát írjuk le, kezdve a Tudattalan rendszeren belül keletkező „ösztökélő” ösztöntörekvés-impulzussal, majd nyomon követjük az álmomunkával előidézett módosításokat, és a felidézett álommal fejezzük be.

A második példa egy, a klinikai gyakorlat során elmondott manifeszt álom leírásával kezdődik, amelyet azután visszavezetünk a látens forrásaihoz és tartalmaihoz. Hangsúlyozni kell, hogy lehetségesek alternatív megfogalmazások, és a példákat csak azért adjuk meg, hogy illusztráljuk a vonatkoztatási rendszer alkalmazását az álmokképződés megértésére. Azt is meg kell jegyezni, hogy nagyon valószínű az, hogy a Tudattalanban lévő vágyak, amelyek éjszaka az álomban kifejeződésre jutottak, előző nappal tudatelőttés (sőt még tudatos) képzetek, gondolatok vagy fantáziák (ide értve az áttételi gondolatokat is) kialakulásához is vezettek. Nappal azonban nem tudtak megfelelő mértékű ösztöntörekvés-kisülést nyújtani. A napi maradványok így azután bevonódhattak az álomba. Az álom hallucinatórikus élménye a rejtett vágykielégülésnek, ezáltal az ösztöntörekvés-vágy kisülésnek is sokkal magasabb fokát képes nyújtani, mint amilyen a tudatelőttés vagy tudatos fantáziákban lehetséges. Végül is, ebben a vonatkoztatási rendszerben a figyelem újra a Tudattalanban lévő, ösztöntörekvés által megszállt vágy központi szerepére irányul. Ennek a hangsúlyozása uralja a pszichoanalízis egész második szakaszát (Sandler, Dare & Holder, 1972).

„A” példa

1. Az analízis egy bizonyos pontján egy fiatal embernek az anyja iránti elfojtott incesztuózus vágyai a Tudattalan rendszerben mobilizálódnak. Teoretikus kifejezésekkel élve, ezeket a vágyakat úgy lehet elgondolni, hogy megnövekedett ösztöntörekvés-energiamegszállást kaptak. Ez a fokozott energia-megszállás lökést adott a váagnak a felszíni kifejeződés és kielégülés (kisülés) felé. Ebben az esetben az anya iránti szexuális vágyat felelevenítették az analitikusra irányuló fokozottan tudattalan, gyengéd és szexuális érzések.

⁶³ Így, például, azok a viszonylag elvont tudatelőttés gondolatok, amelyek egy infantilis ösztönvággyal kerülnek kapcsolatba, inkább prózai vagy konkrét, semmint absztrakt formájukban találhatnak érzéki kifejeződést. Erre példa, hogy a „*he is pain in the neck*” [idegesítő, fárasztó személy] gondolat a „*my neck hurts*” [fáj a nyakam] álmélményben talál tapasztalati kifejeződést. Ez a topográfiai vonatkoztatási rendszerben az álmokképzés folyamatának hasonlóságát is illusztrálja olyan neurotikus tünetekkel, mint a nyak hisztériás fájdalma.

2. A nem módosult incesztuózus vágy a mentális apparátuson keresztül vezető útja során az első cenzúrába ütközött, azaz a Tudattalan és a Tudatelőttes rendszerek közöttibe. Ennek következményeként az elsődleges folyamat szerint kialakult az eredeti ösztöntörekvés-vágy első származéka, ami magával vonja az ösztönmegszállás eltolását azokra az emlékekre, amelyek asszociatív kapcsolatban vannak az elfojtott szexuális impulzussal. Ebben a példában az a felelevenedett vágy, mely az anyával való szeretkezésre irányul, olyan múltbeli esemény emlékére helyeződött át, amikor a páciens az egyik barátjával együtt a páciens idősebb, kamasz nővérével „birkózott” egy „poszter” [*pin-up* - rendszerint meztelen nőt ábrázoló, falrafüggeszthető fénykép - a fordító.] újságért.
3. A vágy most annak a kívánságnak a formáját öltötte, hogy újraélje a nővérével a szexuálisan izgató birkózást, ez a vágy beléphetett a Tudatelőttesbe. Nem valószínű, hogy egy ilyen alig álcázott fizikai aktivitásra irányuló vágy, amely oly közel van a Tudattalanban lévő incesztuózus ösztönvágyhoz, ébrenlét idején az első cenzúrán könnyedén átmehetne. Alvás alatt azonban a cenzúrázó aktivitás viszonylag lecsökken. Ebben a páciensben a nővérré irányuló vágy rögtön az analitikusra irányuló tudatelőttes áttételi gondolatokkal és érzésekkel keveredett.
4. Ez a sajátos származék a mentális apparátuson átvezető további útja során szembekerül a Tudatelőttes és a Tudatos rendszerek közötti cenzúrával. Ez a Tudatelőttesen belül óriási mentális aktivitáshoz vezet, amikor is az álommunka nagyon változatos megszállt mentális tartalmakból (pl. napi maradványokból, távoli emlékekből, aktuális gondolatokból és álmodozásokból) próbál meg olyan származékot kialakítani, amelyik úgy jutna át a második cenzúrán, hogy az eredeti ösztönvágyat reprezentáló elemeket és áttételi elemeket is magában rejtene. Az álommunka a páciens álmának megformálásában felhasznált egy asszociációs kapcsolatot, mely egy olyan beszélgetés emlékéhez kötődött, amelyet a páciens mostanában folytatott nővérével. Ez a nővérének arról a javaslatáról szólt, hogy töltsék együtt a szabadságukat, beszélgettek két egyágyas szoba megszerzésének nehézségeiről, és arról a lehetőségről, hogy meg kell osztaniuk a hálószobát. Az emlék most beépült a látens álomvágyba a páciensnek azzal a gondolatával együtt, hogy az analitikussal megy szabadságra.
5. Az alvás megőrzése, meg az ösztönvágy álcázott hallucinatórikus kielégülése érdekében, további álommunka történik. A feladata az, hogy a Tudatelőttesben lévő látens álomtartalmat módosítsa, megfelelően álcázza, és olyan képi minőséget adjon neki, hogy az átjuthasson a második cenzúrán, és felkelthesse a Tudatos rendszer figyelmét. Ennek következtében a nővér és az analitikus személyének a reprezentációi sűrítésen mentek keresztül, és egy olyan lány helyettesítette őket, akit a páciens ismert, de nem talál vonzónak. A *tárgy változásával* [*change in object*] az (először az anyára, majd a nővérré és most az analitikusra irányuló) szexuális vágyat és vonzalmat ezek ellentéte, a visszatetszés érzés váltja fel.
6. A módosult álomvágy és álomgondolatok most lényegében a páciens abból fakadóan vegyes érzéseivel foglalkoznak, hogy egy csúnya, visszataszítónak érzett lánnyal töltsse a szabadságát. Ebben a formában a látens álomtartalom kellőképpen álcázott ahhoz, hogy keresztüljuthasson a második cenzúrán, magára vonja a Tudatos rendszer figyelmét, s ott álomként hallucinatórikus kifejeződésre találjon. A látens tartalom manifeszt tartalommal

alakulása tehát olyan természetű, hogy a manifeszt álom legalább részlegesen, bár rejtetten mindig tartalmazza az alapul szolgáló ösztönvágy kielégülésének reprezentációját is.⁶⁴

7. Ebben a példában az álommunka eredménye olyan érzékileg kellőképpen élénk képek sorozata volt, amely a Tudatos rendszerből figyelem-megszállást tudott magára vonni, és a vele ellentétes tudatelőttés cenzúrafolyamatok hiányában, mint álom megtapasztalható volt. Ezek a képek egy csúnya és nem vonzó lány észlelését, valamint egy utazási irodában brosúrák nézegetését foglalják magukban. Ez ellenszenv érzésével járt együtt, melyet enyhe feszültség érzés színezt.

8. E tartalom tudatossá válása során és azután folytatólagosan zajlott az álomképzés következő szakasza, azaz a másodlagos megmunkálás, ami a Tudatelőttés legfelszínibb rétegeiben kezdődik. E folyamat során a különálló hallucinatórikus képek és érzelmi állapotok, összhangban a valóság és a másodlagos folyamat szerinti működés követelményeivel, koherens sorozatban kapcsolódnak össze. A fiatalember a pszichoanalitikus ülésen a következő álmot mondta el: „Egy utazási irodában voltam, élénk színű brosúrákat nézegettem. Tudtam, hogy egy olyan lánnyal beszélgetek, aki velem van, és izgatott az a kilátás, hogy szabadságra megyek vele. Amikor hozzá fordulok, akkor a meglepetés és az ellenszenv érzései töltenek el, mert hirtelen mellbe vág, hogy mennyire nem vonzó. A lány kövér volt, csúnya és az arca tele volt pattanásokkal.”

9. A részleges gátolatlanság sajátos körülményei között, melyek a pszichoanalitikus kezelési helyzetben kialakulnak, az álomképzésbe belekerült tudatelőttés anyag egy része a szabad asszociáció folyamatán keresztül a tudatosságban újra helyreállhat. Ily módon bizonyos napi maradványok felidéződnek. Előző ülése után a páciens felfigyelt egy utazási irodára, és hirtelen vágyat érzett arra, hogy szabadságra menjen (később kiderült, hogy ez kapcsolódott azokhoz a vágyaihoz, hogy az analízisből az analitikus iránti szexuális vágyai miatt elmeneküljön). Valaki a páciens munkahelyén arról beszélt, hogy milyen tervei vannak a szabadságára. Ez a páciensben felidézte azt a néhány nappal korábbi emléket, hogy beszélgetett a nővérével arról, hogy töltsék együtt szabadságukat. Mikor beszámolt erről a beszélgetésről, akkor hozzátette, hogy tréfálkoztak azon a lehetőségen, hogy az út során egyszer meg kell osztaniuk a szobát. Ekkor megállt, eltűnődött a nővérével folytatott beszélgetésen, majd beszámolt egy kamaszkori birkózás és civakodás emlékéiről, mely a barátja jelenlétében közte és nővére között zajlott. Korábban beszélt arról, hogy egy alkalommal, amikor látta nővére növekedő melleit, arra gondolt, hogy mellbimbói olyanok, mint a pattanások. A páciens azzal folytatta, hogy az álombeli lány nem lehet az ő nővére, mert annyira másként néz ki (ez a *tagadás* elhárító mechanizmusára példa). Az álomban az a poszter újság, amelyik miatt a nővérével birkóztak, átalakult a semlegesebb utazási brosúrává. Amikor az analitikus rámutatott arra, hogy a páciens álmában lehetnek az analitikusra vonatkozó gondolatok, a páciens meg tudta erősíteni, hogy valóban tűnődött az analitikus szabadságán, és futólag tényleg gondolt arra, hogy szabadságukra esetleg ugyanazt a helyszínt választják, és véletlenül találkozhatnak. Ugyanezen ülés későbbi anyaga megerősítette, hogy a páciensben él az a vágy, hogy igen szoros szexuális viszonya legyen az analitikussal, ezt viszont mind az analitikus, mind a páciens úgy értelmezte, mint a nővére és az anyja iránti érzelmek áttételét az analitikusra.

⁶⁴ Az álommunka által előidézett módosításoknak leegyszerűsített összefoglalását nyújtjuk. Ez a munka olyan mentális aktivitást jelent, amelyet „álomküzdelemnek” lehetne nevezni, s amelyben mind az elsődleges, mind a másodlagos folyamatok részt vesznek. A látens álomvágy módosítása az első cenzúrán keresztülmenő gyors ide-oda mozgásokkal zajlik, nemcsak azért, hogy az álcázás magasabb fokát érje el, hanem azért is, hogy olyan képeket vonjon be, amelyek egy hallucinációban alkalmasak a képi reprezentációra. Ezeket a bonyolult és összetett folyamatokat áttekintésünkben szükségképpen kevésbé hangsúlyoztuk.

„B” példa

Egy fiatal, nős ember analízisére azért került sor, mert aggódott potenciája miatt és az esetenkénti pánikrohamok miatt, amelyek utazás közben a zsúfolt földalattin törnek rá. Néhány hónapos kezelés után, miután egy nap az analitikus megmutatta neki a havi számlát, azzal kezdte az ülést, hogy beszámolt egy álmról, amelyben két egymással küzdő férfit látott. Azt mondta, hogy semmi másra nem emlékszik az álomból, csak arra, hogy sajnálta azt a férfit, aki úgy tűnt, hogy veszít. Eltűnődött az álmon, mondván, talán lehet valami köze ahhoz az ökölvívó mérkőzéshez, amelyet előző este látott a televízióban. Sajnálta azt az embert, aki elveszítette a meccset. Azután az életének arról az egyetlen esetéről beszélt, amikor tényleg elment egy bokszmeccsre. Ez gyermekkorában volt, az apja vitte el. Visszaemlékezett arra, mennyire élvezte, de elcsodálkozott azon, hogyan lehetett gyermekként olyan érzéketlen, hogy megnézett egy ilyen brutális dolgot. Ezen a ponton az analitikus felismerte, hogy az ő kényszerítő páciense most először nem hozta el a kezelési díj csekkjét egy nappal azután, hogy a számlát megkapta. A páciens eközben meglehetősen intellektuálisan beszélt tovább az agresszióról, ami az analitikus számára menekülési kísérletnek tűnt az álom elől és az álom jelentősége elől. Ezután azonban a páciens két kollégájának a dühös vitájáról beszélt, amely újra az álomra emlékeztette őt. Ekkor az analitikus azt a megjegyzést vetette közbe, hogy a páciens elég bosszúnak látszott, amikor előző nap a számlát megkapta, és ez azzal együtt, hogy nem hozta magával a csekket, ahogy rendszerint szokta, azt jelezheti, hogy az a fajta harag, amelyik a veszekedő kollégái között megmutatkozott, megegyezik azzal, amit ő érzett az analitikus iránt, amikor az a számlát átadta neki. A páciens elismerte azt, hogy előző nap gondolt arra, hogy az analitikus kétségtelenül gazdagabb, mint ő, és emlékezett rá, hogy akkor „ok nélkül” ingerült volt. Most rájött arra, hogy tényleg dühös volt az analitikusra, és még mindig az.

Miután az analitikus ismerte a páciens, így az ülésre hozott anyagból képes volt az álom részleges megértéséhez eljutni, amelyet, úgy tűnt, a páciensnek az a szükséglete idézett elő, hogy védekezzen a korábban megkapott számla miatt érzett haragjával és dühével szemben. Ez viszont úgy tűnt, hogy kapcsolatos a páciens apja iránt érzett sokkal korábbi haragjával, ami együttjárt az apával folytatott harccal és annak a legyőzésével foglalkozó fantáziákkal, amelyeket a gyermekkori bokszmeccs táplált és ösztökélt. Ugyanakkor a páciensnek erős szeretetérzése volt apja iránt (ahogy most az analitikus iránt), és ez konfliktust okozott neki. Ezek a konfliktusos érzések, azzal együtt, hogy félt az apa megtorló hatalmától, annak a vágnak az elfojtásához vezettek, hogy apját megtámadja és legyőzze. A vágyat fokozta a jobb módú analitikus iránt érzett harag, de az álommunkának ki kellett terjednie arra is, hogy az agresszív vágyat helyettesítse azzal az örömteli emlékével, hogy az apával együtt megnézi a bokszmeccset, egy olyan emlékekkel, amelyben a páciens apja iránti agresszív vágya eltolódott. A diadalmas érzéseket, amelyek az apa legyőzésére irányuló vágy beteljesülésével járnának együtt, a vesztes iránti szánalom helyettesítette. Természetesen igen valószínű az, hogy a páciens valóságos álomélménye sokkal többet tartalmazott, mint amiről az ülésen beszámolt, mivel az utólagos elfojtás, ami a folyamatos másodlagos megmunkálással együtt jár, gyakran az álom egészének vagy részleteinek elfelejtését okozza.

A topográfiai vonatkoztatási rendszert használva és vázlatosan fogalmazva, az álmot a következőképpen lehet megérteni:

1. Az apa megtámadására és legyőzésére irányuló infantilis vágyak, amelyek a Tudattalan rendszerben voltak és el akarták távolítani az apát az anya birtokosának pozíciójából, elfojtottak maradtak, de még mindig megszálltak voltak, s a reprezentáció, a kisülés és a

kielégülés valamilyen formáját keresték. Ezen ellenséges, sőt gyilkos vágyak mellett vágyódott az apával való közelségre. Feltételezhetjük, hogy a páciens életében korábban (például, amikor együtt nézte a bokszeccset az apával) mind a kétféle vágy kielégítését reprezentáló fantáziák valamilyen formában megjelenhettek a Tudatelőttiesen vagy a Tudatoson belül. Ezek a fantáziák azután szigorúan elfojtottak, mikor a gyermek kifejlődő szociális és erkölcsi értékeivel konfliktusba kerültek. Ebben a vonatkoztatási rendszerben feltehető, hogy megnövelte az agresszív vágyak ösztöntörekvés-megszállásának a szintjét a páciensnek a számla miatt érzett haragja az analitikus iránt.

2. Az alvás álomfázisában a Tudattalan és a Tudatelőttes rendszerek közötti gyengébb cenzúra lehetővé tette az elfojtott vágyak számára azt, hogy tudatelőttes tartalmakkal találkozzanak, amelyekkel asszociatív módon összekapcsolódhattak és egymásba fonódhattak. A mi példánkban ezek napi maradványokat és gyermekkori emlékeket jelentenek. A napi maradványok közül fontos volt az az ökölvívó mérkőzés, amelyet előző este látott a televízióban, fontos volt annak az emléke, hogy az analitikus átadta a számlát, és fontos volt az ehhez kapcsolódó, de ki nem fejezett érzelmi reakció. A lényeges gyermekkori gondolatok arra az öröme és izgalomra vonatkoztak, melyek a hivatásos ökölvívó mérkőzés megnézéséhez kapcsolódtak.

3. A Tudattalanból és a Tudatelőttesből származó, ösztöntörekvés-energiával megszállt tartalmak keverékének megvolt a lendülete ahhoz, hogy a tudatosság felé a mentális apparátuson keresztülmenjen. A vágyszármazékok tartalmi általában rendelkeznek az érzéki reprezentációra való képességgel. Három olyan lehetséges viszontagság van, amelyeken az ilyen látens álomtartalmak az alvás alatt szembekerülhetnek. Először is, eléggé élénkek és megfelelően álcázottak lehetnek, így keresztüljuthatnak a második cenzúrán és felkelthetik a Tudatos rendszer figyelmét úgy, hogy az álom megélt lesz. (Felnőtt esetében szokatlan lenne az, ha az első vágyszármazék egy álomban közvetlenül kifejeződne.) Másodszor, lehetséges, hogy a tartalmak mégsem eléggé álcázottak, így a második cenzúra visszautasítja azokat. Harmadszor, az álca megfelelő lehet, de a tartalmak érzékileg nem eléggé élénkek ahhoz, hogy a Tudatosban mint hallucinációk jelenjenek meg. A második és a harmadik alternatíva esetében az álommunka tovább folytatódik a látens álomtartalmon, azért, hogy kellőképpen álcázott vágykielégülést érjen el és reprezentabilitásának fokát növelje. Ezzel együtt jár a kevert és átalakult tartalmak állandó ide-oda mozgása a Tudattalan és a Tudatelőttes határán, lévén, hogy a cenzúra alvás alatt gyenge. Így magában foglalja mind az elsődleges, mind a másodlagos folyamat szerinti működést. Végül ez olyan képek létrehozásához, az eredeti ösztönvágy olyan reprezentációjához vezet, melyek bejuthatnak a tudatos regisztrációba, és hordoznak annyi eredeti ösztöntörekvés-megszállást is, hogy hallucinatórikus kielégülést nyújtsanak. Ebben a példában a másodlagos megmunkálás előtti álom, úgy tűnt, két (az álmodó személlyel nem azonos) egymással küzdő férfi látványából áll, akik közül az egyik veszít, azaz kiütik. Úgy tűnik, az álomképeket számos érzés kísérte, amelyek közül a páciens csak a vesztes iránti szálnalmáról tudott beszámolni.

4. A hallucinatórikus álomképeket a másodlagos megmunkálás befolyásolta, ideértve a másodlagos folyamat szerinti gondolkodást az álom megélése alatt és után is, illetve az emlékező folyamat előtt és alatt is. A másodlagos megmunkálásba lépő elhárító folyamatok az ülésen ellenállásokként mutatkoznak meg, ebben az esetben a páciens ellenállása azzal szemben, hogy teljesen tudatosuljon *saját* haragja és ellenségessége. Az álomba bekerült érzelmek és képzetek, megfelelő interpretációk segítségével, az analitikus ülés során visszanyerhetők, még akkor is, ha egy meglehetősen töredékes manifeszt álom hangzott is el.

Irodalom

- Fisher, C. (1965a). Psychoanalytic implications of recent research on sleep and dreaming. I. Empirical findings. *J. A. psychoanal. Ass.* **13**, 197-270.
- Fisher, C. (1965b). Psychoanalytic implications of recent research on sleep and dreaming. II. Implications for psychoanalytic theory. *J. Am. psychoanal. Ass.* **13**, 271-303.
- Freud, S. (1895). Studies on hysteria. *S.E.* **2**.
- Freud, S. (1900). The interpretation of dreams. *S.E.* **4-5**.
- Freud, S. (1905). Jokes and their relation to the Unconscious. *S.E.* **8**.
- Freud, S. (1913a). Totem and taboo. *S.E.* **13**.
- Freud, S. (1913b). An evidential dream. *S.E.* **12**.
- Freud, S. (1917). A metapsychological supplement to the theory of dreams. *S.E.* **14**.
- Nagera, H. (ed.) (1969). *Basic Psychoanalytic Concepts on the Theory of Dreams*. London: Allen & Unwin.
- Sandler, J., Dare, C. & Holder, A. (1972). Frames of reference in psychoanalytic psychology. II. The historical context and phases in the development of psychoanalysis. *Br. J. med. Psychol.* **45**, 133-142.
- Sandler, J., Dare, C. & Holder, A. (1973). *The Patient and the Analyst: the Basis of the Psychoanalytic Process*. London: Allen & Unwin.
- Sandler, J., Dare, C. & Holder, A. (1974). Frames of reference in psychoanalytic psychology. VIII. The topographical frame of reference: transference as an illustration of the functioning of the mental apparatus. *Br. J. med. Psychol.* **47**, 43-51.
- Sandler, J., Holder, A. & Dare, C. (1973a). Frames of reference in psychoanalytic psychology. V. The topographical frame of reference: the organization of the mental apparatus. *Br. J. med. Psychol.* **46**, 29-36.
- Sandler, J., Holder, A. & Dare, C. (1973b). Frames of reference in psychoanalytic psychology. VI. The topographical frame of reference: the Unconscious. *Br. J. med. Psychol.* **46**, 37-43.
- Sandler, J., Holder, A. & Dare, C. (1973c). Frames of reference in psychoanalytic psychology. VII. The topographical frame of reference: The Preconscious and the Conscious. *Br. J. med. Psychol.* **46**, 143-153.

X. A nárcizmus és a tárgyszeretet a pszichoanalízis második szakaszában

A pszichoanalízis második szakasza 1897-től *Az én és az ösztön-én* megjelenéséig tartott (Freud, 1923; lásd Sandler, Dare & Holder, 1972). A mentális apparátus topográfiai modelljét Freud először az *Álomfejtésben* (1900) terjesztette elő, de a modell a második szakasz folyamán számottevő módosuláson ment keresztül. Ezeket a módosításokat Freud klinikai tapasztalata kényszerítette ki, és elkerülhetetlenné vált az elméleti modell radikális megváltoztatása. E sorozat következő írásában tárgyaljuk azokat a tényezőket, amelyek 1923-ban a strukturális modellre való áttérést elősegítették.

Az előző írásokban (Sandler, Dare & Holder, 1974; Sandler, Holder & Dare, 1973a, b, c, 1975) a topográfiai modell különböző változatainak jellegzetes vonásait egyesítettük a *topográfiai vonatkoztatási rendszerben* - ahogy mi neveztük. A második szakasz folyamán fontos pszichoanalitikus fogalmak jelentek meg, ezeket nem fogják át megfelelő módon sem a Freud által bemutatott topográfiai modell különböző formái, de ennek a tanulmánysorozatnak egyesített topográfiai vonatkoztatási rendszere sem veszi azokat megfelelően tekintetbe. E fogalmak közül talán a legfontosabb a nárcizmus és a tárgyszeretet. Ez az írás csak a második szakaszbeli nárcizmusról és tárgyszeretetről ad sematikus áttekintést. Fontos megjegyezni, hogy a második szakaszt követően a nárcizmus fogalma a mentális működés freudi modelljébe teljesebben épült be, noha végtelenül összetetté is vált. Az utóbbi években mind a pszichopatológia, mind a kezelés szempontjából újra feltámadt a nárcizmus témája iránti érdeklődés (lásd Joffe & Sandler, 1967; Kohut, 1971; Kernberg, 1975). Úgy véljük azonban, hogy van értéke annak, ha a második szakasz releváns megfogalmazásait világosan megkülönböztetjük a későbbiektől.

A második szakasz folyamán fejlesztette ki Freud az ösztöntörekvések elméletét, először tekintve ezeket olyan szexuális (libidózus) energianyomásnak, amely valamilyen fizikai vagy mentális aktivitás formájában a „kisülést” keresi. Az ösztöntörekvés *forrásának, céljának, tárgyának és nyomásának* fogalmait, melyek a második szakaszban jelentek meg, korábban tárgyaltuk, mivel közülük van az *energia-megszállás* fogalmához (Sandler és tsai. 1973b). Úgy gondolták, hogy szeretni valakit azt jelenti: a „tárgyat” libidózus energiával megszállni. Ebben az összefüggésben a „tárgy” kifejezés magában foglalja a valóságos külső tárgy perceptuális „megjelenését” (vagy „reprezentációját”) (a „külső valóság” sokkal igazabb tükröződésének tekintették a normális érzékelést egy bizonyos életkor után, mint ahogy azt ma tartják). Freud még akkor is, amikor a tárgy (azaz az anya) megszállásáról beszélt, mindig úgy tartotta, hogy az energia-megszállás a tárgy érzetében, képében vagy emlékképeiben rejlik. Ebből következően fel kell tételezni, hogy egy tárgy megszállásának eszméje magával vonja a tárgy valamilyen formájú mentális reprezentációjának a megszállását.

Bár az a felfogás, hogy a tárgyat erőteljes libidó szállja meg, a második szakasz kezdetétől létezett, de azt az elképzelést, hogy a tárgy *maga* is libidóval megszállt lehet, Freud egészen a híres „*Bevezetés a nárcizmusba*” (1914) című írásáig kifejezetten nem fogalmazta meg, noha már 1910-ben egy lábjegyzetben, melyet a *Három értekezés a szexualitásról* (1905) című művéhez fűzött és máshol is (Freud, 1911, 1913) felvázolta. Bár a „Nárcizmus” írás gazdag, és érdemes elolvasni, céljainkra tekintettel mi csak bizonyos aspektusait használjuk fel, miként Freud más írásaiból is merítünk, és most is megpróbáljuk a dolgokat leegyszerűsíteni, amennyire lehetséges.

A második szakasz kezdetén az ösztöntörekvéseket [*instinctual drive*] kizárólag szexuális természetűeknek tekintették, amelyek fejlődésstanilag a test különböző erogén zónáihoz kapcsolódó ösztöntörekvés összetevőiből [*drive components*] állnak (az úgynevezett részlet-ösztönökből, részlet-ösztöntörekvésekből stb.) Az agressziót az önfenntartás szolgálatában működő én-ösztöntörekvésnek [*ego-drive*] („én-ösztönnek [*ego-instinct*]”) tartották. Különösen érdekes az, hogy az „én” [*ego*] kifejezést nem abban az értelemben használták, mint a harmadik szakasz strukturális modelljében, hanem számos jelentése volt, beleértve a tudatosságot, és magára az alanyra való vonatkozást. Ebben az írásban a *self* és nem az *én* kifejezést használjuk azokban a kontextusokban, ahol Freud az „én” kifejezést használta arra, hogy egyrészt a szubjektumot, másrészt az objektumot szembeállítsa.

A következő egyszerű megfogalmazást javasoljuk. A tárgy libidózus megszállása a tárgy-szeretet, míg a *self* libidózus megszállása a *nárcizmus*. Itt a *self* párhuzamba van állítva a tárggyal az egyén elméjében. Másként fogalmazva: a másik szeretete az tárgyszeretet, önmagam szeretete az nárcizmus (a második szakasz megfogalmazásainak megfelelően).

Gyakran úgy tűnik, hogy Freud szerint az egyén állandó libidómennyiséggel rendelkezik. Minél többet fektet a tárgyba, annál kevesebb marad a selfre, és fordítva. A libidózus megszállás átmehet a selfről a tárgyra és a tárgyról a selfre. „Minél többet használ fel az egyik, annál inkább kiürül a másik” (Freud, 1914). Legszélsőségesebb formában ez a szerelemben látható, ahol azt feltételezik, hogy csaknem a teljes libidó a tárgyat szállja meg, a *self* libidózus megszállásának együttjáró kiürülésével.⁶⁵ Ezzel szemben úgy tartották, hogy bizonyos patológiás állapotok (pl. a melankólia és a paranoia) a libidónak a tárgyakról való igen nagyfokú visszavonását és a *self* megszállásának megnövekedését (túlmegszállását) jelentik. Alvás közben és betegség alatt a *self* fokozott libidózus megszállását és a libidónak a tárgyakról való visszavonulását feltételezik. Az a megkülönböztetés, amely a második szakaszban a tárgy-megszállás és a *self*-megszállás (vagy „nárcisztikus” megszállás) szembeállításában rejlik, nem jelenti azt, hogy az adott libidó *minőségileg* más, hanem azt, hogy *elhelyezkedése* tér el.⁶⁶

Freud különbséget tett *elsődleges* és *másodlagos* nárcizmus között, s e megkülönböztetést fontos megérteni. Szerintünk az elsődleges és a másodlagos nárcizmus, illetve a nárcizmus és a tárgyszeretet közötti különbségek ábrázolását fejlődéstani nézőpontból lehet a legjobban megérteni.

A legkorábbi állapot: az elsődleges nárcizmus

Ezen elméleti áttekintés célját szem előtt tartva feltételezhetjük, hogy a nárcizmus attól kezdve létezik, hogy a gyermeknek kezdetleges alanyi tudata van önmagáról, még ha nem is tudja megkülönböztetni a tárgy primitív érzetét önmagától. A *self* és a tárgy differenciálatlan állapota az *elsődleges identifikáció* állapota (talán jobb lenne „elsődleges zavarodottságnak” nevezni). Szerintünk joggal feltételezhető, hogy az elsődleges identifikáció állapotában a *self* és a tárgy perceptuális vonásainak összetévesztése egy primitív, differenciálatlan, tapasztalati

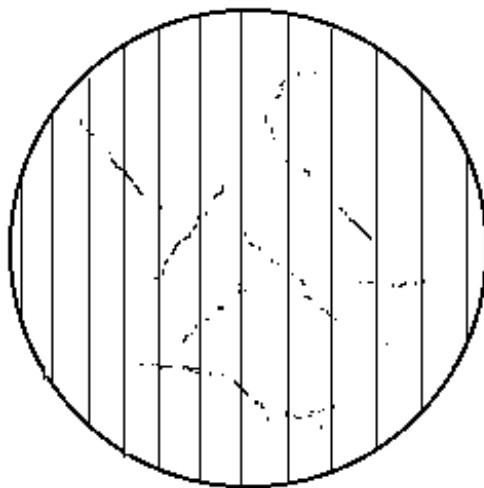
⁶⁵ Úgy gondolták, hogy az egyén nárcizmusát állítja helyre az, ha „a tárgy szereti őt”. Ez a megfogalmazás azonban ellentétes azzal az elképzeléssel, hogy a tárgy és a *self* között megoszló libidó állandó mennyiségű, s ezt az ellentmondást sohasem sikerült kielégítően megoldani (Joffe & Sandler, 1967).

⁶⁶ 1914-ben azonban Freud afelé az elképzelés felé fordult, hogy a tárgy-libidónak nárcisztikus libidóvá való átalakulása rendszerint együtt jár az ösztöntörekvés céljának a megváltozásával, a deszexualizáció irányába tett módosulásával.

*self*re utal és e primitív self-élmény örömteli vonásainak libidózus megszállása az elsődleges nárcizmus kezdetének tekinthető.⁶⁷

A gyermek fejlődésével kezdenek kialakulni a „self” és a „nem-self” közötti „határok” (az úgynevezett „én-határok”), de még ha ez a folyamat előrehaladott is, Freud szerint a gyermek akkor is megpróbálja megőrizni mindazt, ami a selfjének örömteli része (pontosabban a self reprezentációja) volt, és mindazt, ami kellemetlen vagy fájdalmas volt megkísérli a „nem-selfbe” vagy a „nem-énbe” [*not-me*] helyezni. Az elsődleges nárcizmus időszakában a tárgy a „nem-self” részeként rajzolódik ki, és a selftől elkülönül. Először azonban a tárgyat nem szállja meg libidó, minden libidózus energia a selfet szállja meg (a „tisztá örömen”).

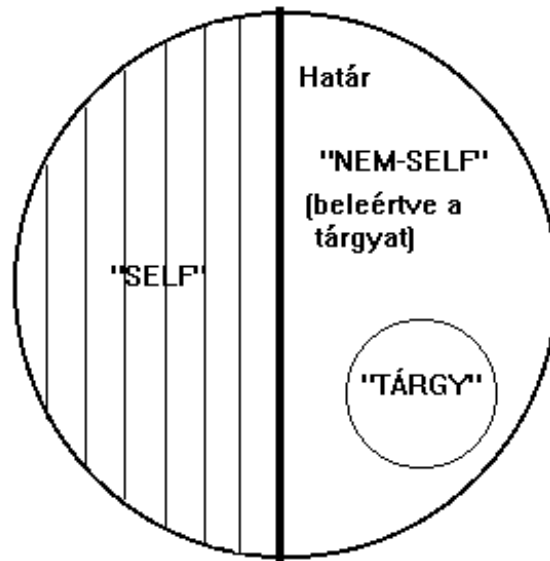
Az 1. ábra azt a helyzetet mutatja, amikor a self és a „nem-self” között még nem alakultak ki szigorú határok, és az „elsődleges identifikáció” állapota érvényesül. A 2. ábra az elsődleges nárcizmus állapotának folytonosságát jelzi a self és a tárgy kialakulása után. A selfet ebben az állapotban az első számú „szeretet-tárgynak” lehet tekinteni, de a tárgynak mint olyannak, kevés libidózus megszállása van, vagy egyáltalán nincs.

1. ábra.

Az „elsődleges, differenciálatlan öröm-én” vagy differenciálatlan self/tárgy. A pontozott vonalak a gyermek elméjében lévő self-határok kezdeteit jelzik. A vonalkázás a libidózus megszállást mutatja. Ez az „elsődleges nárcizmus” állapota.

⁶⁷ Ez az állapot már jóval a tárgyszeretet létrejötte előtt fennáll. Érzéki örömek ösztönös aktivitás révén való megszerzését először úgy tekintették, mint amelyek *autoerotikus* aktivitások útján jönnek létre (ez alatt Freud nem az öningerlést értette, hanem ide sorolta az összes közvetlen kielégülést, melyek az erogén zónák - kezdetben főként a száj és az ajkak - révén történnek). Azt írta (1915): „Eredetileg, a mentális élet legelején az ént [a selfet] ösztönök szállták meg, és az bizonyos mértékig képes volt azokat önmagán kielégíteni. Ezt az állapotot „nárcizmusnak” nevezzük, a kielégülés megszerzését pedig „autoerotikusnak”. Ebben a korban a külvilágot nem szállta meg érdeklődés (általános értelemben) és a kielégülés szempontjából a külvilág közömbös volt. Ennek következtében ebben a korban az én-szubjektum [self] azonos volt az örömtelivel, míg a külvilág a közömbössel (esetleg kellemetlennel) ... Világos azonban, hogy Freud gyakran összezavarta a nárcizmus és az autoerotizmus közötti viszonyt azáltal, hogy posztulálta az elsődleges nárcizmust megelőző autoerotizmus „szakaszát” is (1914). Ez utóbbi állítás hosszú évekig foglalkoztatta a pszichoanalízis kutatóit, de nézetünk szerint a probléma akadémikus, és nincs klinikai jelentősége.

2. ábra.

A „self” és a „nem-self” mentális reprezentációi közötti határ létrejött. A „nem-self” magában foglalja a tárgyat, de csak a „self” van libidóval megszállva (vonalkázott terület). A tárgy csak abban a funkciójában érdekes, hogy a szükséglet-kielégítés eszköze.

Tárgyszeretet és reziduális nárcizmus

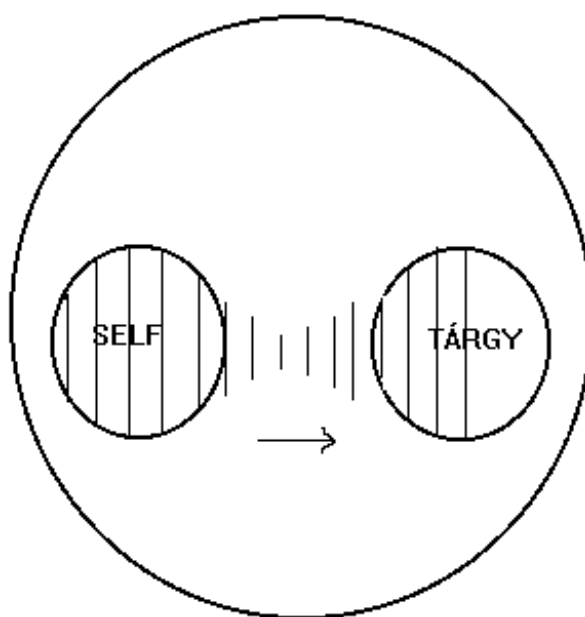
A tárgyszeretet nem más, mint a tárgy libidóval való megszállása. A tárgy libidózus megszállását úgy tekintik, mint annak a következményét, hogy a self valamely libidózus megszállása eltolódik, és most a tárgyra is kiterjed. Freud ezt a folyamatot az amőba ál-lábának a kinyújtásához hasonlította. Azt írta (1914): „... az az elképzelésünk, hogy az énnak [selfnek] van egy eredeti libidózus megszállása, amiből valamennyit később a tárgyakra kibocsát, de ami alapvetően megmarad és úgy viszonylik a tárgyak megszállásához, mint az amőba teste az általa kibocsátott ál-lábakhoz”.

A tárgyszeretet kifejlődésével a *self reziduális nárcisztikus megszállása* továbbra is fennáll, és a tárgyszeretettel együtt létezik. Ez a dolgok normális állapota, amikor a reziduális nárcizmus és a tárgyszeretet között „hidraulikus egyensúly” áll be. Bizonyos állapotokban (mint a szerelembe esés) a libidó túlzottan megszállja a tárgyat, és a self kiürül. Más állapotokban (pl. a paranoia esetében) a libidó nagyobb része vissza van vonva a tárgyakról, és újfent a selfet szállja meg.⁶⁸

⁶⁸ Manapság többen felismerték azt, hogy az itt leírt szituáció, mely viszonylag egyszerű fogalmát adja a libidó megoszlásának a tárgy és a self között, nagyon inadekvát és klinikailag félrevezető. Például, a skizofrén azt a benyomást teheti a megfigyelőre, hogy a külvilág tárgyairól a libidóját visszavonta, de valójában azok a fantázia-életében erősen megszálltak lehetnek. Hasonlóképpen, az itt bemutatott elmélet nem válaszol arra a kérdésre, miért van az, hogy amikor az ember szerelmes és szerelme viszonzását érzi, akkor a self egyáltalán nem úgy jelenik meg, mintha libidózus megszállása kiürült volna.

Úgy látják, hogy a tárgyszeretet fokozatosan követi a gyermeknek azt a felfedezését, hogy a megtalált tárgy örömforrás, és azt gondolják, hogy a gyermek a szükségleteinek a kielégítése miatt függő viszonyban van a tárggyal. Az „érdekszeretetet” [*cupboard love*], ami a tárgyszeretethez vezető utat kialakítja, *rátámaszkodó* vagy „hozzákapcsolódó” viszonytípusnak nevezik. Freud (1940) az érintett folyamatokról való nézeteit így foglalta össze:

„A gyerek első erotikus tárgya a táplálékot adó anyamell; a szeretet érzése a táplálkozási szükséglet kielégítéséből sarjad ki. Biztosra vehetjük, hogy kezdetben a gyerek nem különíti el a mellet a saját testétől. Az anyamellnek azért kell a gyerek saját testétől különválnia és „*kívül*”, a kívülágban kapnia helyet, mert a gyerek gyakran kénytelen nélkülözni. Így lesz belőle „*tárgy*”, amely az eredetileg nárcisztikus libidó-megszállásnak egy részét is magával viszi. Ez az első tárgy később az anya személyévé teljesedik ki, s ez az anya már nemcsak táplálja gyermekét, hanem gondozza is, és sok más testérzést is felkelt benne - örömteljes és kellemetlen érzéseket egyaránt. A testi gondozással ő lesz a gyerek első csábítója. Erre a kettős kapcsolatra kell visszavezetni az anyának mint első és leghatalmasabb szerelmi tárgynak, minden későbbi szerelmi kapcsolat előképének az egyedülálló, semmihez sem mérhető, az egész életen át változatlanul fennmaradó jelentőségét - mégpedig mindkét nemből egyformán.” [V. Binét Ágnes fordítása.]

3. ábra.

A libidózus megszállás kiterjesztése a selfről a tárgyra. A nyíl a libidó mozgását jelöli a selfről a tárgyra. A tárgy libidózus megszállásának állapota most a self reziduális nárcisztikus megszállásával együtt létezik.

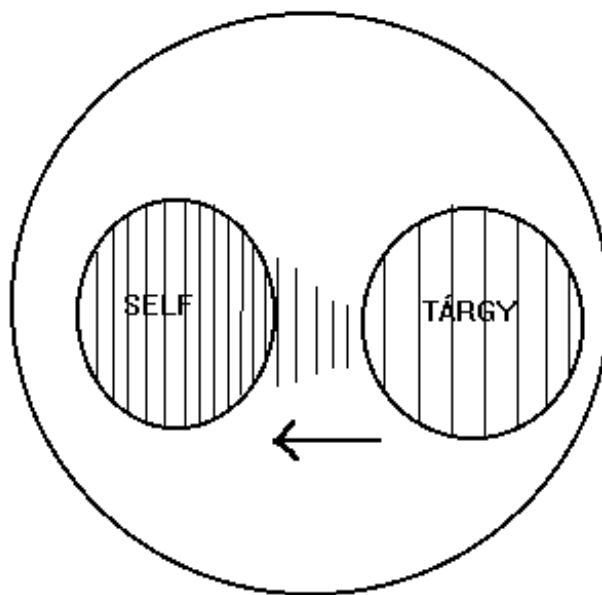
Másodlagos nárcizmus és reziduális tárgyszeretet

A másodlagos nárcizmus a self libidózus megszállásának arra a mennyiségére vonatkozik, amely bizonyos libidómenyiség tárgyról való visszavonásának az eredménye. Csak annyiban másodlagos, hogy a self libidóval való újbóli megszállása, szemben az elsődleges nárcizmussal és azzal a reziduális nárcizmussal, amely a tárgyszeretettel jár együtt. Éppen úgy *megnöveli* a self reziduális libidózus megszállását, ahogy a bankszámlára történő újabb befizetés megnöveli a számla teljes egyenlegét. Meg kell jegyezni azt, hogy egy tárgyba

befektetett libidó sohasem vonódik vissza teljesen; a tárgyon valamennyi libidózus megszállás mindig megmarad.⁶⁹

Freud úgy látta, hogy a másodlagos nárcizmus a következő helyzetekben jön létre:

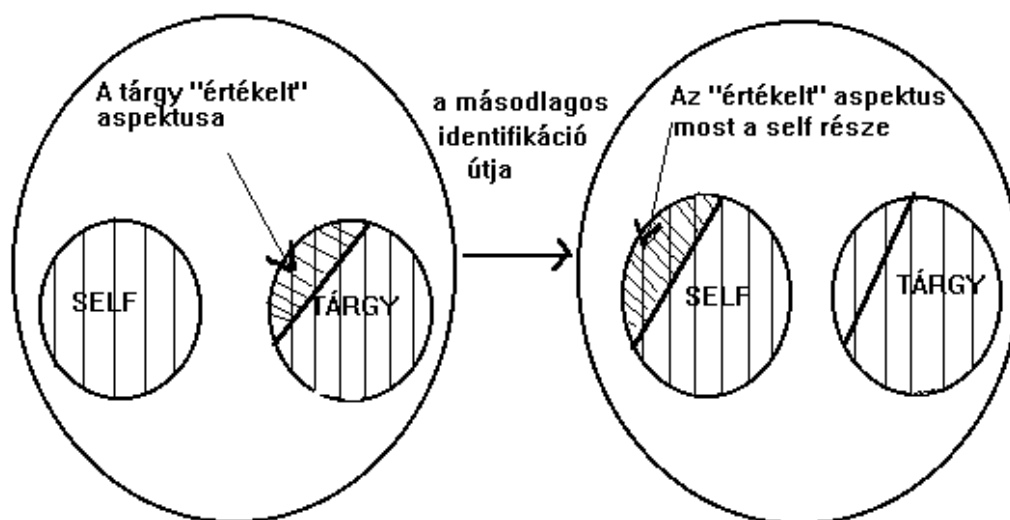
- (a) Olyan patológiás állapotokban, amikor a tárgyról a szeretetet visszavonják. (4. ábra).
- (b) Olyan normális állapotokban, mint az alvás, a fizikai betegségek stb. (4. ábra).
- (c) A tárgygal kapcsolatos csalódás állapotaiban, például az „elveszett” tárgyért érzett gyász következményeként stb. (4. ábra).
- (d) Normális fejlődési folyamatként, amely a tárgygal való másodlagos identifikáció útján megy végbe (5. ábra). Az elsődleges identifikáció állapotával szemben, ahol nincs világos szubjektív határ a self és a tárgy között, a másodlagos identifikáció esetében határozott határ vagy szubjektív megkülönböztetés van a self és a tárgy között, és az identifikáció a self módosulásának következményeként történik meg, úgy hogy az néhány fontos sajátosságát tekintve hasonlít a tárgyra. A tárgy csodált vagy szeretett vonásai libidózus megszállásának egy része az identifikáció következményeként így a selfre megy át; és
- (e) Amikor a személy (az „én-ideáljában” vagy *ideális self*jében megtestesülő - lásd később) ideáljainak megfelelően él.

4. ábra.

A másodlagos nárcizmus abból származik, hogy a libidó visszavonódik a tárgyról, amely megnöveli a self reziduális nárcisztikus megszállását. A nyíl a libidó áramlásának hipotetikus irányát mutatja.

⁶⁹ Ez a már elért úgynevezett „libidózus tárgyállandóságra” vonatkozik (Burgner & Edgcumbe, 1972). A nagyon fiatal gyermekben a tárgy képe csak akkor lehet megszállt, ha a megfelelő ösztöntörekvés (testi szükséglettel társulva) felébredt.

5. ábra.

Azon eszközöknek az illusztrációja, amelyekkel az egyén nárcizmusa a másodlagos identifikáció révén megnövekszik. A tárgy reprezentációjának csodált, értékesnek talált vagy becsült vonását intenzív libidó szállja meg, de ez a libidó a self-reprezentációra átvihető oly módon, hogy az identifikáció átmásolja a tárgy „értékesnek tartott” tulajdonságát. Ennek következtében azután a self egy részét azonosnak tekintik a tárgy „értékes” aspektusával, és a self libidózus megszállása megnövekszik, miközben a tárgy megszállása csökken. Ez a másodlagos nárcizmus elérésének megszokott módja. Meg kell jegyezni, hogy ebben az esetben nem „vész el” a tárgy képe (vagy annak egy vonása), hanem a libidónak a tárgyról a selfre való visszavonása történik meg, mivel a self identifikáció révén úgy változott meg, hogy most ő a csodált és értékes, miként előbb a tárgy volt az.

Megjegyzés az én-ideálról

Az én-ideál fogalmát (amelyik a későbbi harmadik szakasz strukturális modellje felettes-énjének az előfutára) Freud „Nárcizmus” (1914) írásában vezette be. Talán helyesebb lenne „self-ideálnak” vagy „ideális selfnek” nevezni (Sandler, Holder & Meers, 1963). Úgy látták, hogy az egyén ideáljának kifejlődése az egyén korai, elsődleges nárcisztikus állapotának a széthullásához kapcsolódik. Freud megjegyezte (1914): „Az én kifejlődése az elsődleges nárcisztikus állapot feladásából áll, és ezen állapot helyreállítására tett erőteljes kísérletet idéz elő. Erre a feladásra az vezet, hogy a libidó áthelyeződik egy kívülről rákényszerített én-ideálra; és a kielégülést ezen ideál beteljesítése idézi elő.”

Azt is megjegyezte (1914): „Az alany nárcizmusa erre az új én-ideálra áthelyeződve jelenik meg, s az infantilis énhez hasonlóan ez az én is úgy találja, hogy minden tökéletes értéket birtokol ... az, amit én-ideálként önmaga elé vetít, az helyettesíti gyermekkorá elveszett nárcizmusát, amelyben ő volt saját maga ideálja.”

1914-ben Freud különbséget tett az ideál és a *lelkiismeret*, az „önbíráló képesség” között, bár a két fogalmat később ötvözte (Freud, 1923). Az a modell, amelyet a gyermek saját ideáljaként alkot meg, elsősorban a szülőkre, azok értékeire és elvárásaira épül.

Világos az, hogy noha Freud először a nárcizmust szembeállította a tárgyszeretettel, a libidóról azt is gondolta, hogy képes megszállni olyan „ideális selfet” („én-ideált”), amelyik ellentétes a gyermek saját, éppen meglévő self-reprezentációjával. Az ideál megszállásáról feltehetően azt gondolta, hogy hasonló fejlődési utat követ, mint a tárgyszeretet. Egy

libidózan megszállyt ideálnak megfelelni azután a nárcizmusnak ugyanolyan újratöltődését eredményezi, mint egy csodált vagy szeretett tárggyal való azonosulás.

A tárgyválasztás típusai

A nárcizmusról és a tárgyszeretetről szóló megfogalmazásaira alapozva Freud a tárgy végső megválasztásának két fő *útjára* vonatkozó elképzelését terjesztette elő, olyan utakét, amelyek az egyén által elért tárgykapcsolat típusát is befolyásolják (1914).

1, *A nárcisztikus út*. Az ember szerethet: (a) a saját képmásának megfelelően, (b) annak a képnek megfelelően, aki volt, (c) annak a képnek megfelelően, aki szeretne lenni, vagy (d) olyan valaki képének megfelelően, aki valaha az ő része volt (pl. a saját gyermeke).

2, *A rátámaszkodó (hozzákapcsolódó) út*. Az ember szeretheti (a) azt az asszonyt, aki táplálta vagy (b) azt a férfit, aki védelmet nyújtott számára.

Freud rámutatott arra, hogy ezek az utak azon „egymást követő helyettesítőkre” is vonatkoznak, akik az eredeti tárgyak helyét foglalják el, és azt is jelezte, hogy a nárcisztikus tárgyválasztás fontos az olyan állapotok kifejlődésében, mint a homoszexualitás. Természetesen, „kevert” típusokat az imént felsorolt „tisztá” típusoknál gyakrabban lehet találni.

A nárcizmusnak és a tárgyszeretetnek a második szakaszban megfogalmazott elmélete később alapvető változásokon ment át, de a következő megfogalmazások alapvetően a második szakasz itt leírt, viszonylag leegyszerűsített, erőteljes fogalmaiban gyökereznek. Nézetünk szerint a későbbi munkákat, amelyek a nárcizmus fogalmáról és az olyan állapotokról szólnak, mint a „nárcisztikus karakterzavar”, nem lehet teljesen megérteni anélkül, hogy figyelembe ne vennénk Freudnak a nárcizmusra és a tárgyszeretetre vonatkozó első fejtegetéseit.

Irodalom

Burgner, M. & Edgumbe, R. (1972). Some problems in the conceptualization of early object relationships: the concept of object constancy. *Psychoanal. Study Child* 27, 315-333.

Freud, S. (1900). The interpretation of dreams. *S.E.* 4-5.

Freud, S. (1905). Three essays on the theory of sexuality. *S.E.* 7.

Freud, S. (1911). Psycho-analytic notes on an autobiographical account of a case of paranoia (dementia paranoides). *S.E.* 12.

Freud, S. (1913). Totem and taboo. *S.E.* 13.

Freud, S. (1914). On narcissism: an introduction. *S.E.* 14.

Freud, S. (1915). Instincts and their vicissitudes. *S.E.* 14.

Freud, S. (1923). The ego and the id. *S.E.* 19.

Freud, S. (1940). An outline of psycho-analysis. *S.E.* 23.

Joffe, W. G. & Sandler, J. (1967). Some conceptual problems involved in the consideration of disorders of narcissism. *J. Child Psychother.* 2, 56-66.

Kernberg, O. (1975). *Borderline Conditions and Pathological Narcissism*. New York: Jason Aronson.

Kohut, H. (1971). *The Analysis of the Self*. London: Hogarth.

- Sandler, J., Dare, C. & Holder, A. (1972). Frames of reference in psychoanalytic psychology. II. The historical context and phases in the development of psychoanalysis. *Br. J. med. Psychol.* **45**, 133-142.
- Sandler, J., Dare, C. & Holder, A. (1974). Frames of reference in psychoanalytic psychology. VIII. The topographical frame of reference: transference as an illustration of the functioning of the mental apparatus. *Br. J. med. Psychol.* **47**, 43-51.
- Sandler, J., Holder, A. & Dare, C. (1973a) Frames of reference in psychoanalytic psychology. V. The topographical frame of reference: the organization of the mental apparatus. *Br. J. med. Psychol.* **46**, 29-36.
- Sandler, J., Holder, A. & Dare, C. (1973b) Frames of reference in psychoanalytic psychology. VI. The topographical frame of reference: The Unconscious. *Br. J. med. Psychol.* **46**, 37-43.
- Sandler, J., Holder, A. & Dare, C. (1973c) Frames of reference in psychoanalytic psychology. VII. The topographical frame of reference: the Preconscious and the Conscious. *Br. J. med. Psychol.* **46**, 143-153.
- Sandler, J., Holder, A. & Dare, C. (1975) Frames of reference in psychoanalytic psychology. IX. Dream processes in the topographical frame of reference. *Br. J. med. Psychol.* **48**, 161-174.
- Sandler, J., Holder, A. & Meers, D. (1963). The ego ideal and the ideal self. *Psychoanal. Study Child* **18**, 139-158.

XI. A topográfiai modell korlátai

Az egyik korábbi írásban megjegyeztük (Sandler, Dare & Holder, 1972), hogy „a második szakasz vége felé kezdtek nyilvánvalóvá válni bizonyos következetlenségek Freudnak a mentális apparátusra és annak a működésére vonatkozó nézeteiben”. Ezeket az inkonzisztenciákat, amelyek a topográfiai modell használatát nehézé tették és klinikai alkalmazását korlátozták, a következőkben számos különböző címszó alatt tárgyaljuk meg. Azon tudáshozadékokkal együtt maradtak ránk, amelyeket a pszichoanalízisnek a strukturális modell bevezetése óta (Freud, 1923) eltelt több, mint fél évszázados fejlődése nyújtott. Bár ebben az írásban a topográfiai modell korlátait mutatjuk be, de szeretnénk aláhúzni azt a tényt, hogy ezt a modellt a pszichoanalízis harmadik szakaszának strukturális modellje nem teljesen váltotta fel. Továbbra is alkalmazzák ott, ahol megfelelő, vagy kényelmes.

A „tudattalan” kifejezés használatának és jelentésének nehézségei

A második szakasz során a „tudattalan” kifejezés eltérő jelentései egyre inkább a zavar és a pontatlanság forrásaivá váltak. *Leíró* értelemben a kifejezés egy mentális állapot vagy egy mentális tartalom olyan minőségére vonatkozik, amely nem jelez mást, mint hogy a sajátos mentális „esemény” vagy folyamat a tudatosságon kívül létezik vagy zajlik. *Rendszertani* értelemben használva a „Tudattalant”, az a hipotetikus apparátuson belül egy sajátos topográfiai helyet jelöl, a neki tulajdonított eseményekkel, tartalmakkal és folyamatokkal együtt. A kifejezést *dinamikus* értelemben is használták, olyan mentális tartalmakra utalva, amelyeket erővel akadályoztak meg abban, hogy a tudatosságot vagy a motoros kifejeződést elérjék, azaz amelyeket *aktívan* visszatartanak az ellenerők. Kezdetben a Tudattalan rendszer tartalmait úgy lehetett felfogni, hogy minden dinamikusan tudattalant magukban foglalnak, az aktív „cenzúra” csak a Tudatelőttes és a Tudattalan rendszer határain helyezkedett el. A Tudatelőttes és a Tudatos rendszerek közötti „második cenzúra” fogalmának (Freud, 1915a) bevezetésével azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a Tudattalan számos tudatelőttes származékát szintén dinamikusan tudattalannak lehet tekinteni, noha nem a Tudattalan rendszerben helyezkednek el. Nyilvánvaló a Tudatelőttes tartalmainak dinamikus jellege azokban a példákban, amelyeket az áttételről és az álmokról szóló korábbi írásokban idéztünk (Sandler, Dare & Holder, 1974; Sandler, Holder & Dare, 1975).

A klinikai tapasztalata Freudot elkerülhetetlenül a második cenzúra fogalmához és ahhoz vezette, hogy néhány Tudatelőttes tartalmat dinamikusan tudattalannak tekintsen. Ez azonban nem volt összeegyeztethető azzal a nézettel, hogy a Tudatelőttes tartalmainak az a fő jellegzetessége, hogy leíró értelemben tudattalanok, de „látensek”, és a tudatosságot a feléjük forduló figyelem folyamatában („figyelem-megszállás” révén) képesek elérni.

Freud egyre inkább tudatára ébredt annak, hogy a tudatosság és a tudattalanság kritériumai nem megfelelőek a mentális működés pszichoanalitikus elmélete megalapozásához, nem alapozható rájuk a mentális apparátuson belüli eltérő rendszerek és szerveződések megkülönböztetése és a patológiás állapotok elkülönítése. A topográfiai modell rendszerei eredetileg a tudatossághoz való hipotetikus viszonyuk szerint alakultak, azzal együtt, hogy a Tudatelőttes közelebb van a tudatossághoz, mint a Tudattalan. A Tudattalan és a Tudatelőttes közötti különbséget úgy tekintették, hogy az megfelel a *szerveződésükben és a működési módjaikban* meglévő eltéréseknek; a Tudattalant az elsődleges folyamat szerinti működés jellemzi, a Tudatelőtestet a másodlagos folyamat. A második szakasz későbbi időszakában Freud a mentális rendszerek és folyamatok nagyobb mértékű „strukturizálása” felé mozdult el. A

mentális apparátus bizonyos funkcionális aspektusait, amelyeket korábban a Tudattalan rendszernek tulajdonított, kezdte „mélyen tudattalannak” tekinteni, és ez tönkretette azt az elképzelést, hogy a mentális rendszerek rendezett rétegződése a tudatossághoz való viszonyuknak felel meg. Így, a harmadik szakaszban a strukturális modell bevezetését, Freud úgy kommentálta (1923), hogy „... végtelen sok bizonytalanságba és nehézségbe keveredünk, ha a megszokott kifejezőmódunkhoz ragaszkodunk és például a neurózist a tudatos és a tudattalan közötti konfliktusra vezetjük vissza”. [Hollós István és Dukes Géza fordítása.]

Az elfojtó erők elhelyezkedésének problémája

Klinikai és technikai szempontból az ellenállás, mint a mentális apparátuson belül működő elfojtó és elhárító erők kifejeződése, a második szakasz során egyre fontosabbá vált. A pszichológiai folyamatok felszíni manifesztációit úgy fogták fel, hogy kompromisszumos formák (az ösztöntörekvés által megszállt vágyak formájában megjelenő) a Tudattalan rendszeren belülről eredő ösztönerők, illetve a velük ellentétes erők között. Nyilvánvaló volt, hogy ezek a szembenálló erők a tudatos tudáson [*conscious knowledge*] kívül működnek, és így a dinamikusan tudattalan tartalmak általános kategóriájába kell tartozniuk. Teljesen nyilvánvaló azonban, hogy ezek az erők természetüket tekintve egészen mások, mint a Tudattalan rendszerben lévő ösztönös erők, és azokkal ellentétes irányban működnek. Úgy tűnt, nincs más alternatíva, mint az elfojtó erők elhelyezése a Tudatelőttés rendszerbe, de ez ahhoz a paradoxonhoz vezetett, hogy a tudatelőttés tartalom olyan erőket foglal magában, amelyek nem egyszerűen „látensek” és nem hozzáférhetők a tudatosság számára, ha a figyelem rájuk irányulna.

Nyilvánvalóan e nehézség megoldására tett kísérletet Freud, amikor bevezette a „második cenzúra” fogalmát, és ezt a fogalmat mi belefoglaltuk a „topográfiai vonatkoztatási rendszerbe”, amikor e sorozat korábbi írásaiban megvilágítottuk azt. Bár a topográfiai vonatkoztatási rendszer konstrukciójában az első cenzúrához hasonlóan a második cenzúrát is a Tudatelőttés rendszer funkciói közé soroltuk, de a két cenzúra pontos elhelyezkedésének kérdését Freud sohasem tisztázta megfelelően. Az nyilvánvaló, hogy a második szakasz előrehaladtával jelentős elméleti nehézségekhez vezetett az a probléma, hogy a Tudatelőttés nagymértékben szervezett rendszernek tekintették - néhány, a tudatosság számára hozzáférhetetlen elemmel -, miközben a „tudatelőttés” kifejezést olyan tartalmakra értették, amelyek szabadon beléphetnek a tudatosságba. Ahogyan a második szakasz folyamán egyre nőtt az elfojtó és elhárító erők területe, bonyolultsága és sajátlagossága, úgy vált egyre égetőbbé megértésmódjuk megváltoztatásának szükséglete.

Az erkölcsi értékek, a lelkiismeret és az ideálok problémája

A második szakaszban a klinikai tapasztalatok Freudot arra a felismerésre vezették, hogy azt, amit mondott csak „tudattalan bűnértésként”, (1923) lehet meghatározni. Ez különösen az egyén ideáljai, értékei és lelkiismerete erőteljes működésének összefüggésében nyilvánvaló. A topográfiai modellben nem volt hely az ilyen jelenségek megfelelő beillesztésére. Az ideálok, értékek és a lelkiismeret mindig a személy külvilággal összefüggő fejlődésének bélyegét viselik magukon, és a másodlagos folyamat befolyása alatt szerveződnek meg. Az ilyen jelenségek aspektusai azonban dinamikus értelemben véve gyakran mélyen tudattalanok, míg más aspektusok a tudatosság számára közvetlenül hozzáférhetőek. Minthogy a szerveződésüknek megvan az ereje ahhoz, hogy az ösztöntörekvés-impulzusokat megzabolázza, így a

szerveződésük sajátosságai csak részben kapcsolódnak az ösztöntörekvésekhez, és nem tulajdoníthatók egyetlen topográfiai rendszernek sem. Világossá vált, hogy olyan működési mód kifejeződésének kell ezeket tekinteni, amelyet nem lehet a topográfiai elméletbe illeszteni.

Az „internalizáció” problémája

A pszichoanalízis második szakasza során a fő klinikai és elméleti hangsúly az ösztöntörekvés-vágyak és a származékaik viszontagságaira helyeződött. Természetesen felismerték azt, hogy a Tudatelőtt és a Tudatos rendszer bizonyos tartalmai a fejlődő egyénnek a valóságos („külső”) világgal való interakcióját tükrözik, de szisztematikusan nem tárták fel a külvilág befolyását. Valójában Freud a második szakasz során több írásban is vizsgálta ezeket a kérdéseket, különösen abban az értekezésében, amely a *valóságelvről* szól (1911), azaz arról az igényről, hogy a valóságot figyelembe kell venni azért, hogy az örömet módosítsuk, a veszélyt elkerüljük és a kielégülés reális lehetőségeinek (ahogyan azok az egyén előtt ismertek) fényében az ösztön-kielégülést elhalasszuk. Továbbá, feltárta a gyermeki ideálok szerepét (1914), amelyekről azt tartotta, hogy alapvetően a szülői és az erkölcsi standardok befolyásolják őket. Azt a módot, ahogyan a külvilág az elmébe „bekerül” („internalizáció”), különösen a családi gyász, a normális gyász és a patológiás depresszió alatti (és az azt követő) folyamatok kapcsán tárgyalta (1917). Rámutatott arra, hogy a gyász folyamatában a gyászoló személy az internalizáció folyamatával kezelheti a libidózan megszállt szeretet tárgy elvesztését, átvéve az elhunyt szeretet tárgy bizonyos tulajdonságait az *identifikáció* folyamatában. Továbbá, a melankólia állapotában a gyászoló személy oly módon birkózhat meg az elvesztett tárgyra irányuló szeretet és (tudattalan) gyűlölet együtt létező ambivalens érzéseivel, hogy azonosul a tárggyal, és a (tárgy iránt tudattalanul érzett) vádakat patológiás önvádak formájában következetesen önmagára irányítja. A második szakaszban korábban Freud már leírta az identifikáció folyamatát, és megmutatta, hogy ennek a mechanizmusnak a használata okozhatja azt, hogy az egyén az életében fontos szerepet játszó személyek vonásait „átveszi”, és ennek alapvető klinikai jelentősége van.

Világos, hogy a (jelenlegi vagy múltbeli) szeretet tárgy megszállt képmását a topográfiai modell három „rendszere” közül az egyikben vagy többen is aktívnak lehet tekinteni. A tárgynak identifikációval történő „internalizációja” azonban olyan folyamat, amelyet az emléknymok koncepciójával nem lehet megmagyarázni vagy megfelelően megérteni.

A nárcizmus és a self problémája

Amikor Freud megkísérelte a pszichotikus jelenségekről vallott felfogását megfogalmazni (részben Abraham, Bleuler és Jung klinikai érdeklődését követve), akkor erősen támaszkodott a libidó elméletéről szóló megfogalmazásaira, amelyeket a második szakaszban írt. Amint azt korábban tárgyaltuk (Sandler, Holder & Dare, 1976), a „hidraulikus” egyensúly eszméjét alkalmazta az én (a self) és a tárgy (a másik) közötti libidózus megszállásra, feltételezve azt, hogy a pszichózis során kifejlődő „autisztikus” állapotokban a más emberekre vonatkozó libidózus megszállás teljes visszavonása történik meg. (Bleuler az „autisztikus” kifejezést azért használta, hogy néhány felnőtt pszichotikus páciens „visszahúzódott” állapotát írja le vele. Itt nem olyan állapotra vonatkoztatva használjuk a kifejezést, mint amelyet „infantilis autizmusként” írnak le.) A tárgyról (azok reprezentációiról) visszavont libidó újra magának a személynek a reprezentációjába ruházódik be, vagy, ahogy Freud írta, a személy saját énjébe. Ahogyan e sorozat előző írásában megmutattuk (Sandler és tsai. 1976), ez önszere-

tetként vagy nárcizmusként fogalmazódik meg (ezért írja le Freud a pszichózisokat „nárcisztikus neurózisokként”). Az olyan jelenségek, mint a megalománia vagy a nagyzási téves eszme a kiterjedt nárcisztikus libidinális megszállás következménye. Ezzel szemben a szerelmesek önzetlensége és önlebecsülése annak tulajdonítható, hogy a libidó nagyobb része a szeretett személy reprezentációját szállja meg. (A viszonzatlan szerelem boldogtalan érzésének libidózus alapjára vonatkozó felfogás úgy tűnik, hogy a romantikus szerelem erősen leegyszerűsített és sajátosan viktoriánus változatára épül.)

Amikor Freud először fogalmazta meg ezeket az elképzeléseket eléggé szisztematikusan (1914), akkor nem foglalkozott azzal a problémával, hogy ezeket a jelenségeket az elmének a második szakaszban megjelenő topográfiai modelljébe beleillessze. Az a tény, hogy a nárcizmusról és a tárgyszeretetről szóló nézeteinek integrációja a topográfiai elméletben nagy feszültségeket keltett, fokozta azt az igényt, hogy megalkossa az elme revideált modelljét. Visszatekintve, elkerülhetetlennek látszik az, hogy Freudnak olyan elméleti irányába kellett elmozdulnia, amelyik a mentális apparátuson belül figyelembe veszi azt a szervezett struktúrát, amely magába tudja fogadni a „libidó gyűjtőtartályát”, a személynek és a személy tárgyainak reprezentációival együtt.

A szorongás problémája

A pszichoanalízis első két szakaszában a szorongást az elfojtott libidó „származékának” tekintették, és különösen a neurotikus szorongás esetében azt a módot reprezentálta, ahogyan az elfojtott libidózus energia manifesztálté válik. Úgy vélték, hogy ez az energia „átalakuláson” ment keresztül, így most nem szexuális vágyként, hanem a szorongás kellemetlen érzéseként élhető meg, gyakran anélkül, hogy valamiféle képzettartalom kapcsolódna hozzá („szabadon folyó szorongás”). A szorongásnak ezt az úgynevezett „első elméletét” a pszichoanalízis első szakaszában fejtették ki, és eredetileg inkább az affektusok átalakulásában és nem a libidózus energia transzformációjában fejeződött ki. Az első szakaszban szembe lehetett állítani a neurotikus szorongást a „valóságos” szorongással (félelemmel). A félelmet „külső” veszélyhelyzetre (különösen a legyőzetés vagy a megtámadtatás veszélyére) adott válaszként fogták fel, míg a neurotikus szorongást nagyfokú belső, affektív izgalomra adott válasznak tekintették, ami abból fakadt, hogy az egyént megrendüléssel fenyegetik elfogadhatatlan szexuális érzelmek. A szorongásnak az első szakaszból származó elméletét megtartották a pszichoanalízis második szakaszában is, azzal a különbséggel, hogy úgy vélték, az elfojtott libidózus energia és nem az affektus-mennyiségek alakul át szorongássá.

A szorongás első elmélete az ilyen átalakulás topográfiai helyét, feltételeit és a topográfiai rendszerekhez való viszonyát illetően problémákat vetett fel. Különösen azt volt nehéz felfogni, hogy az átalakult libidót miért kell a külső veszély érzékeléséhez hasonló módokon megélni. A második szakasz vége felé világossá vált, hogy egyáltalán nem könnyű beilleszteni a topográfiai modellbe a szorongás olyan felfogását, mely szerint az a libidózus ösztöntörekvés-impulzus affektív átalakulása.

A strukturális elmélet bevezetésével (1923) lehetségessé vált egy olyan aktív tényező megragadása, amely mind a külső, mind a belső veszélyhelyzetekre szorongással tud válaszolni (1926). Ezek a válaszok vagy elérik a tudatosságot, vagy nem. A tudattalan bűnhöz hasonlóan a tudattalan szorongás jelenségét is nehéz volt a topográfiai modellben megragadni. Freud „második szorongás elméletét”, amelyben a szorongásnak *jelző* funkciója van, egy későbbi írásban tárgyaljuk, és itt elegendő rámutatni arra, hogy a szorongás elméleti megragadásának a problémája az egyike volt azon tényezőknek, amelyek miatt a topográfiai modell egyre nehezebben kezelhetővé vált.

Az agresszió és az önfenntartó ösztöntörekvések problémája

Freud a második szakasz elején a Tudattalan rendszer ösztöntörekvés összetevőit szexuális természetűeknek tekintette. Noha elismerte az agresszív impulzusok létét, de ezeket lényegében a szexuális ösztöntörekvés részének fogta fel, amelyek például a sadizmusban nyilvánulnak meg. Valójában úgy gondolta, hogy az általában vett szexualitás magában foglalja az agresszivitás elemeit is. Valamivel később Freud posztulálta olyan „önfenntartó ösztöntörekvések” létezését, amelyek a libidózus vágyakkal konfliktusban lehetnek. Az önfenntartó ösztöntörekvéseket nevezte „én-ösztöntörekvéseknek is” [az „én” kifejezés a „tudatosságra” és a „selfre” utal (szemben a tárggyal), és nem szabad összekeverni a harmadik szakasz strukturális modelljének az „énjével”], és azokat az elfojtó erőket reprezentálták, amelyek a tudatosságot megvédik a legyőzetéstől.

Irodalom

- Freud, S. (1911). Formulations on the two principles of mental functioning. *S.E.* **12**.
- Freud, S. (1914). On narcissism: an introduction. *S.E.* **14**.
- Freud, S. (1915a). The unconscious. *S.E.* **14**.
- Freud, S. (1915b). Instincts and their vicissitudes. *S.E.* **14**.
- Freud, S. (1917). Mourning and melancholia. *S.E.* **14**.
- Freud, S. (1920). Beyond the pleasure principle. *S.E.* **18**.
- Freud, S. (1923). The ego and the id. *S.E.* **19**.
- Freud, S. (1926). Inhibitions, symptoms and anxiety. *S.E.* **20**.
- Sandler, J., Dare, C. & Holder, A. (1972). Frames of reference in psychoanalytic psychology. II. The historical context and phases in the development of psychoanalysis. *Br. J. med. Psychol.* **45**, 133-142.
- Sandler, J., Dare, C. & Holder, A. (1974). Frames of reference in psychoanalytic psychology. VIII. The topographical frame of reference: transference as an illustration of the functioning of the mental apparatus. *Br. J. med. Psychol.* **47**, 43-51.
- Sandler, J., Holder, A. & Dare, C. (1975). Frames of reference in psychoanalytic psychology. IX. Dream processes in the topographical frame of reference. *Br. J. med. Psychol.* **48**, 161-174.
- Sandler, J., Holder, A. & Dare, C. (1976). Frames of reference in psychoanalytic psychology. X. Narcissism and object-love in the second phase of psychoanalysis. *Br. J. med. Psychol.* **49**, 267-274.

XII. A strukturális vonatkoztatási rendszer jellegzetességei

A klinikai pszichoanalitikus felismerések alapvetően befolyásolták Freud gondolkodását a második szakasz folyamán (1897-1923), és a megfelelő elméleti kiigazítások szükségessége, különösen a korszak második felében, egyre inkább fokozta a feszültséget a topográfiai modellben. E sorozat korábbi írásaiban (Sandler és tsai., 1972, 1978) leírtunk néhány problémát, amelyek Freudot *Az én és az ösztön-én*-ben (1923) a strukturális elmélet felvetéséhez vezették, melyben az elmét *ösztön-énre*, *énre* és *felettes-énre* osztotta fel. Ez az írás a freudi strukturális modellben megtestesülő változásokat tárgyalva bevezetést nyújt a strukturális vonatkoztatási rendszerbe.

A strukturális elméletben megtestesülő egyik legfontosabb változás az, hogy lekerül a hangsúly „a mélyből a felszín felé való mozgás” perspektívájáról, mely perspektíva a második szakaszt jellemezte. Bár Freud mindig teljesen tudatában volt a külső valósághoz való jelenbeli és múltbeli adaptáció fontosságának (ez még inkább így volt a valóságelvnek „A mentális működés két alapelvében” 1911-ben történt bevezetése után), mégis a második szakaszban a pszichoanalízis a viselkedést és a szubjektív élményt elsősorban olyan ösztönvágyak felszíni származékainak tekintette, amelyek a Tudattalan rendszerből erednek, és a nyílt kifejeződés felé nyomulnak. A második szakaszban, mintegy válaszul Freudnak arra a felfedezésére, hogy hisztériás pácienseinek a traumás emlékei gyakran nem mások, mint vágykielégítő szexuális álmodozások (lásd Sandler és tsai., 1972), a pszichoanalízis sokkal nagyobb hangsúlyt fektetett az egyénen belülről jövő impulzusokhoz, mint a külvilágból érkező ingerekhez való alkalmazkodásra, és hajlamos volt a mentális apparátust olyan készülékként felfogni, amely elsődlegesen azért fejlődött ki, hogy az ösztöntörekvéseket megzabozza. Ez a perspektíva a harmadik szakaszban módosult, és a külső valóság viszonylagos súlya nagymértékben növekedett. Sőt, míg az elme strukturális modellje egyformán kezelte a szexuális és az agresszív ösztöntörekvések viszonyosságait, addig a korábbiaknál nagyobb hangsúly helyeződött azokra a funkciókra és struktúrákra, amelyek az ösztöntörekvés-kifejeződést késleltetik és módosítják. A strukturális modell által bevezetett döntő változások ellenére az alapvető pszichoanalitikus előfeltevések változatlanok maradtak (Sandler és tsai., 1972). Freudot ismét a mentális apparátus szerveződése érdekelte, noha az új strukturális entitások nem elsősorban azon alapultak, hogyan viszonyulnak a mentális folyamatok és tartalmak a tudatosság vagy tudattalanság minőségéhez, mint ahogy az a topográfiai modell *Tudattalan*, *Tudatelőttes* és *Tudatos* rendszereinek esetében volt. A pszichoanalitikus gondolkodás számára a tudattalan mentális működés tételezése alapvető maradt, és a tudatos és tudattalan folyamatok közötti megkülönböztetés döntőbb volt, mint valaha. Ugyanez igaz a pszichológiai determinizmus vagy a pszichológiai adaptáció feltevéseire is, és a pszichoanalízisre mint általános pszichológiára is.⁷⁰

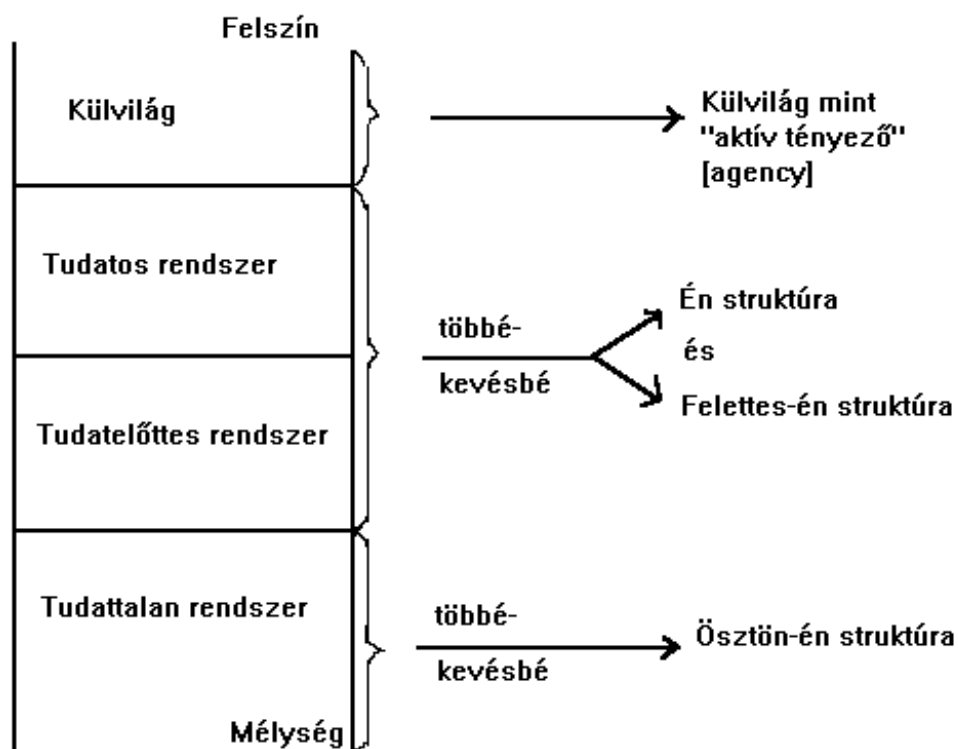
⁷⁰ Freud valószínűleg fel akarta váltani a topográfiai modellt a strukturális modellel, de a későbbi években gyakran a topográfiai elmélet terminusaival fogalmazta meg a gondolatait. Gill (1963) azt állítja, hogy „alapfelfogását tekintve ez a két rendszer nem különbözik annyira, mint ahogyan néha feltételezik”, míg Arlow & Brenner (1964) úgy tartja, hogy „a topográfiai és a strukturális elméletek nem is kompatibilisek, és nem is cserélhetők fel”. Azzal folytatják, hogy „igazából nem előnyös a két elmélet kifejezéseit egymást felcserélve alkalmazni, és egyszerre beszélni ösztön-énről, énről és felettes-énről, majd tudattalanról, tudatelőttesről és tudatosról”. A topográfiai és a strukturális modellek - szerintünk - sok tekintetben átfedik egymást, és egyik nem helyettesítheti teljesen a másikat. A tudás és az elméletalkotás mai helyzetében az elmének nincs egyedi, mindent átfogó pszichoanalitikus modellje.

Bár a harmadik szakasz 1923-ban, a strukturális elmélet formális bevezetésével kezdődött, mégis nyilvánvaló, hogy a mentális apparátus strukturális szerveződésének az elképzelése már Freud korábbi írásaiban is jelen volt. Az „én” fogalma, noha a jelentése többször is megváltozott, mindig magában foglalt valamifajta szervezettséget, és a második szakasz vége felé Freud elkezdett „az én struktúrájáról” beszélni (1914, 1916-17, 1919), míg a két monográfiában, *A halálösztön és az életösztönök*-ben (1920) és a *Tömegpszichológia*-ban (1921), biztos, hogy Freud az ént a mentális apparátuson belüli bonyolult struktúráként fogta fel. A felettes-ént előlegezte meg az én azon részének leírása, mely a melankóliában „önmaga ellen kel” (1917), míg az ösztön-én fogalma természetesen következik azokból a radikális revíziókból, amelyeket Freud az ösztöntörekvés elméletén, különösen az agresszióval kapcsolatban, hajtott végre (lásd 1917, 1920). Noha az agresszió elmélete az egész második szakaszban problémát jelentett, míg végül az agresszió az úgynevezett „kettős ösztönelméletben” a szexuális ösztöntörekvésekkel egyenlő jogot kapott (Freud, 1920), a strukturális modellt Freud mégis úgy írta le, hogy az ösztöntörekvés sajátos *tartalmának* nincs központi jelentősége. A strukturális elméletnek nincs szüksége új ösztöntörekvés elméletre ahhoz, hogy koherenciája és leíró értéke megmaradjon. *Az én és az ösztön-én* után az elmélet kiegészült, elsősorban a *Gátlások, tünetek és szorongás*-ban (1926), ahol a szorongás teljesen revideált elmélete jelent meg.

A következőkben a *strukturális vonatkoztatási rendszer* formájában vázlatosan és leegyszerűsítve áttekintjük a pszichoanalízis harmadik szakasza strukturális modelljét, ahogy azt az első szakasz affektus-trauma elméletével (Sandler és tsai., 1972) és a második szakasz topográfiai modelljének különböző változataival is (Sandler és tsai., 1973a, b, c) tettük. A strukturális vonatkoztatási rendszerben az inkonzisztenciákat és a variánsokat elhagyjuk azért, hogy „kerek” képet adjunk, mely felhasználható a harmadik szakasz írásainak és eredményeinek a megértéséhez. Meg kell jegyezni azt, hogy bizonyos ellentmondások és kétértelműségek eltávolítása a strukturális modell olyan finomságait és komplexitásait is eltüntetheti, amelyeket Freud 1923 - és az élete vége - 1939 között különböző időben alkalmazott.

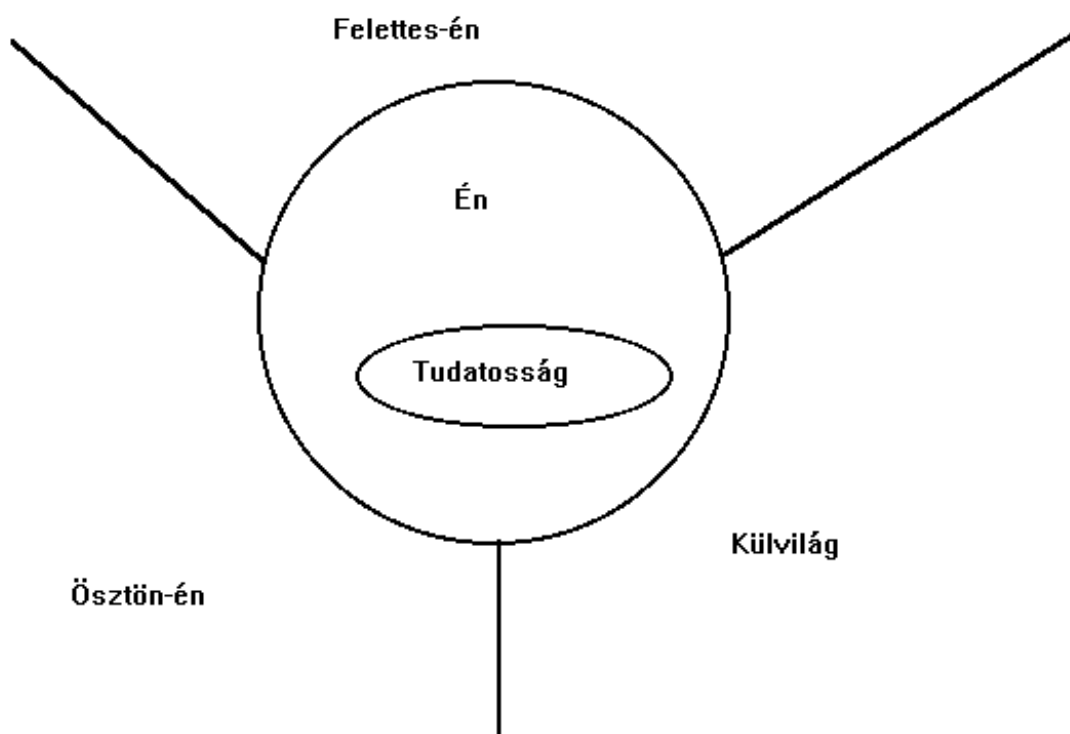
A strukturális vonatkoztatási rendszer

A mentális apparátust úgy fogják fel, hogy teljességgel három struktúrából tevődik össze az ösztön-énből, az énből és a felettes-énből, s mindegyiknek nagyon sajátos tulajdonságai és funkciói vannak. Ebben a kontextusban a „struktúrák” kifejezés azokra a nagyrészt állandó (de bizonyos mértékig módosítható) szerveződésekre vonatkozik, amelyeket Gill (1963) makrostruktúráknak nevezett. Jelenlegi céljainkra tekintettel a strukturális és a topográfiai vonatkoztatási rendszerek viszonyát az 1. ábrában megadottak szerint fogjuk fel.

1. ábra.

A topográfiai és a strukturális vonatkoztatási rendszerek közötti viszony ábrázolása.

2. ábra.

Az én és azon három „aktív tényező” [agency] közötti viszony, amelyekkel az énnek meg kell birkóznia (a tudatosságot az én érzékszerveként fogva fel).

Az ösztön-én, az én, a felettes-én és a külvilág közötti viszonyt sematikusán a 2. ábra mutatja, míg a strukturális vonatkoztatási rendszer néhány sajátosságát az alábbiakban soroljuk fel:

1. Az *ösztön-én* az ösztöntörékvések és vágyak (különösen gyermekkori, szexuális és agresszív vágyak) gyűjtőtartálya, valamint azoké az elfojtott tartalmaké, amelyeket az én ellenerők alkalmazásával visszatartott. Az ösztön-én tartalmai teljes mértékben tudattalanok, és csak származékaikon keresztül ismerhetők meg (álmok, nyelvbotlások, áttétel stb.).

2. A *felettes-én* a gyermekkori szülői tekintélyfigurák szervezett pszichés reprezentánsa, amelyet főként a gyermeki agresszió projekciója torzított el. Az egyén lelkiismeretként funkcionál, valamint a szülőktől és rajtuk keresztül a társadalomból származó ideálok hordozójaként. A felettes-én olyan mentális hatóerő, amelynek a státusza azonos a másik két pszichés intézménnyel, és felelős azért a tudattalan bűnértéért, amelyik különösen fontos szerepet játszik mind a normális, mind a patológiás mentális működésben. Míg a felettes-én nagy része alapvetően tudattalan, egyes vonásai tudatos standardok és ideálok alakjában jelennek meg.

3. Az *én* egy olyan struktúra, amely nagyjából azért fejlődik ki, hogy a külső valóság követelményeivel és korlátaival megbirkózzon, s közvetítsen az ösztönvágyak, a valóság, s majd később a felettes-én között. Az ösztön-énből, a külvilágból és a felettes-énből jövő konfliktusos követelményekkel szembesülve az én a problémamegoldó és a szintetizáló képességeit használja, és e követelések és konfliktusok kezelésére elhárító mechanizmusokat működtet. Ahogy Freud írta (1933):

A közmondás óva int attól, hogy egyszerre két gazdát szolgáljunk. A szegény ének bizony még nehezebb a helyzete, mert három szigorú gazdát szolgál, és feladata, hogy ezeknek igényeit és követelményeit valahogyan összhangba hozza egymással. ... A három kényúr: a külvilág, a felettes-én és az ös-én. [Lengyel József fordítása.]

4. Az én ellenőrzi a motilitás és az érzékelés szerveit, s a tudatosságot immár nem egy felszíni rendszer tulajdonságának tekintik, mint az a topográfiai modellben, hanem az *én érzékszervének*. Az ösztön-én és a felettes-én így az énen keresztül éri el a tudatosságot. A „tudattalan” melléknevet ekkor teljesen leíró értelemben használták, és a „tudatelőttes” - mint eredetileg is - olyan tartalmakra vonatkozik, amelyek tudattalanok, de ha figyelem irányul rájuk, akkor akadály nélkül beléphetnek a tudatosságba.⁷¹

5. A külvilág a korábbinál nagyobb rangot kapott. A strukturális modell egyik „aktív tényezőjének” [agency] lehet tekinteni, a felettes-énnel és az ösztön-énnel azonos rangúnak és az énnel szemben „követeléseket” támasztónak.

⁷¹ A „tudattalan” fogalma nem része a strukturális modellnek. A kifejezést azonban továbbra is használják, vagy a topográfiai modell Tudattalan rendszerét jelölve vele (azaz többé-kevésbé a strukturális modell ösztön-énjével azonos jelentésben), vagy pedig általában mindenre vonatkozik, ami leíró értelemben véve tudattalan (azaz magába foglalja a tudatelőttes tartalmakat és az olyan mentális mechanizmusokat, mint az elhárítások). Freud ehhez a zavarhoz olyan állításokkal járult hozzá, mint (1923): „Megtudjuk, hogy a tudattalan nem esik az elfojtotttal egybe; igaz marad, hogy minden elfojtott tudattalan, de nem minden, ami tudattalan elfojtott. Az ének egy része is, tudj’ isten mily fontos része lehet tudattalan és bizonyára az is. És az ének ez a tudattalan része nem lappangó, mint a tudatelőttes, mert különben nem volna lehetséges, hogy tudatossá válás nélkül mégis aktiválódhatik és tudatosítása nem okozna oly nagy nehézséget.” [Hollós István és Dukes Géza fordítása.]

6. Úgy gondolták, hogy a konfliktus inkább az ösztön-én és az én, az ösztön-én és a felettes-én, az ösztön-én és a külvilág, a felettes-én és az én, valamint a felettes-én és a külvilág között fordul elő, semmint a Tudattalan és a Tudatelőtti rendszerek, illetve a Tudatelőtti és a Tudatos rendszerek között.

7. Azok az energiák, amelyekkel az én „fel van szerelve”, abból az ösztön-énből származnak - vagy Freud kifejezésével élve (1933) az ösztön-éntől „kölcsonzók” -, amelytől az én a személy fejlődése folyamán elkülönült.

8. A „cenzúra” immár nem két rendszer közötti határon felállított sorompó, hanem az én funkciója, mely a mentális tartalmakat, különösen a tudattalan vágyakat és azok származékait értékeli az elfogadhatóság kritériuma, vagy az általuk keltett veszélyes fenyegetések alapján. Elhárító mechanizmusokat alkalmaz arra, hogy a valamilyen forrásból (beleértve a külvilágot) származó elfogadhatatlan tudattalan impulzusokat vagy követeléseket elfojtsa, illetve módosítsa.

9. A szorongás, a bűn és a veszteség okozta fájdalom sokkal nagyobb hangsúlyt kap ebben az új vonatkoztatási rendszerben. A szorongás átdolgozott elmélete nem úgy kezeli a szorongást, mint ami a nem kisült libidózus ösztöntörekvés-energia átalakulása, hanem inkább az *énen belül keletkező vészjelzésnek* tekinti. A szorongás jelzése az én számára azt jelenti, hogy a tudattalan ösztöntörekvés-impulzus hírül adja a *fenyegetést*, elsősorban a kasztrációs fenyegetést, vagy a szeretet elvesztésével való fenyegetést, de végső soron azt a fenyegetést, hogy az én a túlerejű és ellenőrizhetetlen izgalommal szemben traumatikusan megrendül, gyámoltalanná válik.⁷²

Helyénvaló a strukturális vonatkoztatási rendszernek ezt a bevezetését Freud egyik kommentárjával befejezni, mely *A lélekelemzés legújabb eredményei*-ben (1933) található:

Ezeknek a bizonyára megerőltető és talán nem is teljesen világos fejtegetéseknek befejezéseképpen engedjenek meg egy intelmet. Amikor a személyiséget énre, ös-énre és felettes-énre bontjuk szét, valószínűleg Önök sem képzelnek el olyan éles határvonalakat, amilyeneket mesterségesen húznak a politikai földrajzban. A lelki sajátságokat nem lehet éles kontúrokkal ábrázolni, amiként az a rajzokban és a primitív festők képein látható, inkább a modern festők egymásba folyó színmezőivel hasonlíthatjuk össze. [Az elkülönítés megtétele után meg kell engednünk, hogy az, amit elválasztottunk, újra egybeolvadjon.] Ne ítéljük meg Önök túl szigorúan ezt az első kezdeményezést, amely szemléltetni igyekszik az oly nehezen felfogható lelki életet. [Lengyel József fordítása. Kiegészítés tőlem - B.A.]

⁷² Érdekes megjegyezni azt, hogy az az affektus, amely oly fontos szerepet játszott az első szakaszban, a harmadik szakaszban újra fontossá válik, noha az affektus szerepe az affektus-trauma modellben illetve a strukturális modellben nagyon különböző. Az is érdekes, hogy bár Freudnak és az őt követő pszichoanalitikus szerzőknek sok nehézsége támadt a tudattalan affektus fogalmával, de mikor Freud bevezette a tudattalan bűnértet eszméjét (1923) és a szorongásnak mint az énnel adott jelzésnek (1926) a fogalmát, akkor a pszichoanalízis számára megnyitotta az utat a tudattalan érzelmek fogalmának elfogadásához.

Irodalom

- Arlow, J. A. & Brenner, C. (1964). *Psychoanalytic Concepts and the Structural Theory*. New York: International Universities Press.
- Freud, S. (1911). Formulations on the two principles of the mental functioning. *S.E.*, vol. XII. London: Hogarth Press.
- Freud, S. (1914). On narcissism: An introduction. *S.E.*, vol. XIV. London: Hogarth Press.
- Freud, S. (1915). Instinct and their vicissitudes. *S.E.*, vol. XIV. London: Hogarth Press.
- Freud, S. (1916-17). Introductory lectures on psychoanalysis. *S.E.*, vols XV-XVI. London: Hogarth Press.
- Freud, S. (1917). Mourning and melancholia. *S.E.*, vol. XIV. London: Hogarth Press.
- Freud, S. (1919). A child is being beaten. *S.E.*, vol. XVII. London: Hogarth Press.
- Freud, S. (1920). Beyond the pleasure principle. *S.E.*, vol. XVIII. London: Hogarth Press.
- Freud, S. (1921). Group psychology and the analysis of the ego. *S.E.*, vol. XVIII. London: Hogarth Press.
- Freud, S. (1923). The ego and the id. *S.E.*, vol. XIX. London: Hogarth Press.
- Freud, S. (1926). Inhibitions, symptoms and anxiety. *S.E.*, vol. XX. London: Hogarth Press.
- Freud, S. (1933). New introductory lectures on psychoanalysis. *S.E.*, vol. XXII. London: Hogarth Press.
- Gill, M. M. (1963). *Topography and Systems in Psychoanalytic Theory*. New York: International Universities Press.
- Sandler, J., Dare, C. & Holder, A. (1972). Frames of reference in psychoanalytic psychology: II. The historical context and phases in the development of psychoanalysis. *British Journal of Medical Psychology*, **45**, 133-142.
- Sandler, J., Dare, C. & Holder, A. (1978). Frames of reference in psychoanalytic psychology: XI. Limitations of the topographical model. *British Journal of Medical Psychology*, **51**, 61-65.
- Sandler, J., Holder, A. & Dare, C. (1972). Frames of reference in psychoanalytic psychology: IV. The affect-trauma frame of reference. *British Journal of Medical Psychology*, **45**, 265-272.
- Sandler, J., Holder, A. & Dare, C. (1973a). Frames of reference in psychoanalytic psychology: V. The topographical frame of reference: The organization of the mental apparatus. *British Journal of medical Psychology*, **46**, 29-36.
- Sandler, J., Holder, A. & Dare, C. (1973b). Frames of reference in psychoanalytic psychology: VI. The topographical frame of reference: The Unconscious. *British Journal of Medical Psychology*, **46**, 37-43.
- Sandler, J., Holder, A. & Dare, C. (1973c). Frames of reference in psychoanalytic psychology: VII. The topographical frame of reference: The Preconscious and the Conscious. *British Journal of Medical Psychology*, **46**, 143-153.

Anika Lemaire: A lacani gondolkodás szintézise

A fordítás *Anika Lemaire: Jacques Lacan*, Routledge and Kegan Paul, London,
Henley and Boston: 1977. 6-8. o. ford. David Macey felhasználásával készült.

A lacani pszichoanalitikus elmélet a strukturális antropológia és nyelvészet újabb keletű felfedezésein alapul.

Azért, hogy az olvasó képes legyen Lacannak a tudás ezen új ágaira vonatkozó implicit hivatkozásait megragadni, a jelen munka elejét a strukturális nyelvészet és antropológia néhány eleme megvilágításának szenteljük.

Ez az összefoglalás a kiinduláskor a lacanizmus álláspontját egy panorámaszerű nézőpontból a humaniorák ezen fiatal ágával összefüggésben helyezi el, és lehetővé teszi az olvasó számára azt, hogy a nyelvészet vázlatos ismertetésének okait megértse.

Lacan eredetisége abban áll, hogy a tudattalan freudi elméletét napirendre tűzte azzal, hogy a kortárs strukturalista módszer szerint elemezte azt, és fényt derített a nyelvészettel való kapcsolatára.

Lacan kitart amellett a tény mellett, hogy a szocio-kulturális és nyelvi szimbolizmusok struktúráikkal olyan parancsokként nehezednek a gyermekekre, amelyek már azelőtt létrejöttek, mielőtt a *gyermek* belép ebbe a rendbe.

A szimbolikus rendbe való belépése a kisgyermeket ezen rendnek megfelelő struktúrák szerint alakítja: a szubjektum, az Ödipusz és a nyelv struktúrája szerint formálódik.

A nyelv és a társadalmi szervezet szimbolikus rendje sajátos törvények által összekapcsolt, egymással kölcsönös függésben lévő jelek rendje.

A jelölők jegyzéke - a jelöltekkel (a fogalmak) szembenállóként - a jelöltek jegyzékét csak a jelölők egész testének közvetítésén keresztül kapcsolja újra össze. Séma szerint ez az értelem adható annak a saussure-i algoritmusnak, amely a nyelvészetet elindította:

S

s

A jelölő és a jelöltje közötti viszony a nyelvi jelek egész testének közvetítésén keresztül valósul meg.

Lacan elmélete szerint e közvetítés létének konstitutív hatása van az egyén számára.

A bensőségesen megélt élmény, amely a jelöltbe olvadhat be, a gondolkodásban a jelölők közötti kölcsönös kapcsolatok révén közvetítődik, amelyek - ahogy az idő múlik - növekvő számban helyettesítik azt.

Az egyén így a szimbólumok rendjébe, egy lényegileg közbülső rendbe zárva találja magát, amely közvetlenül megélt igazságától eltávolítja őt.

Ebben az értelemben, a nyelv a selfet és megélt élményét illető minden csapdába belemegy. Így meg lehet pillantani azt a hirtelenséget, amellyel a tudattalan megjelenik. Valójában nincs közös osztó a beszélt és a megélt között, az igazi lényeg és ezen lényeg beszélt diskurzusban

történő manifesztációja között. Abban a diskurzusban, amelyben kinyilvánítja önmagát, az egyén lényege igazságától fokozatosan eltávolodik. Ez a felfogás lesz a neurózisok lacani interpretációjának alapja.

Lacan tehát valójában strukturalista: a tudattalan a látható tudatos és a világos self-alkat alatti rejtett struktúra. Lacan hozzáteszi, hogy a tudattalan úgy van strukturálva, mint a nyelv. Az elfojtott, a jelölők rendje, és a tudattalan jelölők egy olyan hálózatba szerveződnek, amelyet az asszociációk különböző viszonyai, mindenenk felett metaforikus és metonimikus asszociációk irányítanak. Az idő múlásával a tudatosság és a tudattalan között a jelölők komplex, a nyelvi modellnek megfelelő hálózata alakul ki. Ezt a tudattalan alakzatok analízise mutatja: az álmok, a tünetek, a nevek elfelejtése stb.

Másrészt, az incestus tiltása a társadalmak látható szerveződése mögött meghúzódó struktúra: az a kisgyermek, aki a társadalmi és kulturális szimbolizmus rendjébe lép, ennek következtében az ödipális problémával fog szembetalálkozni. A társadalomba történő teljes vagy részleges bejutása ezen probléma megoldásától függ.

Az Ödipusz jelensége és a nyelv jelensége összefutnak annak biztosítására, hogy a kisgyermek mint egyén, és mint a társadalom tagja teljesen tudatába legyen autonómiájának.

Általánosítva, a szimbolikus rend hozza létre a dolgok közötti közvetett viszonyokat; az ember és ember közötti, a self és a másik közötti viszony szimbólum által közvetített. Mindez nem-közvetlen, direkt és közvetítés nélküli.

A közvetítő léte teszi mindenki számára lehetővé azt, hogy elkülönült szubjektivitásába jegyezze be magát. Másrészt, a közvetlen viszonyban a self és a másik közötti különbség nem világos.

Az Ödipuszban a gyermek az anyjával való közvetlen, távolság nélküli viszonyból - a Család szimbolikus rendjébe való beilleszkedésének köszönhetően - egy közvetett viszonyba lép át. A család intézménye különbséget tesz a szülők és a gyermekek között azzal, hogy egyedi szubjektumokként kapnak tőle nevet és helyet. Az Ödipuszban az apa játssza annak a szimbolikus Törvénynek a szerepét, amely a családi hármasságot létrehozza azzal, hogy a személyében megvalósítja az anyával való egyesülés tilalmát.

Az Ödipusz bármilyen komoly zavara a gyermeket a közvetlen viszonyhoz szegezi, megfosztja őt a szubjektivitástól és képtelenné teszi arra, hogy a nyelvben bennrejlő szimbolikus helyettesítéseket elvégezze.

Egy dolognak nevet adni valójában azt előfeltételezi, hogy az ember azt a dolgot meg tudja különböztetni önmagától (mint, ami nem az ő selfje), és hogy ezért rendelkezésére áll a szubjektivitás és ennek a szubjektivitásnak a jelölője.

Lacan szerint az Ödipusz kudarca jellemzi a pszichózist és különbözteti meg azt a neurózistól.

Az Ödipusszal párhuzamosan az „Én” nyelvtani kategóriája elsajátítása révén megszerzi a nyelv teljes használatát. Az a kisgyermek, aki önmagát először az ige egyes szám harmadik személyű alakjával követett keresztnévvel jelölte, egy második szakaszban személyisége teljes alakját felölti.

Ennek következtében a szimbolikus rendbe való belépés az egyedülvalóság előfeltétele.

Jean Laplanche - Serge Leclaire:
A tudattalan: pszichoanalitikus tanulmány

A fordítás *Jean Laplanche and Serge Leclaire, The Unconscious: A Psychoanalytic Study*,
in: *Yale French Studies*, Number 48, 1972, 118-178.o. ford. Patrick Coleman alapján készült.

Az I., II. és IV. fejezetet J. Laplanche írta; a III.-at és V.-et S. Leclaire.

I. A tudattalan realizmusának három megközelítése¹

(A) Jelentés és betű. Politzer kritikájának vizsgálata.

Azt, hogy *A pszichológia alapjai kritikája*-nak itt a tanulmányunk elején privilegizált helyet juttatunk, egy olyan szerző - vagy legalábbis gondolkodásának eredeti szakasza - iránti elismerésnek kell tekinteni, akinek a pszichoanalízis franciaországi fejlődésére tett hatását még nem méltányolták eléggé.² Munkája egy egész nemzedék számára szolgált igazi „bevezetés a pszichoanalízisbe”-ként, és megdöbbentő értéke egyáltalán nem csökkent még ma sem. Mert ki merné tagadni annak a felkiáltásnak a felszabadító erejét, hogy „le a metapszichológiával!”, abban az időben, amikor Freud metapszichológiai fogalmai főként azért a másodlagos nyereségért éltek tovább, mert a gondolkodás elleni elhárító eszközt jelentettek.

Nehéz volna világosabb bevezetést találni a tudattalan problémájához, mint ennek a szövegnek a megtárgyalását. A tudattalan jelentés vagy betű? Politzer a jelentés radikalizmusával olyan kiváló módon válaszol erre a kérdésre, ami úgy tesz, mintha átvinné az egész freudi felfedezést, míg ezzel párhuzamosan megszünteti a tudattalant. Kísérlete azonnal túlvisz bennünket a tudatpszichológia megfogalmazta régi ellenvetéseken csakúgy, mint azokon, amelyeket Freud *A tudattalan* első részében cáfol meg.

Ha elfogadjuk Politzer kritikáját, akkor ezáltal a tudattalan metapszichológiai hipotézisét két szinten éri támadás: *elvontsága* és *realizmusa* miatt.

Az *elvontság* ezen vádak közül az első. Úgy tűnik, hogy Freud következetlen volt saját felfedezése következményeit illetően; ez a helyzet abban jelenik meg a legnyilvánvalóbban, ahogy gondolkodása az *Álomfejtés*ben előrehalad. Egy ideig a freudi felfedezés lényege abban állt, hogy a személytelen mechanizmusokat az álmok magyarázatának olyan módja váltotta fel, amelyben egy különös egyén „első személyű” drámáját játssza. Freud minden metapszichológiai esszéjében - és különösen az *Álomfejtés* utolsó fejezetében (*Az álmofolyamatok lélektana*) - olyan elvont pszichológiai entitások szintjére zuhan vissza, amelyeknek kölcsönös hatása többé nem a szubjektivitás szintjén, hanem mechanikusan történik. Azután olyan személytelen tényezők kerülnek előtérbe (instanciák, pszichés erők), amelyeknek működése hiába próbálja a jelenséget a maga konkrétságában helyreállítani. Ezen elemzés szerint Freud nem volt hű saját alapvető céljához: azt, ami a manifeszt tartalomban mint az *én* tetteiben kifejeződik, nem szabad a pszichikai dolgok interakciójának látens szintjére redukálni. A látens tartalom, az álmóvág nem hagyhatja el a szubjektivitás területét, azt a területet, amely a pszichológiát meghatározza.

Később, amikor 1915 metapszichológiai fejleményeihez érünk, megpróbáljuk elmondani azt, hogyan foghatjuk fel Freud gépezetét. Itt csak azért állunk meg az „első személy” kifejezésénél, hogy azt az eltérést, vagy legalábbis korlátozást jelezzük, amit ez Freud felfedezésére gyakorol: nincs más alternatíva, mint a mechanizmus - a dolog szintjén működő folyamat - és az első személy közötti? Nem pontosan Freudnak az „álmogondolatok” neve alatti felfedezése az, hogy egy kijelentés „személyben” történhet - anélkül azonban, hogy első személyben lenne, a második vagy a harmadik személy elidegenedett formájában van? Még ha a kijelentés alanya először csak grammatikai is, mindazonáltal szubjektum: amikor a tudattalanban „beszél” [*ça parle*], akkor találjuk meg ténylegesen azt a drámai egységet, amely oly kedves

¹ Ez az esszé eredetileg a Bonneval-ban (1960) a tudattalanról szóló kollokviumon került előadásra. A *L'Inconscient*-ben (VIe Colloque de Bonneval) jelent meg, Desclée de Brouwer, 1966.

² Georges Politzer *Critique des fondements de la psychologie* -át (Paris, 1928) a Presses Universitaires de France nemrég (1968) újra kiadta. - Jeffrey Mehlman.

Politzer számára, de ez a dráma nem feltétlenül „első személyben” történik. Még el is tűnődhetünk azon, hogy vajon a tudattalan struktúrák meghatározó jellegzetessége nem az-e, hogy más hangokat is tartalmaz, mint az „első személyét”.

A *realizmus* a másik fő szemrehányás. Kövessük itt az álmok esetében Politzer bizonyítását.

Egy álomanalízis azt a benyomást teszi, hogy a manifeszt tartalomtól a látens felé mozgunk. Mármint, „hogypontosabban beszéljünk, egy álomnak csak egyetlen tartalma van” (p. 184), a látens, így azt mondhatjuk, hogy csak egy narratíva van, a manifeszt: az álom szövege csak olyan nem konvencionális nyelvi jelentésekben [*intentions significatives*] fejeződik ki, amelyek nem találtak megfelelő jelet. Természetesen, az álomfejtés fordítás, de a freudi realizmus hibája abban van, hogy ennek a fordításnak valóságosan független létét feltételezi abban a pillanatban, amikor az álom - tudattalan gondolatok formájában - kidolgozásra kerül. Annak ürügyén, hogy az álom „lényeges szándékai” az éber élet nyelvében kifejeződhetnek, az a feltevés fogalmazódik meg, hogy az álom idején a manifeszt tartalomtól különböző szövegben már megtestesültek.

Politzer a jelölésnek ezzel a realizmusával a jelentés immanenciájának egy olyan elméletét állítja szembe, amely ha nem is a fenomenológiai doktrínából kölcsönzi elemeit, bizonyosan annak jegyében ítéltető meg. Politzer különféle összevetéseket használ arra, hogy megértesse velünk a manifeszt és a látens közötti kapcsolatot: azt a drámai viszonyt, amely a játékot annak témájához kapcsolja, annak feltételezése nélkül, hogy ez a téma már valahova be lenne írva (p. 73), azt az immanens viszonyt, amelyen keresztül a tenisz szabályai implicit módon jelen vannak a mérkőzésen (p. 190), azt a nyelvi viszonyt ... de Politzer beszéljen itt önmagáért:

Az Irma injekciója álomban az ‘Irmának torokfájása van’ azt jelenti, hogy ‘Bárcsak hiba lenne a diagnózisban’. Most mindenekelőtt a jelentés szintjén csak ‘magyarázat’ lehetséges, mivel egy szöveg felfejtésével állunk szemben, vagy inkább egy drámai jelenet analízisével. Így a diagnosztikus hibára irányuló vágy éppen úgy magyarázza meg a torokfájást, ahogy a latin ‘pater’ kifejezés *megmagyarázza* a ‘père’ francia szót, vagy inkább ahogy a féltékenység Othelló tettét *megmagyarázza* (p. 176).

Ez a dupla „vagy inkább” - melynek révén Politzer a „nyelvi” viszonyt egy másik rend viszonyáért, még sajátosabban egy gesztusban megjelenő érzelm kifejeződéséért, gyorsan feladja - a lényeges: hiszen hogyan lehet nyelvi példájában Politzer biztos egy olyan viszonyban, amely nem a jelre vonatkozó hipotetikus szándék immanenciája, hanem az egyik jelnek egy másikkal való helyettesítése?

De zárjuk be egy pillanatra a jelölők helyettesítésének nyelvi dimenziójára nyíló ajtót azért, hogy jelezzük azt a perspektívát, amelyben Politzer a pszichológiát „megalapozni” akarta.

Amit Freud e nézet szerint a „tudattalan” kifejezésben megtestesített, az csak a jelölés vagy az „első személyű dráma” általános kategóriájának egy sajátos esete, egy olyan kategória, amely a pszichológiában az okságot hivatott helyettesíteni. Politzer számára ez a kategória, mivel objektív munkálatok eredménye, a szó teljes értelmében véve tudományos kategória: az egyén e tudáshoz való viszonyban semmilyen módon sem privilegizált. Természetesen lehetséges, hogy maga az egyén az, aki saját tetteit interpretálja, de szubjektív helyzete e tanulási aktus számára valójában kedvezőtlen: „Nem tűnik számunkra igazából legitimnek az, hogy az egyéntől mást is elvárjunk, mint a tett valóságos végrehajtását: a tett értelme ismert lehet a számára, de az álmok és a mentális patológia tényei kielégítően mutatják: lehetséges, hogy nem ismeri azt” (p. 211). És „pontosan azért, mert nem veszi számításba, hogy az egyénnek a saját létét illető figyelmetlensége különösen figyelemreméltó dolog”, a konkrét pszichológiának „nincs szüksége a tudattalan fogalmára” (p. 214).

„... A tudattalan tényei, ahogy más tudományokéi is, többé nem közvetlenül adottak, hanem konstruáltak” (p. 215).

Nem rejthetjük véka alá e szövegeknek azt az aspektusát, amely nemcsak a freudi tapasztalatban és tanításban talál visszhangot, hanem bizonyos filozófiai hagyományban is: a vak-ságot, amely az egyént tettei értelmét illetően pontosan helyzeténél fogva befolyásolja, a *cogito* radikális homályosságát - ez a malebranche-i tézis megtalálja megfelelőjét Freud elméletében.

És ami Politzer álláspontjának másik aspektusát illeti - azt a felfogást, hogy a tudattalan csak a más-
soknak mint tudó szubjektumnak a konstrukciója -, mellé tehetjük ezt Freud cikkének, a *Konstrukciók az analízisben*-nek, ahol ezen „intellektualista” módú megközelítés fontosságát mutatja be.

És mégis, bármennyire kielégítő és ösztönző lehet egy olyan perspektíva, amely kisöpri a régi metapszichológiai arzenált, bármilyen zártnak is tűnhet egy olyan modern tézis, amely az analízis és a nyelvészet vagy kriptográfia területei közötti hasonlóságokat hangsúlyozza, nem lehet nem észrevenni azt a valójában ellaposító redukciót, amelyet Politzer hajt végre a szubjektivitás Freud által felfedezett dimenzióján. Más szavakkal, úgy tűnik, hogy a manifest narratíva vagy gesztus, és a bennük rejlő dráma vagy jelentés pusztán szembenállása, amelyet az analízisnek csak rekonstruálnia kell, képtelen a pszichoanalízis adataira magyarázatot adni. Ezt meg lehet mutatni mind a manifest magatartás vagy a manifest szöveg, mind a látens jelentés szintjén.

A manifest szöveg szintjét vizsgálva tapasztalatunk ellentmond egy gesztus, egy szimbólum vagy egy szó - ahogy az az analízisben számunkra megjelenik - bármilyen olyan új jelre történő egyszerű redukciójának, amelyet az egyén azért talál ki, hogy értelmes szándékot fejezzon ki olyan egyedi nyelven, amelyet partikularitása jellemez. A jelet, a tünetet és a szimbólumot nemcsak a benne felfedezett tudattalan jelentés tartja fenn, hanem az a közvetlen jelentés is, amelyet először látszik kifejezni.

Egy álomból ezt tudjuk meg: „Mrs. X.-szel álmodtam. Piros sálát viselt.” A piros sál gyorsan az illető anyjához vezet bennünket. Az a személy az én anyám - mondja. Ez minden. Nem jövünk rá, hogy egyszerűen zsákutcába vezetett bennünket, egy olyan stagnálási ponthoz, amelyből ki tud majd jutni azzal, hogy megérti, anyját miért Mrs. X. álcájában és a piros sál révén álmodta meg? Ha a manifest jel valójában csak egyetlen jelentést fejez ki, akkor nem menekülhetünk el a következő alternatívák elől:

1. Az egyén azt mondhatja, hogy „Az anyámmal akarok aludni”, ami azt jelenti, hogy az anyjával akar aludni, és akkor a pszichózis világában vagyunk.
2. Vagy pedig az egyén annak a ténynek a kifejezése végett, hogy az anyjával akar aludni, egy teljesen új jelet hoz létre, egy tökéletes neologizmust, de akkor az az út, melynek révén mi vagy ő a látens jelentést elérhetné, teljesen elképzelhetetlen.

Ez az ellenvetés akkor is fennáll, ha Politzernek a látens tartalomnak egy „jelentésre” való redukcióját vesszük.³

³ Idézzük fel érvelését: „Röviden, két hipotézissel állunk szemben. Az egyik (a freudi hipotézis) az álmot úgy tekinti, mint az eredeti szöveg valóságos áthelyezését, amelyet az álom eltorzít; a másik számára viszont az álom az egyéni dialektus működésének eredménye. E két felfogás lényegi különbsége abban a tényben rejlik, hogy az elsőben az álom valami származékos, míg a másodikban elsődleges, önmagában is megálló jelenség. Az utóbbi esetben az álomnak szigorúan véve nincs két tartalma: egy látens és egy manifest. Valójában csak manifest tartalma lehet, ha a konvencionális dialektusokban próbáljuk meg interpretálni. Most pontosan ezek a dialektusok azok, amelyek erőtlene az álmok esetében: az álom, mivel csak személyes dialektus által lehet megmagyarázni, nem az ő termékük. Ennek következtében az álomnak csak egy tartalma van: az, amelyet Freud látens tartalomnak nevez. De az álomnak azonnal ez a tartalma, és nem csak *miután álcázást nyert*.”

Noha Politzer úgy tesz, mintha ilyen módon válaszolna a „dinamikus” tudattalan elméletére, mégis azt állíthatjuk, hogy ez az a pont, ahol a freudi elmélet „megcáfolhatatlan” marad (*Das Ich und das Es*, [Az én és az ösztön-én] p. 241); ahol a tudattalan autonóm létét (autonóm, azaz nem tisztán korrelál a tudatos kifejeződéssel) az elfojtás, az ellenállás jelenségében, és végső elemzésben a konfliktus fogalmában megalapozza az a

Röviden szólva - mivel később lesz alkalmunk arra, hogy visszatérjünk rá - az olyan fogalmak, mint a konfliktus, a kompromisszumképződés stb. ... *tarthatatlanok egy olyan struktúrában, amelynek csak két dimenziója van: a betű - a manifeszt tartalom - és azé a jelentése, amely a tudattalan helyét foglalná el.* Ki lesz képes megmondani nekünk azt, hogy milyen színpadon történhet meg e két karakter találkozása: az egyik - akárcsak egy bohózatban - mindig akkor hagyja el a színpadot, amikor a másik belép. Vegyük a Politzer által elvégzett összevetést: ha a tudattalant nem kellene realisztikusabbnak vennünk, mint azt a törvényt, amelyet a tudósok azért alkottak meg, hogy a fizikában bizonyos tényeket megmagyarázzanak, akkor ki lenne képes a $1/2 \text{ gt}^2$ és az alma leesése közötti konfliktust leírni?

Ha az egyedi betű és az egyedi jelentés között a betű olyan sajátosan adaptálódott jelentéséhez, hogy a „konvencionális dialektusok” „alkalmatlanok” interpretálására, hogyan tudnánk bármilyen más viszonyt felfogni, mint az egyenértékűségét? Mi több, hogyan értenénk meg a tudattalan és a tudatelőttés közötti, kivételes esetekben megjelenő, azon együttműködés freudi magyarázatát, amely - amikor előfordul - az ebből fakadó tettét összetéveszthetetlen minőséggel ruházza fel: egy különösen tökéletes, minden ellentmondástól mentes (attól a fajtától, amely a kényszeres tünetekben található) cselekmény zajlik le.⁴ A tudattalan és a tudatelőttés hatásai egymáshoz adódásának a lehetősége meglepő bizonyítékát adja annak, hogy az utóbbi nem egyszerűen az előbbi manifesztációja.

(B) A (oda)hallgatás [odafigyelés] két módja. A tudatos beszéd hézagai. A „tudattalan alakzatainak” fogalma.

Lehetnek bár ezek a meggondolások sematikusak, mindazonáltal napi gyakorlatunkban közvetlen visszhangjuk van. Ebben az összefüggésben különösen érdekes lenne meghatározni azokat az attitűdöket, a figyelemnek azokat az aspektusait, amelyek abban összegződnek, amit mindannyian „szabadon lebegő figyelemnek” értünk. Nézetünk szerint az ember két igen különböző fajta odafigyelést [*listening*] talál, amelyek alá a legtöbb egyedi eset tartozik. Arra készülünk, hogy ezeket a következő rubrikák alatt hasonlítsuk össze: „a párhuzamos fordítás attitűdje” és „a hézag-jelenségek iránti figyelem attitűdje”.

Még ha nem következik is közvetlenül belőle, úgy tűnik, hogy a párhuzamos fordítás attitűdje megfelel a tudattalan mint jelentés pozíciójának, amint azt Politzer részletesen kifejtette. A páciens beszéde (de más alkotásformái is, úgymint rajzai) itt egy olyan nyersanyagként jelenik meg, melynek interpretációjához a páciens tudatos szándékát nem kell különösebben figyelembe venni. A szabadon lebegő figyelemnek azzal, hogy nem privilegizálja a tartalom valamely mozzanatát, megvan az a hatása, hogy mindet privilegizálja, a diskurzus egészét olyan szövegnek veszi, amely képes arra, hogy „tudattalan” nyelvre fordíttassék le. De ebben a megfogalmazásban az embernek a „nyelv” kifejezést tényleg többes számba kell tenni, mivel bármely anyag jelentését illető kétértelműsége ugyanazon szöveg számára „orálisra”, „análisra” és „fallikusra” való teljesen koherens elhatárolást enged meg, hogy csak a legklasszikusabb idiómákat vegyük.⁵

dialektus, amelyet Politzer itt hiábavalóan hív segítségül, hiszen eltünteti azt a szintek közötti különbséget, amely működését lehetővé tenné.

⁴ „Das Unbewusste,” [A tudattalan] *G. W.*, X, 293.

⁵ Kétségtelen, a túldetermináltság fogalmát hívják segítségül ezen sokszoros dekódolás igazolására; de nézetünk szerint nyelvi visszaélés az egész pszichológiai szövegre homogén módon alkalmazni egy olyan jelenséget, amely minden jelentését a beszéd individuális elemeinek szintjén ölti magára, minden ilyen elem számára a kérdéses elem struktúrájában meghatározható sajátos módon. Az egész pszichológiai szöveghez viszonyítva („a felszíne”) a túldetermináltság, mint látjuk, kiterjedésében korlátozott, de nem kevésbé korlátozott „a mélyben”.

Ha merészebb akar lenni, akkor az ember az analitikus szabad asszociációiról beszélhet, hogy egy kicsit gyorsan keressen támogatást a „tudattalanok közötti kommunikáció” közhelyében. Mi itt a manifeszt tartalom - egy álomé, például - freudiánussá, de jungiánussá is, egzisztencialistává, sőt (és ez nem indokolatlan hipotézis) marxistává történő lefordításának egyszerű ellenbizonyítékát nyújtjuk. Mi mást tennénk, minthogy tárgyunkat különböző koordináta-rendszerekbe képzeljük bele, amelyek közül némelyek másoknál kényelmesebbek, de amelyek közül egyik sem formál igényt nagyobb igazságra.

Ténylegesen - ahogy azt ebben az összefüggésben megidézzük - a betű radikális kétértelműsége miatt van az, hogy a pszichoanalitikus odafigyelés bármilyen attitűdjé a „szabadon lebegést” keresi. De míg az éppen most leírt esetben az anyag egalitáriánus kezelése egyfajta olyan kiegyenlítődéshez vezetett, amelyben minden tartalom egyformán lényeges és tudattalan jelentéssel töltött (ki által?), addig ezzel szemben egy másik perspektívában a figyelem területének egyenletessége azt célozza, hogy a páciens beszédének csomópontjait („*Knotenpunkte*”) emelje ki: ezek az intenzitás pontok, intenzitáshiány pontok, hézagok, üregek.

Ezt a perspektívát magától Freudtól kölcsönözzük, aki a tudattalan jelenlétét a pszichoanalitikus tapasztalatban pontosan ilyen módon határozza meg. A tudatosság adatai hiányosak, „hézagosak” („*lückenhaft*”); a tudattalan az, amely lehetővé teszi számunkra, hogy koherens sorozatot állítsunk helyre, értelmes viszonyt akkor, „amikor beszúrjuk azokat a tudattalan aktusokat, amelyeket kikövetkeztetünk”⁶. Itt látjuk, hogyan tud Freud a tudattalannal kapcsolatban egy „konstrukcionista” tézissel előállni (a tudattalan „kikövetkeztetett”), míg ugyanakkor elkerüli azt, amit politzeriánus pozíciónak hívunk: a tudattalan rigorózan meg van különböztetve a manifeszt szövegtől, és pontosan ez az oka annak, hogy kapcsolatba tud vele lépni:

(a) A tudattalan nem azonos terjedelmű a manifeszttel mint annak jelentése: a manifeszt szöveg hézagaiba kell beszúrni.

(b) Ami tudattalan, az nem úgy áll viszonyban a manifeszttel, mint a jelentés a betűvel, hanem a realitás ugyanazon szintjén. Ez az, ami lehetővé teszi számunkra, hogy megértsük azt a dinamikus viszonyt, amely a manifeszt szöveg és aközött van, ami belőle hiányzik, és közbe kell szúrni: a diskurzusnak egy töredéke az, aminek a diskurzusban mint egészben kell megtalálnia a helyét.

Hadd fejezzük be itt azzal a megjegyzéssel, hogy az odafigyelésnek az a módja, amelyet megkísérlünk meghatározni, hajlamos egy privilegizált manifesztáció fogalmát, egy tudattalan *alakzatot* [*formation*]⁷ előtérbe állítani: az álmok, a nyelvbontások, és a tévcselekmények a klasszikus példák. Viszont azt is állítjuk, hogy nem minden páciens beszéde interpretálható, hogy vannak tudattalan vonatkozások nélküli kijelentések ... leggyakrabban, az analitikus kontextusban, üres fecsegés, de alkalmanként „teljes” beszéd [*parole „pleine*”] is, egy mind-

Ez az, amit mint „kettős determinációt” Freud vezetett be: „hisztériás tünet csak ott jön létre, ahol két ellentétes vágykielégülés - mindegyiknek a különböző mentális rendszerekben saját forrása van - egyetlen kifejeződésben találkozódik” (G. W., II-III, p. 575). Semmi sem jogosítja fel itt azt a zavarosságot, amelyben a freudizmusnak ez a központi fogalma visszatér arra, hogy minden lehetséges interpretációt kompatibilisnek deklaráljon anélkül, hogy megmutatná, hogyan artikulálódnak önmaguk között. Úgy tűnik, hogy Freud, legalábbis saját tapasztalatában nem fedezte fel a tudattalan ilyen „végnélküliségét”. Sohasem érnék be annak a (könnyen meghatározott) hibának és (határtalan) *pátosznak* a leleplezésével, amely a „végtelen” analízis tárgyát uralja. Ha csak a kérdésről szóló Freud cikk címére figyelnénk, nem értenék meg, hogy szerinte az analízis csak azért „végtelen”, mert egy nagyon jól meghatározott akadályba ütközik bele: a kasztrációs komplexusba.

⁶ G. W., X, p. 265.

⁷ A J. Lacan által előterjesztett fogalom szerint.

ezideig tudattalan jelentés feltételezése, hiszen ha az analízis azt akarja megvilágítani, hogy mit jelent beszélni, akkor néha annak az esetnek is elő kell fordulnia, hogy a beszéd azt *jelenti* ... amit mond.

(C) A tudattalan és a tudatosság problémája

Mielőtt belefognánk a tudattalan ontológiai státuszát illető vitába, az a véleményünk, hasznos felidézni, hogy mivel áll szemben a pszichoanalitikus elméletben. Hadd írjuk le olyan leegyszerűsítve, ahogy azt kell: a tudattalant, amely a pszichoanalízis speciális területe, topográfiai értelemben kell venni. Ebben a tekintetben ellentétes mind a „tudatelőttessel” (amely csak leíró értelemben tudattalan), mind a tudatossal.

Ezt a megkülönböztetést valójában Freud egész munkásságában meg lehet találni. Tisztán leíró, fenomenológiai nézőpontból a tudatos - mint az időben elhelyezett (vagy önmagát elhelyező) tudatosság birodalma - a tartalmaknak azzal a totalitásával állítható szembe, amelyeket egy adott pillanatban nem fog át, és amelyek definíció szerint tudattalanok. De a döntő elválasztás - az, amely egybeesik a cenzúra működésével - keresztülszeli ezt a „tudattalan” területet. A tudattalant pszichoanalitikus értelemben azok a tartalmak alkotják, amelyek a tudatosság számára hozzáférhetetlenek; másrészt, a tudatelőttel elméletileg elérhető a számára: nem aktivált emlékeim, tudásom, vélekedéseim, stb. alkotják. A pszichoanalízisen kívül vagy azelőtt „tudattalannak” vagy „tudatalattinak” leírt egész területet lefedi.

Freud ezt a tudatelőttel rendszert jellegzetesen a „tudatos tudás” (*bewusste Kenntniss*) névvel látta el, amely természetesen *hic et nunc* szembeállítja azt a tudatossággal, de még a Tt. rendszerrel is.⁸ A két kifejezés itt teljesen megkülönböztető: a „tudás” [*knowledge*] azt vonja maga után, hogy a lényeges különbség a rendszerek, a self bizonyos tudásában (vagy diskurzusában) rejlik; a „tudatos” [*conscious*] kifejezés ugyanerre a megkülönböztetésre helyez súlyt, hiszen olyan jelenségek leírását szolgálja, amelyek leíró nézőpontból manifeszt módon tudattalanok, de amelyek a topográfiaiból a tudatoshoz kapcsolódnak.

Ez Freud állandó tétele. Radikálisan és botrányosan intoleráns a tudatpszichológia fogalmi eszközeit használó bármely interpretációs kísérlettel szemben. A pszichoanalitikus kezelésben létrejövő „belátás” élményének közvetlen következményét ismerjük fel benne. Ilyen esetekben ritka, sőt kivételes a tudattalan felfedezése számára az, hogy olyan jelenséggé forduljon elő, amelyet egy egységes tudatosság idején és terén belül lehet elhelyezni. Rendszerint a páciens olyan erőfeszítéseit veszi igénybe, amelyben a perspektívák újjászervezése, részletről részletre haladva, a tudatosság gyakran egymástól nagymértékben szeparált, hézagos, izolált mozzanatain keresztül zajlik, és egyiket sem jellemzi a jelentések totalitásának az a hirtelen visszaállítása, amelyet revelációnak lehetne nevezni.

Még ha elő is fordul az, amit szűkebb értelemben véve a „belátás pillanatainak” lehet hívni - az elfelejtett emlék újjászületése, egy hirtelen megvilágosodás -, akkor is azt lehet mondani, hogy ez a jelenség, amely leíró értelemben vitathatatlanul tudatos, nem teszi lehetővé

⁸ „The Unconscious,” G. W., X, p. 265. Természetesen Freudot az apologetikus szükség arra ösztökéli, hogy a tudatelőttel (emlékek stb.) megkérdőjelezhetetlen létével, mint egy olyan érvvel hozakodjon elő, amely általánosságban a tudattalan elme lehetőségét megvédi. Egy pillanatra úgy tűnik, hogy ebben a szövegben a „leíró” megkülönböztetés (T/Te, Tt. [tudatos, tudatelőttel, tudattalan - a ford.]) - és a nem „topografikus” (T, Te/Tt.) - van előtérben. Valójában a lényeges rendszertani megkülönböztetést gyorsan újra felfedezi, hiszen a részlet végén (p. 267: *die hartnäckige Ablehnung*) Freud azt jelzi, hogy a tudattalan kérdését lényegileg csak a pszichoanalízis által felfedezett tények vetik fel, és hogy az utóbbin kívül az embernek csak arra van szüksége, hogy „a tudatpszichológia bizonyos rejtélyeit figyelmen kívül hagyja ahhoz, hogy a tudattalan pszichés aktivitás hipotézisétől megkímélje magát”.

számunkra annak eldöntését, hogy vajon topografikusan a tudatos rendszerhez tartozik-e vagy sem. Ez már előfordult a pszichoanalízis történetében, a hipnózis alatti hirtelen és rövid emlékbrevillanások esetében. Egy későbbi szakaszban a traumatikus emlék lereagálásának energetikai elmélete viszont hiányos volt akkor, amikor azokkal a visszaemlékezésekkel nézett szembe, amelyek - még akkor is, amikor minden olyan affektív díszítő kellékkel együttjártak, amelyek hajlamosak a tudatosságterület struktúrájának módosítására - nem eredményezték a szubjektum stabil újrastrukturálását. Itt van az a pont, ahol a *Durcharbeiten* elmélete közbelép: egy olyan interpretatív kidolgozás vagy átdolgozás, amelynek az a szerepe, hogy egy visszaidézett⁹ elemet a jelentésteli viszonyok egész hálózatával szője körbe azért, hogy azt a szubjektum önmagáról szóló kifejezett megértésébe integrálja, azaz: a Tudatelőttés-Tudatos rendszerbe. Az egyik rendszerből a másikba való átmenet során a leíró értelemben vett tudatos belátás mozzanata [*prise de conscience*] csak egy rövid pillanat, minden hangsúly a tudatelőttés rendszer újjászervezésén van.

Hadd foglalkozzunk össze gyorsan következtetéseinket:

A freudi értelemben vett Tudattalan által felvetett problémák messze vannak azoktól, amelyeket a tudat pszichológiája vagy fenomenológiája vet fel. A pszichoanalitikus tudattalant igazából nem egy olyan intencionális mezővel összefüggésben lehet meghatározni, amelyben az egyén „időbenisíti” önmagát, hanem egy olyan rendszerrel szemben, amelynek nagyobbik része tudattalan: a Te.-T. rendszerrel.

Ha az ember egy ilyen rendszer filozófiai megfelelőjét akarja megtalálni, akkor nem tehet jobbat, minthogy azzal hasonlítja össze, amelyet Hegel ír le a „tudatosság” kifejezés alatt („boldogtalan tudat”, „gyönyörű lélek” stb.): az önmegértés egy olyan szervezett struktúráját, amely maga után vonja és magában foglalja a pillanatok pluralitását, egy olyan teljesen koherens diskurzust, amely totalitásában sohasem valósul meg („tudatosság”, „*Bewusstsein*”).

Azaz, milyen messze vannak a pszichoanalízis eredményei a fenomenológia területén adott leírásoktól. Sartre-nál például a pszichoanalitikus tudattalan kritikája az utóbbi radikális heterogenitását azzal magyarázza félre, hogy a tudattalan tartalmakat a jelenbeli szándék félreértett határterületeire és implikációira redukálja, vagy - freudi kifejezésekkel - a tudatos és a tudatelőttés közötti határra. Az így feltett kérdések (a rosszhiszeműség, a tudatos elhallgatás, a tudatosság területének félreértés-patológiája stb.) akkor sem veszítik el érdekességüket, ha egy igazán pszichoanalitikus területhez viszonyítva marginálisnak jellemezzük ezeket. Inkább a második cenzúra szintjén helyezkednek el, amelyet Freud a tudatelőttés és a tudatosság határán helyez el, de amelyet alig kezdett el leírni.¹⁰

⁹ Azt hangsúlyozva, hogy az „emlék” freudi élményének kevesebb köze van egy „esemény” visszaidezéséhez, mint egy struktúra megismétléséhez, kerül felhasználásra a *se remémorer* ige ahhoz, hogy az analitikus jelenséget jelölje. - J. M.

¹⁰ A példa, amelyet Sartre a freudi tudattalan cáfolatában Stekeltől vesz át: az a frigid nő, akinek „a valóságban” lenne öröme, de nem akarja elismerni, ezen a határon játszik és nem a Tt.-én. Ez az affektus rosszul érzékelésének vagy álcázásának folyamata, elnyomás (*Unterdrückung*), amelyet a pszichoanalízis megkülönböztet az elfojtástól (*Verdrängung*).

II. A tudattalan mint rendszer Freudnál. A freudi hipotézis orientációja és zsákutcája

Freud szövege „A tudattalan” (G. W., X, 264-303) olyan szigorral irányítja az általa célul kitűzött tárgyra a figyelmet, hogy hasznosan korlátozódhatnánk valamennyi szakaszának követésére és kommentárjára. Szándékunk azonban itt némiképp különböző. Bizonyos, különösen nehéz szöveghelyekre hivatkozva, azt az alapvető szükségszerűséget akarjuk kiemelni, amely a szerzőt metapszichológiai fogalmainak útvesztőjébe vezeti.

Miközben mi nem fogadjuk el Freud összes topográfiai vagy ökonómiai fogalmát, mindazonáltal ezeknek némi részletességgel való tárgyalását hasznosnak véljük annak bemutatására, hogy Freud miként kovácsolja ki és dolgozza fel újra ezeket, hogy az általa követett tárgyhoz, a tudattalan rendszerhez igazodjanak. *Így az egész szöveg célja egy olyan megkülönböztetés keresése, amely a két rendszer valóságos, topográfiai elválasztását alapozná meg*, egy olyan megkülönböztetésé, amelyet néha minőségi eltérésben (a „kettős bejegyzés” elmélete), néha ökonómiaiban (az egyes rendszereknek megfelelő „megszállási energia”) keres.

(A) Egy második struktúra szükségessége

Furcsaságánál fogva az első bekezdés nagyon jellemző a Freudnál meglévő realista követelményre. Ez az a meglehetősen bonyolult érvelés, amellyel azt reméli, hogy a tudattalan hipotézisének *legitimitását* megerősíti. Freud itt az analógiával való érvelést kiterjeszti azokra az intraszubjektív struktúrákra, amelyek szerint lehetősé teszik számunkra azt, hogy saját tudatosságunktól a másokban meglévő psziché vagy tudatosság léte felé haladjunk.

Freud nem tagadja ezen érvelés más elmék *létének* szintjén való gyengeségét, és hogy nincs hozzáláncolva, azt rögtön megmutatja nekünk azzal, hogy az identifikáció folyamatának példaként kétségessé teszi azt (p. 267-268). Az érvelést inkább a más elméről való *tudás* szintjén tartja fenn, azzal a példaszerű ténnyel megtámogatva, hogy mások viselkedésének értelme gyakran világosabb, mint a magunké (holott saját létünknek bizonyosabbnak kellene lennie). Hadd vigyük át ezt az érvelést (Freud felhívására) az egyéni psziché szintjére: itt is olyan eseményekkel és tartalmakkal állunk szemben, amelyeket nem tudunk azonnal megmagyarázni (a tudattalan manifesztációi).

Úgy tűnik, hogy egy ilyen jellegű szöveg „politzeriánus” megoldásért kiált: egy bizonyos megélt tapasztalatból kiindulva (saját drámánk) ezen élmény „tudattalan” jelentését pontosan olyan módon kell kikövetkeztetni, megalkotni, ahogyan az mások élményével kapcsolatban van.

Akkor miért nem veszi igénybe Freud a jelentésnek ezt a kategóriáját, amely végül is nem teljesen idegen a számára? Miért mutatja be nekünk a „második tudatosság” realisztikus hipotézisét, egy olyan második tudatosságát, amely - eltekintve a valóság közös fokától - ténylegesen semmiben sem osztozik a tulajdonképpeni tudatossággal?

Az egyedüli válasz az, hogy *Freudnak szüksége van* a valóság azonos szintjén elhelyezkedő két terület *radikális megosztására*; csak ez a hatékony dualitás teszi lehetővé számára a pszichés konfliktus magyarázatát: azért, hogy egy jelentés szembeálljon azzal az élménnyel, amelynek a jelentése, az élménynek magának is jelentésnek kell lennie, a tudattalan jelentésnek viszont az élmény konzisztenciájával kell bírnia. Így „mindazon tetteket és manifesztációkat, amelyeket én nem tudok a mentális életem többi részéhez kapcsolni, úgy kellene megítélni, mint amelyek egy másik személyhez tartoznak” (p. 268) - mondja Freud. Ismét *hézag* jelenségek posztulálódnak a tudattalan hipotézisének eredeténél: de az utóbbi nem egy olyan átfogóbb jelentésből áll, amely ezen jelenségek számára lehetővé teszi a szöveg többi részéhez történő csatlakozást, ellenkezőleg, ez *egy második struktúra*, amelyben ezek a hézag jelenségek saját egységüket a szöveg többi részétől függetlenül találják meg.

Freud szövegének IV. részével (*Az elfojtás topográfiája és dinamikája*) a kettős bejegyzés elmélete pillanatnyilag feladásra került: ugyanaz a kifejezés, ugyanaz a reprezentáció a tudattalan és a tudatelőttel rendszerekben többé nem lehet párhuzamosan „bejegyezve”: az egyik helyre történő megérkezése eltörli a másikon való jelenlétét.

Visszajutottunk tehát az egyetlen, azonos tartalom hipotéziséhez, amelyet a tudatosság vagy megvilágíthat vagy nem? Talán ez a helyzet az egyedi kifejezések szintjén, de a reprezentáció rendszereinek szintjén a két terület közötti valóságos megkülönböztetés fennáll, és most egy új ökonómiai fogalmon alapul, a minden egyes számára megfelelő „megszállási energia” fogalmán.

Nem helyeseltünk fenntartás nélkül akkor, amikor Freud kijelenti, hogy „a funkcionális hipotézis itt könnyedén elfeledteti a topográfiáit”. Inkább azt mondanánk, hogy ha egy kifejezésnek a tudattalanból a tudatosba való átmenetele, vagy *vice versa*, funkcionálissá válik, akkor ezt egy ökonómiai által támogatott, még világosabban jelzett topográfiai megkülönböztetés árán teszi.

„Tudattalan megszállási energia”, „tudatelőttel megszállási energia”: hadd vizsgáljuk meg egymást követően alkalmazásuk kérdését, azt az irányt, amelyben működnek, és végül természetüket.

1. A freudi modellben ezen energiák mindegyike szigorúan rendszerspecifikus. A tudattalan energia nem alakul át tudatos energiává. Ez az energia olyan izolált kategóriakon, reprezentációkon kerül alkalmazásra, amelyeket megszáll, vagy amelyeknek megszállását megszünteti. Egy elem úgy kerül át az egyik rendszerből a másikba, hogy az első visszavonja a megszállást, míg a másik újra megszállja azt.

2. Mostanáig a dolgok viszonylag egyszerűeknek tűntek: minden egyes rendszernek van egyfajta összetartó ereje, belső energiája, amely ha egy izolált elemen használatra kerül, akkor azt a totalitásban megtartja. De Freud nem mindig marad hű ehhez a sémához, különösen a tudattalan energia esetében nem. Olykor úgy tűnik, hogy az utóbbi a reprezentációkra vonzó erőt gyakorol: különösen ez a helyzet az elfojtás elméletében (*G.W.*, X, 250-251), ahol a már elfojtott elemek vonzása a felsőbb rendszer által gyakorolt elnyomással való együttműködést szolgálja. De ezzel szemben más esetekben (vagy egyszerűen Freud gondolkodásának egy másik módoszata szerint) a tudattalan megszállás az, amely egy reprezentációt arra késztet, hogy az betörjön a tudatelőttelbe (*G. W.*, X, p. 280).

Ily módon a bemutatott lényegi kérdés - de szeretnénk volna az ellentmondást világosabbá tenni - annak ismeretére vonatkozik, hogy milyen irányban működik a tudattalan: kohézióra törekvő vonzerőként - szemben a tudatos belátással -, vagy ellenkezőleg, olyan erőként, amely állandóan „származékainak” a tudatosságban való megjelenítésére törekszik, és amelyet csak a cenzúra ébersége tart vissza.

3. De talán ez a nehézség Freud ökonómiai hipotézisének ahhoz a leghomályosabb részéhez kapcsolódik, amely abban áll, hogy ezt a rendszerszerű „megszálló energiát” tisztán és egyszerűen a libidó energiával, azaz a szexuális ösztöntörékvések energiájával azonosítja.

Fel kell azonban idéznünk azt, hogy a libidó mint olyan, nem lehet egyik kérdéses rendszernek sem a sajátossága. Freud számára az ösztöntörékvés először is, se nem tudatos, se nem tudattalan, hanem organikus. Ha egy rendszerre korlátozódik, akkor ezt csakis azért teheti meg, mert egy reprezentációhoz, egy „képzet-reprezentánshoz” kötődik.

Láthatjuk itt azt a nehézséget, amely azután vetődik fel, miután az ösztöntörékvés-energia egy rendszer „megszállási energiájába” olvadt bele: míg az utóbbinak magyarázatot kell adnia az

ehhez és ehhez a rendszerhez tartozó reprezentációra, addig ezzel szemben egy adott reprezentáció topográfiai helyzete az, amely a rajta „fixálódott” libidó topográfiai helyzetét meghatározza.

Ezen beolvasztás végigvitele az lenne, ha egy olyan fogalomhoz jutna el, amely ellentmond a libidó általános elméletének: a tudattalan libidó és a tudat(elöttes) közötti, topográfiailag és minőségileg redukálhatatlan szembenállás fogalmáig, egy olyan szembenállásig, amely szerint az egyik nem alakítható át a másikká.

Hadd foglaljuk össze Freud Tudattalanról szóló szövegének e tanulmányozását: *Freud mindenekfelett álló célja az, hogy a két rendszer függetlenségét és kohézióját megalapozza.*

Az általa adott legkiegítőbb hipotézis az ökonómiai hipotézis. De az egyedüli koherens interpretáció, amellyel szolgálhatnánk az lenne, ha abszolút módon különbséget tennénk a „megszállási energia” és a libidózus energia között. Az energiák ezen játékára pillanatnyilag egy *Gestalt* modellt adhatunk meg. A rendszer megszálló energiája összevethető lenne egy „jó alakú” *Prägnanz*-cal. De fontos megjegyezni, hogy az egyik rendszerből a másikba való átmenet melyik szinten működik: nem lehetséges ugyanannak a struktúrának a szerveződés egyik módjából a másikba való globális átmenete, hasonlóan egy kétértelmű kép érzékelésében működő ingadozó hatáshoz. Ami az egyik *Gestalt*-ból a másikra átmegy, az mindig egy izolált kétértelmű elem, amely képes arra, hogy a tudattalan vagy tudat(elöttes) *Gestalt Prägnanz*-a megragadja: az elfojtás, amint Freud hangsúlyozza, „teljesen egyéni módon működik: az elfojtott minden egyes izolált származékának saját különös sorsa lehet” (*Die Verdrängung*, G. W., X, 252).

Alkalmas példaként azok a rejtvény-rajzok szolgálhatnak, amelyekben egy bizonyos perceptuális attitűd hirtelen Napóleon kalapját jeleníti meg a családi pikniket árnyékoló facsoportban. De az, hogy ez a kalap képes megjelenni, azért van, mert egy olyan teljesen különböző „anekdotához” lehet kötni, amely egyáltalán nincs jelen a rajz többi részén: „a Napóleon legendához”.

Ebben a modellben az, amit Freud *megszállásnak* nevez, az a kérdéses részletnek (a kalap) a neki megfelelő rendszerhez (a Napóleon legenda) való viszonya. Az *ellenmegszállás* ugyanennek a részletnek ahhoz a kategóriához való viszonyában található, amely azt a másik rendszerben előhívja (azaz, a fa levelei); a „tudatos” rendszer *Prägnanz*-a (a piknik) az, amely a fát és leveleit élteti, és a kalapot látens állapotban tartja.

III. Egy álom „tudattalan szövege”

Senkinek sincs kétsége többé afelől, hogy az álom az igazi „királyi út a tudattalanhoz”. Milyen vonatkozásban? Ez az, amit most meg szeretnénk vizsgálni. Azzal, hogy egy álom-analízis szövegébe fogunk, azt reméljük, hogy megtaláljuk a tudattalan bejegyzések topográfiai kérdésére és a tudattalan rendszernek megfelelő energia problémájára vonatkozó kívánt magyarázatokat.

(A) Egy álom analízise¹²

Itt van tehát az első álom, ahogy azt Philippe, egy harmincéves kényszerneurotikus elmondta, az „egyszarvú álom”:

Egy kisváros kihalt tere [*place*]; furcsa, valamit keresek. Liliane - akit nem ismerek - tűnik fel mezítláb és azt mondja nekem: hosszú ideje nem láttam ilyen finom homokot. Erdőben vagyunk és a fák úgy tűnek, hogy ragyogó és egyszerű árnyalatokkal különösen színezettek. Azt hiszem, hogy sok állat van ebben az erdőben, és amint azon vagyok, hogy ezt kimondjam, egy egyszarvú (*licorne*) keresztezi az utunkat; mind a hárman egy tisztás felé tartunk, amelyről azt tételezzük fel, hogy alatt van.

Általánosan elfogadott hipotézis, hogy az álom egy vágyteljesítés álcázott kifejeződése. Hadd mondjuk meg azonnal, hogy ezen álom alapját egy *ivásra irányuló vágy* alkotja, és azt mutatjuk be, hogyan lehet ezt ebből a történetből világosan kideríteni.

Az álom manifeszt szövegében semmi sem fejezi ki közvetlenül az ivási vágyat; először az tárja fel ezt nekünk, amit Philippe mond az ülés folyamán: nevezetesen, hogy ugyanazon az éjjelen egy kicsivel később meglehetősen erős szomjúságtól gyötörtén ébredt fel. De nem említ semmilyen más, az ébredését közvetlenül megelőző álmot. Ezzel összefüggésben jelzi, hogy előző este sózott „Balti heringet” evett, amit különösen kedvel. Ugyanígy, az előző napi események narratívájában megtaláljuk az álomanyag lényeges részét, és az ivási vágy más előidézőit is: Philippe az erdőben sétát tett unokahúgával, Anne-nal, és - ahogy az időnként történni szokott - titokban vadat figyeltek meg. A legfontosabb azonban, hogy egy völgy mélyének a közelében, amelyen egy patak folyik keresztül, számos szarvas és őznyomot vettek észre, amely azt jelezte, hogy ez az állatok egyik ivóhelye. Megelőlegezhetjük itt azt a megjegyzést, hogy nagyon valószínű, abban a pillanatban, amikor az álomra való emlékezés véget ér, éppen azt az egyszarvút kísérik, aki a tisztáson inni megy.

A valóságos álomanalízis három gyermekkori emlékhez vezet bennünket.

Az álom elején megjelenő kihalt tér valami furcsát mutat, amennyiben hiányzik belőle egy szobor vagy egy szökőkút; ha az álmodó asszociációit követjük, akkor a hely egy vidéki kisváros tere lesz, amelyen egy „egyszarvú szökőkút” van. Nemcsak a szökőkutat díszítő mesés állat elég figyelemreméltó leírásáról tűnik úgy, hogy Philippe emlékezetében megmaradt, hanem először határozatlanul, azután fokozatosan kiemelkedik a történetből az azon a helyen, hároméves korában töltött nyári vakációból származó jelenet emléke: megpróbál vizet inni a szökőkút csészét formáló kezeinek üregéből. Ennek a gesztusnak megtaláljuk a megfelelőjét is, ami tárgyunk számára legfontosabb, egy, a motoros uralom élményéhez kapcsolódó függetlenségi jelként a második emléken ...

¹² A következő álomanalízis tovább folytatódik S. Leclair, *Psychoanalyser* (Seuil, 1968). - Ed.

Egy séta a hegyekben, amelyhez ezzel a beszédfordulattal jutunk el: „hosszú idő telt el mióta nem láttam ...”; igazából ez napi maradvány, amely az előző napi séta folyamán egy különösen viruló hanga lángoló ragyogására vonatkozott (a színeknek ugyanez a játéka ejtette ámulatba abban az álomban, ahol a fákra vitte ezt át). Ennek a svájci hegyekben lévő helynek az emléke (a csillogó hanga és az erdő) egy idősebb játszótársának utánzására tett gyermek-kori kísérlethez kötődött, aki képes volt sziréna hangot előállítani azzal, hogy két kagylót formáló kezébe fűjt. Ez a hívójel vagy jelzés különösen jól visszhangzott az erdőben.

Egy pontosabban artikulált jelet találunk a harmadik emlékből - amely az Atlanti-óceán partján játszódik -, ahova a heringek, a Balti-tenger partvidéke, és a mondat váratlan befejezése „Már hosszú ideje ... ilyen finom *homokot*” révén jutunk el. Ugyanakkor és mindenekelőtt a Liliane név révén, amely senkinek sem felel meg, akit Philippe azonosítani tudna. Azután kettévágja a nevet: „Anne”, aki valójában az unokahúga. Akkor az a kérdés, hogy ki ez a „Lili”? Lili egy olyan személy, aki nem áll távol tőle: anyja unokahúga, aki vele volt az Atlanti-óceán partján, amikor a fiú alig hároméves volt (a legvalószínűbb az, hogy ugyanannak a vakációnak a kezdetén, amelyik az egyszarvú városába vitte őt). Az az emlék, amely különösképpen megjelöli az itt tartózkodást az, amikor Lili incselkedett vele: hiszen abban a szikrázó júliusban Philippe minden pillanatban affektálva és nyafogva (mondjuk inkább azt, hogy csábítóan?) folyton ismételte a lánynak: „Szomjas vagyok.” Lili végül is azzal vetett véget ennek, hogy minden egyes találkozásukkor azt kérdezte a fiútól: „Nos, Philippe, szomjas vagyok?” Ez a szeretetteljes csúfolódás a következő években rövid formulává, szinte a kettőjük közötti ismertetőjellé alakult át, amelyet ugyanazon a kényeskedő és álságosan kétségbeesett hangnemben mondtak (összejátszás, a kielégülés biztosítása): „Philippe, szomjas vagyok”.

Így - e három emlék felidőzésében - röviden felvázolva megtaláljuk az álom első hozzávetőleges interpretációját.

A heringfogyasztás által világosan motivált szomjúság révén, ezen ivási szükséglet okán olyan álom keletkezik, amely (legalábbis egy ideig) bizonyos mértékig lecsendesíti az ivás vágyát és az ébredés pillanatát elodázza.

De rögtön hangsúlyoznunk kell azt, hogy az álom hozta időleges kielégülés nem érinti az ivás szükségletét, vagyis a hiperkloruráció azon testi állapotát, amelyet az álom nem orvosol: úgy tűnik, hogy az álom valami másra válaszol, mint az ivás *vágya*, Philippe szomjúsága, és ez az, amit meg kell vizsgálnunk. Az álom visszavisz bennünket Philippe alapvető kinyilatkoztatásához: „szomjas vagyok” és ezen állítás két következményéhez: egyfelől, bizonyos motoros koordinációt mutatva, önmaga iszik; másfelől Lili elé helyezi magát, minthogy a fiú az, aki jelzi, mondja szomjúságát: ily módon hajszálpontosan találva érzi magát azáltal az ironikus és szeretetteljes formula által, hogy „Philippe, szomjas vagyok”.

Természetesen, továbbra is követnünk kell a megkezdett álomanalízist, és főként ezen ivási vágy tanulmányozását. Miért látszik úgy, hogy a fiú ily módon a jelzéshez és a fölényre tett kísérlethez kötődik? Miért pontosan az egyszarvú jele alatt vésődik be egy olyan gesztus emléke, amely - nem kétséges - sem az első, sem az utolsó alkalommal nem történt meg? Végül hova vezetnek bennünket egy perzselő nyár más emléktöredékei? Pillanatnyilag hagyjuk ezeket a kérdéseket függőben.

Ez a szomjúság nyilvánvalóan azon vágyként jelenik meg, amelyre az álom képződése a válasz. De, amit már ebben a szakaszban mindennekefelett látunk, az az álom alapját alkotó *kettős erő*: egyrészt, az ivás szükséglete, az esetleges, valóságos, elkerülhetetlen szomjúság (amelynek másodlagos hatása a fiú felébredése lesz), másrészt, az a szomjúság, az az ivás

iránti vágy, amely az álom képződésének tényéből fakadóan bizonyos fokú kielégüléshez jut. Ez a kettős erő - anélkül azonban, hogy egybeolvadna - a *szomjúság* szóban találkozik össze.

(B) A szükséglettől a vágyig. Az ösztöntörekvések problémája.

Az álom - írja Freud a *Traumdeutung* [Álomfejtés] harmadik fejezetének híres címében - vágyteljesülés. Azaz, egy (kielégületlen) vágy alkotja az álom létrejöttéhez szükséges energiát. De pontosan mi ez a vágy, amelynek hatásait magunk előtt látjuk? Meglehetősen elégtelennek tűnik a hering fogyasztását követő ivási szükségletre, egy organikus szükségre redukálni. És mégis ki tagadná a kapcsolatot az „ivási szükséglet” és az „ivás vágya” között?

Hogyan haladjunk a szükséglettől, egy organikus energiától, a vágyig, a tudattalan folyamatok aktív elvégig? Így fogalmazhatjuk meg azt a problémát, amelynek megoldásához jelenleg hozzá kell látnunk.

A pszichoanalitikus területünk külső határát jelölő puszta organikus „szükséglet” és annak lényegi központját jelentő „vágy” közé Freud bevezeti az ösztöntörekvés fogalmát (*pulsion*, *Trieb*).

Az ösztöntörekvés Freud szerint egy biológiai természetű állandó erő, amely organikus forrásokból származik, és amelynek célja mindig azon feszültség megszüntetésén keresztül elért kielégülése, amely magának az ösztöntörekvésnek a forrásánál működik.¹³

Ami a vágyat illeti, mondja Freud, ez az öröm és kín érzékelése szerint tájékozódó pszichés apparátus irányítója; kizárólag a vágy képes az apparátust mozgásba hozni.¹⁴ A vágy, minthogy szemben áll az ösztöntörekvéssel, a tulajdonképpeni pszichés erőnek mutatkozik. Mind az egyik, mind a másik megmagyaráz egy olyan mozgást, egy olyan módosulást, amelyek célja a feszültségi állapot megszüntetése; de ez semmi esetre sem igazolja a kettő összekeverését.

Az első dolog, amely után tudakozódunk, az *ösztöntörekvés valódi természete*. Philippe álmában ez rögtön úgy jelenik meg számunkra, hogy orálisnak kell neveznünk; de ennek az elemnek a bevezetésével mi mást tettünk pontosan, mint ezt egy privilegizált erogén zónához, a szájhoz kapcsoltuk, amelyről tudjuk, hogy ez az első, amelyet a születés utáni fejlődésben meg lehet különböztetni. Philippe-et, mint mondják, könnyű volt táplálni, és semmilyen korlátozást nem alkalmaztak ebben - annak a házi parancsnak megfelelően, hogy jobb dolog irigyeltnek, mint sajnálnak lenni. De akkor hogyan tudunk elképzelni egy gyerekben, akiről olyan jól gondoskodtak, a szomjoltás hiányáról tanúskodó szükségletet? És mégis, a tény tény marad: Philippe szomjas volt. Itt van az, ahol elkezdünk különbséget tenni egyrészt a durva szükséglet, másrészt az ösztöntörekvés között abban, hogy az ösztöntörekvés a szükséglet szférájába erotikus minőséget vezet be: a libidó fogja helyettesíteni a szükségletet - és az előbbi az, amellyel a pszichoanalízisben ki kell egyeznünk.

Akkor itt, azt gondolhatjuk, elismertünk egy első erőt, amely hajlamos az organikus feszültség állapotának csökkentésére, ez pedig a libidó: az orális ösztöntörekvés - ez a Philippe-nél található „ösztöntörekvés-energia” - így egy olyan erő anakronisztikus manifesztációja lenne, amely arra serkenti őt, hogy az orális libidózus zóna révén valamilyen fiziológiai szükségletet elégítsen ki, bármi legyen is az.

¹³ „Triebe und Triebschicksale” [Ösztöntörekvések és ösztöntörekvés sorsok], *G. W.*, X, 212 - 214.

¹⁴ *Traumdeutung*, [Álomfejtés] *G. W.*, I/II, 604.

Bizonyára hajlamosak lennénk az ösztöntörekvés természetének kutatását leegyszerűsíteni és így a rejtélyes „ösztöntörekvés-energiáét” is, ha Freud munkásságának elejétől végéig nem tartotta volna fenn az *ösztöntörekvések dualizmusának* majdnem dogmatikus követelményét: „Felfogásunk kezdettől fogva dualista volt. Ez ma még világosabban így van, mivel élet-ösztön-törekvéseknek és halálösztön-törekvéseknek jelöljük azt az ellentétet, amelyeket énésztön-törekvéseknek és szexuális ösztöntörekvéseknek szoktunk hívni” - írja Freud 1920-ban.¹⁵

Számunkra ezért nem lehetséges, hogy az ösztöntörekvések energiájának tanulmányozását - az egyik olyan energiáét, amely az álomnak életet ad - arra a libidóra korlátozzuk, amely orális összefüggésben manifeszt benne.

De akkor hogyan értsük meg az ösztöntörekvés-energia ezen másik aspektusát - az énésztön-törekvéseket, a halálösztön-törekvéseket -, amelyeknek szintén szerepet kell játszaniuk még ennek az álomnak a létrehozásában is?

Talán nem érdektelen itt felidézni egy másik kifejezést, amely általában Philippe megjelölését szolgálja: ő a gyermekeknek abba a kategóriájába tartozik, akiket gyakran „én-én”-nek [*Me-I; Moi-je*] hívnak, mert amikor megszólalnak, legtöbbször ezzel a rituális formulával kezdik. De amikor Mr. „én-én”-nek szólítják őt, akkor bizonyosak lehetünk benne, hogy nem ugyanabban a megértő kontextusban teszik, amelyben Lili a cinkosság jelét ismételte neki: „Philippe - szomszjas vagyok”. Itt a fiú azt a gyűlöletes egoizmust mutatta, amelyről azt mondják, olyan természetes a gyermekek számára - amennyiben nincs meg hozzá a magabiztosságuk -, hogy olyan udvariasan fogalmazzák meg, ahogy a „felnőttek” teszik. Így ez az énnel (*I*) összedörgölöző *ego (me)* egyszerűen illetlennek tűnik, röviden kibírhatalatlannak.

Hadd jegyezzük meg most azt, hogy ezzel az „én”-nel az jelenik meg, amit az embernek valójában jó társaságban sohasem kellene kimutatnia: az a szó, amely a halálösztön-törekvés (énésztön-törekvés az első terminológiában) hiányát fenntartja.¹⁶

Ha egészében véve a szexuális ösztöntörekvés-energia - más szavakkal a libidó - területét könnyű ábrázolni, akkor biztosan nem ez a helyzet a halálösztön-törekvések birodalmával kapcsolatban.

E tekintetben Philippe-nek egy második, az egyszarvú álomnál jóval későbbi álmáról szeretnénk beszámolni:

Valaki (úgy tűnik, hogy egy körülbelül tizenkét éves fiú) egyik lábával éppen egy lyukba csúszott bele. Az oldalán fekszik és olyan hangosan kiabál, mintha komolyan megsérült volna. Az emberek (én is közöttük vagyok) odarohannak megnézni, hogy hol van a sérülés: de semmi sem látszik, sem a térdén, sem a lábán; mindaz, amit találnak, egy enyhe karcolás a lábfejen, a boka oldalán, amely hosszú, nagy vesszőhöz hasonlít, és amely még csak nem is vérzik. Akkor bizonyára a lyukban rejtőző tárgy sértette meg magát: az emberek keresik azt gondolván, hogy egy rozsdás szeg; valójában úgy néz ki, mint egy kerti szék [*une serpe*]

¹⁵ G. W., XIII, 57. Mivel az elemzés ettől függ, a *pulsion de mort*-ot (*Todestrieb*) „halálösztön-törekvésnek” fordítjuk. Lásd Laplanche utóbbi munkáját (*Vie et mort en psychoanalyse*) [Élet és halál a pszichoanalízisben], amelyben nagy jelentőséget kap a freudi szövegekben megjelenő, az ösztön (*Instinkt*) és az ösztöntörekvés (Trieb) közötti látens diakritikus megkülönböztetés. - Jeffrey Mehlman.

¹⁶ Lásd *Vie et mort* (1970) Laplanche későbbi, Freudnak az ösztöntörekvések elmélete látens struktúrájára vonatkozó gondolkodására. Ez a jelenlegi megfogalmazástól való eltérést eredményez: a „halálösztön-törekvések” a „szexuálisösztön-törekvéseket” „ismétlik meg”, és az Erósz - a későbbi elmélet kötött és megkötő szexualitása - feltárja cinkosságát azzal, amit korábban nárcizmusként (és ennek következtében, „énésztön-törekvésként”) írtak le. - Jeffrey Mehlman.

Mivel ennek az álomnak világos a kasztrációs kontextusa, az átfogó kommentártól eltekintünk azért, hogy azokra az alapvető témákra koncentráljunk elfogulatlanul, ahova története vezet bennünket. Más szavakkal, ha világos az, hogy „kasztrációs vágy” motiválja az álmot, akkor mit mondhatunk pontosabban erről a paradox vágyról, amely bármiféle „szükséglet” számára oly idegennek tűnik?

A kertészkes álomanalízisének egy töredéke lehetővé teszi a számunkra azt, hogy a halálösztön-törekvést működésében, mint a vágy eredetét, és mint a kasztrációs komplexus lényegi fenntartóját helyezzük el.

Az első ötlet, amely a páciensben e történetet követően felmerül, egy homlokforradásé, ahogy a személyi igazolványában a „különös ismertető jegyek” kategóriája alatt van megemlítve. Így a sérülés olyan forradássá és jellé vált, amelyet most - mondhatjuk - ez a nyom álcáz. Az álom leleplezi ezt a sérülést, amely a fiú diskurzusának fonala mentén a saroktól a combig emelkedik fel, a hátsó oldaltól az elülsőig, és végül igazi helyét közöttük találja meg: virág, sérülés, barlang vagy szentély.

A rejtett sérülés az álom tengelyét alkotja. Előidézésében a fontossága megjelenése hirtelenségével, a borotvavágás simaságával és villámgyorsaságával tárul fel; a fájdalom csak a sérülés pillanata után jön, és úgy tűnik, hogy a katasztrofális bömbölés kevésbé kapcsolódik a csak fokozatosan kifejlődő szenvedéshez, mint a baleset sokkjához.¹⁷

Philippe-pel együtt a testburok integritását ért fenyegetés e sémaszerű vázlatában egységének, mint élő testnek radikális megkérdőjelezését látjuk: törést, erőszakos feltörést, hirtelen zavart, fatális betörést. Abban az asszociációs sorban, amelynek az álombeli késvágás páciensünkben utat enged, amputáció, halálos tetanusz és lefejezés jelennek meg: a vég vagy a kezdet mindennél fontosabb témája itt katasztrofális hirtelenségében tűnik fel. Azt is meg kell említenünk, hogy itt a sérülés az egyén túléléséhez kapcsolódva a feszültség-fájdalom állapotának eredetét jelöli. De a fájdalommal búcsút veszünk a halálösztön-törekvés leírhatatlan, megragadhatatlan tényétől: már a libidózus ökonómia területére lépünk, itt annak negatív formájában mint fájdalom, mint megoldatlan feszültség.

Egyszerűbben - de fordított rendben - a feloldó, majdnem eksztatikus azonnalóság élményét az orgazmus azon pillanatában találjuk meg, amely a szerelmi egyesülés fokozódó örömét végzi be - és ad annak értelmet.

A halálösztön-törekvés az a radikális erő - gyakran fixált és fixáló -, amely egy katasztrofikus és eksztatikus pillanatban azon a ponton kerül a felszínre, ahol a szubjektum testének organikus koherenciája azt képviseli, ami megnevezhetetlen vagy kifejezhetetlen, elájulás vagy eksztázis, olyan szóért kiáltozva, amely elfátyolozza és fenntartja azt.¹⁸

Így a halálösztön-törekvés anélkül kerül felszínre, hogy valaha is látható lenne. De már érzékeljük - noha itt nem ragaszkodhatunk hozzá -, hogy a kasztrációs komplexus, „alapkővet”¹⁹, megalapozását alkotja, hogy - mint leírhatatlan és szigorúan megmérhetetlen határ - lehetővé teszi a szexuális ösztöntörekvések kifejlődését és megszerveződését, s végezetül - és erre vissza fogunk térni - kényszerítő módon létrehozza a nyelv kifejlődését és strukturálódását.

¹⁷ Ahogy azt a nem valóságos sérülés okozta zajos pánik egy másik emléke tanúsítja.

¹⁸ Hadd hangsúlyozzuk itt azt, hogy az így felfogott halálösztön-törekvést világosan meg kell különböztetni minden olyan negatív libidózus manifestációtól, amelyet rendszerint az agresszivitás kifejezés alá sorolnak.

¹⁹ „Die endliche und unendliche Analyse”, [Véges és végtelen analízis] *G. W.*, XVI, 99.

Aligha tekinthetjük át az álmok energia forrásait anélkül, hogy fel ne tennénk az ösztöntörekvések természetének kérdését. Freudnak a dualizmusukra vonatkozó állítása arra kényszerít bennünket, hogy ezt a hosszú, körülményes utat megtegyük. Most számunkra az marad, hogy az ösztöntörekvések problémájának egy másik aspektusát nézzük meg, a mentális életben való reprezentációikét.

Freud hangsúlyozza, hogy az ösztöntörekvésnek tulajdonképpen nincs helye a mentális életben.²⁰ Az elfojtásnak nincs rá hatása: se nem tudatos, se nem tudattalan, és csak a „(Vorstellungs-)Repäsentanz” közvetítésén keresztül lép a mentális élet körforgásába.²¹ Erről a meglehetősen szokatlan kifejezésről azonnal el kell mondani, hogy a freudi használatban gyakran két komponense egyikeként, megosztott formában található meg. Ezt az összetett kifejezést „képzetrepresentánsra” fogjuk lefordítani, és megvizsgáljuk ennek a közvetítésnek a természetét, amelyen keresztül az ösztöntörekvés a mentális életbe lép (úgy is lehetne fogalmazni, hogy a mentális élet „foglyul ejti”).

A képzetrepresentáció az, amelyen a tudattalant létrehozó öselfojtás működik (amint azt részletesebben később mutatjuk be); ugyanolyan módon, ahogy a reprezentációk azok, amelyekhez a biológiai alapú ösztöntörekvés származékai hozzákötődnek.²²

Mi is pontosan ez a „reprezentáció”-tartomány, amelyen keresztül az ösztöntörekvések a mentális életbe lépnek?

Ha az egyszerű álom példáját vesszük, akkor csak asszociációi kontextusában találjuk meg azokat a kategóriákat, amelyek az orális ösztöntörekvést reprezentálják. Közülük kettőt emelünk ki. Az első egy olyan gesztusnak az emléke, amely úgy vésődött be, mint egy kép: Philippe az emléket felidézve a szófán utánozta a gesztust, mi több, ez vezette őt - mint azt korábban említettük - azoknak az ugyanolyan csészét formáló kezeknek a felidézéséhez, amelyek sziréna hangot hoztak létre. Azt mondhatjuk, hogy Philippe számára ez a gesztus minden körülmények között kapcsolatban marad az orális ösztöntörekvés felidézésével: és ha az történik, hogy tenyerét így teszi össze, hogy arca hűtésére havat vegyen fel, akkor a gesztus ez alkalommal megőrzi minden erejét annak a szomjúságnak a felidézésére, amelyet az egyszerű kútnál oltott. Kétségtelen, ha ez a motoros reprezentáció így kiválasztva a fiú szomjúságához kötve marad meg, akkor ez azért is van, mert egy ilyen gesztus mindenkiben felkelti - jóval azelőtt, hogy Philippe „felfedezné” - a könyörögve várakozó kezet, a könyörgés gesztusát: azt a „szimbólumot”, amely ebben a némajátékban végül is megvalósult. Ez - konkrétan, de nem kevésbé mélyen - a mell boldogságos és teljesen domború - homorúságában kifordított, betöltésre váró - kiegészítő formája.

A második ösztöntörekvést reprezentáló kifejezés az álomasszociációkban az „én szomjas vagyok” formula. Még a gesztusnál is világosabban jelöli az ösztöntörekvés oralitását - mondhatnánk fixálja -, és már jeleztük az egyik olyan sajátos módot, ahogy az Philippe történetében fixálódott és megtestesült; azt szokta mondani „Szomjas vagyok” [*j'ai soif*] (vagy inkább azt közli, hogy *j'ai „choif”*), tulajdonképpen büszkélkedve azzal, hogy a kinyilatkoztatás - gyakran azon a perzselő nyáron motiváltan - saját magának („én”!), Philippe-nek, egyfajta ismertetőjelként szolgált, mivel olyan elveszett volt az óriási tengerparton. De ez a

²⁰ „Das Unbewusste”, [A tudattalan] *G. W.*, X, 275.

²¹ *G. W.*, X, 250.

²² Hadd említsük meg futólag azt, hogy ezen „reprezentációkból” kiindulva Freud az affektus (oly zavarosan vitatott) kérdésének nagyon egyszerű keretét nyújtja: „... a reprezentációk megszállások, míg az affektusok és az érzelmek azon kisülési folyamatoknak felelnek meg, amelyek végső manifesztációit benyomásokként érzékeljük”, *G. W.*, X, 277.

reprezentatív formula legnagyobb részét Lili instanciáján keresztül olymértékig fixálódott, hogy a „szomjas vagyok” kifejezés egyfajta jelszóvá vált, amikor Lili azért, hogy megszólítsa őt vagy beszéljen vele, azt mondta: „Philippe - én - szomjas vagyok.”

Amennyiben így képesek vagyunk egy analitikus töredéken keresztül megragadni azt, hogy melyek az ösztöntörekvés „képzetreprezentánsai”, akkor azt mondhatjuk, hogy ez a gesztus és ez a kifejezés a többi közé tartozik. Ezek azok (kép és szó), amelyek Philippe pszichés életében kalandjukat folytatják; ennél fogva a „reprezentánsok” indifferensek, vagy legalábbis elváltak a biológiai szomjúság alapját alkotó testi zavartól, mindig és minden körülmények között magukkal hurcolják az alapvető mohóságnak, ezen orális libidó izgatott követelőzésének és a halálösztön-törekvés alapvető kiegyenlítő mivoltának egy kis mennyiségét.

Miután ily módon megkíséreltük az ösztöntörekvések sajátos szintjét elhelyezni, és megkíséreltük azokat az egyszerű „szükséglettől” megkülönböztetni, számunkra nem marad más, mint, hogy azt jellemezzük, amit a tulajdonképpeni álmovágynak hívunk. Azt a sajátos erőt, amely Freud szerint egyedül képes a mentális apparátust mozgásba hozni.

Hogyan jelenik meg ez a motoros erő az egyszarvú álom analízisében? Könnyű észrevenni azt, hogy ami az „ivási vágy” ideiglenes formulája mögött megjelenik, az egy másik - kevésbé az ösztöntörekvés mintájára formálódott - vágy, amely lényegileg ezen reprezentációkból és származékaikból van kikovácsolva. Lili körül - akinek a „szomjas vagyok” reprezentáció volt szánya - artikulálódik Philippe vágyának lényege. Több úton jutottunk ide: mindenekelőtt azzal a könnyed és kétértelmű szójátékkal, amely a „lili”-től a „lolo”-hoz vezet bennünket, az utóbbi kettős értelmében: az infantilisben (tej) és a vulgárisban (mell). Így világosabban jelenik meg, hogy a „Lili iránti vágy” az, amelynek éppen csak kezdjük látni implikációit. Mivel Philippe azt is mondja nekünk, hogy úgy tűnik, a Lili becenév, kizárólag a férje (és magának Philippe-nek) használatára van fenntartva. Végül hangsúlyoznunk kell a „li” fonéma igen különleges fontosságát, amelyet az álomszövegben, a *li-corne*-ban [*unikornis* - egyszarvú] újra megtalálunk; csak azért állunk meg itt, hogy felidézzünk e tekintetben egy másik, Philippe által említett szójátékot: a Lili *lit*-je [ágy] a fiú számára a Lili és férje formálta „boldog párt” idézi fel, szemben a fiú szülei közötti problémásabb viszonyal.

Így, fáradtságos kerülő úton eljutottunk ahhoz, ami az analitikus fül számára az álom kulcspontját és vágyának lényegét jelöli: az egyszarvúhoz. Ez a mesebeli keverékállat - félig szarvas, félig ló - a kifejezett férfiasság nyilvánvaló szimbóluma. De, mint látni fogjuk, nem véletlen az, hogy egyszarvú jelenik meg Philippe álmában: úgyszólván minden nyom hozzá vezet; éppen úgy, ahogy az egyszarvú viszont az ivóhelyhez vezet, az *ivás pillanatához*, amelyben a vágy tetőfokára hág és eltűnik.

Lilinek és a szarvnak [*corne*] ez a végletekig leegyszerűsített kombinációja miért kényszeríti magát rejtélyes szimbólumként Philippe-re? Miért tolódik el ez a szaru [*horn*] (kérges, [*horny*], bőrkeményedéses lábak) a lábokról a fejre (ezt egy tünet analízisével kapcsolatban röviden látjuk majd) éppen úgy, ahogy a kertészkes álomban a forradás a homlokról a bokára tolódott el? Visszatérünk erre, de pillanatnyilag megelégszünk annak jelzésével, amit pontosan Philippe vágya tár fel számunkra: számára ez olyan vágy, amely arra irányul, hogy kapcsolatot hozzon létre, összeköttetést kovácsoljon ki, rést rejtessen el, a sérülés katasztrófája ellen megvédje magát, a valamilyen módon kasztrációt sugalló dolgot bármi áron távol tartsa. Ebben az értelemben az egyszarvú a mitikus egyesülés igazi megvalósulásának tűnik: a mesebeli állat, amely a harmadik szem helyén a sérthetetlen és dicsőséges függelékot viseli. A legelterjedtebb legenda az, hogy az egyszarvú olyan állat, amelyet a vadásznak nehéz elfognia; csak akkor érhet el sikert, ha az állatot egy fiatal szűz segítségével csábítja el, hiszen miután a szarvát a lány ölébe helyezi, az egyszarvú elalszik.

A vágy szintje és ereje pontosan ez: a mítosz és a látomás képzeletbeli birodalma, amennyiben felveszik azt a lényegi és természetes funkciót, hogy elrejtik azt a radikális erőt, amely a halálösztön-törekvés.

Összefoglalva - talán rejtélyesebben - pillanatnyilag azt mondjuk, hogy az *egyszarvú (licorne)* úgy jelenik meg az álomanalízisben, mint *Philippe vágyának metonímiája*.

(C) Megjegyzések az álom és interpretációjának mechanizmusáról. Az „elsődleges folyamat”. Metafora és metonímia.

Így fokozatosan - pontosan abban a mértékben, ahogy analitikus vizsgálódásunkat el tudjuk mélyíteni - olyan szöveg vázlata jelenik meg, amelynek koherenciája idegen a rendes esetben logikusnak elismert eljárások számára.

Philippe álma olyan ivás iránti vágyat fejez és elégít ki, amely az analízis alapján komplexnek tűnik, és pillanatnyilag heterogén reprezentációkból áll össze: Lili, láb, homok, szarv, nyom, kertészkes, és végezetül az az egyszarvú, amelyről úgy tűnik, hogy ezen össze nem illő építmény, Philippe fantázia-műve fölé emelkedik és összefoglalja azt.

Ennek a diskurzusnak (az álom interpretációjának) sajátos koherenciáját kell most áttekin-tenünk.

Szemben a logikus irányultságú beszéddel - amely világosan meghatározott időben és helyen bontakozik ki -, azt vesszük észre, hogy a tudattalan szöveg figyelmen kívül hagyja ezeket a korlátokat, hogy a szökőkút *tere [place]* egy *tengerpart [plage]*, és hogy ez nem zárja ki egy különös hegy jelenlétét, valamint azt, hogy 195- nyara egyúttal 193- nyara is. Közelebbi vizsgálat után mindenekelőtt azt látjuk, hogy a szöveg meglehetősen furcsa tagolásokat foglal magában: egyetlen sorozat sincs olyan kötőszavakkal ellátva, melyek a közlekedési táblák módjára mutatnák a helyes irányt, s melyeket egyszerűbben „kötőszavak”-nak is hívhatunk. Így az a homok szó, amely egyszerre helyettesíti és sugallja a hangát, nemcsak ahhoz a homokhoz vezet el bennünket, amely a szarvasok lábnyomait (nyomok) hordozza, hanem az atlanti-óceán parti homokhoz is. Ez a szó azután úgy jelenik meg a szövegben, mint amely olyan jelentéseket foglal (sűrít) magában, amelyek pontosak ugyan, de egy másik időbeli és térbeli kontextushoz kötődnek.

Végezetül a tudattalan diskurzus sajátos koherenciájának egy másik vonását is hangsúlyozhatjuk; azaz bizonyos értelemben semmi sem vész el benne; így a hanga élénk színei a fák csúcsaira eltolódva újra megtalálhatók, éppen úgy, ahogy a központi szökőkútra képletesen feltett egyszarvú a térről eltűnve mint erdei társ és vezető újra látható. Nyilvánvaló, hogy ezek az eltolódások nem pusztán véletlenek, és ennek következtében a virágok lángoló színeinek fatörzsekre való eltolódásának meg kell, hogy legyen a pontos jelentése, a „fényeltolódásnak” a virágsebről egy büszke fallikus szimbólumra.

Az időnélküliség, a tagadás és az ellentmondás hiánya, a sűrítés, az eltolás: ezek azok a sajátosságok, „amelyeket a tudattalan rendszer folyamataiban megtalálhatunk”. Ezen rendszer-specifikus jellegzetességek keretén belül, folytatja Freud: „Azt javasoltam, hogy az *eltolás* és a *sűrítés* mechanizmusait annak a jeleiként fogjuk fel, amit mi *elsődleges pszichés folyamatnak* nevezünk”.²³

²³ G. W., X, 285-286.

Itt lehetséges, hogy futólag a jelentésnek és a betűnek ezt a játékát egy példával hajszálpontosan megrajzoljuk: világos, hogy a manifeszt szöveg interpretálása végett mindenekelőtt egy rigorózan „szószerinti” olvasást kell véghez vinnünk. Ezután figyelembe vesszük a páciens „asszociációs láncait”, vagyis egy rendezettebb diskurzust; ezek az asszociációk nagyjából két út mentén bontakoznak ki: egyrészt a „jelölő” tisztán szó szerinti szintjén²⁴ (például, Anne és Lili kibontása a Liliane-ból), másrészt, a jelentés vagy „szignifikáció” szintjén (például, a finom homok a parthoz vezet).

Végül azt látjuk, hogy az asszociációláncok és az álom manifeszt tartalma, mint azt korábban említettük, néhány kutatásunk számára értékes „köztér” egybeesnek; ezek azok a kategóriák, amelyeket a tudattalan szöveg konstitutív elemeinek kell tekinteni. Így azok a kifejezések mint Lili, tengerpart, homok, egyszarvú - jelenjenek meg bár a manifeszt szövegben, vagy az első álomról szóló asszociációkban -, nem kétséges, hogy már a tudattalan lánc felfedezésre váró elemeit alkotják.

Nem szeretnénk az álom textualitásáról és interpretációjának vele kölcsönviszonyban lévő folyamatáról szóló ezen kommentárunkat anélkül befejezni, hogy ne térnénk vissza az „elsődleges folyamat” kérdésére és ne ragaszkodnánk ahhoz, amit J. Lacan olyan gyakran hangsúlyozott²⁵: vagyis az eltolás és a sűrítés két mechanizmusának tudományos nyelvészeti kifejezésekkel való tökéletesen megvalósítható azonosításához.

A *sűrítés* (*Verdichtung*) mechanizmusát, amely az egyik jelölőnek egy másikkal való helyettesítéséből áll, a *metafora* mechanizmusára vonatkoztatva kell szemlélni. Így az álomszövegben úgy tűnik, hogy a „tér” [*place*] jelölő a „tengerpart” [*plage*] jelölővel cserélődött fel. Az álombeli tér metafora ezért a kérdéses jelenetre mutat és azt álcázza - a tengerpartot. De világos, hogy ez a helyettesítés pontosan a „homlokzat” pozíciót húzza alá, az álomban az eredeti tengerparti jelenetnek adott „publicitást”. Hosszabban fogunk visszatérni a metafora mechanizmusára, pontosan abban a terjedelemben, ahogy az elfojtáshoz kapcsolódik.

Az *eltolás*, vagy *Verschiebung*, a *metonímiának* felel meg. Az egyszarvú csodálatos metonímiának tűnik az álomban, amint visszatér a szökőkúthoz, de saját legendájához is, és valójában egy egész olyan körhöz, amelynek struktúrája még mindig részletesen determinált marad. Technikailag a metonímia pontosan az az alakzat, amely az egyik és a másik jelölő közötti kapcsolatot hangsúlyozza, így tartva fenn a nyelv azon egész alapvető mechanizmusát, amelyet az álom korlátlanul kihasznál.

Itt azonban nagyon fontos kihangsúlyozni, hogy a metonimikus kapcsolat hidat hoz létre két (vagy több) olyan jelölő között, amelyeknek viszonya (formában és tartalomban) sokkal kevésbé nyilvánvaló (sokkal önkényesebb és egyedibb), mint a metafora esetében: a „*place*” és a „*plage*” közötti kapcsolat világos lehet; de csak az egyszarvú képes fölé emelkedni és összefűzni a Philippe vágyát fenntartó fantáziák össze nem illő keverékét.

Az egyszarvú metonímia abban az értelemben, hogy benne minden - a képmásban éppúgy, mint a szóban - nemcsak a sűrítést jelzi természetesen, hanem azt az *eltolást* és *szünetet* is, amely az egyesített kategóriákat elválasztja. A Lili-ben lévő *li(t)*-től [*lit*=ágy] addig a szarus bőrkeményedés [*corne*], amelyet Philippe szeretett volna a lábán, a *licorne* [*unicorne*] tartja

²⁴ A „jelölő” az a szó szerinti, formális elem, amely a jelet konstituálja.

²⁵ „L’Instance de la lettre dans l’inconscient”: *La Psychoanalyse*, Vol. 3, 64-68: P. U. F. (Paris, 1957). Valamint in J. Lacan, *Ecrits* (Paris, 1966). Angol fordítás in *Structuralism*, szerk. J. Ehrmann (Garden City: Anchor Books, 1970).

fenn a két első szótag közötti szünetben a tudattalan lánc közvetítő elemeit. Egy másik szinten - egyszerűbben - arra a szökőkútra vonatkozik, a belőle eredő vízre, amelyet pontosan az ivás pillanatában hagy figyelmen kívül. Végül a lábokról a fejre - éppen úgy, ahogy a forradás a kertészkes álomban - tolja el a szarut azzal, hogy a kemény külső bőrből tüskévé alakítja át.

Amikor az egyszarvú (*licorne*) metonimikus funkciójáról beszélünk, ezt pontosan olyan mértékben tesszük, hogy ez a jelölő visszaül - nem egy tárgyra, amely a kérdéses szomjat oltaná, hanem ellenkezőleg - arra a tényre, hogy önmaga mint metonímia és annak a fallikus szimbólumnak a hordozója, amelyet jelöl, elfedi vagy álcázza az egyén tátongó mélységét, vagy ha úgy tetszik, „eredeti kasztrációját”. Így a metonímia - mint a forradás - eltolásának kimeríthetetlen erejénél fogva azért jött létre, hogy jelezze és álcázza azt a halálösztön-törekvés alapzatán lévő rést, amelyen keresztül a vágy ered, és amelybe szüntelenül alámerül.

E határpontok egyikén kerül felszínre a halálösztön-törekvés, és Freud szerint mitikusan idehelyezhetjük a „tudattalan születését”, ahogy azt később látni fogjuk.

IV. A tudattalan a nyelv előfeltétele. A tudatelőttes és a tudattalan rendszer közötti kölcsönös egymásrautaltság

(A) A probléma elhelyezése: a nyelv és az elsődleges folyamat

Az előző elemzés elvezet bennünket ahhoz - amint J. Lacan megmutatta -, hogy azt, amit Freud elsődleges folyamatnak nevez - a libidinózus energiának az eltolás és a sűrítés útjai mentén való szabad áramlása -, a nyelvészet alaptörvényeivel azonosítsuk.

Ha megállunk e túlságosan is egyszerű felfogásnál, akkor a legkomolyabb ellenvetésekkel találjuk szembe magunkat, és ezek felsorolását a legvilágosabban magánál Freudnál találjuk meg.²⁶ Freud valójában kifejezetten a nyelvről beszélt, de amit ehhez kapcsol, az lényegében a tudatelőttes rendszer és az azt jellemző folyamat: a másodlagos folyamat, melynek korlátait és kerülőútjait szembeállítja a libidózus energia szabad játékával.

Természetesen - olvassuk Freudnál - van olyan nyelv, amely az elsődleges folyamat szerint működik, de ez nagyon sajátos nyelv, és nem a nyelv maga: ez a pszichózis nyelve. Menjünk tovább: ami megkülönbözteti ezt a nyelvet a többitől, az éppen az, ami azoknál kevésbé teszi nyelvvé, hiszen a szavakkal nem úgy bánt, mint szavakkal, hanem mint dolgokkal, vagy mint álmképekkel:

„A skizofréniában a szavak ugyanazon folyamatnak vannak alávetve, mint amely a látens gondolatokból az álmképeket létrehozza, és amelyet *elsődleges mentális folyamatnak* neveztünk. A szavak sűrítésen mennek keresztül és eltolás révén megszállásukat állandóan átviszik egymásra; a folyamat oly mértékig terjedhet, hogy egyetlen szó, amely sokrétű viszonylatai alapján különösen megfelelő erre, képes egész gondolatmenetet reprezentálni. ...” (Freud egy megjegyzésben hozzáteszi): „Alkalmanként az álommunka a szavakat dolgokként kezeli, és azután nagyon hasonló „skizofrén” kijelentéseket vagy neologizmusokat hoz létre.”²⁷

Hogyan oldhatjuk fel ezt az ellentmondást? Freud számára világos, hogy még valamit be kell vezetni az elsődleges folyamatba - egy bizonyos szabályozást - azért, hogy a kifejezés szigorú, vagy legalábbis közkeletű értelmében nyelv jöjjön létre. Hadd jelezzük rögvest a tárgyalásunk hátra lévő részét vezérlő elképzelést: ez a ballaszt, amely a nyelvet kivonja az elsődleges folyamat kizárólagos uralma alól ... pontosan a tudattalan lánc létezése.

(B) A korlátozott állapotú nyelv fikciója

Bocssásák meg e rész elméleti, deduktív jellegét: ha tetszik, mítosznak lehet venni - a nyelv mítoszának, amely csak egy szinten bontakozik ki, vagyis a tudattalan nélkül.

Egyetlen szinten? De inkább azt mondanánk, hogy egyetlen diskurzusban, hiszen fel kell itt idéznünk azt a szimbolizmust, amelyet a J. Lacan által követett modern nyelvészet tanított használni bennünket:

S
az — formula,
s

²⁶ G. W., X, 294-303.

²⁷ G. W., X, 297-298.

ahol az S szimbolizálja a jelölt, vagyis a leginkább szó szerinti anyagi szövetében vett nyelvet.²⁸ Ami a jelöltet (s) illeti, a kérdés már sokkal kevésbé egyszerű, mivel nem elégedhetünk meg a tisztán „mentális” valósággal, a „fogalommal”, ahogy Saussure feltételezte. Minthogy az ezeket elválasztó korlát az ahol nézetünk szerint a probléma lényege van. Hiszen, ha ennek a formalizációnak a lehetősége maga után vonja a korlát bármilyen, az egyik szintről a másikra való keresztülhaladással szembeni ellenállását, akkor alkalmasnak kell lennie arra, amit a jelentés hatásainak kell neveznünk, vagyis magyarázatot kell adnia arra, ami a fenomenológiai analízis számára végső elemzésben a nyelvnek a jelentések világa iránti nyitottságaként jelenik meg. Azt mondjuk, „végső elemzésben”, mivel kezdetben fenn kell tartanunk azt, hogy ez az intencionalitás tökéletesen redukálhatatlan a dolog és a jel közötti kapcsolatra, ahogy azt a feltételes reflexek elmélete az emberi nyelv eredeténél be akarta vezetni. Könnyen meg lehet mutatni, hogy az, amit megnevezésként [*designation*] fogunk fel - a gesztussal megtanult szótábla - az csak (például, a gyermek esetében) egy már olyan megalkotott nyelven belül ragadható meg, amelyben a gyermek elmerül, és egy olyan univerzumban, amely maga is a nyelv révén alakult ki.

Mítoszunk megalkotása kedvéért tekintsük a dolgokat eredetüknél úgy, mintha a nyelv az egyén számára - annak primitív infantilis állapotában - apránként kerülne megalkotásra, egy tisztán új nyelv és ne az előzetes létező nyelvi világ feltevésével. Remélhetőleg megbocsátják nekünk azt, hogy egy olyan példát vizsgálunk meg, amelyet gazdagsága miatt az utóbbi időben alaposan kiveséztek: az úgynevezett „*fort-da*” példáról van szó.²⁹ Ha - azok alapos elsajátításával - az A-O fonémák szembenálló párja a gyermek számára anyja jelenlétét és távollétét szimbolizálja, akkor ugyanezen mozgás révén jön létre maga a jelenlét és a távollét olyan két kategóriaként, amelyekben a gyermek egész univerzuma kettéoszlik, minthogy korábban (abban a mértékben, ahogy az ember egy korábbi időről beszélhet) teljes volt, és nélkülözötte a kielégültség vagy hiány közvetítését. Az általunk mondottak banalitása a *Genezis* egyetemes mítoszához kapcsolódik: egyetlen mozdulatban következik be a menny és a föld szétválasztása és megnevezése.

Ebben a példában, négy kategóriájának egyszerűségére redukálva - jelenlét és távollét, amelyet az O és az A mint jelölők jelölnek - a két rendszer (jelölő és jelölt) teljes világosságában jelenik meg, ami abból a lényegi tényből következik, hogy az A a jelenletre csak olyan mértékben vonatkozik, amennyiben fonémás ellentétére az O-ra vonatkozik.

Ha most azt feltételezzük, hogy a rendszer differenciálódás révén gazdagszik, azon egymást követő dichotómiák bevezetésének révén, amelyek Platóntól a modern nyelvészetig a „definíció” mozzanatát jellemzik, akkor a strukturális jellemzők ugyanazok maradnak: ha a jelölő a jelöltre vonatkozik, akkor ezt csak a jelölők egész rendszerének közvetítésével teheti. Nincs jelölő, amely ne vonatkozna a többi hiányára, és magát ne a rendszerben betöltött helyzete határozná meg. Valamint a jelölő és a jelölt közötti egyetlen megfelelés a jelölők totalitásának a jelöltek totalításával való megfelelése, amely megfelelés tökéletes, minden átfedés nélküli.

Ha megállunk ezen a ponton, akkor a rendszer ily módon több tekintetben is a skizofrén nyelvhez való hasonlóságokat vesz fel, és bizonyos mélységet sem nélkülöző némi rosszmájúság az, hogy Freud az utóbbit az absztrakt filozófiai gondolkodáshoz hasonlítja.³⁰

²⁸ *La Psychoanalyse*, Vol. 3, 67-68.

²⁹ Freud írta le a *Jenseits des Lustprinzips*-ben [Halálösztön és életösztönök] (G. W., XIII, 11 és a következő lapokon.).

³⁰ G. W., X, 303.

Érezhetjük ezt, ha a szótár szédítő hatására hivatkozunk: minden egyes szó - meghatározásról meghatározásra - egyetlen egyenértékűség sorozatban a többire vonatkozik; minden szinonim helyettesítés jogosult (amint azt Freud a skizofrénia esetében jelzi), de a nyelv tautológiában végződik anélkül, hogy valamely pillanatban képes lenne akár a legcsekélyebb „jelöltre” is ráakaszkodni. Itt van valójában a jelölő jelölt tenger feletti állandó elcsúszásának az eredete, ahogy azt J. Lacan leírta. De itt korlátok nélküli, igazán örült elcsúszással nézünk szembe, olyan nyelvi modellel, amely csak az elsődleges folyamatnak van alávetve.³¹

Ezen a ponton vezette be J. Lacan az úgynevezett „letűzési pontok” [*points de capiton*] elméletét, amellyel - bizonyos kitüntetett pontokon - a jelölőlánc a jelölten fixálódik.³² Hibás lenne ebben látens visszatérést látni a nominalista elmülethez, amelyben a nyelv körkörös vágója átvágásának funkcióját valamely „valóságos” tárggyal való kapcsolatnak tulajdonítják, annak a szokáskapcsolatnak, amelyet a modern kísérletezés bizonyos típusa „kondicionálásként” nevez meg.³³

Ha visszatérünk a szótár példára, akkor azt mondhatjuk, hogy ami megakadályozza az egyik kifejezést abban, hogy - vég nélkül - egy másikba csúszson át, az nem egy dologhoz való empirikus viszonya, hanem az a tény, hogy nem egyértelmű és számos definíciót foglal magában, hogy a jelentések egész csoportja *b*, *c* stb. az, amely megakadályozza *x* szót abban, hogy a nyitott ajtón *a* jelentéssel együtt kirepüljön. Azt látjuk, hogy a mi „redukált állapotú nyelv” fikciónk a kétértelműség nélküli nyelv fikciójához csatlakozik, és hogy ez az egyértelmű nyelv lenne paradox módon az, amelyben nem létezhetne stabil jelentés.

(C) A metafora mint a tudattalan alkotója és az őselfojtás

A két lánc között ... a minden vándorló jelölttel szembenálló jelölőké között, amelyek azért cirkulálnak, mert mindig az elcsúszás folyamatában vannak - az a leszűrő vagy letűző pont, amelyről beszélek mitikus, mivel még soha, senki sem volt képes egy jelentést egy jelölőre feltűzni; de másrésről, amit tehetünk, az egy jelölőnek egy jelölőre tűzése és láthatják, mi történik. De abban az esetben mindig valami új lesz az eredmény ... nevezetesen, egy új jelentés megjelenése ...³⁴

Egy adott szó helyébe kerülő ezen különböző definíciók „szinonima szótárában” van az, amelyhez meg kell keresnünk az elsődleges folyamatot korlátozó utat. A metonimiák szinonima szótára - J. Lacan szerint - annyiban, hogy a jelölő így önmagát több láncba foglalva találja. De ugyanakkor, mondhatnánk, a múltbeli metaforák szinonima szótára is,

³¹ Egy általunk kezelt paranoid skizofrénben úgy tűnt, hogy a nyelv teljesen szembenálló kifejezéspároknak van alávetve, amelyek közül a legfeltűnőbb a bal-jobb pár volt: „Ön jobb ingujjat mond és az a bal ingujj ...” „Amikor beszélgetünk ön mondja, az én jobbom, akkor azt gondolom az én balom, amikor ön azt mondja, az én balom, akkor azt gondolom, az én jobbom ...” stb. Az analitikus naivitása, hogy a jelöltre irányul a figyelme, a „tartalomra” (mellesleg szerencsés naivítás, és olyan, amely sok felfedezést hozott). De itt az ember gyorsan felfedezi, hogy a jelentések egészét nem lehet az alternatíva mindkét oldalára besorolni. Volt valójában egy „bal szövetség”, de fájdalom, „jobb szövetség” is. A „jobb” nem csak „rosszul alkalmazkodó” volt, hanem egyszerre „jól kijönni a családommal” is stb. Az intellektuális ambivalencia banális példája egy affektívban van megalapozva? Természetesen, sőt még radikálisabban, egy olyan „nyelvi ambivalenciát” találunk itt, amelyet a „redukált állapotú nyelv” koncepciónkban megpróbálunk felvázolni.

³² A *point de capiton* szó szerinti értelemben olyan rögzítés, amely a kárpitot lefogja. - J. M.

³³ Mi a meghatározó elem, a *primum movens*, a kondicionálás tapasztalatában? A jelölő vagy a jelölt? Ez arra a jó professzori mondásra emlékeztet bennünket, hogy Pavlov kísérletében a kutya tanította meg gazdáját arra, hogy minden egyes alkalommal trombitáljon, amikor ő, a kutya, nyáladzott. Ha nem vesszük *a priori* természetesnek az emberi szemiológiai rendszert, akkor a kérdés megoldhatatlan marad.

³⁴ J. Lacan, *Séminaire* 22- 1-58, p. 33 (az S. F. P. Archívum sokszorosított másolata).

hiszen mindig egy metafora, a jelölők egy helyettesítője található meg az új jelentések megalkotásának gyökerénél.

Idézzük fel itt azt a diagramot, amelyet Lacan ad meg a metaforára annak nyelvi szimbolizációjában:

S

A jelölő a jelölthöz való viszonyában (—) egy új jelölőre S'

s

cserélődik fel: az eredeti S jelölő jelölőjeként kerül felhasználásra, és ezen ténynél fogva a jelölt sorba kerül. Így, az algebrai formula szerint:³⁵

$$\frac{S'}{S} \times \frac{S}{s} \longrightarrow \frac{1}{S' \times \frac{S}{s}} \quad (I)$$

Látszólag egy meglehetősen egyszerű dolog történt, a név megváltozása: az „s” jelölt, amelynek először „S” volt a neve, most az „S’” nevet kapta.

De azt is látjuk - és ez az, ami bennünket érdekel -, hogy valami lesüllyedt, a szó algebrai értelmében „egyszerűsítésre került”: az eredeti jelölő. *Annnyiban, amennyiben ennek az „S” jelölőnek a sorsa a puszta és egyszerű elnyomástól különbözik*, a metaforák a jelentésalkotás költői forrásainak kínálóknak, szemben a csupán „nominális definíciókkal”: „A metaforát úgy kell meghatározni, mint egy másik olyan jelölő beültetését a jelölőláncba, melynek révén az, amelyet helyettesít, a jelöltsorba süllyed le, és mint látens jelölő, állandósítja azt az intervallumot, amelybe egy másik jelölőlánc ültethető be.”³⁶

Mi történt az „S’” jelölővel? A jelöltsorba süllyedt le, de ugyanakkor a látens jelölősorba is; így előkészültünk arra, hogy e folyamat formuláját a következőképpen írjuk le:

$$\frac{S'}{S} \times \frac{S}{s} \longrightarrow \frac{\frac{S'}{s}}{S} \quad (II)^{37}$$

Amit a (II) formulában látunk, az nem más, mint *az elfojtás diagramja*, amelyben ami a tudatelőttés szövegben látszólag „egyszerűsítésre került”, az egy másik síkon megőrződik.

³⁵ J. Lacannak a pszichózisról szóló cikkében megadott egyik formuláját használjuk itt: *La Psychoanalyse*, vol. IV, 25.

³⁶ J. Lacan, *La Psychoanalyse*, vol. V, p. 12.

³⁷ Az átalakulás lehetőségét így a következő általános leírásban használjuk:

$$\begin{array}{ccccc} & & & & A \\ & & & & \text{-----} \\ A & & C & & D \\ \text{-----} & X & \text{-----} & = & \text{-----} \\ B & & D & & B \\ & & & & \text{-----} \\ & & & & C \end{array}$$

Ez a formula nem csak az elfojtás bizonyos számú lényegi jellegzetességét tudja megmagyarázni, hanem az elfojtott tudattalan és a tudatelőttes közötti viszonyok, valamint a tudattalan lánc struktúrájának jellegzetességeit is.

1. Mindenekelőtt ragaszkodjunk a formula *réteges struktúrájához*, a négy réteghez. Lényeges bizonyos kétértelműsége, mivel az a két alsóbb réteg, amelyek a tudattalan láncot alkotják, a tudatelőttes láncsal való viszonyukban maguk is a jelölt helyzetében vannak, ugyanakkor önmagukban - legalábbis potenciálisan - betűre és jelentésre hasadnak szét, pontosan úgy, ahogy a tudatelőttes lánc. Így szimbolizálva találjuk meg azt, amit a Politzer álláspontját illető kritikánkban, valamint abban a Freud szövegén végigvonuló követelményben meg akartunk mutatni, hogy mint tudatelőttes és tudattalan rendszereket - természetesen egymással való viszonyukban, de még inkább függetlenségükben - autonómiájukban fenn kell azokat tartani.

2. Milyen tekintetben tűnik számunkra ez a formula - amely eredetileg annak minden általánosságában a metaforáé (költői, tudatos metafora) - különösen alkalmasnak az elfojtás *szimbolizálására*?

Az igazat megvallva, annak eldöntésének a kérdése, hogy vajon létezik-e tisztán tudatos metafora, nem látszik könnyen megoldhatónak. Mindenesetre, - pillanatnyilag ezt a kérdést félretéve - inkább megkíséreljük formulánkat az elfojtás különböző típusaira alkalmazni, és pontosabban a Freud által megkülönböztetett két fő kategóriára: az utólagos elfojtásra (*Nachdrängen*) és az öselfojtásra (*Urverdrängung*).

Az utólagos elfojtás esetében, mondja Freud, a reprezentáció kettős aktusban kerül elfojtás alá: először a felsőbb tudatelőttes rendszer részéről a kitaszítás, azután pedig a korábban elfojtott részéről a vonzás aktusában. Freud ezt az első aktust (kitaszítás) a megszállás visszavonására - a felsőbb láncban létező kapcsolat összetörésére, és ellenmegszállásra -, a felsőbb láncban az elfojtott kategóriának másik kategóriával való helyettesítésére osztja meg. Látjuk, hogy ez a leírás lényegileg a metafora mechanizmusával esik egybe.

De, mondja Freud, nem lenne elfojtás, ha az elfojtott kategória nem kapcsolódna a tudattalan már ott lévő olyan elemeihez, amelyek valódi vonzást gyakorolnak rá. Mit jelent ez, ha nem azt, hogy az alacsonyabb lánc kifejezését,

S
—,
S

mintegy elnyelik azok a jelölő-kapcsolatok, amelyekkel a tudattalan szintjén megállapodik, vagyis azok, amelyekkel már mint tudattalan megszállással vagy „tudattalan rendszerbeli *Pägnanz*”-cal találkoztunk.

De ahhoz, hogy ez a vonzás működjön, már lennie kell egy tudattalan rendszernek, és ez az, amiért Freud egy olyan fogalomhoz folyamodott, amelyről úgy hisszük, lényeges az elmélete, és különösen a pszichózis területe számára: az öselfojtáshoz. „Így okunk van feltételezni egy *öselfojtást*, az elfojtás első szakaszát, amely az ösztöntörekvés mentális reprezentációja tudatosságba való belépésének megtagadásából áll. Ez fixációval jár. A kérdéses reprezentáció ezután változatlanul él tovább és az ösztöntörekvés továbbra is hozzákapcsolódik.”³⁸

Bizonyos kifejezéseket kommentálunk: „az ösztöntörekvés reprezentációjától meg van tagadva a tudatosságba való belépés. ...” Azaz: az öselfojtás tárgya soha sem volt tudatos, de mivel másrésről tudattalan sem volt, mielőtt elfojtásra került - legalábbis a dinamikus

³⁸ S. Freud, *G. W.*, X, 250.

tudattalan értelmében -, ezért el kell ismernünk egyfajta mitikus primitív állapotot, amelyben a tudatelőttes és a tudattalan rendszerek elkülönülése még nem létezik, és véleményünk szerint ez a mítosz közvetlenül párhuzamos a korábban bemutatott unilineáris nyelv mítoszával.

„Ez fixációval jár.” A fixációt itt a legszélesebb értemben kell venni. Természetesen ez a klasszikus pszichoanalitikus értelemben vett fixáció. De ugyanakkor (és ettől elválaszthatatlanul) egyrészt a tudattalanban való fixáció, amelyet Freud egy általunk idézett másik szöveghelyen megkülönböztetés nélkül fixációnak vagy bejegyzésnek, vagyis a tudattalan láncba való beillesztésnek nevez, másrészt az ösztöntörekvés ezen mentális reprezentációhoz való fixációja, olyan folyamat, melynek révén, és melynek révén egyedül, az ösztöntörekvés a tudattalanba kerül és ott jelen van.

„Ez (az ellenmegszállás) az, amely az őselfojtás által megkövetelt folyamatos erőfeszítést reprezentálja, de állhatatosságát is garantálja. Az ellenmegszállás az őselfojtás egyetlen mechanizmusa; a tulajdonképpeni elfojtás esetében (‘utólagos elfojtás’) van egy további tudatelőttes megszállás-visszavonás.”³⁹

Azt látjuk, hogy a tudattalan létrejöttének kezdetén található összes energia az ellenmegszállásban lakozik; itt nyilvánvalóan nem vethető fel a tudattalan vonzás kérdése, hiszen az utóbbi még nem létezik; másrészt szó sem lehet a tudatelőttes megszállás visszavonásáról, mivel azt mondhatjuk, hogy a tudatelőttes rendszerként még nem létezik. A következő módon gondolkozhatunk a dolgokról: mind a tudatelőttes, mind a tudattalan rendszerek összes energiája egy ilyenfajta eredeti hasadásból származik, ahogy elképzelhető az, amint a negatív töltésű elektromos részecske és a pozitív, egy energia mentes dolog hasadásából alakulhatott ki. De az alkotó gesztus Freud számára - mindennek ellenére - egy bizonyos energiából származik, amelyet ellenmegszállásnak nevez. A metafora formulájához itt szükséges az, hogy bizonyos metaforizáló helyzetbe hozott „kulcsjelölők” létét megragadjuk, és azoknak, amelyekre - sajátos súlyuknál fogva - ki vannak jelölve, az emberi nyelv egész rendszerének rendező tulajdonságát. Látható, hogy itt különösen arra hivatkozunk, amit J. Lacan apai metaforának nevezett.

3. Egy másik pont okoz meglepetést és kelti fel figyelmünket: ez két olyan kategóriának az azonossága, amelyek a tudattalan láncban a jelölő és a jelölt helyzetében voltak:

$$\begin{array}{c} S \\ \hline S \end{array}$$

Itt Freudon keresztül egy kerülőutat teszünk. Kiindulópontunkat a pszichózisra vonatkozó észrevételei jelentik. Azért, hogy a pszichózis és a neurózis jelenségei között található különbségre magyarázatot adjon, Freud lényegi eltérést állapít meg a dolog-reprezentációk (*Sachvorstellungen*) és szó-reprezentációk (*Wortvorstellungen*) között. Azonnal meg kell jegyezni, hogy e kettőt teljes szigorúsággal annak kell venni, amik: nyelvi elemek, jelölők. A dolog-reprezentációk, mondja Freud, a tudattalant jellemzik; ezek azok, amelyek az álomnyelvet alkotják, figyelembe véve azt, amit már tudunk, hogy a „topográfiai” regresszió képnyelvi kifejeződés iránti igénnyel jár (*Rücksicht auf Darstellbarkeit*).⁴⁰ A szó-reprezentációk - a szavakat legmaterialistább értelmükben akusztikus nyomokként véve - jellemzik

³⁹ G. W., X, 280.

⁴⁰ Vö. ebben a tekintetben „A metapsychological Supplement to the Theory of Dreams”, [Metapszichológiai kiegészítés az álomelmélethez] G. W. X, p. 418, ahol az álom elsődleges folyamatnak való alávetése a dolog-reprezentációk szintjére való ezen regresszió következményeként jelenik meg.

a tudatelőtttes rendszert. Freud itt az egész vállalkozásában újra és újra felbukkanó kérdésre tér vissza, a kettős bejegyzés kérdésére:

Hirtelen feltűnik, hogy most már tudjuk mi a különbség a tudatos reprezentáció és a tudattalan között. A kettő, feltételezésünkkel ellentétben, nem ugyanazon tartalom különböző bejegyzése az elme különböző részeibe, de még nem is ugyanazon részben megjelenő megszállás különböző funkcionális állapotai, hanem a tudatos reprezentáció ötvözi a dolgok reprezentációját plusz a megfelelő verbális reprezentációt, míg a tudattalan reprezentáció egyedül a dologé.⁴¹

Formulánk meghökkentő módon illusztrálja ezt a szövegrészt: a tudatelőtttes nyelv szintjén a jelölő (szavak) és a jelölt („képek”) között különbség áll fenn. A tudattalan nyelv szintjén - egyszerre és elválaszthatatlanul jelölőként és jelöltként szolgálva - csak képek vannak. Bizonyos értelemben azt lehet mondani, hogy a tudattalan lánc tiszta jelentés, de azt is, hogy tiszta jelölő, tiszta nem-jelentés, vagy minden jelentésre nyitva álló.

A tudattalan jelölő lánc léte miatt van az, hogy a tudatelőtttes nyelv a jelentések egy bizonyos rögzítettségével bír, azzal a stabilitással [*capitonnage*], amely a másodlagos folyamatot jellemzi. Szintén a számunkra ismerős jellemzőkkel bíró tudatelőtttes lánc léte miatt van az, hogy a tudattalan lánc, úgyszólván az elsődleges folyamat jellegzetességeit öltötte fel, éppen úgy, ahogy azokat „kezdetben” mitikusan az egyetlen dimenzióra redukált jelölő lánc jellemzőiként mutattuk be. Különbséget kell azonban tennünk a mi „ősfikciónkban”, és a tudattalan lánc esetében megjelenő elsődleges folyamat szerinti működés között: az első esetben, végül is, megvolt a különbség a jelölők szintje és a jelöltek szintje között, és létezett az egyiknek a másik feletti ellenőrizhetetlen elcsúszása; a második esetben a „bármilyen jelentés” lehetősége a jelölő és a jelölt tényleges azonosságából keletkezik. Ez azt jelenti, hogy az elcsúszásnak itt nincs több lehetősége? Ellenkezőleg. De hadd mondjuk meg, hogy az, ami itt elcsúszik, ami eltolódik, az az ösztöntörekvés-energia a maga tiszta, meg nem határozott állapotában.

Hadd fejezzük be az elméleti kidolgozás ezen fejezetét. A tudattalan *eredetét* abban a folyamatban kell keresni, amely a szubjektumot egy szimbolikus univerzumba vezeti be. Ebben a folyamatban, elvontan, két szakaszt lehet leírni. A szimbolizáció első szintjén a jelentős ellentétek hálózata vagy hálója a szubjektív univerzumba van kivetve, de semmilyen sajátos jelölt sem akad bele *egyetlen* csomóba sem. Az, ami egyszerűen ezen élménnyel azonos terjedelmű rendszerrel együtt kerül bevezetésre, a puszta különbség, az ütemezés, a korlát: a „fort-da” gesztusban az ágy széle. Ez, hogy megismételjük, egy tisztán mitikus szakasz, de a pszichotikus nyelv előnevei azt mutatják, hogy a „regresszióban” „másodlagosan” egy megkülönböztető elempár ellenőrizhetetlen oszcillációja formájában újra megjelenhet.⁴²

A szimbolizáció második szintje az, amelyet Freudot követve öselfojtásnak,⁴³ Lacant követve metaforának neveztünk. Ez az, ami valójában a tudattalant megalkotja, mégpedig azzal, hogy egy olyan ballasztot vezet be, amely mindig hiányozni fog egy unilineáris nyelvből, és amely - kisebb-nagyobb mértékben - hiányzik a skizofrén szimbolikus világból. A jelölt ezután sajátos rácsozatba kerül bizonyos privilegizált pontokon: a + és a -, az O és A, a „jó” és a „rossz”, a jobb és a bal meghatározatlan oszcillációja megáll. Hogy Merleau-Ponty-nak a percepcióval kapcsolatos kifejezését vegyük kölcsön, ez a második szakasz az egyik *lehorgonyzó (ancrage)* a szimbolikus világban.

⁴¹ G. W., X, 300.

⁴² Lásd (2) jegyzet, p. 33 *kétszer*.

⁴³ Pontosan ez az a pont, ahol kutatásunk eltér egymástól. J. Laplanche fenn akarja tartani a metaforizáció két típusa közötti különbséget, amelyet ő a Freud szerinti kétszakaszos elfojtáshoz kapcsol. S. Leclaire az

Minthogy a tudattalan *ontológiai státusza* ily módon megalkotásra került, kell-e emlékeztetnünk arra, hogy ha ez a rendszer nyelvi, akkor az ilyen nyelvet semmi esetre sem lehet a „verbális” nyelvünkbe asszimilálni?

Azok a „szavak”, amelyekből az imaginárius birodalmából vett elemek - nevezetesen a vizuális imaginációból - a jelölők rangjára léptek elő. Az *imágó* kifejezés - amely valahogy kiment a divatból - elég jól megfelel (ha tág értelemben vesszük) a tudattalan diskurzus ezen elemi kategóriáinak.

Annál a ténynél fogva, hogy képek *maradnak*, ezen kifejezésekben nem találunk semmi különbséget a jelölő és a jelölt között; a jelölő kép önmagán mint jelöltön kívül semmi másra nem vonatkozik. Zárt - egyben nyitott - minden jelentésre.

Az ebben a diskurzusban található „mondatok” rövid sorozatok, leggyakrabban töredezettek, körkörösök és ismétlődőek. Ezek azok, amelyeket *tudattalan fantáziákként*, vagy kifejezőbben *komplexusokként* fedezünk fel.

Imágó, tudattalan fantázia, komplexus - a tudattalan tartalmak szerveződésének ez a három szintje a következő két, látszólag ellentmondó jellegzetességet mutatja: megformálásuk és struktúrájuk rögzítettsége, sőt rigiditása, és azon elemek felcserélhetősége, amelyek az egyén aktuális létébe épülhetnek be. A legmeghökkenőbb példája ennek az analízisben adódik számunkra, amikor a valóságos helyzet minden vonása, mint egy körkörös felcserélődésben, a komplexus struktúrájában egymás után minden rést elfoglal.

Ezek azok a különböző adatok, amelyeket az elfojtó metafora formulája révén megkíséreltünk megmagyarázni.

elsődleges logikai mozgás iránt érdeklődik, vagyis a szimbolizáció első szintje iránt, amelynek létrejötte szükséges ahhoz, hogy a metafora „működhessen”. Az érdeklődésnek ez az eltérése megmagyarázza azt, hogy ami J. Laplanche számára „elsődleges”, az miért a szimbolizáció két szintjének egésze, amelyből a második lenne az öselfojtás (vagy metafora), míg S. Leclair számára az, ami „elsődleges”, az pontosan a szimbolizáció első szintjének megalkotása (a biológiai és a jelölő találkozásának mítosza, a halálösztön-törekvés „fixációjának” a problémája). (J. L. és S. L.).

V. A tudattalan néhány alapvető *mechanizmusának* klinikai tanulmányozása

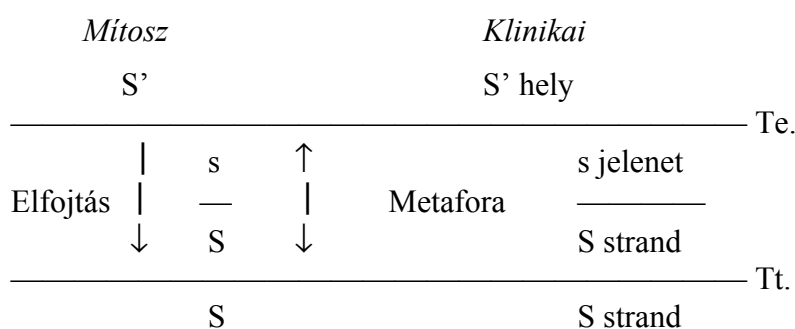
Így egyre világosabban jelenik meg egy olyan *tudattalannak* a perspektívája, amely úgy van strukturálva, mint bizonyos fajta ősnyelv, és amely szükségszerűen a szó szigorú értelmében vett nyelv korrelátuma. Azt hisszük, hogy az előző lapokon kielégítően mutattuk be azt, hogy egy ilyen következtetés szinte az analitikus nyakába varrja magát.

Most azt kell bemutatnunk, hogyan kínál ez a felfogás jobb lehetőségeket a neurotikus tünetek kezelésére.

(A) A másodlagos elfojtás és az őselfojtás

Mielőtt elméletünket klinikailag illusztrálnánk, talán megjeleníthetnénk a dolgokat átmenetileg (és természetesen némiképp pontatlanul) egy olyan diagramon, amely nemcsak a két rendszer és kölcsönös viszonyuk egyszerű ábrázolása szempontjából hasznos, hanem alkalmas egy részben függőben hagyott kérdés szintjének elhelyezésére is: arra a *speciális energiára*, amely az *őselfojtáshoz* szükséges ellenmegszállást teszi lehetővé.

Így a mi (összefoglaló) diagramunk a jobb oldalon a problémák „klinikai” szintjét mutatja, a bal oldali részt bizonyos értelemben a „tudattalan létrehozása” „mitikus” szintje számára tartva fenn.

A klinikai szektorban mindenekelőtt azon két rendszert, láncot vagy diskurzust ábrázoló két horizontális párhuzamos vonalat találjuk, amelyeknek a bármilyen freudiánus perspektívában bennfoglalt szükségszerűségét nagy terjedelemben mutattuk ki. A fenti lánc a Te. vagy T. rendszeré, az alsó a Tt.-é. Struktúráik korrelációban vannak. J. Lacant követve a tudatelőttés diskurzus elemét az

S'

— konvencionális formulával jelöljük.

s

Ami a tudattalan diskurzus elemét illeti, az elfojtás eredményét és a szükségszerűen összefüggő tudatos diskurzust a két jelölő

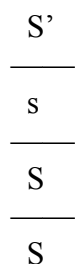
S

— közötti viszony jellemzi.

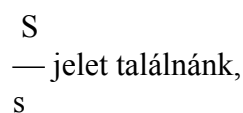
S

Láttuk, és mindenekelőtt reméljük, hogy világosan bemutattuk azt, hogy a két formulát az elfojtás metaforikus folyamata kapcsolja össze; ezért jelöljük a metaforikus kapcsolatot egy mindkét irányba mutató vertikális vonallal, míg az a vele párhuzamos vertikális vonal, amely

csak lefelé mutat, az elfojtást jelöli. Meg kell jegyeznünk, hogy ebben a példában egy múltbeli elfojtó aktus a kiindulópontunk, így tulajdonképpen a következő formula:

Ha a „hely” [*place*] az S' jelölő, akkor azt mondhatjuk, hogy metaforikusan a „strand” [*plage*] jelölő helyettesíti, vagyis az S az, ami el van fojtva. Így a felső láncban (a manifeszt diskurzus) „hely” jelölőnk van, amely ott kapcsolódik a „jelenet” [*scene*] vagy a „cselekvés helyszíne” [*place of action*] jelölthöz. Az „s” jelölt, így tényleg az a „jelenet”, ahol a cselekvés történik. Ha megfordítanánk az elfojtás irányát, akkor újra csak az eredeti

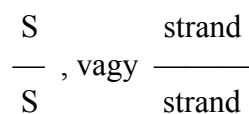

vagyis, a tengerpartot [*plage*] mint a $\frac{\text{strand}}{\text{jelenet}}$ cselekmény jelenetét.

Hadd jegyezzük meg melleleg, hogy az elfojtásnak az a szelektív természete, amely ebben az esetben (ha elfogadjuk azt a „betű szerinti” nézőpontot, amelyhez Freud hozzászoktatott bennünket) a „ge”-re vonatkozik, a tudattalan lánc kontextusában a „szomjas vagyok” vagy az „én-én” „je”-jével azonos. [I]

Ilyen tehát a tulajdonképpeni (másodlagos) elfojtás folyamata, egyszerűen, a mi diagramunk perspektívájában ábrázolva. Most már könnyű lesz az őselfojtás megoldatlan problémáját felvetnünk (a mitikus szektor a diagramunk bal oldalán).

Freud, ahogy visszaidéztük, elég világosan azt mondja, hogy nem lenne lehetséges másodlagos elfojtás, ha az elfojtott kategória nem lépne kapcsolatba a már ott lévő tudattalan elemekkel; azokkal, amelyek valódi vonzást gyakorolnak rá. Mit jelent ez, ha nem azt, hogy az alsó lánc kategóriáját,

azon jelölőkapcsolatok, amelyeken keresztül a tudattalan szintjére belépett, mintegy felszívják, ebben az esetben a „je” révén, amely, amint azt éppen most megjegyeztük, a „ge”-vel azonos.

Most, és itt csak ismételhetjük magunkat, azért, hogy ez a „tudattalan szisztémás *Prägnanz*” manifesztté váljon, hogy ez a vonzás működjön, már lennie kell egy tudattalan rendszernek, annak, amelyet az őselfojtás „teremtett meg”.

Még mindig ugyanennek a példának a segítségével megkíséreljük ennek a „teremtésnek” az illusztrálását, figyelembe véve azt, hogy amit felidézünk, azt szintén mítosznak kell tekinteni.

Ha visszatérünk diagramunkra, és az alsó láncunk bal oldala felé mozdulunk el, akkor ahhoz a mitikus szektorhoz érkezünk, ahol az öselfojtás az első tudattalan láncnak az ösztöntörekvés képzetrepresentánsainak segítségével történő „teremtésében” gyakorlatilag a valódi nyelvhez teremt lehetséges hozzáférést.

	S	strand
Azután hadd mozogjunk a bal oldali	— -hez, vagy	—— - hoz,
	S	strand
	ge	Szomjúság
vagy még jobban mondva	— - hez, amelyet a	——
	ge	Szomjúság

metonimikus eltolás ad. Itt jutunk el a szomjúságra vonatkozó elfojtott jelölő-viszonyhoz. Álomanalízisünkben már korábban jeleztük azt, hogy milyen mértékben konstituálta az „én szomjas vagyok” formula az álom egyik alapvető tudattalan témáját. De az igazi kérdés mégis annak ismerete, hogy az, ami ott ivási *vágyként* jelent meg, hogyan artikulálódik az orális ösztöntörekvéssel és az ivás *szükségletével*.

Hogyan tudunk az „*ösztöntörekvés-energiától* - amelyet előfeltételezünk - úgy eljutni a „*vágyhoz*”, ahogy azt kidolgoztuk: összetett fantáziaként, amelyet az egyszarvú [*licorne*] metonímiája szimbolizál?

Az álomanalízis rendíthetetlenül azt mutatja nekünk, hogy ezt az esetet választva az ösztöntörekvés-energia és a vágy közötti közvetítést az a „szomjas vagyok” formula feltételezi, amely „képzetrepresentánssá” válik: amely Freud szerint az ösztöntörekvést a mentális életbe bevezeti. Ahogy felidéztük, az ösztöntörekvés egy reprezentánshoz való „fixációja” (bejegyzés) folyamatán keresztül kerül be és van jelen a tudattalanban.

Tehát ezen ellenmegszállás fenntartásához szükséges energiában van minden, amit tudattalant teremtő energiának lehet tekinteni.

Ebben az esetben mint sokatmondó példát rekonstruálhatjuk Philippe szomjúságának eredeti mítoszáét, ha nem is bizonyossággal - ki tudná? -, legalább maximális valószínűséggel.

Amikor Philippe gyermekként még mindig abban a függő állapotban volt, amelyre az anyja szereti emlékeztetni őt - és amelyet egyetemesen mint túlságosan is kényelmes magyarázatot hívnak segítségül -, bizonyára olyan közvetítés nélküli és minden árnyaltságot nélkülöző módon érzett vágyat az ivásra, amelyet a következő szavakban idéztünk meg: bőség és hiány. Hogy engedték-e inni vagy sem, valószínűleg nem sokat számított az állandóan megújuló szükséglet hangoztatásához képest, egészen addig a napig, amikor (ily módon úgy beszélhetünk visszatekintve, mint egy mesében) - Lili volt az, vagy valaki más? - valaki világosan megfogalmazta: „Philippe mindig szomjas” és elnevezte őt „Philippe-szomjas-vagyok”-nak.

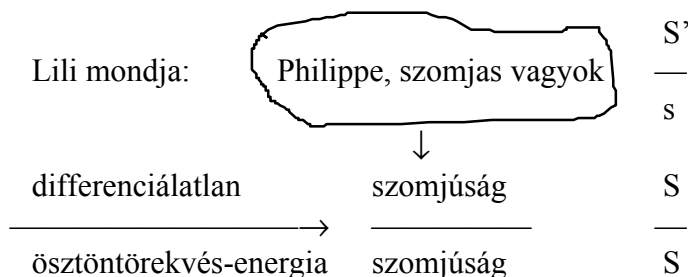
Annak felismerése és kimondása, hogy Philippe szomjas volt - a megjegyzés jószándéka ellenére - egy teljesen új dimenziót vezetett be. A szomjúság többé nem húzta le Philippe-et a vak ösztöntörekvés mélységeibe, hanem számára legfeljebb szenvedéllyé vált ... , amelyet továbbra is kultivál; mivel szomjasnak lenni nem csak szájtátogatás és kiabálás volt, hanem ettől kezdve egy a *szomjúság* szó által meghatározott *ösztöntörekvés* alányának elismerése is; mindenekfelett, és ez a lényeges rész, a „szomjúság” jelölőn keresztül vezette be Lili szomjúságának alapidimenzióját - hiszen Lili szokta mondani önmagára hivatkozva -, a fiú emléke ezen a ponton határozott: „Philippe, szomjas vagyok”. (Igazából, amint azt fel lehet ismerni, az emlék kétértelmű, és ez az, ami az értékét adja. Lili úgy beszél ily módon, mintha

„viccelne”, de mi tudjuk, hogy a „vicc” mit jelent. Hiszen minden azt jelzi, hogy Philippe a viccet szó szerint értette, és - ezen túl - minden rezonanciájával.)

Az, hogy ez a hároméves kornak viszonylag újabb keletű emléke, semmit sem von le azon értékéből, hogy olyan élmény visszatekintő illusztrációja, amely alapvetően jelöli meg Philippe-et, hiszen nem vagyunk elég naivak ahhoz, hogy azt higgyük, ez a privilegizált emlék hozza létre és határolja be szubjektumunk élményét.

Most már meg tudjuk adni azt a formulát, amely a tudattalan születésének mítoszáat összefoglalja: *az ösztöntörekvés-energia jelölőháló fogságába kerülésének eredménye.*

Hadd tegyük teljessé diagramunk mitikus szektorát azzal, hogy a *differentiálatlan ösztöntörekvés-energiát* horizontális nyílként jelöljük; hasonlóképpen egy „léggömbbe” zárva hozzáadjuk Lili manifeszt jelölőláncának véletlen töredékét: „Philippe, szomjas vagyok.”

Ez az „én szomjas vagyok” az, amely a tudattalan lánc egyik eredeti magját fogja alkotni.

Természetesen még mindig tudakozódhatunk az iránt, hogy miért pontosan ez a jelölő fojtódott el azért, hogy ezen ősi tudattalan egyik alapkategóriája létrejöjjön. Anélkül, hogy ezen analízis fejleményeit túl messzire akarnánk követni, mindazonáltal azt gondoljuk, hogy alkalmas egyik aspektusának kifejtésére.

A korábbi analízisünk során már láttuk azt, hogy az újonnan létrehozott Liliane név révén Lili Philippe mentális élete döntő tudattalan alakzatainak a szintjén sajátos súlyra tett szert. A *lolo*-ról a Lili-re való átmenet már említett ténye mellett - figyelembe véve az ivási kérdést, és a loli fonémás szembenállását(!), amelyet itt nem fogunk kifejteni - azt idézzük fel, hogy Lili nem a kérdéses személy neve volt, hanem az a kicsinyítő szó, amelyet kizárólag férje ... és a fiú használt.

Így elég világosan megjelenik az, mint korábban megmutattuk, hogy az *ivási vágyon* túl, mellyel az álmot létrehozó vágyat foglaltuk össze, egymás után tűnnek fel Philippe Lili iránti vágya, Lili ivás iránti vágya, és végül, legfőképpen, *Lili vágya férje iránt*.

Azt mondhatjuk, hogyha az az esemény, amikor „Lili azt mondja: Philippe, szomjas vagyok”, a tudattalant létrehozó katalizátor funkcióját ölti magára, azt abban a mértékben teszi, hogy a SZOMJÚSÁG jelölő úgy jelenik meg ott, mint egy reprezentáns-metszőpont, egy útkereszteződés, amely nem csak az anyától való függés kettős helyzetéhez vezet, hanem Lili szomjúságának irányában az ödipálishoz is.

Ekképpen Philippe szomjúsága fantáziájának rekonstrukciója révén a tudattalan születésének mítoszáat abban ragadtuk meg, hogy az utóbbi „az ösztöntörekvés-energia jelölőháló fogságába kerülésének eredménye”.

De most szigorúbban összpontosítunk az ösztöntörekvés és a jelölő közötti találkozás mitikus elhelyezésére.

Az egyszarvú álomban az ivás pillanatában a feszültség egy szempillantás alatt eltűnik; abban a pillanatban, amikor az „én-én szomjas vagyok” megvalósul és megszűnik, a halálösztön-törekvés, mint azt korábban mondtuk, a felszínre kerül. A szopós csecsemő számára ez az a pillanat, amelyben szó szerint jóllakottan elalszik, éppen úgy, ahogy a legenda egyszarvúja elalszik, és elveszejteti önmagát, miután a vadász cselének behódolt: pillanatnyilag úgy tűnik, hogy a bőséggel itt egy úr csábító hívása tárul fel: egy üdvösségé, vagy egy katasztróféé. De Philippe-et manapság többé nem az ivás elégíti ki vagy indítja meg; ami megmarad, az olykor az a szorongás, hogy olyan helyen találja magát, ahol nincs víz, de főként, ami ma is él, az pontosan az „én-én szomjas vagyok”, egy valódi mágikus formula, amely számára fentről vagy lentől feneketlen mélységeket nyit meg és fed el, és amelyet nem képes más módon kifejezni. Nyugtalanná válik, ha meghallja, éppen úgy, ahogy az álomban egy tátongó szakadék, vagy homályosan érzékelt fény *sikolyban* vagy nevetésben az álmodat felfüggeszti.

Kétségtelenül képesek vagyunk megérteni, hogy attól a naptól fogva, hogy a „szomjas vagyok” [*j'ai soif*] vagy egyszerűen „*Choif*” képes helyettesíteni ezt az artikulálatlan sikolyt, Philippe a kimondhatatlan rendjében elkezdett uralni valamit. Ugyanakkor, minthogy ily módon a nyelv egy töredékét magára vette, az ő östudattalanja a halálösztön-törekvés ezen első álcázásával együtt született meg.

Ez világosabban jelenik meg számunkra a kertészkes álomban, ahol a sikoly magának az álomnak a része, a „*kiai*”-ra emlékeztetve (ami a Zen Buddhizmus szent kiáltása), amely képes ölni vagy az életbe visszahozni: most ebben az álomban az, ami a halál helyett a tátongó sebet betölti, egy forradás, egy „nyom”. És látni fogjuk, hogy ez a nyom messze nem közömbös, hogy még inkább *par excellence* jelölőként tárul fel.

Ez a bokán lévő piros nyom, az egyedüli látható sérülés - amelyet a rejtett kasztráló kés okozott az álomban - visszautal bennünket, mint láttuk, arra a forradásra, amelyet Philippe a homlokán tényleg visel. Ez egy viszonylag komoly gyermekkori baleset nyoma: egy nála jóval idősebb fiúval az elismerésért folytatott harc kontextusában egy sérülés jelenik meg, amelyet katasztrófálisnak él meg, és amely - mint anyja elkényeztetett gyermekét - a kielégülés regresszív helyzetébe viszi őt vissza. Manapság ez az ismertetőjel bizonyos értelemben a kedvencség, sőt a kiválasztottság jele marad. A kedvezményezett megkülönböztetés szimbólumaként, és mint mindenekfelett ennek a sérülésnek és azon túl sok másnak a jelölőjeként, a forradás közvetlenül a rituális körülmetélés domináns jelére is utal. Az álomanalízisen keresztül a sérült láb jelentése a körülmetélt pénisz és vágya jelenlegi változatainak megfelelőjeként tárul fel. Kedvencnek lenni igazából azonos azzal, hogy az anyja vágyának a tárgya lenni.

Mivel alanyunk számára semmi sem jelzi a biztonságot és a rendíthetetlen menedéket (vigasz, erőd és zsákutca) jobban, mint a forradás, egy olyan anyának a nyoma, aki szeretettel fogadta őt, sőt még a biztonságnál is több, hogy a forradás ma azt jelzi, hogy szenvedéllyel szerették őt. Így ez a jel a közvetítés nélküli, steril és börtönbe záró vigasz szimbóluma marad; mindenekfelett az alanyt megbélyegzi, és a vágy jelölője fantasztikus, de aberrált helyzetébe fagyaszttja bele.

Ahogy körülmetélése jele gyakorlatilag férfiassága és termékenysége eszközét egy sérülésben, egy beavatásban alapozza meg, hasonló módon az arcán lévő jelről úgy tűnik, hogy teljesen az anyjának szentelte őt: a forradás ott annak a jelzését szolgálja, hogy teste a maga teljességében anyja vágyának steril privilégiuma marad.

Az egyszarvú szarva ennek a forradásnak a pontos helyét jelzi: olyan, mintha Philippe tudattalanjában a szarv belőle eredne.

A feltett kérdésre vonatkozóan, hogy mi az az öselfojtáshoz szükséges ellenmegszállást lehetővé tevő speciális energia, a „tudattalan igazi teremtménye”, ebben a pillanatban nem tehetünk jobbat, minthogy Philippe éppen most kidolgozott esetének analízisén keresztül válaszolunk. A sajátos energia a halálösztön-törekvés ténye, pontosan annyiban, amennyiben radikális és mozdulatlan erőként manifesztálódik, vagy még inkább egy erő ellentétéként, egy űrként például, amely csak abban az értelemben kapcsolódik libidózus ösztöntörekvésekhez, hogy megalapozza azokat. Szeretnénk még pontosabbak lenni, és azt mondani, hogy az ösztöntörekvés reprezentánsa mindenekfelett a halálösztön-törekvés reprezentánsa: szomjúság vagy forradás (nyom, jel, szarv); ezek azok az ősi reprezentánsok, amelyek a csak az *öselfojtás állapotában* létező *őstudattalant* konstituálják. Ahogy analízis töredékünkben az megjelenik, ezen őstudattalan származékokból fejlődhet ki (eltérő sikerrel) az, amit a szubjektum vágyának neveznek: ebből az ősi szövegből - amely elválaszthatatlanul a halálösztön-törekvés felszínre kerüléséhez kapcsolódik - bukkannak fel a libidózus ösztönvágy származékok, és strukturálódik az, amelynek a neve tényleg a „vágy”. A szomjúság jelölő az, amelyből a „Lili szomjúságának (Lili iránti szomjúságnak)” libidózus komplexusa kifejlődik. A nyom (forradás) az, amelyből a „kedvenc” ösztöntörekvések libidózus komplexusa származik.

Általánosabban azt mondhatjuk, hogy a nyelv, mint a tudattalan, elsődlegesen és feloldhatatlanul a halálösztön-törekvés felbukkanásához kapcsolódik, amennyiben az utóbbi pontosan azon vágy világának a megalapozója marad, amelyet sem látni, sem megnevezni nem tudunk. Úgy véljük, hasznos az „ősi” tudattalan ezen sajátos dimenziójához ragaszkodni; ha elkerüli figyelmünket, akkor nagyon nehézé válik a „pszichotikus” tudattalannal való hatékony munka, csakúgy mint a neurotikus tudattalan területén végzett - ami a másodlagos elfojtás hatása, melynek mechanizmusát részletesen kidolgoztuk.

Philippe számára így a *szomjúság* és a *nyom* jelölők látszanak az öselfojtás létrehozóinak. A szomjúság és a nyom egyszerre öselfojtások és azok megvalósítói, vagyis a halálösztön-törekvés kimondhatatlan és katasztrofális felbukkanásának „fixációi”.

Ennek az őstudattalannak az alapján, melynek mitikus geneziséét ebben a példában próbáltuk meg leírni, az egyszarvú Philippe vágyának *par excellence* metonímiájaként tud majd kifejlődni.

(B) A neurotikus tünet kialakulása

Szeretnénk tovább vizsgálni Philippe esetében annak a látszólag kis tünetnek a mechanizmusát, amelyet az álomasszociációk hívtak elő. „Homokszem” tünetnek lehet ezt nevezni.

Philippe-nek nem telt sokba annak elmondása, hogy nem szereti a tengerpartot, de oly módon tette ezt, hogy könnyű volt számunkra valamilyen lényegesebb nehézséget gyanítani. Több - az atlanti-óceán parti nyárból felbukkanó - és nagyon világos emlékrészlet bőrérzékenységi élményekhez kötődik: egész bőrfelszínének érintkezése a forró homokkal, a hideg és nedves homokkal, amikor egy játékban eltemették őt, a talpát égető homokkal, és mindenekelőtt egy nap felforrósította horganylemezzel.

A parton lenni számára most azt jelenti, hogy mindenhol homok van: a hajában, a fogai között és a fülében; legyen az kevés vagy sok, valamennyi homok mindig marad valahol, és ez mindennél idegesítőbb akkor, amikor csak egy egész kevés marad. A súlyos irritációt egyetlen homokszem okozza, amely a gondos tisztogatás után is rosszindulatúan rejtőzködve ott marad; egy olyan, amely nekitüremkedik a bőrnek - de a ruha betüremkedése, a rosszul varrott szegély, a cipőjében lévő kis kavics is hasonló érzést vált ki benne. Mindent egybevetve egy

igen közönséges irritáció, amely azonban Philippe számára a kényszeres gondolat méreteit ölti (nincs morzsa a friss takarón? egy rejtőzködő kavics, amely a gondosan megvizsgált cipőben ismét felbukkan?), egy többé-kevésbé kézben tartott kényszer, amely bizonyos alkalmakkor a szorongás szélére képes őt juttatni, vagy képes másokkal, önmagával, valamint a gyanúba kevert tárgyakkal szembeni erős rosszindulatú ingerültség állapotába vetni őt. Így jelenik meg a homokszem tünet.

Amit ebben a példában ki akarunk domborítani, az a *tudattalan lánc* e tünetben itt megjelenő másodlagos elfojtásnak megfelelő sajátos konstitúciója.

Így e bőrizgalmon keresztül valami tudattalan keletkezik, és oly mértékben nyomasztja az egyént, hogy azt a szorongás vagy düh határára juttatja.

Ebben a sajátos esetben - az álmon végzett munkának köszönhetően - csaknem lehetségesnek tűnik számunkra e tudattalan „valami” konstitúciójának meghatározása. Ha azt a *homok* jelölőt vesszük, amely egy szemként a tünet középpontjában jelenik meg, akkor az alsó láncon a következő sorozatot bonthatjuk ki: egyrészt, a „tengerpart”, azután a „Lili” jelölők a lánc főbb kifejezései. Másrészt, az asszociációs lánc fontos kategóriái a tünethez kapcsolódnak: a „bőr” és a „láb”, amelyre Liliane „meztelen lábánál” a manifeszt szövegben és a nyomokra fordított figyelmet felidéző asszociációk révén már hivatkoztunk.

Itt egy kiegészítő utalást kell tenni ahhoz, hogy a tünetben megjelenő tudattalan lánc végső kifejezéséig elérkezzünk. Tény, hogy Philippe teste felszínén megkülönböztet egy privilegizált zónát - a talpát -, amennyiben az kielégíti az egyik tipikus kényszeres fantáziáját: érzéketlen és majdnem sérthetetlen bőrrel bír, amely ellenálló és „kemény, mint a szaru [*corne*]”; (mellesleg megjegyzendő, hogy ebben a kifejezésben a lovak patáira történik utalás). Visszaemlékezett arra az örömré, amelyet később a mezítlábas séta okozott neki nemcsak a homokon, hanem a kiszáradt hegyi patakok medrekben is, sőt - ami sokkal több egyszerű ténynél - gleccser vágta lejtők törmelékein is. Büszke volt az ily módon kifejlesztett kérge bőr keményedésekre.

Nem folytatjuk tovább a bőrerotizáció kérdésének kidolgozását, azt leszámítva, hogy Philippe egy egész, a bőréhez kapcsolódó tünetsorozat hozott létre, amelyeknek a homokszem csak egy viszonylag egyszerű példája. Azonban egy megjegyzést hozzá kell tennünk: Philippe, akinek különböző testrészeit illetően nagyon eltérő attitűdjei voltak, különösen megszállta a lábait, és - hasonló módon - a fejét.

Térjünk most vissza ahhoz a tudattalan lánchoz, melyet ily módon a „szaru” tett teljessé, amennyiben pontosan ez a „szaru” az, amely a lábak és a fej közötti hézagot metonímiás funkciójának megfelelően áthidalja. Ezt pontosan meg tudjuk határozni és le tudjuk írni:

LILI - tengerpart - homok - bőr - láb - SZARV (SZARU) [*CORNE*], ahogy az azután jelenik meg a számunkra, miután megkíséreltük elemezni azt a meghatározhatatlan dolgot, amely egy kis bőrirritáció révén tolakodott be azért, hogy egy homokszemet formáljon.

Elegendő most e lánc összefoglalása végett az, ha szélsőségeit sűrítjük össze; a *LI-CORNE*-t felvázoljuk. *Végső elemzésben ily módon van a tudattalan felfedezve.*

Úgy tűnik, hogyha egy alakzatot a *komplexus* kifejezéssel lehet azonosítani, akkor ez valami olyasmi, mint *ez a sorozat, amely groteszk diskurzusának illúziója révén az EGYSZARVÚ képmásába belefagyott.*

Nem fogjuk itt az egyszarvú analízisét összefoglalni, amely bizonyos értelemben ismétlése lenne annak, amit már Lilire vonatkozóan kidolgoztunk. Újra csak azt mutatná meg nekünk, hogy *ellenállhatatlan erejét* egy jelentősebb elemhez (a *falloszhoz*), a *vágy par excellence* jelölőjéhez való viszonya, adja.

Inkább abbahagyjuk, minthogy tovább követnénk a kertészkes álomot. Már hangsúlyoztuk, hogy ez az álom (az egyszarvú álom után történt) a korábbinál közvetlenebbül vezet bennünket az őstudattalant megalkotó őselfojtáshoz.

Az ivás pillanata és a *szomjúság* jelölő az egyszarvú álomban úgy jelent meg nekünk, mint a halálösztön-törekvés felbukkanása és elrejtőzése; ebben a kés álomban a katasztrofális *sikítás* és a *nyom* jelölő még világosabban jelenik meg számunkra: úgy, mint az őstudattalant létrehozó ugyanazon radikális erő felbukkanása és fixációja (őselfojtás).

A második álom klinikai analizisének szintjén, amely a tulajdonképpeni tudattalant (a másodlagos elfojtás gyümölcsét) napvilágra hozza, Philippe tudattalanjának bizonyos állandóit találjuk, mint pl. a lábat. Ahelyett, hogy „nyomot hagyna”, egy piros karcolás formájában a bokáján viseli pontosan azon a helyen, ahol a szarukérgesedés rendszerint a legkeményebb. Hasonlóképpen ez a nyom a homlokhoz utal bennünket, pontosan ahhoz a helyhez, ahová a mitikus állat szarva van ráültetve; ha azután - ahogy az analízis vezet bennünket - ezen álombeli kasztráció témáit tekintjük át, akkor a fallosz úgy jelenik meg, mint amelyet a seb jelöl, vagy inkább amely magára a sebre van fixálódva.

Úgy tűnik, Philippe-et teljes totalitásában a kasztráció jele jelöli meg; a fiú mondhatni úgy jelenik meg, mint egy hatalmas forradás, vagy mint egyetlen olyan feltűnő fallosz, amely megnehezíti számára, hogy a fallosz hordozójává váljon, kivéve az egyszarvú metonímikus közvetítésén keresztül. Itt megkérdezhetjük azt, hogy összevetve ezt az analízist más kényszeresekével (mint Philon esete, amelyet máshol fejtettünk ki), vajon ez a kasztrációs komplexusra vonatkozó pozíció nem a kényszerneurózis sajátossága-e?⁴⁴ Olyan, mintha Philippe számára a kasztráció témája sohasem különült volna el attól az őselfojtástól, amelyben a jelölő a halálösztön-törekvés úrjének felbukkanását hivatott álcázni. Philippe mintegy mindig a hasadéokban marad, s úgy tűnik, állandóan azzal van elfoglalva, hogy az ősi tudattalant féken tartsa anélkül, hogy valaha is sikert érne el - vagy ha mégis, milyen áron ...

A kertészkes álom lehetővé teszi számunkra azt, hogy a másodlagos elfojtás szintjén dialektikusan újra bevezessük a valódi sérülés forradását, és hogy megfosszuk azt az anyai szenvedély megszállásától; mindennekfelett, el kell vezessen bennünket ahhoz, hogy Philippe-et valahogy megszabadítsuk attól a hasadéktól, amelyről úgy érzi, hogy mint egy mindenütt jelenlévő fallosz kényszerül kitölteni. Így pontosan erre a jelre alapozva képes lesz a fallosz birtoklására (és többé nem az lenni), és arra, hogy a kasztráció elfogadásával megnyissa vágya mezejét ahelyett, hogy elhárítaná vagy tagadná azt.

Ha az egyszarvú álom főként az Ödipuszhoz vezet bennünket - azaz Philippe tudattalanjának libidózus kontextusához -, akkor a kertészkes álom közvetlenebbül nyitja meg számunkra a kasztrációs komplexus és a halálösztön-törekvésre jellemző energia útját.

A homokszem neurotikus tünetének megalkotásában e mindkét erő megtalálható: a kertészkes álom tudattalan lánc - láb-homok-nyom-fej -, mint látjuk több aspektusban is egybeesik az egyszarvú álommal és megerősíti azt.

Most azt mondhatjuk, hogy az a homokszem, „amely-megtartja-és-elveszti-a-nyomot”, Philippe bőrét és lábát irritálva ott nyomot hagy; ingerli annak a képzeletbeli sérülésnek, résnek vagy hasadéknak, nyomnak vagy szomjúságnak a széleit, összegzi és emlékezteti Philippe-et - a maga rosszindulatú módján - vágya nehéz felvállalására.

⁴⁴ *Evolution Psychiatrique*, 1959, III, 383

Jean Laplanche Utóirat

Az én hozzájárulásom ehhez az esszéhez - az I., II. és IV. fejezetek - egy a Colloquium of Bonneval-on 1959. októberében megbeszélésre ajánlott előadás átírt változata. Mostani publikációja arra vezet engem, hogy a felmerült problémák közül a legfigyelemreméltóbbnak tűnőket aláhúzzam.

1. Freud két alapvető felfedezése Lacan maximájában átfedi egymást, mely szerint „a tudattalan úgy van strukturálva, mint a nyelv”: (a) az értelem felfedezése még olyan jelenségekben is, amelyeket korábban az emberi tevékenység salakjának és szemetének tekintettek - a Tudattalan alakzatai; (b) az a felfedezés, hogy ez a „tudattalan” értelem mindig vágyakkal bíró konfliktusba ágyazva jelenik meg, amelyek olyan kompromisszum-képzésen vagy helyettesítésen mennek keresztül, amelyek éppen ennek a küzdelemnek a *jelei*. Két első fejezetünkben megkíséreltük bemutatni, hogy az analitikus tapasztalat adatai azt implicálják, hogy a Tudattalannak olyan *valósága* van, amely erre a konfliktusra befolyással bír és szelektíven hozzáférhető a számára.

2. A Tudattalannak *ugyanazt a fajta* valóságot tulajdonítani, mint egy szöveg betűjének, nem más, mint ezt a kettős követelményt egy sajátos elméleti modellben kielégíteni. De ettől a ponttól kezdve megjelennek a „*mint a nyelv*” kifejezés összes kétértelműségei.

Ha megkísérelnénk ezen nyelv révén (a nyelvészet tárgya) megvilágítani a Tudattalan valóságát, akkor nehéz dolog lenne két veszélyt elkerülni: vagy a freudi Tudattalan saját-szerűségét redukálnánk és elfelejtenénk egyrészt a tudattalan szinten meglévő reprezentációk kölcsönhatása és természete, másrészt a tudatelőttés-tudatos közötti alapvető különbséget; vagy olyan nyelvi fogalmak felforgatásával - különösen a metaforáén és a metonímiáén -, amelyek a nyelv egy bizonyos fogalmát készen szállítják, azért, hogy ennek következtében könnyen be lehessen mutatni, hogy a Tudattalan sem működik másként.

Nem kétséges, hogy egy dialektikus szembesítés nem hagyná sem a pszichoanalitikus, sem a nyelvi fogalmakat változatlanul. De hogy ez bekövetkezzen, a dialektikát minden egyes szakaszában figyelemmel kell kísérni, és fogalmait újra kell alkotni. Annak sietős kinyilatkoztatása, hogy a freudi eltolás metonímia és a sűrítés metafora nem más, mint számos információ és sok olyan fejlemény figyelmen kívül hagyása, amelyekért mind Freudnak, mind a nyelvészeknek adósa vagyunk, s (enyhén szólva) számos közvetítés kihagyása.

Meg kell jegyezni, hogy a mi szövegünkben a metafora lingvisztikai modelljét nem arra használjuk, hogy a sűrítés tudattalan folyamatába asszimiláljuk, hanem arra, hogy az elfojtás mechanizmusát illusztráljuk úgy, ahogy az a Tudattalan és a Tudatelőttés *között*, az elsődleges és a másodlagos folyamatok *között* működik.

3. Egy további lépés. A freudi tudattalan és a nyelvészek nyelve olyan radikálisan állnak egymással szemben, hogy tulajdonságaiknak és törvényszerűségeiknek kifejezésről kifejezésre való transzponálását tulajdonképpen paradox vállalkozásnak lehet tekinteni. Így a pszichoanalízis és a nyelvészet közötti összeütközés számunkra csak területeik hasításán keresztül tűnik lehetségesnek. A pszichoanalitikus terület elsődleges folyamat vezérelte tudattalan térségre és a másodlagos folyamat vezérelte tudatelőttés térségre történő hasítása ismerős téma. De a nyelvi területnek egy olyan nyelvben végződő kettéhasítása is az, amely nem más, mint ami annak köszönhető, hogy kommunikálunk, és ezt a „redukált állapotú nyelv fikcióját” kíséreltük meg felvázolni.

Így négy kifejezés között történik összehasonlítás: a Tudattalan „nyelve”, ha ez tényleg bírja azt a lényeges jellegzetességet, hogy a *Vorstellungen* cirkulációja, csak a nyelv azon kavargó rétegéhez *hasonlítható*, amelybe bizonyos költők alkalmasint bepillantást engednek nekünk.

4. Ettől fogva kíváncsiságunk több olyan kérdést vet fel, amelyek kockázatosabb utakat nyitnak meg.

Mi a viszony azon nyelvek között, amelyek egyszerre aberráltak és ősiek: a Tudattalan nyelve, a skizofrén nyelv, és végül, a „redukált állapotú nyelv” fikciónk között? Hiszen, ha mítoszunkban erről az utolsó példáról feltételezzük, hogy a menny és a föld elválasztása előtt egyedül létezett, akkor a többi itt említett nyelv az elválasztás óta nyelv, és olyan eredet nyomát hordozzák magukban, ... amely sohasem létezett.

Melyek az elsődleges folyamatról a másodlagos folyamatra való átmenetnek a feltételei? Ez a „megkötés” klasszikus problémája a pszichoanalízisben: a pszichés energia megkötéséé, a reprezentációk megkötéséé, végül a jelentés megkötéséé, amely egy bizonyos stabilitást ad neki. Gondolatmenetünkben a határig eljutva megkíséreltük bemutatni a metafora modelljében felfogott *őselfojtás* folyamatában működő megkötést. Ez a következő meglepő állításhoz vezet: a Tudattalannak mint különálló területnek a létrejötte és fennmaradása az, ami megszabja az elsődleges folyamatról a másodlagos folyamatra való átmenetet. *A Tudattalan* - sokkal inkább, mint egy nyelv - *a nyelv igazi feltétele*.

5. Ez 1959-hez visz bennünket. Tudatában vagyunk azonban annak, hogy a megkötés problémája túlságosan összetett ahhoz, hogy a metaforán keresztül létrehozott jelölők egyszerű mechanizmusára lehetne redukálni. Mi a viszonya ezen jelentésmegkötésnek - amelyben a kasztráció és „az apa” törvénye az uralkodó - azon „én” révén történő megkötéshez, amelyet a pszichoanalitikus gondolkodás *A tudományos pszichológia tervezete* óta mindig is állított? Hogyan állnak szemben és artikulálódnak hatásaikban, valamint kudarcuk pszichotikus hatásában? Az ilyen kérdés e szöveg olyan meghosszabbítása, amelyre való vállalkozás kísértésének engednünk kellene.

1965

Jean Laplanche:
A pszichoanalízis új alapjai

A fordítás Jean Laplanche: *New Foundations for Psychoanalysis*, Basic Blackwell Ltd., Great Britain, 1989.
ford. David Macey 89-151.o. alapján készült.

Alapok: A csábítás általános elmélete felé

Az egész második fejezetet egy episztemológiai tavaszi nagytakarításnak szántam, egy aknaszedő műveletnek (néhány aknát maga Freud fektetett le). Megpróbáltam megmagyarázni azt a tényt, hogy mihelyt már minden kommentár elkészült, akkor eljön egy olyan pillanat, amikor lehetségessé válik inkább az egyik, mint a másik Freud mellett döntenem annyiban, hogy reális magyarázatot lehet találni arra, hogyan vezette Freudot a tárgya tévútra.

Ily módon eljutunk saját „új alapjainkhoz”, a bázisokhoz, amelyeket „ősieknek” [*primals*] is lehet írni: most már világosnak kell lennie annak, hogy számomra az ősi sem nem absztrakt kategória, filozófiai transzcendentális, sem nem időtlen „mítosz”. És nem is „mitikus idő”, minthogy a mítoszok tényleg szeretnek képzelni időt keresztülutazni, míg ezzel szemben mi a reális idővel foglalkozunk. Számomra, és történetesen Freud számára is, a kiinduló helyzetben az ősi az az elem, amely kikerülhetetlen, amely túl van még a legáltalánosabb esetlegességen is. Itt természetesen figyelembe kell vennünk az univerzalitás és az általánosság kategóriája közötti különbséget. Szókratész halandó, mert minden ember lényegileg halandó, és az ősivel foglalkozni azt jelenti, hogy az egyetemességgel foglalkozunk.

3.1 Az őshelyzet: felnőtt-gyermek

Az *őshelyzet* [*primal situation*] az, amelyben az újszülött gyerek, a szó etimológiai értelmében vett kisgyermek [*infant*] (*in-fans*: beszéd nélküli), a felnőtt világgal találja magát szemben. Ez még azt is jelentheti, hogy amit mi Ödipusz-komplexusnak hívunk, az bizonyos értelemben esetlegességnek van alávetve. Ezen a ponton az antropológiához fordulhatunk segítségért, és ahhoz, ahogy az az ödipális struktúrákat relativizálja. A futuroológiához is fordulhatunk. Végül is, mi marad a klasszikus ödipális háromszögből - nem háromszögelésből - néhány évtized, vagy néhány évszázad múlva? Van valaki, aki kész fogadást tenni a Freud érvelését megalapozó Ödipusznak a túlélésére? Van valaki, aki kész azt állítani, hogy az emberi lények megszűnnek emberi lényeknek lenni, ha az Ödipusz nem marad fenn?

Visszamenni az alapokhoz ezért azt jelenti, hogy visszamegyünk a legegyetemesebb dologig, nevezetesen az anya-gyermek viszonyig? Mint tudjuk, a pszichoanalízis hajlamos arra, hogy visszafelé dolgozzon az Ödipális viszonytól elindulva az anya-gyermek viszonyig. Nem kétséges az, hogy ez a viszony szilárdabban gyökerezik a biológiaiban - és mindenek felett az ösztönösben [*instinctual*], abban az értelemben, ahogy a kifejezést az alábbiakban definiálni fogjuk -, mint az Ödipusz. És mégis az anya-gyermek viszony nagyon gyorsan változik. Anélkül, hogy túl messzire akarnánk a jövőbe nézni, noha a perifériás látásunkon belül kell tartanunk, nem szabad elfelejtenünk, hogy a gyermekeket egyre inkább mesterséges eszközökkel hozzák a világra, miközben az a tény, hogy egyre kevesebb gyermeknek van valóságos kapcsolata az „anyamellel” nyilvánvalóan azt jelenti, hogy valami olyat kell megkérdőjeleznünk, amelyet a pszichoanalízis majdnem kötelező prototípusnak tekint.

Merleau-Ponty vitája Margaret Meaddel

Kitérőt teszek itt néhány olyan írás megtárgyalására, amelyeket e könyvhöz végzett kutatás közben olvastam; mialatt az őshelyzetet [*primal situation*] és annak implikációin (nevezetesen a csábításon) dolgoztam, újraolvastam Merleau-Ponty Margaret Meadról szóló összefoglaló írását. A *Férfi és nő*-re [*Male and Female*] (Mead, 1950) és azokra az előadásokra gondolok, amelyeket Merleau-Ponty tartott akkor, amikor a Sorbonne-on a gyermek pszichológia katedrát átvette - ezek a régi *Bulletin de psychologie*-ben jelentek meg. Van valami vonzó Merleau-Ponty lépésről-lépésre haladó megközelítésében és az olyan témák iránti érdeklődésében, amelyeket sok pszichoanalitikus méltóságán alulinak tekintett. Csak néhány sort fogok idézni azok közül, amelyekben Merleau-Ponty (1964, p. 120) még Meadnál is mélyebb belátásra jutott:

Margaret Mead szerint a Freud által leírt ödipális helyzet nem több, mint sajátos megoldása annak, ami univerzális problémaként jelenik meg. Univerzális [figyeljünk az „univerzális” kifejezés használatára], hogy a szülők és a gyermekek léte minden társadalom számára bizonyos problémát vet fel. *Univerzális tény*, hogy *gyermekek léteznek*, hogy *kicsiként és gyengeként* indulnak el, *de szorosan a felnőtti élethez kapcsolódva*. Ennek következtében „a fajfenntartásra felkészületlen gyermekben a szexuális érzések éretlen kettős virágzását” találjuk (Mead, 1950, p. 127). A gyermeki élmény szexuális kérdések körül forog, de ugyanakkor képtelen a felnőttre jellemző cselekedetek végrehajtására.

A Merleau-Ponty idézte szöveget természetesen úgy is lehet tekinteni, mint a „kulturalizmus” kifejezését (ez egy olyan fogalom, amely, ismeretlen okokból, manapság pejoratív értelemben használatos), vagy más szavakkal, mint annak a kifejezését, hogy bizonyos pszichoanalitikus paraméterek - az összes pszichoanalitikus paraméter - megváltozhatnak kulturális különbségek eredményeként. Arra a problémára, amelyet az idéz elő, hogy felnőttek és gyermekek vannak egymással viszonyban (és, ami univerzális), és a gyermek a felnőtt univerzumba lép,

számos megoldás létezik, s ezek egyikének lehet tekinteni az Ödipusz szent és sérthetetlen univerzalitását. Hasonlóképpen, hogy Mead érvelését egy kicsit tovább vigyük, a pregenitális szexualitás figyelemre méltó kulturális változatosságot mutat, és így - s ez mind a könyv, mind a cím lényege - a híres maszkulin-feminin fogalompár is. És (merem állítani) Freud történetesen e pontban teljesen egyetért Margaret Meaddal. Azt állítja, hogy a férfiasság-nőiesség fogalompár egyszerűen egy olyan folyamat késői, összetett és megjósolhatatlan eredménye, amelyben a fontosabb szerepet a szociológiai tényezők játsszák. Így a kulturalizmus kéz a kézben járhat az esszencializmussal, vagy azzal a ténnyel, hogy bizonyos ponton a lényegig hatolunk le; a két megközelítés kiegészítheti egymást. De hamarosan nyilvánvalóvá válik, hogy meglátásai ellenére Margaret Mead nem képes a felnőtt-gyermek viszony lényegét észrevenni. Nem mintha ez megfigyeléseinek értékét csökkentené. Mit nem adnék egy Margaret Meadért, aki képes a jövőbe látni! Mindazonáltal nekünk csak egy olyan antropológusunk van, aki a térrel dolgozik, a földgömb felszínén érintkező párhuzamos civilizációkkal.

A második kitérőm arra szándékozik rámutatni, hogy milyen sokat tanulhatunk Merleau-Ponty előadás-jegyzeteiből. Egy filozófus, aki hajlandó megfigyelni! Egy filozófus, akit érdekel a klinikai megfigyelés, a gyermekekkel foglalkozó legkonkrétabb kísérletek, és az antropológus megfigyelései! Nem egy pszichoanalitikusnak leckét adhatna. Ugyanezt a leckét tanulhatjuk meg Freudtól, aki sohasem félt attól, hogy megfigyelésre, és különösen antropológiai megfigyelésre, hivatkozzon. A magabiztos pszichoanalitikusnak képesnek kell lennie arra, hogy minden nagy gondolkodó megközelítését a magába olvassza; le kell győznie a nem pszichoanalitikus megfigyeléssel szembeni sznob attitűdjét, és ha nem akarja hasznosítani, vagy ha kritizálni akarja, ahogy azt Freud és Merleau-Ponty bizonyosan tette, akkor le kell küzdenie azt a hajlamát, hogy visszakézből elutasítsa azt.

3.2 Az őshelyzet főszereplői

Visszatérve az őshelyzethez, vagy a felnőtt-gyermek szituációhoz, ez éppen olyan messze az Ödipuszon túl, ahogy az anya-gyermek viszonyon túl fekszik. Vegyük először a *gyermeket*. A kezdő, a katarzissal való foglalkozásunk, más dolgok mellett, kifüstölte a „nárcisztikus” gyermeket (a hibás pszichoanalitikus gyermeket), de nagy teret hagyott valami olyannak, ami egyszerre a józan ész, a mindennapi megfigyelés kérdése, és egyre inkább - az utóbbi néhány évben nagyot fejlődött - pszichológia tárgya. Akár kísérleti pszichológiának, akár megfigyelési pszichológiának vagy etológiának akarjuk nevezni, ez nagyjából mindegy. Nem az a célom, hogy eredményeit összefoglaljam, hanem az, hogy egyszerűen azt mondjam, rangot vívott ki magának. Megvan a hely számára, feltéve, ha hajlandóak vagyunk a pszichoanalízist a neki megfelelő helyre állítani. Meglehetősen zavarba ejtő, hogy ezt kell mondanunk, de nem vagyunk abban a helyzetben, hogy bármiféle megfigyelési eredményt eleve elutasítsunk. Néhány mindennapi megfigyelési eredményt Freud világosan megmagyarázott, noha utóbb a tudományos megfigyelés finomította ezeket. Gyorsan összefoglalom azokat, amelyek céljaink szempontjából nekem lényeges pontoknak tűnnek.

A bio-fizikai egyén ...

Mindenekelőtt bárki, aki gyermekről beszél, az definíció szerint egy *bio-pszichikai létezőről* beszél, és aberráció az az elképzelés, hogy a kisgyermek pusztán organizmus, pusztán gépezet, amelyhez lélek, psziché vagy bármi más van hozzáillesztve. Bárki, aki valaha is egy újszülött csecsemőt megfigyelt az tudja, hogy viselkedésének értelme van, és ami lényegesebb, képes azt közölni. Végül is, miért ne lenne képes; az állati pszichológia tökéletesen boldogul anélkül a régi test-lélek probléma nélkül, amely olyan sok zavarhoz vezetett. A bio-pszichikai vagy szomato-pszichikai egyénnel kapcsolatos egyetlen felvetésre érdemes kérdés, hogy melyik ponton kezdődik a kommunikáció. De ez gyorsan összetett kérdéssé válik, minthogy a kommunikáció különböző típusai között azonnal hierarchikus különbséget kell tennünk.

... tudatában lenni a világnak ...

A második lényeges megjegyzésemet bizonyos mértékig már az előző fejezetben kifejtettem: *a tudatában lenni valaminek, vagy nyitottnak lenni valamire, a fiatal emberi lény számára hamis probléma*; az egyetlen dolog, ami problematikus, az a bezárulás [*closure*]: a self vagy az én bezárulása, bármi is legyen annak az énnak a körzete vagy perifériája. Mi tudjuk, hogy egy perifériának, mondhatni, számos kerülete van, hogy geometriája oly annyira változatos lehet, hogy megfordítom Winnicott híres „első nem-én birtoklás” [*first not-me possession*] (Winnicott, 1953) kifejezését, mondván, az igazi probléma inkább az, hogy az ember az „első-én birtoklást” [*first-me possession*], a self érzését szerezze meg.

Freud újra bizonyos nyomravezető jeleket hagy a számunkra, különösen *A tudományos pszichológia tervezetében* (Freud, 1950, p. 326 ff.), ahol inkább a bezárulás, semmint a nyitottság kérdése vetődik fel. Fel kell idéznünk azt, hogy a *Tervezetben túl sok* a perceptív valóság. Minden valóságos, és meg kell találni az úgynevezett „realitás jelet” azért, hogy különbséget tegyünk ezen valósággal kapcsolatban aközött, ami valóságos és aközött, ami nem az, jobban mondva, mintha a valóságos világ - szemben a fantázia világával, a képzeletbeli vagy nem-valóságossal - kiegészítő jellel lenne ellátva. Ez természetesen naív kérdés, és Arisztotelész ezt a nyilvánvaló kifogást emelte: ha a valóságot meg kell jelölni,

akkor mi jelöli a jelölést? Ha a valóságnak jelzettnek kell lennie, akkor hogyan ismerjük fel a jelét? Freud valójában nem volt elégedett a valóság jelölésének elképzelésével, és amellett érvelt, hogy csak a gátlásnak köszönhetően lehet kimetszeni egy szubjektív világot a teljes érzékelt valóságból. Ez csak azért van, mert egy bizonyos fajta, a rendszer belsejéből eredő folyamat gátlás alá kerül, és mert intenzitása úgy lecsökken - és ez tisztán kvantitatív és nem kvalitatív mechanizmus -, hogy a kettő között különbséget lehet tenni.

Freudnál maradva, találunk egy másik nyomot is az utóbbi időben megjelent *Az áttételes neurózisok összefoglalása*-ban [*Overview of the Transference Neuroses*]. Már láttuk, hogy Freud ebben a szövegben (1987, p. 9) a szorongásos neurózis tünettanát - azokkal az úgynevezett hipnoid vagy oniroid állapotokkal együtt, amelyekben az álom és a valóság közötti különbség többé nincs megjelölve - kifejezetten egy „a Tudatelőttes és a Tudattalan elválasztása nélküli szakaszra” történő regresszióhoz kötötte, egy beszéd és cenzúra nélküli szakaszhoz, minthogy ténylegesen a beszéd és a cenzúra vezeti be a Tudatelőttes-Tudatos rendszer és a Tudattalan rendszer közötti megkülönböztetést. Ebből az következik, ha elfogadjuk a Tudatelőttes és a Tudattalan elkülönülése nélküli szakasz létét, akkor azt kell kérdeznünk, hogy miféle szakasz ez. Két, látszólag egyszerű választ is adhatunk. Vagy teljesen tudattalan, vagy teljesen tudatos (vagy tudatelőttes). Abból, hogy az eredet tudattalan, az is következik, hogy a kisgyermek valami olyanban él, ami tudattalanként ismert, vagy valami olyanban, ami tudattalanná válik, s a gyermeket majd a „természetvédelmi terület” körüli híres kerítés vázolja fel vagy írja körül, és a tudattalan gettójába lesz bezárva. Nyilvánvalóan ez az, amit Freud valójában mond, még akkor is, ha, ahogy én teszem, érvelését elutasítjuk. A *Tervezetben* ez a gondolat ahhoz az elképzeléshez kapcsolódik, hogy valójában a nyelv vezeti be a tudatosságot, és hogy a nyelv létét megelőzően, tudattalanunk van. Ez azonban - még freudi értelemben is - erősen vitatható. Több okunk van azt hinni: eredetileg létezik a tudatosságnak valamiféle rendje, egy világban való jelenlét, vagy egyfajta tudatos-tudatelőttes rendszer. Nem szabad elfelejteni, hogy Freud eredetileg nagy teret hagyott éppen az ilyenfajta őstudatos-tudatelőttes rendszer számára, egy olyan rendszer számára, amely, szemben a másodlagos tudatossággal, nem-verbális volt.

Visszatérve a kisgyermekhez. Ez az interpretáció, amely elutasítja az őstudattalan [*primal unconscious*] fogalmát, teljesen megegyezik a legelfogulatlanabb megfigyelő alapvető eredményeivel. Megfelel Lagache rendkívül fontos megjegyzésének is abban az értelemben, hogy a születéstől kezdődően váltakozást figyelhetünk meg a jelenlét és a nem-jelenlét között, és hogyan volna lehetséges nem-jelenlét, vagy alvás, ha nincs jelenlét? Ha tényleg van, Freud *Vorbild*-jének értelmében, az „első-én birtoklásnak” prototípusa, hogy újra Winnicottot utánozzuk, akkor ez akár az alvás, vagy akár az álmok is lehetnek.

Szabályozó mintákkal ellátott ...

Mi is akkor a kisgyermek? Olyan mintakészlet, amelyet a fiziológia és az etológia ma egyre nagyobb pontossággal képes leírni. Az ellenkező bizonyíték hiányában, az alapvető minta még mindig a homeosztázis, az egyensúlyi szint fenntartására, vagy az ahhoz való visszatérésre irányuló tendencia. A homeosztázisra két szinten lehet rábukkanni: egy sajátosan fiziológiai szinten és a pszichológiai vagy ösztönös [*instinctual*] szinten. Az első szinten a kisgyermekben és az emberi lényekben általában biológiai konstansokat találunk, beleértve, hogy a legegyszerűbb példákat vegyük, az olyan anyagok állandó szintjét, mint a vérben lévő széndioxid és a glükóz. Ezeket a konstansokat ma már jól ismert visszacsatolós mechanizmusok szabályozzák. Nem szabad azonban elfelejteni azt, hogy a kisgyermekben ezek a fiziológiai konstansok tökéletlenek; csak fokozatosan stabilizálódnak. Mint tudjuk, a

kisgyermek meghalhat hőgutában, és ha nem vagyunk nagyon figyelmesek, kiszáradhat anélkül, hogy bárki észrevenné. A második szinten olyan mintákat találunk, amelyek jobban érdekelnek bennünket azzal együtt is, hogy az előző szintbe ágyazódnak bele. A kisgyermekben adaptációs viselkedésformákat figyelhetünk meg, még akkor is, ha az adaptáció nem magyaráz meg mindent. Például, egyre jobban megérjük azokat az előfogyasztási vagy fogyasztási mintákat, amelyek a szopáshoz vezetnek el. Ezen az adaptációs szinten nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a perceptuális-motoros sémát, amely lehetővé teszi számunkra, hogy nyomon kövessük annak a fejlődését, amit egyszerűen figyelemnek, szokásnak, emlékezésnek, és így tovább, kell neveznünk. Ez a növekvő tudás ellentmond mind annak a felfogásnak, hogy a kisgyermek zárt organizmus (majd azt mondtam amőba ... de az amőba nem zárt organizmus), mind annak az elképzelésnek, hogy irányvektorok nélküli *tabula rasa*. Ha homeosztatikus mechanizmusokat találunk a kisgyermekben, akkor „értékeinek” kell lenniük, és nagyon csábító Lagache-t követni abban, hogy ezeket „élet értékeknek” írjuk le, és azt mondjuk, hogy ezek teszik lehetővé az egyensúly helyreállítását.

De rosszul felszerelt

A kisgyermek sem nem zárt rendszer, sem nem *tabula rasa*, viszont nagyon rosszul alkalmazkodik a környezetéhez. Az „éretlenség” [*prematuration*] kifejezés teljesen helyesen még mindig használatos, és a következőképpen lehet definiálni: olyan feladatokkal való szembenézés, amelyek túl összetettek a fiziológiai érettség egy adott fokán lévő egyén számára. De egy fiatal emberi lény esetében különbséget kell tenni az éretlenség két fajtája között pontosan azért, mert meg kell különböztetnünk az önfenntartás szintjét és a szexuális szintet. Az alkalmazkodással összefüggésben az éretlenség a túlélés problémájához kötődik; szexuális területen az éretlenség arra a tényre utal, hogy a kisgyermek azzal a szexualitással találkozott, amelyre - hogy Margaret Meadet idézzük - nincs adekvát válasza. Azt, amit Freud szexualitás előtti állapotnak nevez, később részletesebben megtárgyaljuk. Pillanatnyilag vissza szeretnék térni a túléléssel kapcsolatban megjelenő éretlenség kérdéséhez. Az emberi lények nem az egyedüli teremtmények, akiknek felnőtt segítségre van szüksége a túléléshez; az éretlenség nem az egyedüli és nem is a teljes magyarázat arra, hogyan lesz a kisgyermekből emberi lény. Más emlősöknek és némely nem emlősnek is szükségük van különböző ideig tartó segítségre és nevelésre. Még bizonyos madárfiókákat is táplálni kell a fészeken; nem minden madárfiókát olyan, mint a csirkék, amelyek, amint kibújtak a tojásból, azonnal elkezdnek élelmet csipegetni. Freud kezdetektől fogva a *Hilflosigkeit* kifejezést használja a támogatásigény vagy segítségihiány definiálására.

Die Hilflosigkeit

A kifejezést nehéz lefordítani, de nem nehéz a jelentését megérteni. A németben egyfajta affektív töltése van, és „nélkülözést” sugall (és a franciában néha *détresse*-re fordítják), sőt még „elhagyatottságot” is. Azt kell azonban mondani, hogy Freudnál az affektív konnotációja gyengébb, mint egészében véve a német nyelvben. A fogalom egy nagyon objektív állapotot jelent, és sajnálatos, hogy nem lehet francia megfelelőjét megtalálni: a kifejezés gyámoltalan helyzetet (*état sans aide*) vagy nélkülöző állapotot (*état d'insecours*) jelöl. Röviden a *Hilflosigkeit* egy lény olyan állapotára vonatkozik, amikor saját eszközeire hagyatva képtelen önmagán segíteni, és amely ezért mások segítségére (Freud a *fremde Hilfe* kifejezést használja) tart igényt. E másoktól igényelt segítségre a *Tervezet* nyitó fejezeteiben találunk hivatkozásokat. Miért hív az ősi pszichés apparátusként ismert kis embergép másokat

segítségül? Egyszerűen azért teszi, mert elárasztja a belülről fakadó izgalom. Magára hagyatva képtelen azokat a mechanizmusokat beindítani, amelyek lehetővé tennék egy új egyensúly létrehozását; ha az ember vércukor szintje alacsony, akkor az egyedüli orvosság az, ha elindul egy darab kenyeret keresni, de a kisgyermek nem képes tejet keresni. Nem képes parancsot adni vagy üzeneteket küldeni, és ezért egyszerű objektív jelzéseket használ segélykérésül. Végül az edény túlsordul: sír, rugdalózik, hangoskodik, és anyja nagyon gyorsan megtanulja felismerni, hogy ez segélykérés. Miközben kritizálható, hogy Freud teljesen elutasítja, hogy az anya és a gyermek között bármiféle előadaptált kommunikációs csatorna létezne, mégis bizonyos elképzelései még mindig igen ösztönzőek. Különösen arra az ötletére gondolok, hogy az önfenntartás vagy az alkalmazkodás szintjén (a kifejezéseket egymással felcserélhető értelemben használom) a kommunikáció csatornája a gyermektől a szülőig vezet, de a szexuális területen ennek a fordítottja igaz. Vagyis a gyermek az adaptációtól a szexualitás felé fejlődik, ámde Freud vonakodás nélkül azt állítja, hogy az anya a gyermekkel való viszonyában a szexualitástól az affekció felé halad: „Az anya szeretete az iránt a kisgyermek iránt, akit szoptat és akiről gondoskodik, valami sokkal alapvetőbb, mint a növekvő gyermek iránti későbbi érzelme” (Freud, 1910a, p. 117). Az anya és a gyermek nagyon különböző utakat követnek.

Röviddel ezelőtt azt mondtam, hogy a *Hilflosigkeit*ot nem szabad a pánik és az elhagyatottság jelentésre redukálni. A gyermek önmaga megsegítésére vonatkozó képtelensége nem korlátozódik az olyan pozitív értékek keresésére, mint a megélhetés, az étel és az ital; szerepe van a veszély elkerülésének szintjén is, vagy más szavakkal abban, ami rémület-reakcióként ismert. Freud emellett érvel, és érdekes megjegyezni, hogy az utóbbi időben végzett kísérletek igazolják magyarázatait. A *Bevezetés*ben Freud (1916-17, p. 408) azt mondja, hogy figyeljük meg a gyermekeket: a víz mentén szaladgálnak, felmásznak az ablakpárkányra, sőt éles tárgyakkal és a tűzzel játszanak. Nincs fogalmuk a veszélyről, nincs félelemérzetük. A gyermekekből hiányzik a félelem, mert nincs alkalmazkodási ösztönük [*instinct*]; bizonyos értelemben a gyermek ezen a területen is egyszerűen azért *hilflos*, mert szüksége van mások segítségére, de ezt a tényt nem ismeri fel. Ezen mindennapi megfigyelési eredményeket a veszélyre adott reakciókról szóló kísérletek tudományosan meg tudják erősíteni. A lyukkal szembenező kisgyermek viselkedését össze lehet hasonlítani egy rendes körülmények között a sziklahasadékokban fészkelő fajhoz tartozó madárfióka viselkedésével. Ez egyszerű kísérlet: egy teljesen átlátszó üveglapot teszünk a lyuk fölé és az alanyt az üvegre helyezzük. A csecsemő úgy lépked előre, mintha semmi baj sem lenne, míg a madár visszautasítja, hogy a lyuk fölött átmenjen. Ez az egyszerű megfigyelési kísérlet egészen meggyőzően mutatja be, hogy a fiatal emberi lény a veszéllyel szemben védtelen, sőt mi több képtelen a veszélyt érzékelni.

A reális szorongás: egy hosszú vita

E jelentős megfigyelés megjelenik abban is, amit Freud maga „hosszú vitának” nevezett (1897, p. 14.), és ami egész teóriáján keresztülhúzódik. Melyik a korábbi: amit Freud *Realangst*ként (reális szorongás) vagy *Triebangst*ként (szó szerint „ösztönös szorongás”) jelölt meg? Más szavakkal: mi jelenik meg először az emberi lényekben a félelem (a „reális szorongás” végül is félelem; a német *Angst* szó mind a kettőt fedi), vagy a belső ösztöntörekvés támadására adott szorongás-reakció, az „ösztönös szorongás”? Az utóbbi még csak nem is „reakció valamire”; nem a veszélyt követi, mert a *Triebangst*ban nincs időkülönbség a veszély és a veszélytől való félelem, vagy a veszély érzékelése között. Ami az ösztöntörekvést illeti, a veszély fenyegetése *önmagában véve* is egy szorongásforma. Freud

állandóan a két felfogás között ingadozik, ahogy azt az *Áttételes neurózisok áttekintésében* maga is megjegyzi. E „hosszú vita” folyamán először az „ösztön-szorongásnak” vagy *Sehnsuchtangst*nak és a vele kapcsolatos kifejezésnek, amelyet „vágyakozási szorongásának” [*anxiety of longing*] lehet fordítani, adja az elsőbbséget és - úgymond - a pszichoanalitikus dicsőséghelyet.

Mi, pszichoanalitikusok hajlamosak vagyunk ugyanennek a nézetnek az elfogadására, és a vágyakozási szorongást úgy tekinteni, mint ami a reális szorongás előtt jelenik meg; ez teljesen egybevág a kisgyermek gyámoltalanságára vonatkozó fenti megjegyzésekkel, akinek nincs veleszületett veszély-tudata, és a veszély létezéséről nincs ösztönös intuíciója. Hogy az *Áttekintés* szövegéből idézzünk (1987, p. 14)

Most már látjuk az infantilis szorongásban azt, hogy amikor a kielégülés megtagadtatik [ez még mindig mechanikus nézet; az ént libidó árasztja el], akkor a gyermek a tárgy-libidót az idegenekkel szembeni reális szorongássá alakítja át, de azt is látjuk, hogy általában minden újdonsággal kapcsolatban hajlamos a félelemre.¹ Hosszú vitát folytattunk arról, hogy vajon a reális szorongás, vagy a vágyakozási szorongás-e a korábbi; vajon a gyermek azért változtatja-e libidóját reális szorongássá, mert azt túl nagynak, veszélyesnek tekinti és így érkezik el a veszély képzetéhez, vagy inkább egy általános szorongási hajlamnak enged át magát, és ebből azt is megtanulja, hogy kielégítetlen libidójától is tartania kell.

A pszichoanalitikus konszenzus határozottan fenntartja azt a nézetet, hogy a szorongás belső folyamat: az én az ösztöntörekvés támadása alá kerül. De ezen a ponton Freud azzal, hogy bevezeti a „reális szorongás” egy másik formáját, és azzal, hogy a filogenezisre hivatkozik, önkényesen az ellenkező irányba billenti a mérleget (1987, p.14):

Most úgy tűnik, hogy a filogenetikus szemlélet a reális szorongást előnybe részesítve nyugvó pontra juttatja ezt a vitát, és megengedi számunkra azt a feltevést, hogy a gyermekek egy része a jégkorszak kezdetének szorongásosságát hozza magával és most arra kényszerül, hogy a kielégítetlen libidóval úgy bánjon, mintha külső veszély lenne.

Freud újra olyan exogén megalapozást keres, amely külsődleges a pszichoanalízis számára. Most az ősi paradicsomot követő jégkorszak embereire hivatkozik. Már bíráltuk erre az önkényes megalapozásra való hivatkozást, de ez nem egyszerűen az ösztönösre való újabb ráhagyatkozás: az ily módon nyert atavizmusnak semmi köze a sajátos veszélyekből való tanuláshoz vagy a megfelelő reagálás képességéhez (ahogy ez fiatal állatok esetében lenne); ellenkezőleg, ez igazán *patologikus és nem-adaptív fejlődés*: a minden újtól való félelemre vonatkozó általános tendencia - még a „vágyakozás” feltűnése miatt is -, amelyet fenyegetésnek kell látni és ilyenként kell kezelni.

A *Hilfslosigkeit* jelentéséről szóló ezen megbeszélésnek az volt a szándéka, hogy jobb bevezetést nyújtson az ő- vagy alaphelyzet egyik főszereplőjéhez azzal, hogy a kísértetet az előtörténetből kiűzi. Bár a gyermek nem nélkülöz bizonyos alkalmazkodási mintákat és képességet, és noha kezdjük ezt világosabban megérteni, mégis (anélkül, hogy patetikus hangot akarnék megütni) még mindig alapvetően a *Hilfslosigkeit*ra van ítélve; szükségszerűen segítséget kell kapnia másoktól azért, hogy szükségleteit kielégítse, és azért is, hogy a veszélyt egészen addig kizárja, amíg megtanul tartani attól. A gyermeknek nincs természetes

¹ Az az elmélet, hogy az ösztönös szorongás jelenik meg először, a *Bevezetésben* továbbfejlődött, ahol Freud a gyermeknek a sötétségtől és az idegenektől való félelmét tárgyalja. A látszat csal: ténylegesen az anyától való elválasztottság keltette szorongás az, ami az idegeneken fixálódik. Egyszerűen azt tenném ehhez, Kleint felhasználva, hogy olyan idegeneken fixálódik, akik az anya rossz vonásait veszik magukra. A magam részéről azt mondanám, hogy a gyermek énje azért rendül meg, mert belülről olyan forrás-tárgy támadja meg, amelyet nem lehet szimbolizálni. A valóság keltette szorongás, vagy az, amely akkor jön létre, amikor egy idegen és nem az anya lép a szobába, pusztán ennek az ösztön-szorongásnak a fixációja (v.ö. Laplanche, 1980a, pp. 63-73; Laplanche, 1979b).

félelemérzete; a félelem valami megtanulandó, és nem pusztán a tapasztalatból. Megtaníthatók vagyunk arra, hogy féljünk; nem azért tartjuk magunkat távol a tűztől, mert megérintettük, hanem egyszerűen azért, mert azt mondták nekünk, hogy ne tegyük.

A felnőtt mint főszereplő

Most a másik főszereplőhöz fordulhatunk: a felnőtthez. Tudjuk, hogy Ferenczi (1933) a „szenvédely nyelve” kifejezést használta a „felnőtti világ” jellemzésére, de úgy tűnik nekem, hogy a jelentősebb koordinátát elnézte: a felnőtt tudattalanját. A néhány kivételt jelentő szöveghelytől eltekintve, Freud is hajlamos arra, hogy a felnőtt tudattalan problémáját, vagy még általánosabban, a másik tudattalanjának problémáját ne vegye tudomásul. De, mint mindig, a kivételek nagy segítségünkre vannak. Kettőnek ezek közül különös jelentősége van. Az „A szüzesség tabuja”-ban [*The Taboo of Virginity*] (Freud, 1918a) a szüzesség tabuját olyannak tekinti, mint ami a másik tudattalan vágyának érzékelésén alapul (egy nő, vagy az anya által kasztráltnak lenni vágya) és a *Leonard*ban (1910a, p. 117) egészen kifejezetten arra a tényre hivatkozik, hogy az anya gyermeke iránti szeretete egy módja saját elfojtott vágyteljes impulzusai kielégítésének.

A tudattalan dimenziója

Van akkor egy felnőttünk és a tudattalan dimenziója. Feledkezzünk el egy pillanatra a tudattalan lényegére vonatkozó elméletekről és tekintsünk a pszichoanalitikus felfedezésre azelőtt, mielőtt az vagy az első topográfiában (az elfojtás és a Tt. rendszer) vagy a második, összetettebb topográfiában (az ösztön-én) teoretizálódott! Menjünk olyan messzire, hogy fogadjuk el ideiglenesen a tudattalannak azt az antirealista koncepcióját, amelyet Politzer (1928) vagy még modernebb formában a fenomenológusok vagy Schafer (1976) támogatott. Több alkalommal magamévá tettem ezt a felfogást, még ha csak vitapontként is, és most itt is elfogadhatjuk pusztán azért, hogy az őshelyzetet létrehozzuk. Lássuk akkor a pszichoanalitikus felfedezést a legnyilvánvalóbb szintjén, vagy inkább azon a szinten, ahol a legalkalmasabb a megtekintésre.

A nem teoretizált pszichoanalízis mely szintje alkalmas a megtekintésre? Az álom, a tudattalanhoz vezető „királyi út” szintjén van? Bárki, aki újraolvassa a *Bevezetést* (Freud, 1916-17) nem tud nem megdöbbenni azon a tényen, hogy az nem az álmokkal kezdődik, hanem a *Fehlleistung*gennel, egy olyan kifejezéssel, amelyet „elvétéseknek” [*parapraxes*] vagy tévcselekedeteknek vagyunk kénytelenek fordítani, bár más cselekedeteket is takar, olyanokat, mint a nyelvbtlások vagy elírások [*slips of the pen*]. Freud a legárulkodóbb és a legalapvetőbb tévcselekedettel, a nyelvbtlással kezd, és arra emlékeztet bennünket, hogy egy *Leistung*, amely magára a cselekedetre utal, már azelőtt közölni akar valamit, mielőtt téves lenne. Ami lényegesebb, téves létének ténye értelmet hordoz. Mindig közvetít valamit, ami elfojtott, és az elfojtott elem számos különböző szinten létezhet. Freud három eltérő szintet különböztet meg attól függően, hogy az alany hogyan reagál a pszichoanalitikus interpretációjára: az egyik szinten az alany elfogadja a javasolt értelmet, de arra a véleményre jut, hogy az lényegtelen. A másik szinten bizonyos erőfeszítésbe kerül az alanyt rávenni arra, hogy fogadja el a jelentést. És végül, a harmadik szinten az alany teljesen elutasítja a pszichoanalitikus által javasolt értelmet. A három szint az elfojtás mélységének felel meg, de a lényeg az, hogy értelem került felfedezésre, és hogy az egyén pontosan abban a pillanatban, amikor azt továbbította, nem láthatta. Ezért az emberi lényt úgy lehet leírni, mint aki nyelvbtlások és tévcselekedetek elkövetésére képes. Érdekes lenne tudni, hogy vajon az állatok képesek-e

tévcselekedetekre (a kifejezés freudi értelmében). Tudjuk - vagy gondoljuk -, hogy az állatok tudnak álmodni, ahogy azt olyan reakcióknál láthatjuk, amelyek álmokra adott reakcióknak tűnnek. Azt is érdekes lenne megfigyelésekből megtudni, hogy melyik az az életkor, amikor a gyermek már képes a tévcselekedetek elkövetésére. A tévcselekedet azután tanúbizonyságot jelentene arra a tényre, hogy van „valami tudattalan”,² arra a tényre, hogy vannak olyan üzenetek, amelyeket az alany elutasít vagy megtagad elismerni azoknak, amik.³

Az őshelyzetben van tehát egy gyermekünk, akinek az alkalmazkodó képessége valódi, de korlátozott, gyenge és megrontásra váró, és egy deviáns felnőtt (deviáns valamely szexuális norma tekintetében, ahogy azt Freud a *Három értekezésben* több mint megfelelően bemutatja; a magam részéről azt tenném hozzá, hogy a felnőtt önmagát illetően deviáns vagy hasadt). Egy további részletet kell ehhez hozzátenni: miután adott, hogy a gyermek a felnőttben tovább él, különösen valószínű, hogy a gyermekkel kapcsolatba kerülő felnőtt deviáns és tévcselekedetek vagy szimbolikus tettek elkövetésére hajlamos, mert a saját másik selfjével - azzal a másikkal, ki egykor volt - kerül kapcsolatba. Az előtte álló gyermek a benne lévő gyermeket szólaltatja meg. Az ősvizony ezért kétszólamú: van egy életteli, nyitott és kölcsönös viszonyunk, amelyet tényleg interaktívna lehet mondani, és egy olyan viszonyunk, amely belsőleg szexuális, ahol nincs interakció, mert a két partner nem egyenlő. Az emberi lényeknél az akciók nem mindig egyenlőek a reakciókkal úgy, ahogy az a fizikában lenne. Itt csábítónk és csábítottunk, pervertálónk és pervertáltunk van. Valaki letér az erényes élet útjáról; egy „Traviatánk” van itt, valaki, akit félrevezettek és „elcsábítottak”.

² Vagy, ahogy azt Roy Schafer (1876) a főnevek használata elleni terminológiai keresztes hadjáratában kétségtelenül mondaná, „valami tudattalanul”.

³ A kezdeti helyzetet a tudattalan elméletére való hivatkozás nélkül írom le abban a reményben, hogy a leírás elvezet bennünket az elmélethez, ahogy az realistább és topográfiai értelemben meg van határozva. V.ö. a 3. fejezet utószavával. a tudattalanhoz vezető „királyi út” szintjén

3.3 A csábítás speciális elméletétől a csábítás általános elméletéig

Most eljutottunk a „pszichoanalízis új alapjainak” lényegéhez, a csábításhoz mint a pszichoanalízis fő generatív tényezőjéhez. Számos különböző szinten generatív tényező, a gyermekkor kezdeti szintjén és a pszichoanalitikus gyakorlat szintjén is működik. Pontosabban meg kell majd határoznunk, de pillanatnyilag röviden Freud gondolkodásának történetére kell figyelni. Ezt azonban széles, sémaszerű értelemben tesszük, minthogy a pszichoanalízis aktuális megalapozása érdekel bennünket.

Freud gondolkodásában és a mai gondolkodásban is a csábítás mindig kapocs a *tényszerűség*, értve ezen a tényeket vagy a tényleges valóságot, és e tények egy bizonyos *teoretizálása* között. A tények és az elméletalkotás bensőséges kapcsolatban vannak egymással. Együtt jelennek meg és tűnnek el. A 3.1 táblázat ezt a gondolatot illusztrálja.

Ténylegesség

1897 szeptember 21.	1964-67	
Gyermekkori csábítás	Koraérett csábítás	Őscsábítás

Elmélet

Speciális elmélet	Elfojtás és az elmélet felbomlása	Általános elmélet
Időbeli aspektus	Izolált (utólagosság)	Időbeli aspektus
Topográfiai aspektus	Különállóan alakul ki (topográfiák)	Topográfiai aspektus
Nyelvi aspektus	Eltűnik	Nyelvi aspektus
„fordítás”		metabola
	A szintek redukciója és összezavarodás (önfenntartás és szexualitás)	
	Helyettesítő képződmények az ösztöntörekvés biologizmusa a fantáziák filogeneze	
A gyógyítás elmélete	A gyógyítás elmélete	A gyógyítás elmélete
(a tudatos teljes uralma a tudattalan felett)	(az áttétel mint illúzió)	(az áttétel transzcendenciája)

3.1 táblázat

Freud elhelyezése

Bizonyos értelemben a 3.1 táblázat középső hasábjára Freud összefoglalása. Nyilvánvalóan meglehetősen merész dolog Freud egész gondolkodásáról mint elfojtottól beszélni; mindazonáltal, az elfojtás kényszerei sohasem gátolnak meg semmit sem létezésében, sőt mi több fejlődésében sem. Végző soron negatív értékelést alkalmazok annak bebizonyítására, hogy mindig két lehetőség áll nyitva előttünk akkor, amikor valamely nagy gondolkodóhoz (és nem csak Freudhoz) azért közelítünk, hogy kísérletet tegyünk gondolkodása történetének vagy örökségének nyomon követésére. Elhelyezhetjük a szerzőt, és ennyiben hagyhatjuk a dolgot, s ez az egyik módja az igazságtételnek. De így tenni azt is jelenti, hogy igazságtalanok vagyunk vele szemben, mert hajlamosak vagyunk arra, hogy gondolkodását meglévő szavaira korlátozzuk. Ennek az az alternatívája, hogy megszólaltatjuk és kiterjesztjük a legkibontottabb elemeket, vagy azokat, amelyeket mi látunk gondolkodása legkifejtettebb elemeinek.

Természetesen, a második lehetőséget teszem magamévá: amikor Freudot tárgyalom, ösztönzés végett, rendszerint arra összpontosítok, ami a legjobb benne. De másrészt ezért gondolom azt, hogy időről időre jogosult, sőt mi több, lényeges szó szerint venni őt és arra figyelni, amit valójában mondani akart. Végül is, Freud maga volt az, aki a csábítás elmélet feladásáról beszélt.

A 3.1 táblázat megtakarítja nekünk a teljes kommentár szükségességét, minthogy a középső rész, amelynek címe „Az elmélet elfojtása”, nagymértékben az első, „katartikus” fejezetünknek volt a tárgya. Anélkül, hogy a történész címre pályáznék, először a triptichon első táblájára - vagy arra, amit a csábítás speciális elméletének nevezek - tekintek, azután az infantilis szexualitásról a koraérett, majd az öcsábításra való átmenet tárgyalásával folytatom. Azaz a „ténylegesség” hasáb áttekintésével kezdem, s végül a jobboldali hasábot tárgyalom, amely, úgy tűnik, a modern eredményeket reprezentálja.

Freud speciális csábításelméletének erősségei és gyengéi is vannak. Mindkettő a csábítás ténylegessége és az elmélet összetettsége közötti szoros összefonódásból fakad; ha még néhány öltést adunk az anyaghoz, akkor lehet, hogy teljesen szétesik. A faktualitást, amit most vizsgálni akarok „infantilis csábításnak” nevezem, és olyan jelenetekben konkretizálódik, amelyeket, hála az analitikus módszernek, újra fel lehet fedezni, rekonstruálni lehet és vissza lehet rájuk emlékezni. De, mint tudjuk, Freudnak sem ebben az időszakban, sem munkássága későbbi fázisaiban nem voltak aggályai abban a tekintetben, hogy az intraanalitikus emlékekbe más emberektől származó információkat illesszen, és néha még valódi objektív vizsgálatokat is végzett. Az ebből az időszakból származó írásai bővelkednek az olyan eseményekről szóló példákban, amelyek azt tükrözik, amit ő „éretlen szexuális élménynek” nevez (1896b, p. 203), olyan eseményekről szóló példákban, amelyekben egy kisgyermek passzívan szembetalálja magát a felnőtt szexualitás betörésével. A gyermek, aki az általunk „infantilis” csábításnak meghatározott kapcsolatban vesz részt, mindig éretlen és képtelen adekvátan válaszolni a vele történetekre. Bizonyos szövegekben Freud (1896b, p.212) visszaköveti ezeket az emlékeket „akár a második életéig is”, de az igazi kérdés inkább az események közötti időköz kérdése, semmint a pusztán időrendé. Az az időköz, amely a trauma táptalaja. Itt össze lehet vetni a felnőttek traumás neurózisával, ahol a trauma lényegi vonása a baleset váratlan jellegéhez kapcsolódik, ahhoz a tényhez, hogy az alany nem volt arra felkészülve: a gyermek előkészületének hiánya *Hilflosigkeitjával* vagy, ahogy Freud itt írja (p. 213), „a pszichés funkciók, valamint a szexuális rendszer bizonyos *infantilis* állapotával” alapvetően azonos jelentésű. A bekövetkező baleset vagy esemény éppen olyan önkényesnek tűnik, mint a felnőtt traumás neurózisban. Az éretlenséget vagy „a gyermekekben inherens szexuális impotenciát”, hogy Freudot idézzük (1896b, p. 215), egyfajta, küszöbökkel elválasztott szakaszokat magában foglaló, fejlődési skála alapján kell értékelni: a szomatikus reakciósintek, az affektív reakciósintek és a pszichikai vagy intellektuális megértéssintek, mindezek együtt járnak. A teljes pszichoszomato-affektív létezés szintjén következik be, hogy a gyermek képes vagy nem képes adekvátan integrálni azt, ami vele történik. Ezen küszöbök számára a pubertás jelentős küszöbe szolgál modellként; a későbbi pszichoanalitikus leírások értelmében ez viszonylag késői szakasz, de előrevetít más küszöböket, és természetesen, a szakaszok későbbi fogalmát. Az a „preszexualitás” szakasz, amelyet tárgyalunk, ezért egyszerre abszolút és relatív „előtt”: „azelőtt” létezik, mielőtt egy bizonyos fajtájú megértés lehetséges lenne, és a gyermeki fejlődés különböző szakaszainak megfelelően a „preszexuális” különböző formákat ölthet.

A perverz felnőtt

E jelenetek második fontos vonása az, hogy elkerülhetetlenül egy *felnőtt* a csábító partner. Életbevágóan fontos megfigyelni azt, hogyan bánik Freud azokkal az esetekkel, amelyek a szabály alóli kivételeknek látszanak, és amelyekben a felidézett szexuális jelenet két gyermek vagy két kamasz között zajlik. Amikor a jelenetben két gyermek vesz részt, akkor Freud szokás szerint ahhoz ragaszkodik, hogy ezt vissza lehet vezetni egy olyan archaikusabb jelenetre, amelyben a két gyermek közül az egyik (vagy talán mindkettő) elszenvedett egy „gyermekkori fertőzést” (a fertőzés Freud kifejezése, 1896b, p. 209); olykor az *Übertragungot* használja, amely áttételt jelent): „Ha két gyermek közötti viszonyról van is szó, a szexuális jelenetek jellege mindazonáltal ugyanolyan visszataszító, mivel minden ilyen gyermekek közötti kapcsolat az egyiküknek felnőtt által elkövetett korábbi elcsábítását *posztulálja*” (1896b, p. 215) [az én kiemelésem].

Az ebben résztvevő felnőtt azonban nem akármilyen felnőtt: mindig *perverz* felnőtt. A szót erős jelentésében kell érteni, abban a kettős értelemben, amelyet majd a *Három értekezés a szexualitás elméletéről*-ben (Freud, 1905) nyer el, más szavakkal a perverzió devianciát jelent a tárggyal és a céllal kapcsolatban is. A tárgy pontosan azért deviáns, mert a felnőtt pedofil, sőt még incestust is elkövet; a cél azért deviáns, mert (1896b, p. 214): „Azoktól az emberektől, akik nem vonakodnak szexuális vágyaikat gyerekeken kielégíteni, nem várható, hogy ezen kielégülés megszerzését célzó módszereikben finomabb árnyalatokra váltsanak át”. Az egész szakasz, amelyből ez az idézet való „a rosszul összeillő pár” közötti szexuális viszonyok „groteszk”, visszataszító, és „tragikus abszurditását” írja le (p. 215) olyan kifejezésekkel, amelyeket Nabokov sem szégyellne. Addig a pillanatig, amikor egész elméletét megtagadta (1897 szeptember), Freud ragaszkodik annak a figurának a perverz karakteréhez, amelyet sematikus kifejezésekkel „a hisztériás apjaként” ír le. A kérdéses jelenetek nyíltan patológusként ábrázolódnak, és *patologikus* jellegüknek sok köze van ahhoz a zsákutcahoz, amelyben Freud önmagát találja. Bár már említettük a *Három értekezést*, nem szabad elfelejteni, hogy ezek ekkor még nem születtek meg; csak a *Három értekezéssel* vezeti majd be Freud a perverzió fogalmát bemutatva azt, hogy *a szexualitás egész fejlődését* a predeterminált cél és tárgy hiánya jellemzi, noha a szexualitás egészéről nem lehet úgy beszélni, mint ami klinikai értelemben perverz, csak a vándorlás hosszú időszaka után éri el az egyén az úgynevezett genitális szexualitás szakaszát. A *Három értekezés* központi témája az, hogy a célok bizonytalanok és felcserélhetők és, hogy az „elveszett” tárgy egyszerre idegen és elérhetetlen. A „hisztériás apja” pechére nem élvezi egy olyan elméleti perspektívának az előnyét, amely az emberi evolúció egészében helyet adna neki. Ilyen az intellektuális történelem.

A jelenetek sorozata

Freud „egy vagy több előfordulásról” beszél (1896b, p. 203), de gyakorlatilag az összes klinikai példája számos olyan egymással kapcsolatban álló eseménnyel vagy számos olyan egymást átfedő jelenettel foglalkozik, amelyek időbeli sorozatot alkotnak, és amelyek, és ez még fontosabb, egymást szimbolizálják. Első pillantásra, természetesen a jelenetek e kölcsönös szimbolizációján belül átfogó analógiát találunk: a szöveggönyvek hasonlóak lehetnek és egymásra hivatkozhatnak, de a fontos pont az, hogy ha ezeket a jeleneteket elemről elemre összehasonlítjuk, akkor egy összetettebb metabolizmus emelkedik az átfogó analógia fölé és azon túl, és ez pontosan ugyanaz a fajta metabolizmus, amelyet Freud tár fel az álom és a látens álmogondolat, vagy talán az álom és egy megelőző napon történt jelenet között. Az az ábra, amelyet az Emma eset illusztrálására a *Tervezetben* (Freud, 1950, p. 354)

használ, nagyon hasonló azokhoz, amelyeket az álmok leírására alkalmaz. Természetesen lehetséges, hogy van olyan átfogó analógia, mint az álmokban, de ez sokkal kevésbé fontos, mint a kapcsolaton, a hasonlóságon és a különbségen alapuló egy az egyben megegyezések rendkívül összetett egymásba fonódása.

Az egyik jelenet egy másikat fed el, és aztán a második jelenet egy harmadik létezését sugallja. Ez az, ami a Freudot inspiráló „tudásra való ösztöntörekvést” sarkallja. Visszafelé dolgozik jelenetről jelenetre, míg végül elér egy valószínűtlen első jelenethez, az igazi ősjelenethez; ennek a jelenetnek a valószínűtlensége vagy hiánya az, amely a kulcsot adja az összes többihez, és amely az 1897-es válság alatt a vitát végleg el fogja dönteni. Pillanatnyilag, egyszerűen vegyük tudomásul azt, hogy ezek a jelenetek olyan látszólagos aporiát állítanak fel, amelyben ezek a szimbolizáció végtelen viszonyában állandóan visszautalnak egymásra: *αναρχη στηνοι*.

A gyermek alkati passzivitása

Az infantilis csábítás ténylegességének második vonása még fontosabb, minthogy ez az, amely magát a csábítást meghatározza: a *passzivitás* viszonya, a felnőttel szembenező gyermek passzivitása. A felnőtt az, aki a Freud által leírt jelenetekben kezdeményez, és aki szóval vagy tettel az első lépéseket megteszi; a csábítás olyan kifejezésekben kap leírást mint agresszió, betörés, benyomulás és erőszak. De azt az általános állítást, hogy a felnőtt aktív és a gyermek passzív, éppen a jelenetek időbeli egymásrakövetkezése miatt, sokféleképpen kell módosítani. Az első módosítás (és mindnek hasonló implikációi vannak) az, hogy Freud (1896a, p. 168) szembe állítja a hisztéria etiológiáját, ahol a gyermek passzivitása emlékeiben nyilvánvaló elemnek tűnik, és a kényszerneurozisz [*Zwangneurose*] etiológiáját, ahol „többé nem a szexuális *passzivitásról*, hanem az örömmel végrehajtott agresszív cselekedetéről és a szexuális aktusokban való örömteli részvételtől - azaz a szexuális *aktivitásról* - van szó”. Ha a dolgokat ennyiben hagyjuk, akkor a csábítás elmélet csak a hisztériára lenne alkalmazható, míg a szorongásos neurozisz olyan jelenetekből származna, amelyek gyermeki aktivitást foglalnak magukban. Az ellentmondás valójában igen gyorsan összeomlik, minthogy ez Freud szerint hamis szimmetria: nincs közvetlen megfelelés az infantilis aktivitás és passzivitás, valamint a neurozisz két fő formája között, hiszen az az aktivitás, amelyet a kényszeres gyermekkorában lehet felfedezni, mindig egy korábbi passzív élmény szubsztrátumán nyugszik. Ha a kényszeres által felidézett aktív jelenettől mintegy visszafelé dolgozunk, akkor egy olyan passzív jelenetet találunk, amelyen az aktív alapul: „Egyébként minden kényszerneurotikus esetemben a *hisztériás tünetek olyan alapzatát* találtam, amelyet az örömteli tettet megelőző szexuális passzivitás jelenetére lehet visszavezetni” (Freud, 1896a, pp. 168-9).

Nézzük meg közelebbről ezt a jelenetsort; úgy tűnik, ahogy az idő múlik, az aktivitás felváltja a passzivitást, és ez nemcsak egyedül a kényszeresre igaz. Nem egy esetben, ahol az egyén azt állítja, visszaemlékszik arra, ahogy passzívan csábítás áldozatává vált, ki lehet mutatni, hogy részéről jelen volt egy provokatív elem. Ki csábít kit? A válasz semmi esetre sem nyilvánvaló, bármely kísérlet a válaszra valószínűleg a kölcsönös interakciók labirintusába, sőt tükörterembe vezet bennünket. Végül is a csábítás elmélet ellen felvetett fő érv az, hogy a gyermekek saját ödipális vágyaik, vagy más szavakkal, saját aktív ösztöntörekvéseik álcázására fantáziákat találnak ki. De Freud gondolkodásában a magyarázat nagyon más, legalábbis ez idő tájt: megjegyzi, hogy bár a jeleneteket aktívan reprodukálják, de még mindig azt állítja, hogy ezek egy alapvetően váratlan és meglepetésszerű élmény, és ennek következtében a traumatikus aspektus és a gyermeki passzivitás másodlagos feldolgozásai. A felnőtt traumás neurozisével összevetve, ugyanúgy, ahogy az az egyén, aki baleset okozta neurozisan

szenvedve az álmaiban reprodukálja traumáját, a gyermek is, a csábítás e felfogása szerint, arra kényszerül, hogy a jeleneteket aktívan megismételje, hogy az eredeti bántalmazás valóságos jelenetéhez visszatérjen, ahogy azt a *Tervezetben* Emma esetéből láthatjuk (Freud, 1950, p. 353-6; v.ö. Laplanche, 1976, pp. 64 ff.). Az idő múlásával az egyén aktívabbá válik, és egyre gyakrabban tér vissza az esemény jelenetéhez - legyen az fizikai vagy pszichés - azért, hogy a traumát újraélje és revidálja.

Nyilvánvaló, hogy az infantilis csábítás jeleneinek fenti leírása megelőlegezi azt, ami csábítás elméletként ismert, és amelyet *speciális elméletként* írok le. Ez az elmélet három aspektusban [register] kerül kidolgozásra. Most röviden felvázolom ezeket. A három egymás kiegészítője: az időbeli, a topográfiai és a fordítási aspektus.

Az elmélet: az időbeli aspektus, az utólagosság

A csábítás elmélet *időbeli* aspektusa megmarad - vagy legalábbis remélhetőleg megmarad - a pszichoanalízis egyik nagy erősségének. Utalok itt az „utólagosság” elméletére, arra az elméletre, mely szerint a traumának két szakasza van. Ez a teória azt posztulálja, hogy semmi sem írható az emberi tudattalanba, ami nem kötődik legalább két, időben egy érési folyamat által elválasztott eseményhez, amely az alany számára lehetővé teszi azt, hogy a kezdeti élményre vagy ezen élmény emlékére két módon reagáljon. Freud az első mozzanatot a rémület (*Schreck*) vagy rémületi neurózis kifejezésével írja le: a felkészületlen egyén az igen sokatmondó szexuális tettel konfrontálódik, de nem képes jelentőségét megérteni. Ha látens marad, akkor az emlék önmagában sem nem patogén, sem nem traumatikus. Akkor válik patogénné és traumatikussá, amikor egy vele kapcsolatba hozható második jelenet feleleveníti azt. De, mert most az egyén képes más módon reagálni, maga az emlék - és nem az új jelenet - tölti be a traumatikus vagy autotraumatikus energia forrásának szerepét. Ez a kétszakaszos elmélet ténylegesen megmutatja, hogy csak azért van a traumának patogén hatása, mert *autotraumatikussá* válik.

A topográfiai aspektus

A folyamat második vagy topográfiai aspektusához tartozó okok miatt ez az autotraumatikus pillanat nem oldódhat fel vagy dolgozódhat át normális eszközökkel. „Patológias elhárítás” (vagy „elfojtás”; ebben a szakaszban Freud e kifejezéseket szinonimákként használja) megjelenésében végződik. A topográfia, katonai kifejezésekkel, az egész stratégia, valamint a támadó és ellentámadó mozgások hadszínterévé válik. Ezen eseménysorozattal szembenézve az alanynak kétféle gyötrelme van. Az egyén két értelemben védtelen vagy gyámoltalan. A felnőtt révén kívülről rátörő első támadás vagy első szexuális jelenet folyamán nincs meg az önvédelemhez szükséges eszköze; nincsenek fegyverei és nincs válasza. A legjobb esetben is csak az ellenség előretörését képes megakasztani, és az emléket tudja anélkül betokosítani, hogy elfojtja azt. A második szakaszban, másrészt, megvannak az eszközei az ellenállásra; megértheti, hogy mi történik, de ebben a stratégiai csatában bekerítve találja magát; azon a ponton éri támadás, ahol védtelen. Az alanyt mintegy belülről támadja meg egy emlék, és nem egy valóságos esemény. E két szakasz között nyilvánvalóan tekintetbe kell venni az *én* megjelenését; ezen a módon lehetetlen a belső korlátot kikerülni, kivéve ha az alanyt-mint-totalitást vagy az egyént-mint-totalitást nem támogatja a születő én: az én nyújt egyedül belső védelmet az ingerek ellen. Ebben a szakaszban Freud röviden fejti ezt ki, de világosan teszi.

Ebben az elméletben természetesen az a ragyogó, hogy lehetetlenné tesz minden későbbi kísérletet annak mérlegelésére, hogy mi a külső és mi a belső. Minden külső, de ugyanakkor minden belső is; a folyamat eredménye egy olyan emlék belső újraélesztésének pillanatából ered, amely nyilvánvalóan valóságos külső eseményből származik. De az én és viszontagságainak elméletét azelőtt kell kifejleszteni - és itt csak *in nuce* van jelen -, mielőtt azt a topográfiai aspektust teoretizálni lehet, amely a belső és a külső kérdéséről folyó végtelen metafizikai vita egyedüli radikális metapszichológiai megoldását nyújtja.

A nyelv és a fordítás

Az időbeli és a topográfiai nézőpontot már megtárgyaltuk, de a csábítás elmélet olyan szinten is kifejlődött, amelyet gondosan meg kell különböztetni a nyelvészeti szinttől: a nyelv és a fordítás szintjén. Természetesen Freud csupán futólag említi ezt és azokat a megjegyzéseit, amelyek főként a Fliess-hez írt 1896 december 6-iki levelében találhatók (Freud, 1985, pp. 207-14) nem is publikálta. Ebben bevezeti a jelenetek egymásra következését, és a köztük lévő viszonyt az „egymást követő feljegyzések” és átírások sorozataihoz hasonlítja. Az elfojtást a pszichés élet két korszaka közötti határvonalként és a „fordítás részleges kudarcaként” írja le. Több más pont megoldatlan marad ebben a levélben, nevezetesen az a kérdés, hogyan íródik be a kezdeti jel vagy „a percepció jelzése” a fiatal emberi lénybe.

A csábítás elmélet: erősségek és gyengeségek

Egészében véve az 1897 szeptemberéig terjedő időszakban a Freud által kidolgozott elméletnek, vagy a „csábítás speciális elméletének” figyelemreméltó erősségei és bizonyos gyengeségei is vannak. Erőssége az, hogy az elmélet igen szorosan össze van kötve az analitikus tapasztalatból levont adatokkal: az elmélet szorosan összefonódik a tapasztalattal. A három elválaszthatatlan tényezőnek az analitikus racionalitás létrehozására történő körültekintő mozgósítása további erőforrás: az utólagosság időisége, az alany topográfiája és a szövegek könyvek vagy jelenetek között létrejövő interpretatív vagy fordítás alapú kapcsolatok. A „csábítás speciális elméletének” erőssége a modell magyarázó erejében van, amely - legalábbis a pszichopatológia területén belül - átvihető és figyelemre méltóan fejleszthető. Amint azt már korábban megjegyeztük, a további fejlemények - az én fogalma és a fordítás elmélet - már itt vázolódnak.

A gyenge pontok: egy pszichopatológiára specializált elmélet

Másrészt az elmélet gyengeségei bármilyen speciális elmélet gyengeségei; hajlamos a túlzott specifikusságra vagy specializáltságra. Számos gyenge pontot és hibás vonalat lehet azonosítani, és mindezek az 1897. szeptember 21-iki megrázó revízióknak adnak teret. Nézzük először magukat a jeleneteket! A csábítás jelenségének lényegét még mindig magától értetődőnek veszi: Freud koncepciója a legnyilvánvalóbb pszichopatológiai szintre korlátozódik, a felnőtt és a gyermek közötti (klinikai értelemben vett) perverz kapcsolatokra. Valójában Freudot a perverz viszonyokra vonatkozó klinikai koncepciója statisztikai kérdések felvetéséhez vezeti, és helyesen - gondolhatnánk. Az érvelés a következő: a klinikai gyakorlatban sok hisztériással találkozunk; egy perverz apa szükséges a hisztériás létrehozásához; de a perverz apa nem elegendő a hisztériás előállításához, más tényezőknek is szerepet kell játszaniuk; statisztikai értelemben 2, 3, n perverz apát kell ahhoz venni, hogy egy hisztériás létrejöjjön.

Ha az érvelés a csábítás ténye pszichopatológiai vonásaira és a „perverz” apára korlátozódik, akkor nem lehet elmenekülni ez elől a nyilvánvaló ellenvetés elől.

Az apophaniás illúzió

Egy mélyebb szinten, de még mindig a csábítás tényeivel kapcsolatban, Freud nem veszi észre, hogy milyen ténylegesség van itt jelen; még specifikusabban, azt nem látja pontosan, hogy milyen valóságmódot keres analitikus vizsgálataiban. Ha az analitikus vizsgálat az egyik jelenetet egy másikkal interpretálja, és ha nem található más jelentés, mint amelyet az első apophaniás jelenet feltár („apophaniás” a szónak abban az értelmében, amely a misztériumokra használatos), akkor elég nyilvánvaló, hogy nem fogjuk azt a rejtett szintet megtalálni, amely mindent felfed, amely önmagyarázó, és amely nem vonatkozik valami másra. Igazából az egész sorozat értelmét feltáró első jelenetre irányuló kutatás soha sem ér véget és csalódást eredményez. Analitikus vizsgálatunk tárgyának kérdése forog itt kockán.⁴

Az öselfojtásnak nincs előérzete

Ugyanezt a nyilvánvaló merevséget találjuk meg az elmélet szintjén; koherenciája ellenére a Freud által megalkotott modell célja a pszichopatologikus és kizárólag csak a pszichopatologikus magyarázata. A patológiás elhárítások, az elfojtás, és a tudattalan mind ugyanannak a struktúrának a részei, és az analízis célja ennek a struktúrának az összezúzás: a tudattalant patológiásnak tekinti, ami a pszichoanalízis révén csökkenthető. Egy olyan „normális” tudattalan fogalma, amely mindannak ellenére, amit tudunk róla, nem csökkenthető, még mindig elérhetetlen; Freud még az öselfojtás hipotézisét sem tudja posztulálni, noha a csábítás elmélet képes lenne azt magyarázni. Ez az, amiért a „teljes sikernek”, „a gyermekkori élmények titka” felfedezésének, és „azon pont elérésének, ahol a tudatos a tudattalant teljesen megszelídíti” (Freud, 1985, pp. 264, 265), esztelen reménye elkerülhetetlenül csalódásban végződik. De csalódásában Freud minden teketória nélkül lerombolja elméletét, jöllehet a tények és az elmélet közötti viszonyt teljesen újra lehetett volna élesztetni, ha mindkettőt nagyobb mélységben tanulmányozta volna. Az önmagában is túlzottan korlátozott elmélet bírálatában a ténylegességnek csak egy részleges és korlátozott aspektusára építettek, jöllehet az 1897-es megbeszélések az elméletnek egy, a tudományok történetében máshol is megfigyelhető kettős általánosításban megtestesülő dialektikus újradolgozását eredményezték.

⁴ A „végtelen visszahivatkozás” kérdését nem lehet megoldani sem egy „realista” pozíció elfoglalásával, sem a fantazma vizsgálatával. Mindkét esetben az analizált egy állítólagos döntő revelációval találkozik („És ez a tiéd”) és teljesen jogosan mondja: „Na és, akkor mi van”.

3.4 Az elfojtás időszaka

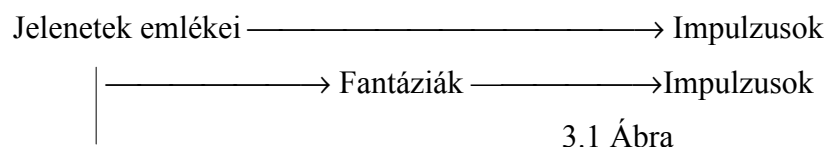
Fokozatosan elérkezek ahhoz, amit a „csábítás általános elméletének” hívok, amelyet úgy tekintek, mint ami a jelenlegi, vagy pontosabban az 1964-7 utáni időszaknak volt a napi-rendjén. De nem szabad teljesen figyelmen kívül hagyni a 70-es évek közbeeső periódusát, amely a pszichoanalízis újításainak majdnem a teljességét megmagyarázza. Ezt az *elfojtás* időszakaként írom le, már amennyire az ember az „elfojtás” kifejezést a gondolkodásra - és különösen Freud gondolkodására - alkalmazhatja. A kifejezésnek azonban legalábbis lehet leíró értéke akkor, amikor *egyetlen ember* gondolkodásáról beszélünk, arról az emberről, aki az analitikus gondolatot valójában megalkotta. Azt nem mondanám, hogy az elfojtásnak ugyanezt a folyamatát találjuk meg más szerzők, vagy Freud örököseinek és tanítványainak munkáiban. A mester nézetei iránti tiszteletük inkább egyfajta csendet, amnéziát, vagy cenzúrát idéz elő. Természetesen Ferenczi kivétel, és később még visszatérünk rá. Ha Grinsteinnek *A pszichoanalitikus írások indexe*-t [*Index of Psychoanalytic Writings*] (Grinstein, 1956-71) nézzük, amely átfogja az 1969-ig terjedő időszakot, akkor a *csábítás* „kulcsszó” összesen négy, nyilvánvalóan ismeretlen szerzőktől származó cikkre utal bennünket, egyik sem pszichoanalitikus folyóiratban jelent meg. Egyiküknek, amelyet érdekes lehet kiásni, az a címe, hogy „Freud ‘csábítás elmélete’: rekonstrukció” (Schusdck, 1966), egy nagyon speciális folyóiratban jelent meg, nevezetesen a *The Journal for the History of Behavioural Sciences*-ben. A többinek (Kossak, 1913; Schwarz és Ruggieri, 1959, 1975), címük alapján ítélve, csak pszichopatológiai érdekességük van, minthogy olyan igen sajátos kérdésekkel foglalkoznak, mint a gyermekek szolgák általi elcsábítása és a csábítás hatása a bűnözésre.

A darabokra tört elmélet

Freud 1897-et követő írásaiban a csábítás elméletet egy valóságos kataklizma győzi le. Darabokra tört, szétdarabolódott és cenzúrázódott. Azután elfojtódott és a megmaradó elemek egyfajta másodlagos megmunkáláson mentek keresztül, amelyek felismerhetetlenné tették őket. A 3.1 táblázat középső oszlopa ezt próbálja illusztrálni. A csábítás elmélet minden egyes eleme különböző sorsra jut és elkülönülten fejlődik ki, semmint hogy megkísérelnének új kontextust találni önmaguk számára. Például, az elmélet „időbeli” vagy „utólagosság” aspektusa még mindig fontos, sőt központi téma a pszichoanalitikus gondolkodásban, de még ezt a döntő dimenziót is Jacques Lacan és követői exhumálták. De még ha Freudot Lacan segítségével nélkül olvassuk is, nyilvánvaló, hogy az utólagosság (*Nachträglich*) még mindig fontos freudi kategória, különösen egy olyan szövegben, mint a Farkas ember eset (Freud, 1918b), ahol is központi jelentősége van. Jung azonban csábító alternatívát ajánl azt állítva, hogy az utólagosságot tiszta és egyszerű retrospekcióra, tiszta és egyszerű tetterre lehet redukálni. A retrospekció, vagy ahogy Jung nevezi, a *Zurückfantasieren*, egyszerűen egy, a jelenlegi szükségleteknek megfelelő múlt létrehozásának a tényét jelenti, talán azért, hogy az ember a jelen nehézségeit elkerülje, és azokat önmaga előtt elrejtse, miközben Freud ragaszkodik a régi jelenet és a jelenlegi szöveggönyv közötti feszültséghez. Freudnak azonban igenis nehézségei vannak abban, hogy visszavágjon Jungnak arra az ellenvéleményére, miszerint a régi jelenet egyszerűen képzeletbeli vagy későbbi konstrukció; válaszájának egyedüli módja az, hogy egy még korábbi valóságot posztulál, amely túlvisz bennünket az egyéni létezés határain. Pontalis és én ezt a tendenciát részletesebben leírjuk abban az ösfantáziákról szóló cikkünkben (Laplanche és Pontalis 1968), amely először 1964-ben jelent meg, és amely jelzi a pszichoanalízisben a csábítás elméletének, sőt fogalmának újra

megjelenését. Amikor az utólagosságot az ősfantáziák fogalmával és az ősfantáziákat olyan jelenetekkel magyarázza, amelyek a filogenezis folyamán valóban megtörténtek, akkor Freud nyilvánvalóan végzetes törést visz az egyébként újító fogalomba.

Hogy most már az elmélet topográfiai aspektusaihoz forduljunk - a belső és a külső fogalmainak a pszichés konfliktusba való bevezetésének szélesebb értelmében használva a kifejezést. A dolgok itt is veszélyesen összezavarodnak. Egy belső idegen test elképzeléséhez kapcsolódó belső támadás fogalma sértetlen marad, de *most a fantázia veszi át a végső pszichés valóság helyét*. Ha névértékben vesszük, akkor a fantázia nagyon könnyen feloldódik a képzeletbeli kódében. Újra hangsúlyozni kell, hogy Freud nem tudja megállni, hogy ne kíséreljen meg objektívebb valósághoz eljutni; a fantázia eredetét nyilvánvalóan az ösztöntörekvésekben lehet megtalálni, és az ösztöntörekvések eredetének a biológiaiban kell lennie. Bár Freud azt állítja, hogy a reprezentánsok [*Representanz*] közötti viszonyok a fantázia és az ösztöntörekvések közötti közvetítést jelentenek, a sorrend mindig ugyanaz: szomatikus izgalom \Rightarrow ösztöntörekvés \Rightarrow fantázia. Még a „rátámaszkodó” modell is ebben az értelemben kap interpretációt, még akkor is, ha a létrejövés folyamatát szándékozik leírni: a belülről jövő ösztöntörekvés a szómából a pszichébe való átmenet mintájára van megalkotva, és a szóma-psziché szembenállás minden nyilvánvaló kritika előtt nyitva áll. De a csábítás elmélet csúcspontján (Freud, 1985, p. 239) egy nagyon eltérő oki sor jön létre. Itt a folyamat a mélyből az aktualitás felé tart: jelenetek emlékei hozzák létre azokat az „impulzusokat” [*Impulse*], amelyek Freud gondolati fejlődésének megfelelően, az ösztöntörekvések igazi előfutárai. Egy direkt és egy indirekt utat is felvázol, az utóbbi a fantáziák közvetítésén vezet keresztül, ahogy azt a 3.1 ábra mutatja:

Az elmélet harmadik aspektusa, nevezetesen a december 6-iki levélben vázolt nyelvi és fordítási modell, majdnem teljesen eltűnik. Maradványa, vagy inkább új változata Ferenczinél található meg (1933); nyilvánvalónak látszik, hogy Ferenczinek a nyelvzavarról szóló cikkét, amelyre gyakran hivatkoztam, igazából nem lehet időrendben Freud írásaival kapcsolatba hozni, mert Ferenczinek biztosan nem volt tudomása a Fliess-hez írt levélről, amely egy bőrröndben rejtőzött, és így mindenki azt hitte, hogy elveszett. De egyfajta előszónak lehet tekinteni a csábítás általános elméletéhez, ezért a kronológia ellenére állíthatjuk, hogy az általam „1964 utáni”-nak nevezett időszakhoz tartozik.

Haladás a ténylegesség szintjén: a koraérett csábítás

A csábítás elmélet Freud írásaiban egyfajta elfojtáson és szétdarabolódáson megy keresztül, és ez a folyamat nagyobb részletességgel volt leírható, de most visszatérünk a 3.1 táblázat „ténylegesség” oszlopához, az előbbivel szemben itt az hangsúlyozható, hogy Freud a tények elemzésében figyelemreméltó haladást tesz. Freud fontos lépést tesz akkor, amikor bevezet egy második szintet; azt a szintet, amelyet *koraérett csábítás*nak nevezek. A perverz apa, aki az infantilis csábítás fő figurája volt, most utat enged az *anyának*, különösen a *preödipális* viszonyban. Freud ezen egész időszak alatt újra és újra visszatér erre a témára. Minden alkalommal, amikor a csábításra vonatkozó nézeteit újraértékeli, hozzáteszi, hogy végső soron, annak súlypontja, és bizonyos értelemben igazsága, az anya általi koraérett csábításban

található. Ez az ő módszere annak jelzésére, hogy egyszerűen nem adta fel a csábítás gondolatát, sőt finomította azt. Freud most lényegi dolgokkal foglalkozik és nem anekdota jelenetekkel *à la* Nabokov. Hogy *A lélekelemzés legújabb eredményei*-ből idézzük azt a később kanonizált részt, ahol Freud (1933, p. 120) a lányok preödipális östörténetét írja le: „Itt azonban a fantázia már közelebb áll a valósághoz, minthogy valóban az anya volt, aki a testápolás elintézése közben kényeztetéseket idézett elő a kislány nemi szervén, vagy éppen ő váltotta ki azokat első ízben.” [Lengyel József fordítása.] Ez egy életbevágó előrelépés; visszavisz bennünket az időben, minthogy az élet legelső hónapjaira hivatkozik, de tovább is visz bennünket visszafelé a valóság kategóriájának értelmében, és ott kell elhelyeznünk, ahol a csábítás tényeit. Itt mi kifejezetten nem a *realität*-tel foglalkozunk, azzal a kifejezéssel, amely a valóságot a „valóságos események” értelmében jelöli, hanem a *Wirklichkeit*-tal (hatásosság, hatásos valóság), s ez a kategória túlvisz bennünket az esetlegességen és a váratlan sorsfordulaton. Ugyanezt lehet elmondani a *musste* kifejezésről. *Elkerülhetetlen* az, hogy az anya örömteli érzéseket keltsen fel; a lehetőség a helyzetbe van beleírva és nem függ esetleges tényezőktől. Másrészt Freud mulasztást követ el abban, hogy a csábítás ezen második szintjének fontosságát nem hangsúlyozza. Nem képes annak az univerzalitását és az elkerülhetetlenségét elemezni még akkor sem, ha ezek alapvető emberi adottságot jelentenek. Elmulasztja a koraérett csábítást a szexualitásra általában kiterjeszteni, a genitálékban megjelenő érzések felkeltésére korlátozza hatásukat, és nem jegyzi meg azt, hogy ez a felkeltés az egész test erogenitásának szintjén is megtörténik, és különösen az orális és az anális erogenitás szintjén. Nem veszi tekintetbe az anya tudattalanját, ahogy ritka eseteket kivéve, egész munkássága során sem tette. Végül, és ha lehet még komolyabban, nem képes a koraérett csábítást azon az elméleten belül elhelyezni, amely egész értékét megadta volna, ha nem lett volna megsemmisítve. Az a kényelmes megkülönböztetés, amelyet a ténylegesség ága és az elmélet ága között tettünk, valójában mesterséges különbség; nem tudjuk a *csábítás általános elméletét* kifejleszteni, hacsak nem jutunk el annak pontos meghatározásához, amit most *őscsábítás*nak nevezhetünk; de Freudnak a csábítási jelenség újraértékelésére vonatkozó kísérlete kudarcra volt ítélve, mert munkássága olyan elméleten alapult, amely az ösztöntörekvések biologisztikus elméletét a fantázia antro-po-filogenetikus elméletével kombinálta.

3.5 A csábítás általános elmélete felé

Nincs visszatérés az infantilis csábításhoz

Most már eljutottunk a jelenlegi időszakhoz, az 1964-67 utáni periódushoz, de nem szándékozom Freud östörténete feltárásának diadalmas irányzatához csatlakozni és a korai pszichopatológiai, sőt a gyermekekkel kapcsolatos szexuális visszaélésekre vonatkozó törvényszéki tanulmányok iránti érdeklődését hangsúlyozni. Figyelemre méltó dolog az olyan könyvvel kapcsolatban, mint Masson *A csábítás elmélet elnyomása* [*Suppression of the Seduction Theory*] (Masson, 1984), hogy a cím tökéletesen ellentétben áll a szöveggel, amely egyáltalán semmit sem mond Freud csábítás *elméletéről*. Majdnem minden kortárs szöveg, amely a „csábítás elméletre” hivatkozik (Balmory, 1979; Malcolm, 1984; Krüll, 1966) legjobb esetben is arra a meglehetősen homályos elgondolásra támaszkodik, hogy Freud egy ideig nagy jelentőséget tulajdonított a csábításnak mint olyan tényezőnek, amely ... a neurózisok kóroktanában szerepet játszik. Úgy tűnik, hogy a szerzők nem értik magának az elméletnek a rendkívül összetett működését. Massonnak a „Freud a párizsi hullaházban” fejezete hangsúlyozza Freud érdeklődését a gyermekekkel kapcsolatos szexuális visszaélések iránt; ez nem minden történeti érdekesség nélkül való, de az infantilis csábításhoz való meggondolatlan visszatérést jelent; az az állítás, hogy Freud félt továbbmenni, és az a javaslat, hogy vissza kell mennünk valami olyasmire, amelyről talán *túl sokat beszéltünk*, nevezetesen a nyilvánvaló szexuális visszaéléshez, nézetem szerint azt jelenti, hogy visszaesünk a valóság és a fantázia közötti durva ellentétpár szintjére, míg az elmélet egész lényege lehetővé teszi számunkra, hogy túllépjünk ezen a szembenálláson.

Az aktivitás-passzivitás pár felülvizsgálata

Az általam javasolt általánosítás ezért maga után vonja, hogy bizonyos elméleti kérdések felvetésével kell kezdenünk. Igazából első megalapozása nagyon filozofikus, és az „aktivitás-passzivitás” pár felülvizsgálatának formájában jelenik meg. Nagymértékben Freud javára írandó, hogy az ösztöntörekvések elméletének eredetét, és időrendben véve, a szexuális élet kezdeteit erre a párra vezeti vissza; az, hogy így tesz, már önmagában is bátorságának diadala (v.ö. az „Activity-Passivity” cikkel in Laplanche-Pontalis, 1973). Ennek következtében bizonyos értelemben előre tagadja a felnőttek és a gyermekek közötti viszonyok mai „legmodernebb” leírását: az interakciót. Ha két, eleven egyén közötti viszonyokat pusztán viselkedési terminusokban íránk le, tekintet nélkül arra, hogy vajon ugyanahhoz a nemzedékhez (sőt fajhoz) tartoznak-e vagy sem, akkor nagyon éles eszű megfigyelő lenne az, aki meg tudná mondani az aktivitás és a passzivitás közötti különbséget. Ahogy Freud (1915a, p.122) írja: „Minden ösztön egy darabnyi aktivitás; ha pongyolán passzív ösztönökről beszélünk, akkor egyszerűen csak olyan ösztönöket értünk ezalatt, amelyeknek *célja* passzív.” De Freud akkor is zavarba jön, amikor az ösztön céljára hivatkozik, amint azt a mellszopás kezdeti helyzetének nagyon egyszerű példájából láthatjuk. *A lélekelemzés legújabb eredményeiben* Freud (1933, p. 115) azt állítja, hogy „Az anya minden tekintetben aktív gyermekével szemben” [Lengyel József fordítása.], míg a „Leonardóban” (más tekintetben nagyon koherens szöveg) úgy tűnik, zavarba ejti az a tény, hogy Leonardo visszaemlékszik arra, hogy gyermekként passzívan tartotta a keselyű farkát ajkai között (Freud, 1910a). Freud, másrészt, az orális erotikát vagy a mellszopást a gyermek tettének tekinti (v.ö. Laplanche 1986, 1981, pp. 82-7). A dolgok így egy kicsit zavarosak, és hacsak nem teszünk különbséget az aktív és a

passzív között szigorú kritériumok alapján, a zavar az interakcionista kezére játszik. Ha a kettő között különbséget szeretnénk tenni, akkor nem szabad tartanunk attól, hogy a filozófusokhoz forduljunk és különösen a kartéziánusokhoz, akik az aktivitás-passzivitás kérdését az interszubjektív viszonylatokban különösen megfelelő kifejezésekkel vetették fel, minthogy a teremtett dolgok közötti kölcsönös viszonyokra is, valamint a teremtett dolgok és Isten közötti viszonyokra is hivatkoztak.

A kartéziánusok

Itt Descartes-ra, Spinozára, vagy Leibniz-re hivatkozhatunk. Amikor Descartes az ok és az okozat közötti viszonyt vizsgálja, akkor azt állítja, hogy „legalább annyi valóságnak” kell lenni az okban, mint az okozatban (ez az a tézis, amely az alapot szolgáltatja az Isten létének bizonyítására irányuló egyik érve számára). Spinoza (1677) még tovább megy azzal, hogy a passzivitást valami bennünk zajló ellenőrzésére való képtelenséghez köti.⁵ Leibniz (1714, §49, 50) még világosabb ezen a ponton:

A teremtményt *cselekvőnek* mondjuk, mégpedig amennyiben tökéletességének mértéke szerint hat kívülre, és mástól *szenvedőnek*, amennyiben tökéletlen. [a látszat ellenére, a tökéletességnek ezt a teológiai fogalmát nem szabad valamilyen abszolút értelemben felfogni; a tökéletességnek különböző fokozatai vannak] ... Az egyik teremtmény tökéletesebb a másiknál, ha megtalálható benne az, aminek a segítségével *a priori* magyarázatot adhatunk a másikban végbemenő történésre, és ebben az értelemben mondjuk, hogy ez gyakorol hatást a másikra. [Endreffy Zoltán fordítása.]

Ferenczivel

A „több” szigorú kritériumát használva (több tartalom, több jelölés, és ennél fogva több üzenet) most már a gyermek öshelyzetét megközelíthetjük azzal, hogy kísérletet teszünk a minden variációján túlhaladó és felülemelkedő meghatározására. Ehhez Ferenczinél (1933) kereshetünk támogatást, akinek merészsége lehetővé teszi számunkra azt, hogy távol kerüljünk attól a kizárólagos „familiarizmustól”, amely oly súlyosan nehezedik minden pszichológiai gondolkodásra. Az a tény, hogy a gyermeket a *szülők* nevelik fel, sőt a *saját* szülei, végső soron *esetlegesség*, még akkor is, ha a biológiában, valamint az emberi történelemben gyökerezik, és nem elengedhetetlen univerzális tény. A Ferenczi által felvázolt öshelyzet leírja a gyermek felnőtt világgal való találkozását. *Végső soron*, és bármilyen torzulások is jöjjenek létre e tényből, lehetséges család nélkül emberi lényé válni, de nem lehetséges ez a felnőtt világgal való találkozás nélkül. Futólag meg kell jegyezni, hogy Margaret Mead összehasonlító antropológiáról szóló írásainak újraolvasása talán ugyanehhez a következtetéshez

⁵ V.ö. Spinoza (1677):

Az Etika harmadik része, Meghatározás 2.:

Akkor mondom, hogy cselekszünk, ha bennünk vagy rajtunk kívül történik valami, aminek adekvát oka vagyunk, azaz (*az első meghatározás szerint*) ha természetünkől következik bennünk vagy rajtunk kívül valami, ami pusztán belőle világosan és határozottan megérthető. Ellenben akkor mondom, hogy szenvedünk, ha természetünkől fakadóan bennünk történik vagy következik valami, aminek mi csak részoka vagyunk.

1. tétel

Lelkünk cselekszik egyes dolgokat, egyeseket pedig elszenved; azaz amennyiben adekvát képzetek vannak, annyiban szükségképpen cselekszik egyes dolgokat, amennyiben pedig inadekvát képzetek vannak, annyiban szükségképpen szenved egyeseket. [Szemere Samu fordítása.]

vezetne bennünket; azt állítja, hogy a kulturális változatok felett és azokon túl, univerzális tény annak a problémának a létezése, hogyan nyer az újszülött belépést a felnőtt világba.

De a felnőtt világ nem olyan objektív világ, amelyet a gyermeknek fel kell fedezni és oly módon kell tanulnia róla, ahogy a járást vagy a tárgyakkal való manipulációt tanulja. A felnőtt világot üzenetek (a legszélesebb értelemben véve; lehetnek nyelvi vagy egyszerűen nyelv alapú üzenetek, és lehetnek nyelv előtti, vagy nyelvhez hasonlóak) jelenítik meg, amelyek a gyermekhez olyan kérdéseket intéznek, amiket az még nem ért. A gyermeknek értelmessé kell azokat tennie, és ami ugyanazt jelenti, válaszolnia kell rájuk.

Egy pontig egyetérték Ferenczivel, de csak egy pontig, minthogy a „nyelvezavar” kifejezés nem tűnik számomra elég megfelelőnek. Tényleg van olyan, mint a felnőtt *nyelv*; magában foglalja a verbális nyelvet, a gesztusok nyelvét, a szokások nyelvét, a jel-nyelvet és az affektusok nyelvét. A gyermeknek megvan a képessége arra, hogy belépjen ezekbe a nyelvekbe; az erre való képessége egyszerre természeti, instrumentális és affektív. De hangsúlyozom, a probléma egyszerűen nem egy vagy több ilyen „nyelvnek” a megszerzése, vagy két különböző nyelv és megfelelő logikájuk, valamint jelcsoportjaik összehasonlítása. Tökéletesen jól ismerjük, hogyan lehet nyelvismeretre szert tenni, vagy a nyelvek közötti megfelelést létrehozni anélkül, hogy nyelvtant vagy szótárt használnánk, és anélkül, hogy bármit kihagynánk.

Hogy a Freud javasolta sci-fi elképzeléshez alkalmazkodjunk (1908, pp. 211-12), csábító elgondolni, civilizációnkra hogyan reagálna egy földön kívüli, vagy még egyszerűbben, arra a visszafogott üdvözlésére gondolni, amelyet Pizzaro kapott az inkáktól. Az utóbbi példa azt tanítja nekünk, hogy legyenek bár különbségek a mentális struktúrák, a történelem, sőt a jelölt dolgok szintjén, a nyelvzavar végül mindig helyet ad a megfelelés és az ismertség valamilyen rendezett modalitásának. Hogy a gyermekhez térjünk vissza; megtalálja a saját útját egy eleve létező [*pre-existing*] nyelvben, és nincs szüksége tanárra. A gyermek a nyelv lakója.

Az ismeretlen jelentés

Tehát pontosan ennél a pontnál kell messze túlmennünk Ferenczin, de ez nem azt jelenti, hogy lacani útra kell lépnünk. Ferenczi megáll azelőtt a további belátás előtt, hogy amit ő a „szenvédely nyelvének” hív (felnőtt nyelv) az csak akkor traumatikus, ha egy ismeretlen jelentést továbbít, vagy csak akkor, ha a szülői tudattalan jelenlétét manifestálja. De, és ez az, ahol Lacannal nem értek egyet, a tudattalan manifestációja nem redukálható a nyelv több-jelentésű lehetőségeire általában: a probléma, ahogy látom, még mindig az egyéni tudattalan problémája.

Megkísérve mindezen elemek összefogását, azt mondhatjuk, hogy a felnőtt és a gyermek találkozása lényegi kapcsolatot eredményez az aktivitás és a passzivitás között, s ez ahhoz az elkerülhetetlen tényhez kötődik, hogy a szülő pszichéje „gazdagabb”, mint a gyermeké. De, szemben a kartéziánusokkal, ebben az összefüggésben nem beszélhetünk nagyobb „tökéletességről”, minthogy a szülő ereje egyben gyengeségének forrása: a szülő saját tudattalanjától el van választva.

A rejtélyes jelölők

Az *őscsábítás* kifejezést így arra használom, hogy egy olyan alaphelyzetet írjak le vele, amelyben a felnőtt olyan verbális, non-verbális, sőt viselkedési jelölőket küld a gyermeknek, amelyek bővelkednek tudattalan szexuális jelentésekben. Nem kell messzire mennünk ahhoz, hogy konkrét példákat találjunk azokra, amiket *rejtélyes jelölőknek* nevezek. Megengedheti-e

az analitikus elmélet, hogy figyelmen kívül hagyjuk azt, hogy a nők milyen mértékben szállják meg tudattalanul és szexuálisan a mellét, amely a szoptatás természetes szervének tűnik? Elképzelhetetlen, hogy a kisgyermek ne venné észre ezt a szexuális megszállást, amelyet perverznek lehet nevezni abban az értelemben, ahogy ez a kifejezés a *Három értekezésben* meghatározást nyer. Lehetetlen elképzelni, hogy a kisgyermek nem gyanítja, hogy ez a megszállás váltja ki ezt a gyötrő kérdést: mit akar ez a mell tőlem amellet, hogy szoptatni akar engem, és ami azt illeti, miért akar engem szoptatni?

A rejtélyes jelölők bármely tárgyalásában az őt megillető helyet kell azonban kapnia annak, ami ősjelenetként ismert. Magától értetődően az eredeti szövegre hivatkozok, az első szövegre, amelyben Freud (1900, p. 585) leírja azt, ahogy a gyermek szülei koituszát érzékeli:

Elmondható, hogy mindennapos tapasztalat: ha észlelik, akkor a gyermekek riasztónak [*unheimlich*] találják a felnőttek szexuális érintkezését, és az szorongással tölti el őket. E szorongásokat azzal magyaráztam, hogy nemi izgalomról van szó, amelyet a gyermek értelme nem képes felfogni, és amely bizonyára azért is talál visszautasításra [később beszélünk „elfojtásról”]; itt a „visszautasítást” nagyjából ugyanabban az értelemben használjuk, mert éppen a szülei az érintettek; ezért változik át az izgalom szorongássá és [itt találjuk annak az elkerülhetetlen „első” elméletét, hogyan alakul át a szexuális izgalom szorongássá]. [Hollós István fordításának felhasználásával.]

A rejtély: az őscsábítás mögötti mechanizmus

Amit ebben a részben alá akarok húzni, és ami az őscsábítás fogalmát megelőlegezi az az, hogy van valami e jelenet körül, amit csak megértési munka tud kezelni, valami, ami traumatikus, és ami ennek következtében pontosan azért elfojtott, mert nincs megszelídítve.

Ha, amint azt Freud későbbi írásaiban teszi, megkíséreljük a csábítást az ősfantázia mindent magában foglaló kategóriájában elhelyezni, és egyenértékűvé tesszük azzal a jelenettel, amelyben a gyermek szülei szexuális közösülését megfigyeli, akkor nem vesszük észre azt, hogy a két fogalom közötti viszony hierarchikus, hogy nem az egyenértékűség vagy az egymás mellé helyezettség viszonya. A gyermek számára az úgynevezett „ősjelenet” a csábítást jelenti, az őscsábítást. Szülei szexuális közösülésének látványa megengedi a gyermek számára, vagy arra kényszeríti őt, hogy olyan traumatikus jelenetek képeit és töredékeit lássa, amelyeket nem képes asszimilálni, mert azok bizonyos mértékig maguknak a szereplőknek is homályosak. Melanie Klein későbbi „kombinált szülő-alakjának” fogalma világosan illusztrálja ezt az aspektust: a szülők olyan örökké való koituszban egyesülnek, amely az orgazmust [*jouissance*] a halállal egyesíti, miközben a csecsemő számára a részvétel, és ennek következtében a szimbolizáció képessége megtagadtatik.

Az a két nagy rejtély, amelyeket Freud úgy azonosít, mint amelyek a gyermek „teoretikus” aktivitását mozgósítják, és amelyek a „gyermekek szexuális elméleteihez” vezetnek (Freud, 1908), ugyanahhoz a regiszterhez tartoznak: az új csecsemő érkezéséhez és a nemi különbséghez. Megint csak a felnőttek e rejtélyek megmagyarázására való képtelensége az, ami a traumatikus hatást létrehozza.

Nyilvánvalóvá válik, hogy az „őscsábítást” úgy tekintem, mint ami olyan helyzeteket és kommunikáció formákat foglal magában, amelyeknek semmi közük sincs a „szexuális támadáshoz”. A *rejtély* önmagában véve egy *csábítás*, és mechanizmusai tudattalanok. Nem ok nélkül volt az, hogy a Szfínx Ödipusz drámájának kezdete előtt Théba kapuin kívül megjelent.

A csábítás három szintje közötti viszonyok

A legkevésbé sem Leonardo da Vinci érdeme az, hogy ő (és Freud Leonardo-ja) megmutatja nekünk a csábítás általunk tárgyalt három szintjét: a pedofil csábítást (az ő esetében homoszexuális), az anya általi koraérett csábítást, és végül, az őscsábítást, amint azokat Mona Lisa felejthetetlenül *rejtélyes* mosolya, a Szűz és Szent János reprezentálják. Nem szabad elfelejtenünk, hogy az őscsábítás nem dönti meg a másik két szint fontosságát; ellenkezőleg, azok megalapozását nyújtja. Az utólagosság modellben az őscsábítást nem lehet az első szakasznak sem tekinteni, a koraérett vagy infantilis csábítással mint második szakasszal. Az őscsábítás a másik két szakasz végső lényege, és önmagában vezeti be az „aktivitáspasszivitás” disszimetriát. Az „anya figyelme” vagy az „apa agressziója” csak azért csábító, mert nem látható át. Csábítóak, mert homályosak, mert valami rejtélyeset hordoznak.

A koraérett csábítás a maga részéről akkor érdemli meg a teljes figyelmünket, ha az ösztöntörekvések új elméletét alkotjuk meg. Ez az elmélet az erogén zónáknak, az ösztöntörekvések szomatikus forrásainak, és az ösztöntörekvések anális, orális vagy fallikus összetevőinek fogalmaira összpontosít. De, ha el akarjuk kerülni a spekulatív pszichológia zsákutcáját - és még Freud idejében is, a pszichoanalízis zsákutcában találta magát, amikor azután kezdett érdeklődni, hogy mit jelenthet a szexuális folyamat a nem-genitális erogén zónák szintjén -, akkor vissza kell idéznünk azt, hogy az erogén zónák tranzit területek és a csere helyszínei. Elsődlegesen és eredetileg az anya figyelmének fókuszai. A gyermeke higiéniája iránt mutatott törődés mögötti tudatos motiváció a szerető gondoskodás, de tudattalan vágyteljesítő fantáziák is működnek. És végül, csak az ő- és koraérett csábítás vizsgálata nyomán tárhatjuk fel az infantilis csábítás tényeinek igazi fontosságát, szabadíthatjuk meg azokat attól a teoretikus gettótól, amelybe oly sokáig be voltak zárva.

Hadd emeljem ki még egyszer azt, hogy az „infantilis csábítás, koraérett csábítás, őscsábítás” sorozat nem visz el bennünket a valóságostól a mitikushoz, minthogy el kell utasítanunk a „mitikus” (vagy „mitikus idő”) kifejezés használatát azon az alapon, hogy az az ősi létezésének tagadására tett kísérlet: az ősi mélyebb értelmet nyújt a valóság fogalmának (amely alatt én nyilvánvalóan az emberi valóságot értem), mert közelebb visz bennünket azokhoz a helyzetekhez, amelyek a valóságot megalapozzák: az ősi a hatásos valóságosság [*effectivity*], a *Wirklichkeit* kategóriája.

A csábítás általános elmélete

A csábítás elméletet, általános formájában (a 3.1 táblázat jobb oldali oszlopa), a *csábítások* hierarchiája speciális koncepciójának alapján kell rekonstruálni. Ez a rekonstrukció lehetővé teszi számunkra, hogy Freud „speciális” elméletéről új szintre menjünk át, pontosan úgy, ahogy a fizikában a speciális relativitás elméletéről az általános elméletre való átmenet valósult meg. Az általános elmélet nem korlátozódik többé a patológiára, amely Freud gondolkodásának lényeges vonása volt az 1897 előtti időszakban; a pszichés vagy lelki apparátus általában vett megalapozását szándékozik megtenni; és érvényteleníti a biológiára és a filogenezisre való hivatkozást, noha egy későbbi szakaszban igazolhatja azt. Az elméletnek képesnek kell lennie arra, hogy alkalmazza az elfojtás mechanizmusát a tudattalan alkati sajátosságainak és folyamatos létezésének magyarázatára valamint arra az „ösztöntörekvés” hatásra, amely elkerülhetetlenül hozzákapcsolódik. De a modellnek képesnek kell lennie a „kezelés”, és annak hatásai valamint korlátai befogadására is.

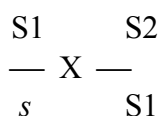
Az ösztöntörekvések tárgyalásának összefüggésében már felvázoltam egy általános, de rendkívül részletes sémát (Laplanche, 1985). Ez egy olyan találkozást reprezentál, amely az egyén, akinek pszichoszomatikus struktúrái döntően a szükséglet szintjén helyezkednek el, és a felnőttből eredő jelölők között jön létre. Ezek a jelölők a gyermeki szükségletek kielégítéséhez tartoznak, de más üzenetek pusztán kérdező képességét is továbbítják - és azok a más üzenetek szexuálisak. Ezek a rejtélyes üzenetek a gyermek elé azt a lehetetlen feladatot állítják, hogy uralja és szimbolizálja őket, és az e feladat megoldására tett kísérlet elkerülhetetlenül tudattalan maradványokat hagy maga mögött. Ezek azok, amelyeket Freud (1985, p. 208.) *fueros*-nak nevezett [szó szerint azok az ősi privilégiumok, amelyeket bizonyos régiók a spanyol törvény fennhatósága alatt élveztek; az angol fordító]; én az ösztöntörekvés forrástárgyaiként hivatkozom rájuk. Így azután nem valamiféle bizonytalan nyelvezavarral van dolgunk, mint Ferenczinél lenne, hanem a nyelvek nagyon sajátos inadekvátságával. A gyermek nyelve nincs megfelelésben a felnőttével. Ami fontosabb, a felnőtt nyelve nincs megfelelésben azzal a forrástárggyal, amely hatást gyakorol rá.

A „fordítás” nézőpont központi jelentősége

Ha most visszatérünk ahhoz a három nézőponthoz, amelyet Freud első elméletében azonosítottunk, nevezetesen az időbeli, a topográfiai és a „fordítási” szempontokhoz, akkor azt láthatjuk, hogy az időbeli nézőpontot csak a fordító és a szemiológiai nézőpont alapján lehet megérteni, minthogy csak a fordítás és a másodlagos megmunkálás területén belül válik érthetővé az „utólagossággént” ismert különös hatás. Az 1896. december 6-iki levélben megadott (Freud, 1985, p. 310) diagramnak még mindig van bizonyos programmatikus értéke, de nem szabad elfelejteni azt, hogy eredetileg az első *Wz* (*Wahrenumgszeichen*: „az érzékelés jele”) rejtélyesen üres marad, és hogy eddig senki sem kommentálta ezt aényt. És, egészen őszintén, hogyan tud egyedül az érzékelés *jelzéseket* szolgáltatni? Ha ez egyszerűen élettelen tárgyak érzékelésének dolga volna, akkor az érzékelés legfeljebb indexet szolgáltatna. Ha ez egyszerűen jelzések, pusztán ténybeli nyomok vagy minden szemiológiai *intencionalitástól* mentes maradványok dolga volna, akkor hogyan tudnának *akárcsak kezdeti fordítást is* nyújtani az egyén számára? Ezért azt állíthatjuk, hogy az érzékelés első jele, vagy a pszichés apparátusba való első beírás a rejtélyes jelölő, és hogy azelőtt íródik be, mielőtt lefordítására bármilyen kísérlet történne. És ha Freud elméletalkotását szem előtt tartjuk, akkor ez nyilvánvalóan azt vonja maga után, hogy azt, amit ő „kielégülési élménynek” nevez kétségbe kell vonni.

Metabola modalitások

Az emberi lény önfordító, önteoretizáló, és az is marad. Az öselfojtás pusztán az első megalapozó mozzanat az életfolyamat során. Már felvázoltam azt a sémát, amely ezt a folyamatot illusztrálja: a jelölők helyettesítésének vagy a metabola különböző modalitásainak sémáját (különösen Laplanche, 1981). A lentebb reprodukált séma részben Lacantól származik, de különbözik is az ő sémájától és éppen ezért kivívta Lacan kritikáját. Ez a séma azt illusztrálja, hogy a jelölő-jelölt párral mi történik egy jelölő pár metabolizáló akciója nyomán (a „metabolizáló” kifejezést az alábbiakban még megmagyarázom).

Ez egy matematikai formulához hasonlít, és bizonyos értelemben matematikailag is lehet kezelni, de nem foglalkozunk magasabb matematikával vagy topológiával. A baloldalon kezdve: a jelölt (*s*) vagy egy elérhető jelölő, vagy egy elérhetetlenebb jelölő lehet; az első szülői jelölők esetében az *s*-t egyszerűen kérdőjel helyettesíti (Mit akar ő/ez velem?). A formula jobb oldali tagjához fordulva, meg kell vizsgálnunk a S2 és az S1 közötti viszonyt. Ez lehet a *hasonlóság* vagy a *szomszédosság* viszonya. A lacanistákkal, a post-lacanistákkal, sőt még barátommal Rosolatoval szemben is azt hiszem, hogy a helyettesítés olyan jelölők körül forog, amelyeket a szomszédosság, vagy olyan jelölők körül, amelyeket a hasonlóság kapcsol össze. Amikor az S1 és az S2 közötti kapcsolat (elsődlegesen) az analógiáé, akkor a metaboláról azt mondjuk, hogy metafora; amikor az S1 és az S2 közötti kapcsolat a pusztán szomszédossáé, akkor a metaboláról azt mondjuk, hogy metonímia. A metabola ennek következtében olyan műfaj, amely mind a metaforában, mind a metonímiában közös; bármely két jelölő közötti kapcsolat valójában rendszerint *egyszerre* a szomszédossáé és *egyszerre* a hasonlósáé. A metafora és a metonímia absztrakciók és tiszta állapotban ritkán találhatók meg. Rendszerint a kettő kombinációjával találkozunk.

Mi az eredménye a „multiplikáció” vagy a metabolizáció műveletének? Matematikai kifejezésekkel két lehetséges eredményt lehet elképzelni. Az első az „egyszerűsítés”; ha S1 egyszerűen eltűnik, az eredmény S2 lesz. Hogy ne matematikai terminológiát használjak, egy új jelölő helyettesíti a régit és a jelölt szintjén semmi sem marad belőle. Ez az, amit én „amnéziás” helyettesítésnek nevezek, amennyiben a régi jelölőt eltörli. Vegyünk egy példát az etimológiai metabolizációra. Az idő múlásával az egyik jelölő a másikat helyettesíti: S1 egykor görög vagy szanszkrit jelölő volt, de senki sem tudja, *még tudattalanul sem*, hogy mi volt az. A másik séma, algebrai kifejezésekkel, egy pusztán kitaláció, de még mindig sokatmondó lehet; mind a két „S1” az eredeti formulában megmarad, de most a vonal alatt jelennek meg:

$$\begin{array}{c} S2 \\ \hline s \\ \hline S1 \\ \hline S1 \end{array}$$

Matematikai értelemben a formula abszurd, mert a régi jelölő most saját nevezője. Ezt a sémát azon elfojtó metabola mintájának tekintjük, amely az ösztöntörekvés forrástárgyának kialakulását eredményezi.

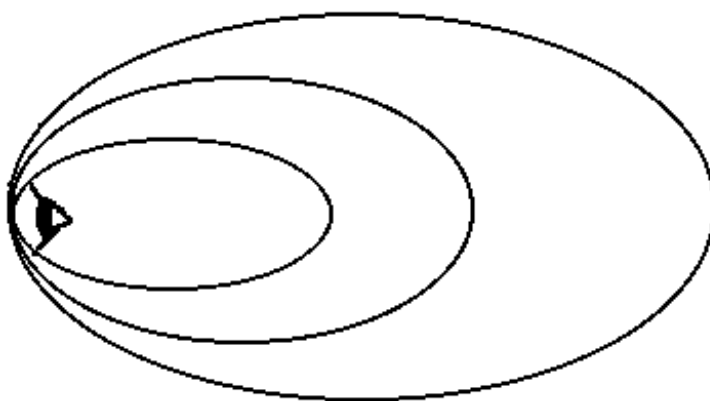
Mindez valójában nagyon sematikus, mivel még mindig kétfajta eredmény elemeivel foglalkozunk: az S1 egy része - de nem az egész - ki van szakítva homályából és egy része el van fojtva. Másrészt, tekintetbe kell vennünk azt is, ami szimbolizációként ismert; ez akkor fordul elő, amikor a metonímiát és metaforát ötvöző különböző metabola típusok összefonódnak. Ez a szövet, ez a szimbolizáló háló teszi számunkra fokozatosan lehetővé azt, hogy homályából valami öselfojtottat kiragadjunk.

Az én topográfiája és az elfojtás időisége: egy új nézet

Hadd szóljak most néhány szót arról, hogyan integrálódik a topográfiai nézőpont a csábítás általános elméletébe. A Freud felvázolta topográfia az ő úgynevezett második elméletében (ösztön-én, én, felettes-én) nagy javulást jelent első modelljéhez képest. De hiba lenne azt hinni, hogy ennek következtében a topográfia érintetlen marad saját genezisének problé-

májától, vagy attól a lényeges szereptől, amelyet az *elfojtás* az instanciák létrehozásában játszik. Ha meg akarjuk érteni az elfojtást, akkor lényeges a topográfiai nézőpont, az elfojtás viszont a topográfiai nézőpont megértéséhez nélkülözhetetlen. Azt állítom, hogy az elfojtásnak különböző szintjei vannak és különböző szintjei vannak a topográfiai evolúciónak is. Az elfojtás szintjeit már az öselfojtás és a másodlagos elfojtás, vagy a szó igazi értelmében vett elfojtás közötti különbség kijelölte. Hangsúlyozom először is, hogy az elfojtásnak ezek a szintjei nem feltétlenül felelnek meg az öscsábítás, a koraérett csábítás és az infantilis csábítás hierarchiájának. Ez a hierarchia nem időbeli sorozat, és az öscsábítás a koraérett csábítás, az infantilis csábítás, a felnőtt csábítás, sőt az analitikus csábítás alapzata vagy a mögöttük meghúzódó mozgató.

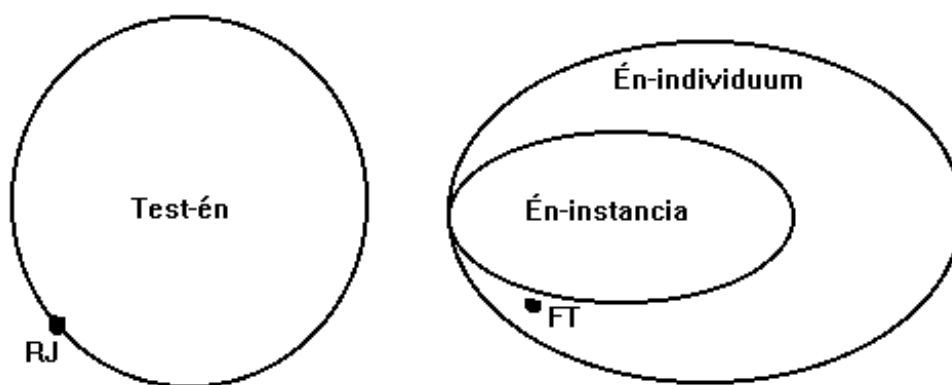
Azt kell itt kiemelni, hogy az öselfojtás két momentuma elválaszthatatlan az én létrehozását eredményező folyamattól. Kezdetben nincs „én”. Viszont, ha ezen korai szakasszal kapcsolatban az „én” kifejezést akarjuk használni, akkor azt mondhatjuk, hogy egybeesik az egész individuummal, vagy hogy pontosabbak legyünk, azzal a határvonallal, amely az egyént körülírja. Ebben a szakaszban test-énünk van, ahogy Freud írja. Az öselfojtás második szakasza a születő én-mint-instanciát jelenti; az én-instancia most az apparátus *része* és az egész *hasonlatosságára* formálódott. Ennek következtében a biológiai egész metaforája, de az egész szerve is, és az egésszel való metonimikus szomszédosságon belül létezik. A 3.2 ábra azt mutatja, hogy az én különböző szintjei közötti kapcsolat nem egyszerűen a paralelizmus vagy a tartalmazás kapcsolata; érintőkön alapul. Világosan megmutatja, hogy Leonardo da Vinci miért mondhatta azt, hogy a test ablakai „a lélek ablakai”; sőt az én ablakai is.

3.2 Ábra

Az én megjelenésének szakaszát (vagy ismételt *szakaszait*) - és ezt nem szabad olyan egyedi időszaknak tekinteni, ami minden mástól el van választva, vagy ami önmagába zárt - az *elsődleges nárcizmus* időszakaként kell leírni abban az alapvető értelemben, amelyben Freud ezt a kifejezést beköszöntő cikkében „A bevezetés nárcizmusba”-ban (1914) meghatározta.⁶ A 3.3 ábrán a rejtélyes jelölő (RJ) helyzete az egyik konfigurációtól a másikig eltér attól függően, hogy az én instanciaként létezik-e vagy sem. Kezdetben a rejtélyes jelölő külsődleges, vagy úgyszólván az én perifériájába ágyazódik bele.

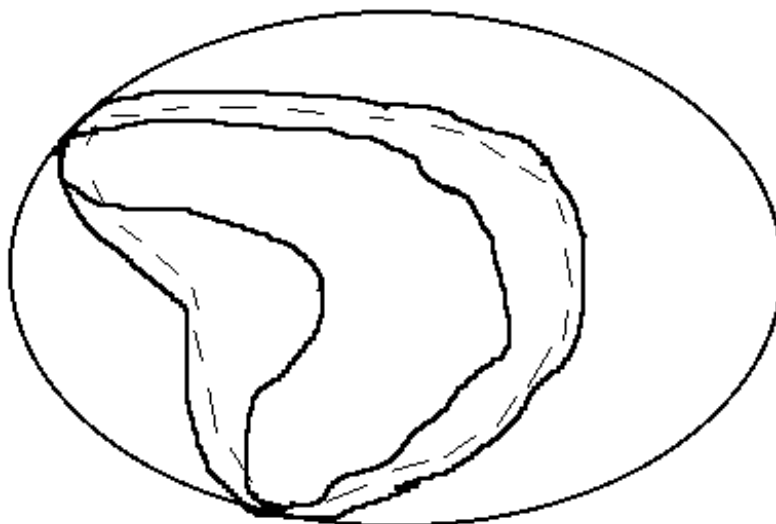
⁶ Újra meg kell azt jegyezni, hogy az elmélet fejlődése (az énről mint individuumról az énré mint instanciára való átmenet) megfelel annak a fejlődési mozgásnak, amely az emberi lény pszichés apparátusának genezisében a valóságban végbemegy.

3.3 ábra

Konkrétabban, az individuum perifériájába van beültetve, és elsődlegesen az erogén zónákként ismert pontokba. A második szakaszban a rejtélyes jelölő, vagy legyünk pontosabbak, elfojtott származéka, vagy a forrástárgy (ft) belsővé válik; még mindig külső az én számára, vagy annak perifériájába ágyazódik, de minthogy az én az egyénnél szűkebb (akit igazi térbeli kifejezésekkel lehet reprezentálni), ezért a forrástárgy olyan belső-külső elem, amely kívülről hat az énmre.

A kapcsolódásnak és a szintézisnek ezek a szintjei, az a mód, ahogy az én burkai egymást beborítják, és ezek az érintők vagy sok-érintők pontosan azok a dolgok, ahogy azt már többször kifejtettem (Laplanche, 1980a, pp. 182-210; 1980c, pp. 237-247), amelyek lehetővé teszik számunkra, hogy a modell kétértelműségeit és produktivitását éppen úgy megértsük, ahogy a hólyagocska modelljét *A halálösztön és az életösztönök*-ben [Túl az örömelven] (lásd 3.4 ábra).

3.4 ábra

Egy ilyen modell azonban nem statikus; a burkok összehúzódhatnak és kitágulhatnak. Némelyikük végül újra egybeolvadhat, erre az egyik legjobb példa az, amikor az álom burka az álmodó szomatikus burkával esik egybe. Mások tönkre mehetnek, vagy rendkívüli módon kitágulhatnak, és azt gondolom, az lenne a megfelelő, ha az én elméletének szálát éppen azon a ponton vennénk fel, ahol feladásra került, vagy csak alaposan eltorzította az, amit „én pszichológiként” ismerünk. Paul Federn (Federn, 1952) mind történeti, mind teoretikus értelemben kiváló kiinduló pontot nyújt.

Miféle valóság az „öselfojtás” valósága? Éppen annyira nem mitikus idő, mint nem „igazi értelemben vett elfojtás” (ahogy azt néha felvetik), de pontos megfigyelés számára közvetlenül nem is hozzáférhető. Ennek a magyarázata nagyon egyszerű, és semmi esetre sem metafizikai magyarázat: az öselfojtást az utólagosság logikája vezérli, és ez egy két szakaszos folyamat. Azonosítható vagy kronologikus rendbe illeszthető, de sohasem lehet egy bizonyos időpontra tenni, ahogy az nagyon világosan kiderül például Silvia Bleichmar klinikai gyermek pszichoanalízisről szóló tanulmányából (1985).

Az öselfojtás két szakasza között működésbe lépő utólagosság magába az öselfojtásba is beavatkozik. Egészen pontosan ez azt jelenti, hogy ha az öselfojtást fenn akarjuk tartani, akkor le kell zárni: *másodlagos elfojtás szükséges*. És éppen ez az a pont, ahol az Ödipusz, a kasztrációs komplexus és a felettes-én számára helyet találunk.

A felettes-én: egy nem metabolizálható parancs?

Minthogy a freudi topográfia egy lehetséges újrafeldolgozását vázoljuk fel, szeretnék egy pár szót szólni a felettes-énről. Jól ismert, hogy sematikus szembenállás vonható a korai ösztönös felettes-én - amely lényegében Melanie Klein felfedezése volt - és a későbbi felettes-én között. A későbbi kulturális imperatívuszokból áll és parancsolatok jelzik; Freud azt mondja nekünk, hogy a törvényhez kötődik. A csábítás általános elmélete azonban azt jelenti, hogy a szembenállás helytállósága elvész. Azaz, ha az ösztöntörekvés az üzenetekből származik (de természetesen nem pusztán verbális üzenetekből), akkor arra kell következtetnünk, hogy nincs eredeti vagy természetes ellentét az ösztönös és az interszubjektív, vagy az ösztönös és a kulturális között. A csábítás általános elmélete a rejtélyre összpontosít, és ezért segíthet bennünket a felettes-én és imperatívuszai elméletének kidolgozásában. Másik kalauzunk az e tárgyra vonatkozó filozófiai reflexió, és ez a reflexió Kantnak az imperatívusz fogalmára vonatkozó analizisére összpontosít (de nem ugyanarra a következtetésre jut) (Kant, 1785). Csupán azt szeretném kiemelni, hogy Kant számára a moralitás minden korábbi elmélete a heteronómia fogalmára alapozódott; azaz nem a szubjektum körül összpontosult, hanem az Istenhez, a fajhoz, vagy a Jó fogalmához való viszonyára irányulva excentrikus volt a szubjektum számára. Ezeket az etikákat és a belőlük eredő törvényt irányító imperatívusz hipotetikus és valami másból leszármaztatott. A hipotetikus imperatívusz azt állítja: „Ha azt akarsz, tedd ezt. Ha az Isten kedvére akarsz tenni és biztosítani akarsz üdvözlésedet, ha meg akarsz felelni a Jó fogalmának, ha azt akarsz, hogy a társadalom megfelelően működjön ... akkor ilyen módon kell viselkedned”. Kant szerint, ennek következtében, a hipotetikus imperatívusz a gyakorlat szabályainak, a technikai szabályoknak, az eszközöknek a „ha” közvetítése révén a célokhoz való lehetséges legjobb igazításának birodalmához tartozik: a legjobb módja annak, hogy üdvözlésed biztosítsd, hogy Freud legjelentősebb imperatívuszait vegyük példának, az, hogy nem ölj meg apádat és nem hálsz anyáddal.

Kant szembeállítja a hipotetikus imperatívuszt azzal, amit kategorikus imperatívusznak nevez, azon az alapon, hogy az utóbbi nem tartalmazza a *ha* kikötést. Azt állítja „Ezt kell tenned és pont.” Ha közelebbről megfigyeljük, akkor azt találjuk, hogy Kant kategorikus imperatívusza bizonyos értelemben még mindig hipotetikus, még akkor is, ha egy meglehetősen sajátos „hipotézist” foglal magában. Azt mondja: „ha szabad akarsz lenni, akkor ilyen és ilyen módon kell cselekedned.” De szemben a korábbi imperatívuszokkal, Kant szerint, egy tisztán formális dedukciót foglal magában; más szavakkal, speciális imperatívuszokat lehet dedukálni a szabad akarat egyszerű formájából. Teljesen jogosan azt az ellenvetést lehet tenni, hogy a valóságban a szubjektumnak ebből az autonómiájából soha senki sem volt képes egyetlen kategorikus imperatívuszt sem dedukálni. Bizonyos modern kritikusok, és implicit módon maga Freud is, pontosan ezt a fajta kritikát címezték Kantnak. Csak három olyan gondolkodó nevét említem meg, akik érdekes hasonlóságot mutatnak: Levinas, a vallási imperatívusz területén, Lyotard és Freud. Mindhárom azt mondja nekünk, hogy Kant imperatívusza nem annyira kategorikus, mint ahogy azt ő állítja, mert saját maga dedukálja azt (sőt mi több, a dedukció kudarcra végződik); azt a hibát véti, hogy a „kategorikus” aspektust és az „autonómia” aspektust összekapcsolja. Egy igazi kategorikus imperatívusz nem lenne autonóm, és nem is lehetne a szabad akarat fogalmából levezetni: kérlelhetetlen „tedd ezt” lenne, amelyet egyáltalán nem kell igazolni. A vallás egy extrém formájának kontextusában, nevezetesen a zsidó vallásban, amelyre Levinas hivatkozik, az Isten hagyja örökölni a Törvényt, és a Törvényt nem kell indokolni. Freud is felveti az erkölcsi parancsok kategorikus aspektusának kérdését azzal, hogy rámutat, a felettes-én adta parancsok zsarnokiak és igazolhatatlanok. A filogenezis iránti mániája miatt, (1897, p. 15) ezt az önkényességet Freud a Horda Apja első két alapelveire vezeti vissza: ő maga sérthetetlen volt és a nőkre vonatkozó birtokjogát tilos volt kétségbe vonni. (Freud a *Satzungen*-t és nem a *Gesetze*-t használja, olvasva *Satzungen* és nem *Setzungen*).

Jó oka van azon felfogás komoly vizsgálatának, hogy a kategorikus imperatívusz a felettes-én szülte, és hogy egyik sajátos vonásánál hosszabban időzzünk: a kategorikus imperatívuszokat nem lehet igazolni; bizonyosan éppen olyan rejtélyesek, mint más felnőtt üzenetek; de nemcsak nem igazoltak, hanem lehetséges, hogy igazolhatatlanok, vagy más szavakkal, nem-metabolizálhatók. Ez azt jelenti, hogy nem lehet megszelídíteni és valami mással felcserélni őket. Léteznek, megváltoztathatatlanok és szimbolizálhatatlanok. Ellenállnak a jelölők helyettesítése sémájának.

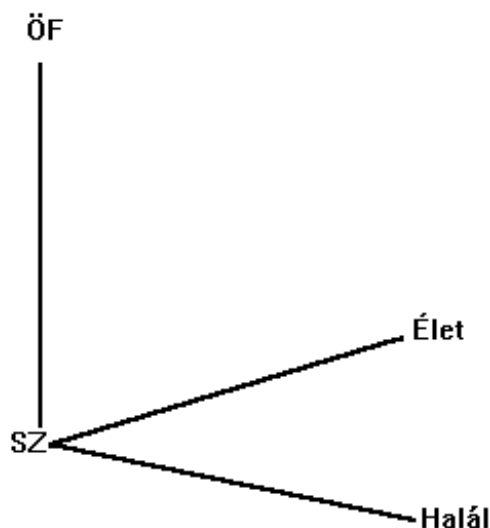
Csupán egy hipotézist terjeszték elő, egy javaslatot a jövőbeli eszmecsere számára: vajon ezek az imperatívuszok teljesen nem-metabolizálhatók, a metabolát abban az értelemben véve, ahogy azt korábban használtam, vagy egyszerűen nem-metaforizálhatók? Lehetséges az, hogy bizonyos metonimikus levezetéssel megközelíthetők. Vagy, hogy egy további kérdést vessünk fel a jövőbeli és részletesebb tárgyalás számára, az apák által áthagyományozott erkölcsi szabályok elfojtottak, vagy lehetetlen elfojtani azokat és annyira az elő-elfojtás lomtárában maradnak, hogy lehetetlen ezeket sikeresen valamivel helyettesíteni? És ha a kategorikus imperatívuszok, úgymond, csapdába kerülnek az öselfojtás két szakasza között, nem kellene-e ezeket az emberi személyiségen mint olyanon belül pszichotikus enklávéknak tekinteni?

E topográfiáról szóló értekezés végén csak arra a következtetésre juthatunk, hogy Freud topográfiájának egészét újra fel kell dolgozni, és hogy nem egyszerűen az „instanciákra” tűzött különböző címkékről van szó. Az „instancia” kifejezés valójában a különböző realitások egész sorozatára vonatkozik: az ösztön-én, az én, a felettes-én és az ideál instanciáknak nem ugyanaz a természete vagy a státusza; némelyek antropomorfak és mások nem; némelyek nyelv-alapúak, és mások nem; némelyek, mint például az én, sajátosan a szintézis problémájához kötődnek, és így tovább.

Az ösztöntörekvések elmélete

Hogyan határozzuk hát meg új elméleti feladatunkat? Hogyan rekonstruáljuk az *ösztöntörekvések elméletét* az általános csábítás mint új alap keretein belül? Nézetem szerint újra létre kell hoznunk azokat a megkülönböztetéseket, amelyeket Freud vezetett be, és pontos jelentést kell adnunk nekik.

Mint tudjuk, meg kell őriznünk az ösztöntörekvések *mindkét* elméletét és nem csupán az egyiket. Az első elmélet az önfenntartást a szexualitással állítja szembe; a második az élet-ösztöntörekvéseket a halálösztöntörekvésekkel. Újra fel kell idéznünk megfogalmazásuknak „A bevezetés a nárcizmushoz”-ban megjelenő efemer, de életfontosságú pillanatát. Ennek következtében megőrizzük mindezen teoretikus aspektusokat, ismételten azt a nézetet vallva, hogy az elméleti fejlődés pillanatai az emberi egyén fejlődése vagy genezise pillanatainak felelnek meg. A séma, más szavakkal, a 3.5 ábrán látható.

A 3.5 ábra

Már megvizsgáltuk az önfenntartás - szexualitás pár működését és tudjuk, hogy Freud világosabb pillanataiban ez nagyjából megfelel az ösztöntörekvés és az ösztön, vagy amit én előnyösebb terminológiának tekintek, az ösztöntörekvés és a funkció közötti szembenállásnak (a funkció, mivel olyan minták jellemzik, amelyek ösztönösek lehetnek, közelebb van az önfenntartáshoz). Ezeknek a kifejezéseknek a 2. fejezetben szentelt kritikai magyarázat jelzi, hogy nem hagyom figyelmen kívül az önfenntartás szintjét, fontosságát, hiányosságait, vagy természetesen, azon tudományos vizsgálatok érdekességét, amelyeket ez gerjesztett és folyamatosan gerjeszt. De azt is megjegyeztük, hogy a szexuális szint önfenntartásra való redukálása - és ez egy *valódi* emberi jelenség - hozza létre az általunk kritizált elméleti redukciót. Az önfenntartásnak megvan a szerepe, de nagyon határozottan ki kell jelteni azt, hogy a pszichés konfliktusban nem főszereplő. Nem mondunk le a szexualitásról azért, mert félünk életünk elvesztésétől, de más okokból lemondunk róla; pl. félünk attól, hogy nem szeretnek. Az önfenntartás csatatér lehet, és áldozattá válhat abban az értelemben, hogy a funkciókat hátrányosan befolyásolhatja egy olyan konfliktus, amely nem a funkciók szintjén

történik. Számtalan példa van, és amelyekkel Freud hozakodott elő sokatmondóak; például a „A pszichogén látászavarok pszichoanalitikus megközelítése”-ben [*The Psychoanalytic View of Psychogenic Disturbance of Vision*] (Freud, 1910b) Freud azt mutatja be, hogy a pszichés konfliktusnak lehetnek hatásai a látás szintjén (hisztériás vakság). Ez azonban nem jelenti azt, hogy a látás funkciója, ahogy azt az önfenntartó célszerűsége meghatározza, a konfliktusba bevonódott. S eszünkbe jut a „Gátlások, tünetek és szorongás” [*Inhibitions, Symptoms and Anxiety*] (Freud, 1926a) című munka is, amelyben Freud bizonyos funkciók - a járás és az írás az elsődleges példák - gátoltságának szexuális értelmét fedi fel.

Szükséges-e azt a *pulsion* [előrehajtás, előremozgás] kifejezést megőrizni, amelyet Freud *Trieb*-jének (a *Trieben*-ből, „to push” [meglökni, taszítani]) fordítására találtak ki? A válasz egyáltalán nem nyilvánvaló. Ha valóban megtartjuk, akkor legalábbis el kell azt választanunk a biológiaiától. Az emberi szexuális ösztöntörekvés eredetileg nem biológiai, még akkor sem, ha a genitalitás későbbi szakaszában biológiaiává válik. Nézetem szerint, mindazonáltal, hasznos az ösztöntörekvés problematikát megőrizni, minthogy négy szükségletre válaszol és a pszichoanalitikus tapasztalat négy követelményének felel meg.

Az ösztöntörekvések ügye: a pszichoanalitikus tapasztalat négy követelménye

Az első követelmény az *okságé*. Nem szükségszerűen a determinizmusról beszélek; az ösztöntörekvés fogalma megindokolja azt a tényt, hogy nem vagyunk saját magunk oka, hanem valójában „hajtvá” vagy „taszítva” [*getrieben*] vagyunk. Még azt is lehet mondani, hogy az ösztöntörekvések elmélete annak az okságnak az utolsó menedéke, amelyet más-honnan teljesen száműztek; a mai tudományos gondolkodásban elvetik más olyan fogalmak kedvéért, mint a törvényszerűség, legyen az statisztikai vagy másféle. Az ösztöntörekvés ezért az okság fogalmának utolsó igazi menedéke, hazája és otthona lehet. Nem kétséges, ez az, amire Lacan a *cause and chose* („ok” és „dolog”) szójátékával jutott.

Az ösztöntörekvés fogalma megtartásának második oka az, hogy kibogozhatatlanul összekapcsolódik a pszichés reprezentativitás fogalmával. De ezen a ponton a mi „új megalapozásunk” újabb hangsúlyt ad ennek a követelménynek. Az ösztöntörekvés, szemben azzal, ahogy Freud túl gyakran ajánlja, nem valami ismeretlen energiaforma, amely bonyolult módon saját reprezentációihoz kötődik. Az ösztöntörekvés valójában azon reprezentációk mögött meghúzódó erő, amelyek saját, külön státuszra tettek szert: az elfojtott és az eredeti tudattalan státuszára.

Van egy harmadik jelentés is, amelyben Freud ösztöntörekvés fogalma még mindig hasznos; a részösztönöknek azt az összekötődését írja le, ahogy azok a *test zónákat meghatározzák*, és mindazt, amit ez magával hoz, nevezetesen a „szakaszok” fogalmát, vagy inkább azoknak a szerveződés típusoknak a fogalmát, amelyek a test e zónáinak és működésüknek megfelelnek. Mint tudjuk, a csábítás elmélet az erogén zónák fogalmához más alapot nyújt azáltal, hogy bevezeti a „koraérett csábítás” elvét.

Végül, a negyedik értelem, amelyben Freud realizmusa még mindig releváns az az, hogy magyarázatot tud adni a pszichoanalitikus számára olyan közhelyszerű jelenségekre, mint az eltolás, az ellentétbe fordulás, az affektus és a képzet elválasztása, a szorongássá alakítás, és így tovább. Egy olyan elmélet, amely megfelelő figyelmet fordít a reprezentációkra és különösen a rejtélyes jelölők beírására sokkal jobb helyzetben van a metabolizációkként leírandó jelenségek megokolásában, mint bármilyen biologisztikus elmélet.

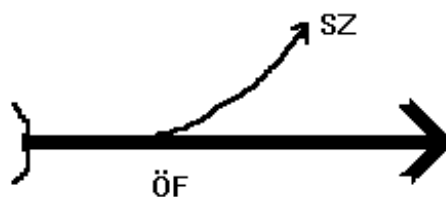
Az ösztöntörekvés elemei és a forrástárgy

Megtartjuk tehát az ösztöntörekvés fogalmát, de meg kell azt fosztanunk „mitikus” jellegzetességeitől. Az is valószínű, hogy *elemeit* újra kell rendezni. Freud analízise szerint, amint azt különösen az „Az ösztönök és viszontagságaik” [*Instinct and their Vicissitudes*] (1915a) példázza, négy ilyen elem van: a forrás, a tárgy, a cél és a nyomás. Az általunk elvégzett elemzés szerint a *forrás* csak az öselfojtás tudattalan maradványa lehet (Freud közel kerül ehhez a nézethez, amikor bevezeti a tárgy-reprezentációkat). Később megnézzük a „tárgy” fogalom „forrás”-ra való alkalmazásának következményeit. De, amint azt már korábban kiemeltem, azt is hangsúlyozni kell, hogy a forrás nem tisztán reprezentációs, és hogy a csábítás jelenségének eredményeként szomatikusan az erogén zónákon rögzül. A *cél* fogalmát a metaforizációra, a csere szomatikus folyamatainak metaforikus aktusára vonatkozó értelemben kell megtartani; ennek következtében a forráshoz és annak szomatikus rögzültségéhez kötődik. Mit kezdünk a *nyomás* kérdésével? Szükségünk van-e erre a kvantitatív fogalomra? Állandó vagy nem állandó erő? Ha, amint Freud állítja, állandó erő, állandóan mozgó ismeretlen mennyiség, akkor miért tartalmazza a formulánk és mi célt szolgál? Hihetőnek tűnik, hogy egy adott részletösztön-törekvésnek viszonylagosan állandó ereje van. Azt állítom azonban, hogy ereje *viszonylagosan* állandó, és hogy ez csak egy meghatározott időszakra igaz. A fizikalista terminológiát használva, amelyet nem kell feltétlenül elutasítani, Freud (1915a, p. 122) úgy határozza meg egy ösztöntörekvés nyomását, mint ami „működés iránti követelést” [*demand for work*] reprezentál. De, és ez az, ahol a mi meghatározásunk eltér, ez a működés iránti követelés nem közvetlenül szomatikus forrásokból ered, hanem tudattalan prototípusokból; hogy pontosabb legyek, az ősi rejtélyes jelölők szimbolizálható és nem szimbolizálható elemei közötti különbségből származik. Ennek az ökonómiai tényezőnek az állandósága ezért viszonylagos, és az analitikus folyamat egyik vonása az, hogy a szimbolizáció folyamatai lecsökkentik kényszerítő erejét. S úgy tűnik, hogy a csábítás folyamatának megismétlése új lökést adhat az ösztöntörekvéseknek. Röviden, ha mindenáron meg akarjuk tartani az ösztönenergia fogalmát, akkor el kell fogadnunk azt a gondolatot, hogy csak relatíven állandó, illetve hogy a pszichés folyamatok növelhetik és csökkenthetik a nyomását.

A csábítás mint az Anlehnung [rátámaszkodás] mögött meghúzódó igazság: megjegyzés

Mielőtt az ösztöntörekvések két fajtájának és a szexuális ösztöntörekvés alosztályának tárgyalásába fognék, hadd szóljak egy szót az önfenntartás és a szexualitás viszonyáról és hadd kommentáljam egy megjegyzés erejéig a „rátámaszkodás” fogalmát. Éppen azért, mert komoly háttérbe szorulása után újra felfedezték, ez a fogalom a freudiánus gondolkodás számára központi jelentőségűvé vált. Mióta Pontalis és én újra felfedeztük (lásd „Rátámaszkodás” in Laplanche és Pontalis 1994), mindenre alkalmazzák; már jó ideje minden lehetséges összefüggésben folyik a beszéd a „rátámaszkodásról”. A fogalom az anyával, a biológiaival, a testtel kapcsolatban került megidézésre. Szó van „elhajlásról” [*leaning away from*], sőt még arról is, hogy a test a lélekre támaszkodik. De Freudnál értelmetlen azt mondani, hogy a rátámaszkodás a test és a lélek viszonyára vonatkozó kérdésre adott válasz. Arra a módra utal, ahogy az önfenntartó funkció alátámasztja a szexuális funkciót; *mind a kettőről azt lehet mondani, hogy párhuzamosan pszichés és szomatikus*. Nem az a helyzet, hogy a szexuális „inkább” pszichés, és hogy az önfenntartás inkább „szomatikus”; mindketten olyan működés globális aspektusai, amelynek jelentése van.

Ennyit arról, hogy Freud ideje óta a fogalmakat miként torzították el és hamisították meg. De ha a rátámaszkodást eredeti - és helyes - értelmében használjuk, még akkor sem szabad elfelejteni azt, hogy a rátámaszkodás elmélete azért jött létre, mert *a csábítás elmélete 1897-es feladása vákuumot hozott létre*. A rátámaszkodás érvényes fogalom, amennyiben egy bizonyos artikuláció módot ír le, amelyet egy bizonyos séma révén reprezentálhatunk (diéder, vagy cső); eredet vagy genezis modellként nem érvényes. Olykor azt a gondolatot találjuk Freudnál, hogy a szexualitás genezise magában foglalja a „rátámaszkodást”, de ha ezt az elképzelést komolyan vesszük, akkor az önfenntartásnak és a szexualitásnak a biológiai funkcionálásból történő szétválása fokozatos kialakulására kell vonatkoznia. Erre egy lehetséges sémát a 3.6 ábra mutat be.

3.6 ábra

Valójában ez az, amit Freud az orális szexualitás úgynevezett „szopási” modelljével összefüggésben sugall. Ezt a sémát meg lehet őrizni, feltéve, hogy nem tekintjük ezt spontán vagy endogén mozgásnak. Valami olyan hagymához hasonlatos dolog ez, amelynek borító levelei egyik rétegét lehántották, vagy egy virághoz, amely egyik szirmát elhullajtotta. És, hogy tömörek legyünk, a hagymák nem hántják le önmagukat. A csábítás az önfenntartásról azt hántja le, amit szexuális rétegnek lehet nevezni. A csábítás az önfenntartás hagymáját hámozza meg; az önfenntartás nem valamiféle meghatározhatatlan endogén folyamat következtében hasad ketté.

Életösztön-törekvések és halálösztön-törekvések

Most röviden megvizsgáljuk a szó igazi értelmében vett ösztöntörekvés területét, vagy ahogy én hívom, az ösztöntörekvések második elméletét: az élet- és halálösztön-törekvéseket. Egy dolgot az elején le kell szögezni: ha az olyan önfenntartás fogalmából származó kategóriákat, mint a biológiai egyén élete vagy halála az önfenntartás felségterületén kívül használjuk, akkor nyilvánvalóan alapos metabolizáción kell keresztül menniük. Az „Élet és halál a pszichoanalízisben” és az „élet- és halálösztön-törekvések” nem a biológiai egyén életére és halálára vonatkoznak. Hanem, furcsa módon, az ösztöntörekvések egybefonódnak azzal az élettel és halállal, amely a miénk, amennyiben egyének vagyunk, és amennyiben a biológiai végzetünk az, hogy halálunk pillanatáig folytassuk létünket. A Freud által leírt *mindkét* ösztöntörekvés fajta *a szexuális ösztöntörekvés területén belül létezik*. Ez nyilvánvalóan igaz az Erőszra, de igaz a „halálösztön-törekvése” is. Lehetetlen itt minden olyan történelmi és teoretikus bizonyítékot bemutatni, amelyek megengedik nekünk azt az állítást, hogy a halálösztön-törekvés nem alapvetően új felfedezés, és hogy része annak, amit Freud mindig is „szexualitásnak” nevezett (Laplanche, 1981; 1986). Az 1915-20-as évek újítása nem a halálösztön-törekvés, hanem az életösztön-törekvés. Más szavakkal, a szexualitás az egész tárgyhöz kötődik; arra a szexualitásra hivatkozok, amely szeretetté válik, jelentse akár a másik

iránti szeretetet, vagy egy alapvetően ehhez kapcsolódó értelemben, az önszeretetet vagy a nácizmust. Az egész tárgy iránti szeretetnek ez a felfedezése (az egész másik, vagy a self mint én, vagy az egész tárgy) az, ami új; és ez az a felfedezés, amely Freudot arra készítette, hogy az egyensúlyt kijavítsa, és azt állítsa, hogy a szexualitás legkevésbé nácisztikus és legkevésbé idillikus aspektusai - legdestruktívabb, legtöredezetebb és legszéttörőbb aspektusai - szintén kezdettől jelen vannak. Ha egy hosszanti metszést végzünk Freud gondolkodásán, és ha feltesszük azt a kérdést, hogy mi fekszik a „halálösztön-törekvés” alatt (és végtére is nem vagyunk kötelesek egy puszta frázist megőrizni, legyen bár ihletett vagy inspiráló), akkor annak a régi tézisnek az ismételt állítását találjuk, hogy a szexualitás lényegileg konfliktusos és kibékíthetetlenül szemben áll az énnel. Az erre szolgáló számos bizonyíték egyike az, hogy miközben kétféle ösztöntörekvés létét posztulálja, Freud sohasem fogadja el, hogy lehetséges kétfajta ösztönenergia; sohasem fogadta el a halálösztön-törekvésre vonatkozó sajátos energia létét, egy „*destrudo*”-ét (a *destrudo* nem freudi kifejezés; nincs *destrudo*).

Az ösztöntörekvés és a tárgy

Az élet- és halálösztön-törekvések a szexuális ösztöntörekvés aspektusai, és meg kell határoznunk ezeket. Evégett más szerzőkhöz fordulhatunk segítségért, Klein nyilvánvaló példa. Az úgynevezett „élet” szexuális ösztöntörekvés az *egész* és *totalizáló* tárgyhoz tartozik; kötött (freudi értelemben többé-kevésbé koherens, nem fragmentált módon létezik), mert a totalizáló vagy totalizálható tárgyhoz kötődik. Ezért valószínűbbnek tűnik számomra, hogy metaforikus eltoláson megy keresztül, semmint metonimikus eltoláson, annál az egyszerű oknál fogva, hogy csak bizonyos totalitást és bizonyos belső tagoltságot mutató struktúrák képesek önmagukat olyan analógiára felkínálni, amely metaforikus helyettesítéseket hoz létre; az analógiák csak olyan egységek között lehetségesek, amelyek totalitásuk szintjén bizonyos strukturáltságot és bizonyos formális hasonlóságokat mutatnak. A halálösztön-törekvés, másrészt, olyan *részlettárgynak* felel meg, amely úgyszólván nem is tárgy, mint ilyen instabil, alaktalan és töredezett, még Klein leírásában is; ezért közelebb van a metonímiához, mint a metaforához.

Az ösztöntörekvések, az elsődleges folyamat, a másodlagos folyamat

Természetesen bizonyos kapcsolat létrejöhet ezen ösztöntörekvés fajták és az elsődleges és a másodlagos folyamatokként ismert jelenségek között; de nem tudunk a kettő között teljes azonosságot létrehozni, vagy nem mondhatjuk azt, hogy a teljes elsődleges folyamatot a halálösztön-törekvés uralja, míg az egész másodlagos folyamatot az életösztön-törekvések határozzák meg. Inkább kiegészítő sorozatról van szó, mint valóságos ellentétről, és ez a sorozat keresztülfut az egész pszichés apparátuson az ösztön-én legmélyebb szintjétől, amely az abszolút fragmentációra esküdött fel, az énhez vagy a tárgyhoz szorosan kötődő olyan folyamatokig, melyeket a nácizmus tár fel. Az abszolút elsődleges folyamat és az abszolút másodlagos folyamat olyan sorozattal van összekötve, amely a metafora és a metonímia különböző fokozatait osztja el, de nincs olyan pont, ahol tiszta metonímiáról, vagy tiszta metaforáról beszélhetnénk.

A forrástárgy kérdése

Ezért magán az elsődleges folyamaton, azaz a tudattalan folyamaton belül a működésmódok nagy változékonyságát találjuk: a majdnem tiszta állapotú elsődleges folyamatot, vagy a halál-ösztön-törekvés működését, és a már bizonyos mértékben szabályozott elsődleges folyamatot, vagy olyan életösztön-törekvés működését, amely nem specifikus sem az elsődleges, sem a másodlagos folyamatra. Ez azt jelenti, hogy a „forrástárgy” kifejezés azon az alapon kritizálható, hogy egyszerűen pontatlan. A „forrás” rendben van, de mi a helyzet a „tárggyal”? Szerintem használhatjuk a kifejezést, feltéve, hogy különbséget teszünk a teljes és a részlettárgyak között, és megengedjük, hogy a részlettárgy úgyszólván nem is tárgy, hogy közelebb van az index, mint az „igazi” tárgy léthez. Valóban, néha különbséget tettem az ösztöntörekvés két fajtája között: a „tárgy ösztöntörekvés” és az „index ösztöntörekvés” között. De azt is hozzá kell tennünk, hogy *ugyanaz* a forrástárgy a forrása mindkettőnek, azaz forrása az ösztöntörekvés destruktív és szintetizáló aspektusainak is attól függően, hogy fragmentált és részleges aspektust vagy egész aspektust vesz magára.

Mindez nagyon bonyolultnak tűnik elméleti szinten, de még bonyolultabbá válik, ha vissza akarunk jutni a pszichés konfliktus szintjére. Metapszichológiai szinten - hogy Freud képét használjuk - mennyei seregek csapnak össze, és végső elemzésben, a pszichés konfliktus az élet- és halálösztön-törekvések közötti konfliktus; konkrétabb kifejezésekkel, a mindennapi pszichoanalitikus tapasztalat azt tárja fel, hogy ez a megkötő és a feloldó [*unbinding*] folyamatok konfliktusa. Ez nem azt jelenti, hogy nekünk a megkötést kell támogatnunk, vagy hogy arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a megkötő mindig a biológiai élet, sőt a pszichés élet javára működik; extrém megkötés extrém immobilizációt jelent. Ebben az értelemben az, hogy Lacan az ént mint megbűvölő és immobilizáló instanciát kárhoztatja, lehet, hogy felháborító, de még mindig érvényes. A psziché bizonyára elpusztul, ha szétesik, vagy a halálösztön-törekvés befolyása alá kerül, de akkor is elpusztulhat, ha túl merev egységgé válik. Az én is lehet halálforrás.

Végső analízisben - és mindent sokkal konkrétabb kifejezésekkel kell újra kifejtetni annál, mint ahogy azt az ösztöntörekvéseknek ez a sémája lehetővé teszi számunkra - most meg kell lenni az alapunknak ahhoz, hogy a szimbolizáció természetét leírjuk, és azt is, hogyan tagolják különféle szakaszok annak történelmét (nem tagadom olyan lényegi szakaszok létét, mint az Ödipusz és a kasztráció, még akkor sem, ha azt mondom, hogy szemben az őcsábítással, ezek másodlagos szakaszok), most már abban a helyzetben kell lennünk, hogy túllépjünk a fenti javaslatokon, hogy új elméletet dolgozzunk ki a psziché instanciáinak genezisére valamint működésére, és természetesen, hogy megtaláljuk a helyét a szimbolizáció lehetséges kudarcai különböző módozatainak.

3.6 Utószó: a tudattalan természete

Elméleti megalapozásunk tárgyalásának összegzése végett, és mielőtt annak gyakorlati implikációi tárgyalásába belemennénk, szeretném újra megvizsgálni a *tudattalan természetéről* évtizedek óta folyó vitát. Egy korai cikkben Leclaire és én (Laplanche és Leclaire, 1972) világosan felvázoltuk az ellentétet, amely a tudattalan realista felfogása és a fenomenológiai nézőpont között még mindig fennáll. A realista nézet, amely nagyjából Freud nézete, az, amelyet „naiv” realizmusnak lehet nevezni (a kifejezés nem akar semmilyen pejoratív konnotációt hordozni). Alapvetően az analitikus kezelés, a pszichés konfliktus vagy tünetek tapasztalatán alapul, ahol megessik, hogy bármi, ami a tudattalanból származik olyan valóságként lép közbe, amely más valóságokkal kerül konfliktusba. Mind a két főszereplő, a vágy és az elhárítás, a valóság és a kifejezés ugyanazon szintjén létezik, és még kompromisszum-formákba is bonyolódhat. Bizonyos, Freud által saját realizmusának védelmére használt filozófiai és ontológiai érvek igen kétségesek, vitathatók, sőt önellentmondók. Kantra hivatkozva, például, a tudattalant a „magában-való-dologhoz” hasonlítja; ha - állítja Freud - elfogadjuk egy olyan ismeretlen magában-való-dolog létét, amely a fizikai jelenségek birodalmán túl fekszik, akkor miért nem fogadjuk el ugyanezt a hipotézist a pszichét illetően? Nézetem szerint, ez az érvelés az analitikus felfedezés legradikálisabb következményeit aknázza alá: ha a tudattalan többé nem különálló regiszter, vagy ha egyszerűen egész pszichénk megismerhetetlen háttérfüggőnye, akkor létezésének elismerése csak egy olyan kegyes gesztus, amelynek nincsenek komoly gyakorlati következményei.

A fenomenológiától a realizmusig

A „tudattalan realizmusát” szembe lehet állítani azzal, amit én a tudattalan fenomenológiai nézőpontjának hívok, még akkor is, ha nem minden védelmezője tekintené magát fenomenológusnak. Legtehetségesebb képviselői Politzer (1928), Sartre (legjobb időszakában) és a legutóbbi időben Roy Schafer (1976). Nagyon vázlatosan, a fenomenológiai nézőpont szerint a tudattalan immanenciája hasonlatos a jelentés különböző kifejeződéseinek belüli immanenciájához. Hogy egy egyszerű példát vegyünk; Politzer számára az álom olyan jelentés, amelynek nem kell megvalósulnia, és amely nem-konvencionális kifejeződést az álomban és konvencionális kifejeződést abban a mindennapi nyelvben talál, amelyet az álom dekódolására használunk. A kifejeződés egyik módja a közönséges nyelv; a másik az egyéni vagy kitalált nyelvet használja. Nincs szükség arra, hogy valami mást keressünk, úgy mint harmadik kifejezés, vagy végső jelentés. Nem kell a jelentésnek, még a tudattalan jelentésnek sem megvalósulnia.

Összefoglalom ezeket az argumentumokat, hogy felvessek egy kérdést a mi új alapjainkkal, pontosabban, a csábítás általános elméletével kapcsolatban: nem vezet-e be ez az elmélet egy új és talán alapvető érvet a tudattalan realizmusáról folyó vitába. Hogy röviden összefoglaljam: az általunk leírt öshelyzet a gyermek és azon felnőtt szembekerülése, aki üzeneteket küld, de nem fogja fel azok teljes értelmét. A „felnőtt” főszereplőt leírva nem győztem hangsúlyozni, hogy ezen a ponton nincs szükség semmilyen a tudattalan természetét illető hipotézis követésére; egyszerűen el kellett fogadnunk azt, hogy a tudattalan jelen van abban az értelemben, ahogy még ellenfelei is elfogadják létezését, abban a jelentésben, amit a „fenomenológusok” értenek a kifejezés alatt, sőt még abban az értelemben is, ahogy azt a mindennapi életben is elfogadják, mint a csodálatos szólásban: „Éppen egy freudi nyelvbottlásod volt.” A fent leírt öshelyzetnek nincs szüksége a tudattalan realizmusára; folyományai

rávaló tekintet nélkül következnek. De az őshelyzet, az őscsábítás és az elfojtás rákövetkező folyamata vagy az ősmetabolizáció nyilvánvalóan maradványt hagy hátra. És ez a maradvány csak valami olyan lehet, ami még nem szimbolizált, vagy nem jelölt jelölő [*designified signifier*]. Más szavakkal, a tudattalan realizmusa nem olyan kiinduló hipotézis, amely ezt a folyamatot megmagyarázza, hanem az a konklúzió, ahova el kell jutnunk. A tudattalan realizmusa olyan klinikai elméleti dedukció, amely sokkal semlegesebb kiinduló leíráson alapul. Ahhoz, hogy arra a következtetésre jussunk, hogy egyedül a tudattalan realista felfogása egyeztethető össze az őselfojtás működésével, vagy csak minimalista értelemben kell elfogadnunk Freud felfedezését, vagy el kell fogadnunk - anélkül, hogy bármilyen a „tudatában-nem-levésre” vonatkozó hipotézist követnénk -, hogy bizonyos „tévccselekedeteknek” olyan jelentése van, amelynek az egyén nincs tudatában.

Irodalom

- Balmory, Marie (1979) *L'Homme aux Statues. Freud et la faute cachée du Pere*, Paris: Gasset.
- Bleichmar, Silvia (1985) *Aux Origines du subject psychique dans la clinique psychoanalytique de l'enfant*, Paris: PUF.
- Federn, Paul (1952) *Ego Psychology and the Psychoses*, New York: Basic Books.
- Ferenczi, Sándor (1933) „*Confusion of the Tongue between Adults and the Child*” in *Final Contributions to the Problems and Methods of Psychoanalysis*, London: The Hogarth Press and the Institute of psychoanalysis (1955).
- Freud, Sigmund (1896a) „*Further Remarks on the Neuro-Psychoses of Defence*”, The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud (24 vols), London: The Hogarth Press and the Institute of Psychoanalysis (1953-73). SE III
- Freud, Sigmund (1896b) „*The Aetiology of Hysteria*”, SE III.
- Freud, Sigmund (1900) *The Interpretation of Dreams*, SE IV-V.
- Freud, Sigmund (1905) *Three Essays on the Theory of Sexuality*, SE VII.
- Freud, Sigmund (1908) *On The Sexual Theories of Children*, SE IX.
- Freud, Sigmund (1910a) „*Leonardo da Vinci and a Memory of his Childhood*”, SE IX.
- Freud, Sigmund (1910b) *The Psychoanalytic View of Psychogenic Disturbance of Vision*, SE XI.
- Freud, Sigmund (1914) *On Narcissism: An Introduction*, SE XIV.
- Freud, Sigmund (1915a) *Instincts and their Vicissitudes*, SE XIV.
- Freud, Sigmund (1916-17) *Introductory Lectures on Psychoanalysis*, SE XV-XVI.
- Freud, Sigmund (1918a) „*The Taboo of Virginity*” (Contributions to the Psychology of Love II), SE XI.
- Freud, Sigmund (1918b) „*From the History of an Infantile Neurosis*”, SE XVII.
- Freud, Sigmund (1926a) *Inhibitions, Symptoms and Anxiety* SE XX.
- Freud, Sigmund (1933) *New Introductory Lectures on Psychoanalysis*, SE XXII.
- Freud, Sigmund (1950) *A Project for Scientific Psychology*, SE.I.
- Freud, Sigmund (1985) *The complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess 1887-1904*, Jeffrey Moussaief Masson (ford. és szerk.), Cambridge Mass. and London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Freud, Sigmund (1987) *A Phylogenetic Fantasy. Overview of the Transference Neuroses*, Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press.

- Grienstein, Alexander (1956-71) *The Index of Psychoanalytic Writings*, (14 vols), New York: International Universities Press.
- Kant, Immanuel (1785) *Fundamental Principles of the Metaphysics of Morals*, Thomas K. Abbot (ford.), Indianapolis and New York: Bobbs- Merrill (1949).
- Kossack M. (1913) „Sexuelle verführung der kinderdurch Dienstboten „, *Sexual Probleme*, January.
- Krüll, Marianne (1986) *Freud and his Father*, Arnold J. Pomerans (ford.), London: Hutchinson.
- Laplanche, Jean (1980a) *Problématiques I: L'Angoisse*, Paris: PUF
- Laplanche, Jean (1980c) *Problématiques III: La Sublimation*, Paris: PUF.
- Laplanche, Jean (1981) *Problématiques IV: l'Inconscient et le ça*, Paris: PUF.
- Laplanche, Jean (1985) „la Pulsion et son object-source: son destin dans le transfert”. In AFP, *La Pulsion, pour quoi faire*, Paris: AFP)1985).
- Laplanche, Jean (1986) „Traumatisme, transfert et autres trans(es)”, *Psychoanalyse a l'université*, 11, 41.
- Laplanche, Jean és Pontalis, J. B. (1968) „Fantasy and the Origins of Sexuality”, *International Journal of Psychoanalysis*, 49 (első kiad. 1964)
- Laplanche, J. és Pontalis, J. B. (1973) *The Language of Psychoanalysis*, Donalckd Nicholson-Smith (ford.), London: The Hogarth Press and the Institute of Psychoanalysis
- Laplanche, Jean és Leclaire, Serge (1972) *The Unconscious: A Psychoanalytic Study*, P. Coleman (ford.), *Yale French Studies*, 48
- Leibniz, Baron Gottfried Wilhelm Von (1714) „Monadology”. In *Basic Writings*, George R. Montgomery (ford.), La Salle, I 11.: Open Court (1968).
- Malcolm, Janet (1984) *In the Freud Archives*, London: Jonathan Cape.
- Masson, Jeffrey Moussaief (1984) *The Assault on Truth. Freud's Suppression of the Seduction Theory*, New York: Farrar Strauss Giroux.
- Mead, Margaret (1950) *Male and Female*, London: Victor Gollancz Ltd.
- Merleau-Ponty, Maurice (1964) „Maurice Merleau-Ponty a la Sorbonne. Résumé de ses cours établi par des étudiants et approuvé par lui-même”, *Bulletin de psychologie*, No 236, tome XVII, 3-6.
- Politzer, Georges (1928) *Critique des fondements de la psychologie*, Paris: Rieder.
- Schafer, Roy (1976) *A New Language for Psychoanalysis*, New haven: yale University Press.
- Schusdck, A. (1966) „Freud's 'Seduction Theory': A Reconstruction”, *Journal of the History of Behavioural Science*, 5.
- Schwartz, B. E. és Ruggieri, B. A. (1959) „Sadism, Seduction and Sexual Deviation”, *Medical Times* 87.
- Schwartz, B. E. és Ruggieri, B. A. (1975) „Morbid Parent - Child Passions in Delinquency”, *Social Therapy*, 3.
- Spinoza, Baruch (1677) „Ethics”. In *Spinoza's Ethics and De Intellectu Emendatione*, A Boyle (ford.), London: Everyman (1910).
- Winnicott, D. W. (1953) „Transitional Objects and Transitional Phenomena”. In *Collected papers: Through paediatrics to Psychoanalysis*, London: Tavistock Publications (1958).